V. AFANASJEV

ALGTEADMISI FILOSOOFIAST

POPULAARNE ÕPIK

„EESTI RAAMAT"

A-21640

V. AFANASJEV

ALGTEADMISI FILOSOOFIAST

POPULAARNE ÕPIK

Kolmas, parandatud ja
täiendatud trükk

«EESTI RAAMAT»
TALLINN 1966

1 M
A 23

Originaali tiitel:

В. Афанасьев
ОСНОВЫ ФИЛОСОФСКИХ ЗНАНИЙ
Популярный учебник
Третье, переработанное и дополненное издание
Издательство социально-экономической литературы «Мысль»
Москва 1965

Tõlkinud J. Rebane (I—VI ptk.), J. Ojamaa (VII—XIII ptk.),
M. Lumi ja A. Hansen (XIV—XVIII ptk.)

Õpikust «Algteadmisi filosoofiast» on ilmunud mitu trükki ja õpik on saanud populaarseks poliitilise hariduse süsteemis — poliitkoolides, -ringides ja -seminarides õppijate keskel. Õpikut kasutavad ka need, kes iseseisvalt õpivad marksistliku filosoofia aluseid.

Kuivõrd nõudmine õpiku järele lugejate hulgas pole veel täielikult rahuldatud ja kirjastuselt palutakse uut trükki, annab kirjastus õpiku uuesti välja.

Õpik on mõeldud laiadele töötajate hulkadele, kes esmakordselt õpivad filosoofiat ringides, seminarides või iseseisvalt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
67064

LUGEJALE

Käesolevas raamatus käsitletakse populaarses vormis marksistliku filosoofia aluseid. Raamat on mõeldud lugejale, kes asub esimest korda seda teadust ringides, seminarides või iseseisvalt õppima.

Mida annab marksistliku filosoofia õppimine?

Marksistlik filosoofia[1] on *kogu maailma, maailma arenemise seaduste ja tunnetamise teede kohta käivate vaadete harmooniline süsteem.* Sellepärast annab filosoofia õppimine meile terviklikku kujutluse sellest, mis on maailm ja kuidas ta areneb, milline on inimese koht maailmas, kas inimene on võimeline tegelikkust tunnetama ja ümber kujundama, mispärast muutub ühiskonna elu ja kuidas teda paremini korraldada, jne.

Milline praktiline tähtsus on neil üldistel küsimustel, mida annavad nad inimestele tema igapäevases elus ja töös?

Marksistliku filosoofia praktiline tähtsus on määratu suur. Marksistlik filosoofia on marksismi-leninismi koostisosa. Ta avastab kõige üldisemad looduse, ühiskonna ja mõtlemise arenemise seadused, näitab sotsialistliku revolutsiooni, sotsialismi ja kommunismi võidu vajalikkust ja paratamatust, annab töörahvale hiiglaslikku abi tema võitluses inimkonna parema tuleviku eest.

Aastasadade jooksul on inimesed unistanud kommunismist — uuest ühiskonnast, kus tehakse jäädavalt lõpp ekspluateerimisele ja igasugusele rõhumisele, kus tööinimene saab täiel määral kasutada oma käte ja mõistuse loomingu vilja, töötajate ühiskonnast, kus iga ühiskonna-

[1] Sõna «filosoofia» on pärit vana-kreeka keelest («phileo» — «armastan» ja «sophia» — «tarkus»).

liikme pärisosaks on tõeline võrdsus, küllus ja õnn. Inimkonnal tuli läbi käia pikk ja raske titaanliku võitluse tee, hiilgavate võitude ja ajutiste lüüasaamiste tee, enne kui kommunism muutus unistusest ajaloolise arenemise vahetuks perspektiiviks, kaasaja võimsaimaks jõuks. Nõukogude rahvale on kommunistlik ühiskond lähema tuleviku asi; kommunistliku ühiskonna loomine on praktiliseks ülesandeks, mida juba praegu lahendab NSV Liidu rahvaste üksmeelne pere.

«Nõukogude inimeste praegusele põlvkonnale saab osaks elada kommunismi ajal,»[1] kuulutas Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei pidulikult oma programmis — maailma esimeses kommunismi ülesehitamise programmis.

Kommunismi võidu eest peetav võitlus eeldab mitte ainult kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomist ja kommunistlike ühiskondlike suhete kujundamist, vaid ka inimese isiksuse igakülgset ja harmoonilist arengut. Selleks aga ei piisa ainuüksi oma eriala tundmisest. Vaja on omandada inimteadmiste kogusumma, kõige tähtsam aga — õppida neid teadmisi praktikas rakendama. Kuid selleks, et kommunistlikud ideed iga inimese käitumises, töös ja elus orgaaniliselt liituksid kommunistlike tegudega, on vaja omandada teaduslik maailmavaade. Kaasaja tingimustes omandab esmajärgulise tähtsuse *kõikide nõukogude ühiskonna töötajate* teadusliku maailmavaate kujundamine marksismi-leninismi kui tervikliku ja harmoonilise filosoofiliste, majandusteaduslike ja sotsiaalpoliitiliste vaadete süsteemi alusel.

Kommunistliku ühiskonna inimene on sügavate ideeliste veendumuste, kõrgete moraaliprintsiipide ja laialdaste teadmistega inimene, on inimene, kelle elu ei ole talle endale mõeldav ilma tööta ühiskonna kasuks. Marksistlik filosoofia on üks tähtsaid vahendeid nende suurepäraste omaduste kujundamisel. Olles orgaaniliselt seotud eluga, kehastades paljude inimpõlvede vaimseid ja praktilisi kogemusi, õpetab marksistlik filosoofia nõukogude inimestele armastust töö ja teadmiste vastu, kasvatab kõrget ideelisust, ustavust rahvale ja parteile, leppimatut suhtumist sotsiaalsetesse pahedesse ja ülekohtusse.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1965, lk. 130.

Marksistlik filosoofia aitab kommunistliku ühiskonna ehitajatel sügavalt mõista maailma ajaloo arenemiskäiku ja -perspektiive, õigesti orienteeruda sise- ja välispoliitilistes sündmustes, kindlalt veenduda revolutsiooniürituse õigsuses, sotsialismi ja kommunismi ülemaailmses paratamatus võidus. Ta relvastab inimesi võitluseks imperialismi reaktsioonilise ideoloogia vastu, vana jäänuste vastu, aitab kaasa kommunismi edukat ehitamist takistavate kitsaskohtade väljaselgitamisele ja raskuste võitmisele, õpetab elama ja töötama kommunistlikult.

Marksistlik filosoofia kasvatab inimestes laiahaardelist, õiget ellusuhtumist, oskust näha pisiasjadeski suurt. Ta arendab mõtlemisvõimet, muudab mõtlemise paindlikumaks, sügavahaardelisemaks, tardumusele ja rutiinile vaenulikuks. On ju väga hästi teada, kui hädavajalik on enneolematu tehnilise ja teadusliku progressi ajastul, aatomi töölerakendamise, elektri, automaatide ja kosmose-vallutamise ajastul taibukas ja leidlik mõistus!

Marksistlik filosoofia kasvatab inimeses väärtuslikku võimet tunnetada ja mõista uut, võidelda uue eest, saavutada uue võit vana üle. Uus sünnib meie elus kõikjal: vabrikutes ja tehastes, kolhoosides ja sovhoosides, koolides ja asutustes. Sellepärast on see võime vajalik niihästi töölisele ja kolhoosnikule kui ka haritlasele.

Uue tunnetamise võimel on eriti suur tähtsus kommunismi ehitamise tingimustes, kus enneolematult areneb rahvahulkade võimas loominguline enesealgatus, kus uue ühiskonna loomise suurejoonelised ülesanded nõuavad väga painduvaid ja efektiivseid Nõukogude riigi majandusliku, poliitilise ja ideoloogilise elu juhtimise vorme. Kommunistlik ülesehitustöö on oma iseloomult novaatorlik, loominguline ega ole kuidagi ühendatav tagurluse ja rutiini, ükskõiksuse ja upsakusega, ükskõik kuidas ja millisel määral need ka avalduksid.

Teadlasele näitab marksistlik filosoofia kätte õige tee teaduslikes uurimustes. Kirjanikule ja kunstnikule annab ta usaldusväärse orientiiri loominguks, aitab sügavalt ja eredalt kajastada kunstilistes kujudes meie suurepärast elu, nõukogude inimese kangelastegusid.

Marksistliku filosoofia tundmine on äärmiselt tarvilik meie nõukogude noorsoole, kellele on osaks saanud suur au üles ehitada kommunism ja elada kommunismi ajal.

Filosoofia võimaldab noortel saavutada poliitilist küpsust, kasvatada põhimõttekindlust, vaprust ja mehisust raskuste võitmises — omadusi, ilma milleta ei ole võimalik jõuda helgesse kommunistlikku homsesse.

Ühesõnaga, see, kes ehitab kommunismi ja hakkab elama kommunismi ajal, kes armastab tõde ja püüdleb tõe poole, kes tahab tungida universumi ja inimeste elu saladustesse, see peab omandama marksismi-leninismi kõikevõitva õpetuse, marksismi-leninismi võitleva ning elujaatava filosoofia.

SISSEJUHATUS

I PEATÜKK

FILOSOOFIA KUI TEADUS

Nagu igal teiselgi teadusel, on ka marksistlikul filosoofial oma uurimisaine. Enne aga, kui rääkida sellest ainest, vaatleme neid küsimusi, mida lahendab mitte ainult marksistlik, vaid üldse igasugune filosoofia. Kõige tähtsamaks nende hulgas on *filosoofia põhiküsimus.*

1. FILOSOOFIA PÕHIKÜSIMUS. MATERIALISMI JA IDEALISMI VASTANDLIKKUS

Filosoofia on kõige vanem teadus. Ajalugu tunneb paljusid filosoofilisi süsteeme, mis on tekkinud erinevates ajaloolistes tingimustes ja erinevates maades ning mille loojateks on olnud kõige mitmesugusemate ühiskonnaklasside ja sotsiaalsete rühmade esindajad. Kuidas siis orienteeruda selles filosoofiliste süsteemide rägastikus, kuidas selgitada nende teaduslikku väärtust, kindlaks määrata iga niisuguse süsteemi kohta filosoofia, mõtteteaduse ajaloos? Et seda teha, tuleb kõigepealt selgitada, kuidas lahendab üks või teine filosoofiline süsteem, üks või teine filosoof filosoofia põhiküsimuse.

Kui uurime tähelepanelikult maailma, mis meid ümbritseb, siis võime märgata, et kõik esemed ja nähtused maailmas on kas *materiaalsed* või *ideaalsed, vaimsed.* Materiaalsete nähtuste hulka kuulub kõik see, mis *eksisteerib objektiivselt,* s. t. *väljaspool inimese teadvust* ja *sellest sõltumatult* (esemed ja protsessid Maal, arvutud kehad universumis jne.). Ideaalse, vaimse sfääri kuulub see, mis *eksisteerib* inimese *teadvuses,* mis moodustab inimese psüühika valdkonna (mõtted ja tunded, elamused jne.).

Kuidas on materiaalne ja vaimne omavahel seotud, kas vaimne, ideaalne on materiaalse poolt tekitatud või vastupidi? *Selle seose iseloomu küsimus, mõtlemise ja olemise, vaimse ja materiaalse vahekorra küsimus ongi filosoofia põhiküsimuseks.*

Mõtlemise ja olemise vahekorra küsimus on filosoofia põhiküsimuseks sellepärast, et olenevalt sellele vastamisest lahendatakse ka kõik teised filosoofilised probleemid: maailma ühtsuse küsimus, maailma arenemise seaduste iseloomu küsimus, maailma tunnetamise olemuse ja tunnetamise teede küsimus jne. Kuivõrd peale materiaalse ja vaimse maailmas midagi olemas ei ole, siis filosoofia põhiküsimust lahendamata pole võimalik luua mingit filosoofilist süsteemi, esitada terviklikku maailmapilti.

Filosoofia põhiküsimusel on kaks külge. Põhiküsimuse esimene külg käsitleb probleemi: *mis on primaarne* — kas mateeria või teadvus, kas mateeria on tekitanud teadvuse või ümberpöördult. Teine külg annab vastuse küsimusele, *kas maailm on tunnetatav,* kas inimmõistus on võimeline looduse saladustesse tungima, looduse arenemise seadusi avastama.

Kui filosoofia põhiküsimuse sisu üle järele mõtelda, siis ei ole raske mõista, et siin saab olla ainult kaks diametraalselt vastandlikku lahendust: primaarseks tuleb tunnistada kas mateeria või teadvus. Sellepärast kujunesidki filosoofias juba ammust ajast kaks põhisuunda -- materialism ja idealism.

Need filosoofid, kes on arvamisel, et *mateeria on primaarne* ja teadvus sekundaarne, mateeriast tulenev, kuuluvad *materialismi* leeri (ladinakeelsest sõnast «materialis» — «aineline»). Nende arvates on mateeria igavene, mateeriat ei ole keegi iialgi loonud, mitte mingisuguseid üleloomulikke, sealpoolseid jõude maailmas olemas ei ole. Teadvus on mateeria ajaloolise arenemise produkt, on väga keeruka materiaalse keha — inimaju omadus.

Need filosoofid, kes peavad *primaarseks «vaimu», teadvust,* moodustavad *idealismi* leeri. Nende arvates eksisteerib teadvus enne mateeriat ja loob, tekitab mateeria, teadvus on kõige eksisteeriva aluseks. Idealistide vaated lähevad lahku küsimuses, *milline teadvus* «loob» maailma. Niinimetatud *subjektiivsed idealistid* on arvamisel, et maailm luuakse üksikisiku — subjekti teadvuse poolt. *Objektiivsed idealistid* väidavad, et maailma «loojaks» on

mingi objektiivne (väljaspool inimest eksisteeriv) teadvus. Kuigi see teadvus esineb erinevates filosoofilistes süsteemides kord «absoluutse idee», kord «ülemaailmse tahte» ja muu taolise kujul, ei ole kuigi raske temas ära tunda jumalat.

Filosoofide vaated lähevad lahku ka filosoofia põhiküsimuse teise külje osas.

Materialistid väidavad, et *maailm on tunnetatav*. Inimeste teadmised maailma kohta on usaldusväärsed, inimmõistus on võimeline tungima asjade seesmisse loomusse, on võimeline nende olemust tunnetama.

Paljud idealistid *eitavad maailma tunnetamise võimalikkust*. Neid on hakatud nimetama *agnostikuteks*[1]. Mõned teised arvavad küll, et maailma saab tunnetada, kuid moonutavad seejuures tunnetamise olemust. Nad väidavad, et inimene ei tunneta mitte objektiivset maailma, loodust, vaid omaenda mõtteid, elamusi (subjektiivsed idealistid) või müstilist «ideed», «maailmavaimu» (objektiivsed idealistid).

KEDA TEENIVAD MATERIALISM JA IDEALISM

Materialism oma kaasaegses, marksistlik-leninlikus vormis on eesrindlik, teaduslik maailmavaade. Andes õige pildi maailmast, kujutades maailma sellisena, nagu maailm seda tegelikult on, on materialism ustavaks liitlaseks teadusele ja inimeste praktilisele tegevusele. Materialism on tekkinud ja ta areneb teaduse ja inimeste praktilise tegevuse baasil. Materialism on religiooni leppimatu vaenlane: maailmas, kus ei ole midagi peale liikuva mateeria, ei jää ruumi jumala jaoks. Ei ole juhuslik, et kirikutegelased on alati materialismi õpetust ja selle pooldajaid taga kiusanud.

Tavaliselt on materialism alati ühiskonna eesrindlike klasside maailmavaade, nende klasside maailmavaade, kes hoolitsevad inimkonna progressi eest, majanduse ja kultuuri arenemise eest. Orjanduslikus ühiskonnas kasutasid demokraatlikud kihid materialismi võitluseks orjapidajate reaktsioonilise ladviku — aristokraatide vastu. Kapitalismi kujunemise perioodil oli materialism kodan-

[1] Kreekakeelsetest sõnadest «a» — «mitte», «gnosis» — «teadmine».

lusele ideoloogiliseks relvaks tema lahingutes feodaalide ja kiriku vastu. Tänapäeval on materialism inimkonna eesrindliku osa käes võimsaks vahendiks võitluses imperialismi reaktsioonijõudude vastu.

Idealism on teadusega vastuolus. Ta on seotud religiooniga. Samuti nagu religioon, moonutab ka idealism maailma, kuulutab maailma ebareaalseks, illusoorseks. V. I. Lenin nimetas idealismi papimeelsusele viivaks teeks, maskeeritud ja rafineeritud papimeelsuseks. Ja see on ka arusaadav: «tarkade» filosoofiliste fraaside abil propageerib idealism religiooni müüti, mille järgi jumal on loonud maailma. Idealism on eriti ohtlik seetõttu, et ta maskeerib ennast teaduse taoliseks, püüab tugineda inimese mõistusele, piirdumata pimeda usuga, nagu seda teeb religioon.

Tavaliselt on idealism ühiskonna reaktsiooniliste jõudude teenistuses ja toetab nende võitlust ühiskonna progressiivsete jõudude vastu. Ka see lähendab idealismi religioonile. Ekspluateerijate jaoks on idealism ja religioon alati olnud töötajate vaimse orjastamise vahendiks, ekspluateerijate võimu õigustamise ja kindlustamise vahendiks. Ka tänapäeval leiab hukkuv kapitalistlik kord idealismilt ja religioonilt ustavat toetust ning kaitset.

Religioon jutlustab alandlikkust, sõnakuulelikkust, tõotab inimestele paradiisi teises ilmas ja kisub niiviisi tööinimesi eemale ülitähtsate sotsiaalsete probleemide lahendamisest, võitlusest ekspluateerijate vastu ning rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

Sedasama teeb sisuliselt võttes ka idealism. Idealism ei tunnista, et maailm eksisteerib objektiivselt. Ta peab maailma ainult teadvuse sünnitiseks ja seletab kõiki sotsiaalseid vastuolusid, kapitalismi pahesid inimeste eksitustega, sellega, et inimeste moraal ei ole küllalt kõrge. Seega petab idealism niisamuti kui religioongi töötajaid, kisub neid eemale võitlusest imperialistliku reaktsiooni jõudude vastu.

Idealism ja religioon, nagu näeme, on oma olemuselt teineteisega hingesugulased. Kuid neid ei saa täielikult samastada. Idealistide hulgas leidub inimesi, kes on andnud teatud panuse filosoofia arendamiseks. Üldiselt aga on idealistid kujutanud maailmapilti moonutatult ja on sattunud seetõttu peaaegu alati papimeelsuse, religiooni seisukohale.

Teaduse ja praktika saavutused on juba ammu tõestanud idealismi paikapidamatust. Sellest hoolimata on idealistlikud vaated kapitalistlikus maailmas siiamaani ulatuslikult levinud. Seda tuleb seletada peamiselt ekspluateerijate klassihuvidega.

Ekspluateerivad klassid vajavad idealismi kui materialismi vastu võitlemise vahendit, kui töötajate vaimse orjastamise vahendit. Sellepärast toetavad ja levitavad nad igati idealismi.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole ekspluateerijaid ja seetõttu ei ole siin ka inimesi, kelle huvidele vastaks idealism. Sotsialismi ajal idealismil ei ole kõlapinda. Sotsialismi ajal valitseb materialistlik, teaduslik maailmavaade.

Niisiis, me näitasime, et olenevalt filosoofia põhiküsimuse lahendamisest jagunevad filosoofid materialistideks ja idealistideks. Kuid maailmapilti luues kasutab iga filosoof alati ka teatud tunnetus*meetodit*. Mis on siis meetod?

2. MEETODI MÕISTE. DIALEKTIKA JA METAFÜÜSIKA

Tunnetamise ja praktilise tegevuse protsessis seavad inimesed endale teatud eesmärke, püstitavad nii- või teistsuguseid ülesandeid. Kuid eesmärgi seadmine või ülesande sõnastamine ei tähenda veel kavatsetu täideminekut. Väga tähtis on leida õiged teed, mis viiksid eesmärgile, leida efektiivsed ülesande lahendamise viisid. Eesmärgi saavutamise teed, teatud põhimõtete, teoreetilise uurimise ja praktilise tegevuse võtete summa — kõik see moodustabki *meetodi*.

Teatud meetodit rakendamata ei ole võimalik lahendada mingeid teaduslikke või praktilisi ülesandeid. Kui me tahame näiteks kindlaks teha mingi aine keemilist koostist, siis on selleks kõigepealt vaja tunda keemilise analüüsi meetodit, s. t. osata mõjutada seda ainet vastavate keemiliste reaktiividega, lagundada ta koostisosadeks, selgitada nende keemilised omadused jne. Kui meil on vaja sulatada terast, peame tundma terasesulatamise tehnoloogiat, s. t. neid praktilisi võtteid, mis inimesed on välja töötanud metallide tootmise protsessis.

Teatud kindel meetod on niisama vajalik ka füüsikaliste, bioloogiliste ja teiste nähtuste uurimisel. Sellepärast panevadki inimesed suurt rõhku teoreetilise ja praktilise

tegevuse meetodite väljatöötamisele ja nende meetodite tundmaõppimisele.

Meetod ei ole ühtede või teiste uurimisvõtete mehhaaniline summa, kusjuures inimesed valiksid neid võtteid oma tahtmise järgi, olenemata uuritavatest nähtustest. Meetod ise on suurel määral tingitud nendest nähtustest, neile omastest seaduspärasustest. Sellepärast töötatakse igal teaduse või praktika alal välja oma erilised meetodid. Füüsika meetodid erinevad näiteks keemia meetoditest, keemia meetodid aga bioloogia meetoditest jne.

Teaduslik filosoofia on mitmesuguste teaduste ja inimeste praktika saavutuste üldistamise alusel välja töötanud oma tunnetusmeetodi — *materialistliku dialektika*. See meetod erineb konkreetsete teaduste meetoditest selle poolest, et ta annab võtme mitte mingite üksikute tegelikkuse valdkondade, vaid eranditult kõikide looduse, ühiskonna ja mõtlemise valdkondade mõistmiseks, kogu maailma mõistmiseks.

Sõna «dialektika» on pärit vana-kreeka keelest. Vanasti nimetati dialektikaks oskust vaielda, oskust jõuda tõeni vaidluskaaslase väidetes esinevate vasturääkivuste selgitamise ja ületamise teel. Hiljem hakati dialektikat käsitama kui tegelikkuse tunnetamise meetodit. Dialektika vaatleb maailma alalises liikumises ja arenemises, s. t. näeb maailma sellisena, nagu maailm seda tegelikult on. Sellepärast ongi dialektika ainus teaduslik meetod. Tuginedes teaduse ja ühiskondlik-ajaloolise praktika saavutustele, väidab dialektika, et maailm on lõputu liikumise, uuenemise, vana hävimise ja uue tekkimise protsess. «Dialektilisele filosoofiale,» kirjutas Engels, «pole midagi igavesti kindlat, absoluutset... ta näeb kõigel ja kõiges paratamatu kaduvuse pitserit, ja miski ei suuda tema ees püsima jääda peale pideva tekkimise ja hävimise, lõputu madalamalt kõrgemale tõusmise protsessi.»[1] Sealjuures peab dialektika liikumise, arenemise allikaks esemetele ja nähtustele enestele omaseid sisevastuolusid.

Seletades arenemise protsessi, uue ja vana võitlust, uue võidu paratamatust, teenib dialektika ühiskonna eesrindlikke jõude nende võitluses iganenud sotsiaalse korra vastu, reaktsiooniliste klassijõudude vastu. Kaasajal on

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 298.

dialektika töölisklassi ja tema marksistlike parteide käes võimsaks maailma tunnetamise ja revolutsioonilise ümberkujundamise vahendiks.

Materialistlikule dialektikale diametraalselt vastupidine meetod on metafüüsika.

Nähtuste käsitlemise metafüüsiline meetod tekkis alguses loodusteaduses ja levis XVII—XVIII sajandil filosoofias. Tol ajal eitas metafüüsika arenemist, uue tekkimist ja käsitas liikumist kui lihtsalt ruumilist ümberpaiknemist. Tänapäeval, tohutu suurte teaduslike avastuste ja sotsiaalsete ümberkujunduste ajastul, ei ole enam võimalik arenemist otseselt eitada, ja sellepärast on kaasaegne metafüüsika asunud arenemise olemuse moonutamise teele. Ta käsitab arenemist ainult kui kvantitatiivset suurenemist või vähenemist, kui olemasoleva lihtsat kordumist, ilma et tekiks uut, eitab sisevastuolusid kui arenemise allikat.

Tänapäeva metafüüsika ei tunnista arenemise progressiivset iseloomu, uue ja vana võitlust ning uue võidu paratamatust. Seega väljendab ta reaktsiooniliste jõudude huve ja need jõud kasutavad metafüüsikat kõige eesrindliku, progressiivse vastu võitlemiseks. Metafüüsikale tuginevad näiteks revisionistid, kes loobuvad klassivõitlusest, sotsialistlikust revolutsioonist ja proletariaadi diktatuurist ning propageerivad ekspluateerijate ja ekspluateeritavate üksmeelt, «kodurahu», samuti ka kapitalismi «rahulikku sissekasvamist» sotsialismi. Metafüüsika on teoreetiliseks aluseks ka dogmatismile, mille esindajad ei taha näha maailmas toimuvaid suuri ja sügavaid sotsiaalseid muutusi ning ignoreerivad kaasaja põhiprobleemide lahendamisel alatasa muutuvaid ajaloolisi tingimusi.

Igapäevane elu, teadus, praktika kinnitavad dialektika tõesust. Erilise jõuga demonstreerib dialektika elujõudu ühiskonna kaasaegne arenemine. Sotsialismi täielik ja lõplik võit NSV Liidus ja NSV Liidu astumine kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodi, võimsa sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine, demokraatia, rahu ja sotsialismi jõudude järjekindel kasv tõendavad veenvalt marksistliku dialektika printsiipide triumfi.

Saanud üldise ettekujutuse materialismist ja dialektikast, võime nüüd asuda vaatlema marksistliku filosoofia — dialektilise ja ajaloolise materialismi ainet.

3. MARKSISTLIKU FILOSOOFIA AINE

Määrata kindlaks marksistliku filosoofia aine tähendab näidata seda küsimusteringi, mida see filosoofia uurib, tähendab selgitada, mille poolest erineb ta teistest teadustest.

Filosoofia sajanditepikkuse arenemise jooksul on filosoofia kui teaduse aine muutunud. Alguses hõlmas filosoofia kõiki olemasolevaid teadmisi — teadmisi maailmast kui tervikust ning üksikutest selle maailma esemetest ja nähtustest: Maast, inimestest, loomadest, mineraalidest jne. Edasi hakkasid vastavalt tootmise arenemisele ja teaduslike teadmiste kogunemisele filosoofiast üksteise järel eralduma niinimetatud konkreetsed, spetsiaalsed teadused: mehhaanika, füüsika, keemia, geoloogia, ajalugu jne. Praegusel ajal on olemas kümneid teadusi, mis uurivad kõige mitmekesisemaid tegelikkuse valdkondi.

Mida siis uurib marksistlik filosoofia?

Kõige tähtsam marksistliku filosoofia aines on põhilise filosoofilise küsimuse — mõtlemise ja olemise vahekorra küsimuse lahendamine. Sellele küsimusele, nagu teame, annab vastuse igasugune filosoofiline süsteem, kuid ainult marksistlik filosoofia annab talle lõpuni teadusliku, ainuõige ja järjekindla lahenduse.

Marksismi filosoofia on *dialektiline materialism*. Ta on *materialistlik* sellepärast, et ta lähtub filosoofia põhiküsimuse lahendamisel mateeria, olemise primaarsusest ja teadvuse sekundaarsusest. Ta tunnistab maailma materiaalsust ja maailma tunnetamise võimalikkust, käsitleb maailma sellisena, nagu maailm seda tegelikult on. Marksistlik filosoofia on *dialektiline* sellepärast, et ta käsitleb materiaalset maailma alaliselt liikuvana, arenevana, uuenevana.

Filosoofia põhiküsimuse õigest lahendusest lähtudes avastab dialektiline materialism materiaalse maailma arenemise *kõige üldisemad seadused,* mis samuti on dialektilise materialismi aineks.

Teatavasti uurivad materiaalse maailma arenemise seadusi ka konkreetsed teadused. Igaüks neist uurib aga teatud kindlat tegelikkuse valdkonda: füüsika — soojust, elektrit, magnetismi ja teisi füüsikalisi nähtusi; keemia — ainete keemilise muundumise protsesse; bioloogia — taimedes ja loomades toimuvaid protsesse jne. Nende tea-

duste seadused iseloomustavad ainult *antud* valdkonna arenemist ja nad ei saa seletada teisi valdkondi. Võtame näiteks mehhaanika seadused. Nad avavad ainult mehhaanilise liikumise — kehade lihtsa ruumilise ümberpaiknemise olemuse. Keemilisi, bioloogilisi ja teisi protsesse nad seletada ei suuda. Kuigi mehhaanika seadused on maksvad kõikides nimetatud protsessides, ei ole neil seal iseseisvat tähtsust ja nad on allutatud teistele seadustele, mis avavad nende protsesside olemuse (keemilistes protsessides — keemia seadustele, bioloogilistes protsessides — bioloogia seadustele jne.).

Erinevalt spetsiaalsetest teadustest uurib dialektiline materialism *üldisi seadusi,* millele alluvad kõik tegelikkuse valdkonnad. Nii arenevad niihästi kõik elutu ja elava looduse objektid kui ka ühiskonnaelu ning teadvuse nähtused vastandite ühtsuse ja võitluse seaduse, kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seaduse jt. seaduste alusel. Neid ja teisi materialistliku dialektika seadusi käsitleme üksikasjalisemalt edaspidi.

Dialektilise materialismi aineks on ka *tunnetus*protsessi seaduspärasused, mis kujutavad endast objektiivse maailma seaduste peegeldust. Relvastades inimesi looduse, ühiskonna ja mõtlemise seaduste tundmisega, näitab dialektiline materialism inimestele kätte mitte ainult maailma tunnetamise, vaid ka *maailma revolutsioonilise ümberkujundamise* teed.

Dialektiline materialism on seega *teadus, mis filosoofia põhiküsimuse õige lahendamise alusel avastab kõige üldisemad, dialektilised materiaalse maailma arenemise seadused ning maailma tunnetamise ja revolutsioonilise ümberkujundamise teed.*

Filosoofid püüdsid juba enne Marxigi avastada kõige üldisemaid arenemisseadusi, luua ühtset ja terviklikku maailmapilti. Paljudel neist õnnestus saavutada sel alal teatavat edu. Kuid teaduslikku maailmapilti anda nad ei suutnud. Ühtesid takistasid nende idealistlikud vaated, teisi — kitsarinnaline metafüüsiline meetod. Peale selle (ja see on kõige tähtsam) seisid nad kõik eemal revolutsioonilise võitluse praktikast, töörahva huvidest.

Marxi ja Engelsi aktiivne osavõtt töölisklassi revolutsioonilisest võitlusest, ennastsalgav rahva teenimine, oma aja teaduse ja filosoofia väljapaistvate saavutuste suurepärane tundmine võimaldasid neil avastada need üldised

seadused, avastadà tegelikkuse dialektilismaterialistliku olemuse.

Tuleb rõhutada, et Marx ja Engels avastasid ka ühiskonnaelu arenemise dialektilismaterialistliku iseloomu. Nad lõid *ajaloolise materialismi* — ainsa teadusliku ühiskonnateooria, ühiskonna tunnetamise ja revolutsioonilise ümberkujundamise meetodi. Ajalooline materialism kui *teadus ühiskonna arenemise kõige üldisematest seadustest* on marksistliku filosoofia lahutamatu koostisosa.

MARKSISTLIK FILOSOOFIA JA TEISED TEADUSED

Dialektilise materialismi seadused, nagu nüüd teame, on üldise, universaalse iseloomuga. Nad on maksvad alati ja kõikjal, olgu siis tegemist elutu loodusega, elusorganismidega, inimese või tema mõtlemisega. See marksistliku filosoofia seaduste universaalne iseloom on väga tähtis: neid seadusi on võimalik eduga kasutada kõige niitmekesisemate maailmanähtuste tunnetamiseks. Sellest tuleneb dialektilise materialismi määratu suur tähtsus teiste teaduste arenemisele. Dialektiline materialism on tekkinud praktika saavutuste ja konkreetsete, spetsiaalsete teaduste edusammude alusel ja on nende saavutuste kokkuvõtteks. Ühtlasi aitab dialektiline materialism kaasa teiste teaduste arenemisele, relvastab neid teadusliku uurimismeetodiga.

Samal ajal ei vabasta dialektiline materialism mitte mingil tingimusel inimesi vajadusest õppida konkreetseid teadusi, inimkonna teaduslikke ja ühiskondlik-ajaloolisi kogemusi. Dialektiline materialism on tekkinud ja ta areneb teaduse ja praktika saavutuse alusel ja sellepärast ei ole neid saavutusi tundmata võimalik ka õigesti aru saada dialektilise materialismi seadustest ning neid seadusi kasutada.

Mõned tänapäeva kodanliku filosoofia esindajad (niinimetatud *positivistid)* väidavad, et teaduslikul maailmavaatel, filosoofial, ei ole teaduse arenemise seisukohalt mingit tähtsust. Nad moonutavad teaduse ja filosoofia vahekorda. Astudes välja «positiivsete» (rakenduslike, konkreetsete) teadmiste sildi all, lahutavad nad filosoofia teadusest, püüavad tõestada, et teadus ei vaja üldse mitte

mingisugust filosoofiat, et «teadus on endale ise filosoofia».

Teaduse ja filosoofia ajalugu lükkab positivistlikud vaated ümber. Ajalugu kinnitab veenvalt, et teadust ja filosoofiat ei saa teineteisest lahutada. Suur vene mõtleja A. I. Herzen võrdles filosoofiat võimsa puutüvega, teadust ja selle arvukaid harusid puuokstega. Analoogiliselt sellega, nagu ei saa olla puud ilma tüve ja oksteta, nii ei ole ka teadus ja filosoofia teineteiseta mõeldavad. «Võtke ära oksad,» ütles ta, «ja järele jääb surnud tüügas, võtke ära tüvi, ja oksad langevad maha.»

Vastavalt loodusteaduse arenemisele muutub loodusteaduse ja filosoofia seos järjest tihedamaks, nende vastastikune mõju järjest tugevamaks. Eriti sügav on see seos kaasajal, kus teadus lahendab niisuguseid keerukaid loodusteaduslikke ülesandeid, nagu mateeria «elementaarosakeste» loomuse küsimus, elu tekkimise küsimus, kosmiliste kehade arenemise küsimus ja paljud teised küsimused. Ülisuurte teaduslike avastuste ajastul ei ole kuidagi võimalik toime tulla ilma sügavate filosoofiliste üldistusteta, sest loodusteaduse hiiglaslik progress ja see sügav revolutsiooniline murrang, mis loodusteaduses toimub, nõuavad filosoofia ja teaduse tihedat koostööd. Neis tingimustes peab loodusteadlane, nagu kirjutas V. I. Lenin, olema dialektiline materialist.

Sellepärast ei olegi juhuslik, et järjest rohkem kapitalistlike maade loodusteadlasi muutub marksistliku filosoofia teadlikeks pooldajateks. Dialektiline materialism õpetab neid õigesti orienteeruma objektiivses maailmas, alati silmas pidama maailma materiaalset iseloomu, arvestama looduse dialektikat konkreetsetes teaduslikes uurimustes.

4. PROLETARIAADI TEOREETILINE RELV

Marksistlik filosoofia seletab loodust ja ühiskonda järjekindlalt teaduslikult ja on sellepärast võimsaks looduse ja ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise vahendiks.

Ainult proletariaat ja tema partei on huvitatud maailma õigest tunnetamisest ja revolutsioonilisest ümberkujundamisest. Sellepärast tekkis ja areneb dialektiline materia-

lism kui proletariaadi teoreetiline, ideeline relv võitluses kapitalismi vastu, sotsialismi ja kommunismi eest. Marksismi filosoofia on oma põhiolemuselt *revolutsiooniline*. Ta ei tunnista muutumatuid ühiskonnakordi, eraomanduse «igavesi» alussambaid ja põhjendab teoreetiliselt kapitalismi paratamatut hukku ning uue, sotsialistliku korra võitu, näitab kätte sotsialismi ja kommunismi ehitamise teed ning vahendid.

Meie ajastul, enneolematult sügava sotsiaalse pöörde ajastul, kapitalismilt kommunismile ülemineku ajastul on marksismi filosoofia tundmine eriti tarvilik. Filosoofia aitab marksistlikel parteidel orienteeruda kaasaja äärmiselt keerukas olukorras, teaduslikult analüüsida tegelikku olukorda ja vastavalt sellele kindlaks määrata kõige tähtsamad ülesanded, leida kõige efektiivsemad vahendid nende ülesannete lahendamiseks. «Kui marksistlik poliitiline partei ei lähtu küsimuste käsitlemisel dialektikast ega materialismist, siis toob see kaasa ühekülgsuse ja subjektivismi, mõtete tardumise, irdumise praktikast ning asjade ja nähtuste vastava analüüsimise võime kaotuse, revisionistlikud või dogmaatilised vead ja vead poliitikas. Dialektilise materialismi rakendamine praktilises töös, kaadritöötajate ja laiade rahvahulkade kasvatamine marksismi-leninismi vaimus on üks kommunistlike ja töölisparteide aktuaalseid ülesandeid.»[1]

Marksismi filosoofia on küll maailma tunnetamise ja ümberkujundamise võimas teoreetiline vahend, kuid ta saab seda osa täita ainult sel tingimusel, et filosoofiasse *suhtutakse loovalt, et võetakse rangelt arvesse neid konkreetseid ajaloolisi tingimusi, milles avalduvad filosoofia seadused ja printsiibid.* Marksistliku filosoofia omandamine ei tähenda lihtsalt dialektilise materialismi seisukohtade ja järelduste päheõppimist, vaid see tähendab filosoofia olemuse mõistmist, tähendab oskust rakendada filosoofiat praktikas, kommunistliku ülesehitustöö konkreetsete ülesannete lahendamisel.

NLKP tegevus on marksismi-leninismi revolutsioonilise filosoofia meisterliku tundmise ja rakendamise musternäiteks. Ajalooliste tingimuste, klassijõudude vahekorra kaine arvestamine meie partei poolt, oskus muuta strateegiat ja

[1] 1957. ja 1960. aastal Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamiste dokumendid, Tallinn, 1964, lk. 11—12.

taktikat olenevalt objektiivse olukorra muutustest, marksismi-leninismi printsiipide orgaaniline ühendamine konkreetse revolutsioonilise praktikaga on taganud meie maal sotsialismi maailmaajaloolise võidu ja kaasa toonud astumise uude arenemisperioodi — kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodi.

II PEATÜKK

MARKSISMI FILOSOOFIA TEKKIMINE JA ARENEMINE

Marksismi filosoofia loojateks olid töölisklassi suured juhid *Karl Marx* (1818—1883) ja *Friedrich Engels* (1820—1895). Kas see filosoofia on üksnes tema loojate geniaalse mõistuse vili või on ta oma ajastu sünnitis, ajamärk? Millised on marksismi filosoofia tekkimise põhjused?

Marksismi filosoofia tekkimine oli ajaloolise arengu seaduspärane tulemus. See oli tingitud vastavatest sotsiaalmajanduslikest põhjustest ja sellel olid kindlad loodusteaduslikud ja filosoofilised eeldused.

1. MARKSISTLIKU FILOSOOFIA TEKKIMISE TINGIMUSED JA EELDUSED

SOTSIAALSED JA MAJANDUSLIKUD TINGIMUSED

XIX sajandi keskpaigaks oli juba reas maades tulnud feodalismi asemele kapitalism. Kapitalismi tekkimine tõi kaasa tootmise suure tõusu, tehnika, teaduse ja kultuuri tormilise arenemise.

Kapitalism sünnitas ka selle klassi, kelle missiooniks on hävitada kapitalistlik kord ja teostada sotsialistlikud ümberkujundused. Selleks klassiks on proletariaat. Proletariaat, keda ekspluateerib kodanlus ja kellel puuduvad elementaarsedki inimõigused, astus pingelisse võitlusse oma orjastajate vastu. Klassivastuolud muutusid kapitalismi ajal enneolematult teravaks. See väljendus mitmetes proletariaadi kodanlusevastastes väljaastumistes. Tõusid üles prantsuse töölised Lyonis, Sileesia kangrud Sak-

samaal, ulatuslikult arenes niinimetatud tšartistide liikumine Inglismaal. Töölised nõudsid töötingimuste parandamist, palga tõstmist, tööpäeva lühendamist jne. Kuid nende väljaastumised olid tol ajal alles organiseerimata, stiihilise iseloomuga. Töölistel ei olnud veel selget ettekujutust lõppeesmärkidest, mille eest on vaja võidelda, nad ei tundnud tõelisi, efektiivseid teid ja vahendeid võitluseks oma klassivaenlaste vastu. Kõik see takistas proletariaadi liikumist ega andnud väljavaateid edule. Tekkis terav vajadus teadusliku teooria järele, niisuguse teooria järele, mis oleks võimaldanud proletariaadil tunnetada ühiskonna arenemise seadusi, mõista kapitalismi hukkumise paratamatust, selgitada proletariaadi osa kodanluse hauakaevajana ja uue, sotsialistliku korra loojana.

Seega oli proletariaadi liikumise enese arenemine seadnud teaduse ette määratu suure tähtsusega ülesande: luua revolutsiooniline teooria, anda proletariaadile ideeline relv tema võitluseks kapitalismi vastu ja sotsialismi eest. Oma geniaalsete esindajate Marxi ja Engelsi isikus täitiski teadus selle pakilise nõudmise, mille oli esitanud ajalugu. Loodi marksism, mille koostisosaks ja teoreetiliseks aluseks on marksistlik filosoofia — dialektiline ja ajalooline materialism.

LOODUSTEADUSLIKUD EELDUSED JA TEOREETILISED ALLIKAD

Marksistliku filosoofia tekkimine oli ette valmistatud ka kogu loodusteaduse ja filosoofia arenemiskäigu poolt. Loodusteadus arenes XIX sajandil harukordselt kiiresti. Loodusteadus lakkas olemast ainult fakte koguv ja üksikuid esemeid uuriv teadus. Ta muutus teoreetiliseks teaduseks, mis püüab neid fakte seletada, nendevahelist seost avastada. Metafüüsika asemele hakkasid loodusteadusse tulema dialektilised ideed — maailma ühtsuse ja ajalioolise arenemise ideed.

Esimese mõra metafüüsilisse loodusekäsitusse lõi saksa filosoof *Kant,* kes näitas oma kosmogoonilise hüpoteesiga, et Maa ja päikesesüsteem ei ole igavesed, vaid nad on mateeria pikaajalise arenemise tulemus. Hiljem tekkis geoloogia, mis näitas maakoore arenemise ajalugu, tormiliselt arenesid füüsika, keemia, bioloogia ja teised teadused.

Eriti suur tähtsus dialektilismaterialistliku loodusekäsituse kujunemisel ja põhjendamisel oli *kolmel suurel loodusteaduse avastusel*: energia jäävuse ja muundumise seaduse avastamisel, elusorganismide rakulise ehituse õpetusel ja Darwini evolutsiooniteoorial.

Energia jäävuse ja muundumise seadus, mille avastamine on suure vene õpetlase *Lomonossovi,* saksa teadlase *Mayeri* ja inglise füüsiku *Joule*'i jõupingutuste tulemus, kinnitab veenvalt maailma materiaalset ühtsust, mateeria ja liikumise jäävust ja hävimatust. Ühtlasi näitab see seadus, et mateeria ja liikumine on kvalitatiivselt mitmekesised, muutlikud ja võimelised ühtedest vormidest teisteks muunduma.

Elavate kudede rakulise ehituse õpetus, mille loojateks olid vene botaanik *Gorjaninov,* tšehhi bioloog *Purkinje,* saksa teadlased *Schleiden* ja *Schwann,* näitas, et igasuguse enam või vähem keeruka organismi ehituse aluseks on materiaalne moodustis — rakk. Raku muutumisvõime avastamise tulemusena avanes tee organismide arenemise õigeks käsitamiseks.

Suur inglise loodusteadlane *Ch. Darwin* tegi evolutsiooniteooria loomisega, nagu märgib V. I. Lenin, lõpu vaadetele, mille kohaselt taime- ja loomaliike peeti juhuslikeks, mitte millestki sõltuvaiks, jumala poolt looduiks ja muutumatuiks. Darwin tõestas teaduslikult, et keerukamad, kõrgemad organismid on tekkinud lihtsatest, madalamatest ja seda mitte jumala tahtel, vaid loodusele enesele omaste loomuliku valiku seaduste toimel. Ta näitas ka, et inimene on samuti looduse produkt, elava mateeria pikaajalise evolutsiooni tulemus. Sellega leidis kinnitust dialektika põhiidee — arenemise, madalamalt kõrgemale, lihtsalt keerulisele ülemineku idee.

Loodusteaduste saavutuste kõrval olid marksistliku maailmavaate kujunemisele suure tähtsusega ka tolleaegsed filosoofilise mõtte saavutused. Dialektilist ja ajaloolist materialismi luues uurisid Marx ja Engels põhjalikult filosoofia ajalugu ja kasutasid ära kõik selle positiivse, mida oli saavutanud mõtteteadus oma sajanditepikkuse arenemise jooksul. Marksismi filosoofia vahetuks teoreetiliseks allikaks oli XIX sajandi klassikaline saksa filosoofia ja kõigepealt Hegeli ning Feuerbachi filosoofia.

Marx ja Engels ise tegid oma filosoofilises ja poliitilises arenemises läbi keeruka tee. Nad ei asunud otsekohe dia-

lektilise materialismi positsioonile. Noortena olid nad kaasa kistud *G. Hegeli* (1770—1831) idealistlikust filosoofiast, mis oli tol ajal Saksamaal väga levinud. Hegel oli objektiivne idealist. Ta arvas ekslikult, et maailm on mingi üleinimliku, objektiivselt eksisteeriva teadvuse — «absoluutse idee», «maailmavaimu» — aktiivsuse, loomingu tulemus. Sellest hoolimata andis Hegel olulise panuse filosoofilise mõtte arengusse: ta töötas välja *idealistliku dialektika* kui loogiliste seaduste ja kategooriate harmoonilise süsteemi.

Hegel sõnastas põhilised dialektika seadused, mille järgi arenevad ideed, mõtted. Ta näitas, et ideede arenemine ei toimu mööda suletud ringjoont, vaid tõusvalt — madalamatelt vormidelt kõrgematele, et selle arenemise protsessis lähevad kvantitatiivsed muutused üle kvalitatiivseteks, et arenemise allikaks on vastuolud. Hegel iseloomustas dialektika põhimõisteid (kategooriaid), näitas nende vastastikust seost, üksteiseks üleminekut. Dialektika oligi see positiivne, mille Marx ja Engels võtsid Hegeli filosoofiast ja mida nad, olles puhastanud ta idealistlikest aganaist, kasutasid dialektilise ja ajaloolise materialismi loomiseks.

Oma poliitilistelt vaadetelt olid Marx ja Engels tol ajal revolutsioonilised demokraadid — kõikide töötajate huvide kaitsjad. Teravalt kritiseerides Preisi mõisnikeriiki, jõudsid nad järeldusele, et ainult rahvariik saab olla töötava enamuse huvide väljendajaks.

Suurt mõju Marxi ja Engelsi maailmavaate kujunemisele avaldas *L. Feuerbachi* (1804—1872) materialism. Feuerbach oli oma aja väljapaistev materialist. Ta eitas idealismi ja religiooni ning näitas, et filosoofia ei tohi sulguda puhta mõtlemise raamidesse, et filosoofia ülesandeks on uurida loodust ja inimest. Loodus eksisteerib väljaspool inimest, loodus on «. . . esimene, primaarne, mitte millestki tuletatav olend». Inimene on looduse osa, looduse pikaajalise arengu produkt. Feuerbachi arvates ei eelne teadvus loodusele, vaid ainult peegeldab loodust, tunnetab teda. Mateeria, loodus on tunnetatavad, inimesele mõistetavad, inimene tajub neid kõigi oma meeleelunditega.

Feuerbachi filosoofias sisalduvad materialistlikud ideed aitasid Marxi ja Engelsit vabaneda Hegeli idealismist ja nad kasutasid neid ideid dialektilise ja ajaloolise materialismi loomiseks. Kuid marksismi rajajad, kasutades Feuerbachi filosoofiat, ei leppinud selle õpetuse passiivselt vaat-

leva iseloomuga, elust ja rahva vabadusvõitlusest irdumisega. Marx ja Engels olid kindlalt veendunud, et tähtsaid filosoofilisi ja sotsiaalseid probleeme tuleb lahendada mitte kabinettide vaikuses, vaid praktikas, revolutsioonilises, poliitilises võitluses.

Osavõtt töörahva ühiskondlik-poliitilisest võitlusest, loodusteaduse, filosoofia, ajaloo põhjalik uurimine tõid Marxi ja Engelsi veendumusele, et idealism on paikapidamatu, ja tingisid nende otsustava ülemineku tööliskласsi positsioonidele. Filosoofia jaoks tähendas see üleminek, et nad lõid kvalitatiivselt uue filosoofia — dialektilise ja ajaloolise materialismi.

Oma filosoofia loomisel kasutasid Marx ja Engels Hegeli dialektikat ja Feuerbachi materialismi, töötasid need kriitiliselt ümber, vabastasid need mitmesugustest ebateaduslikest ladestustest, rikastasid neid tööliskласsi revolutsioonilise võitluse määratu suurte kogemustega, teaduse uute saavutustega.

Dialektilise ja ajaloolise materialismi loomisega teostasid Marx ja Engels filosoofias hiiglasliku pöörde, revolutsiooni.

2. MILLES ON MARKSISMI POOLT FILOSOOFIAS TEOSTATUD REVOLUTSIOONI OLEMUS

Selgitada marksismi poolt filosoofias teostatud revolutsiooni olemust tähendab kindlaks teha, mida *uut* tõid Marx ja Engels filosoofiasse, tähendab leida need jooned, mille poolest marksistlik filosoofia *kvalitatiivselt* erineb talle eelnenud filosoofilistest süsteemidest.

Milles seisab marksismi filosoofia printsipiaalne uudsus?

Kõigepealt selles, et ta erineb varasematest filosoofilistest süsteemidest oma *klassiolemuse, ühiskonna elus etendatava osa poolest.*

Enne Marxi olid filosoofid, üksikud erandid välja arvatud, ekspluateerijate teenistuses ega seadnud sellepärast endale eesmärki maailma tööinimese huvides ümber kujundada.

Marksistliku filosoofiaga on lugu teisiti. Ta ei teeni käputäit ekspluateerijaid, vaid väljendab kõige eesrindlikuma klassi — proletariaadi — huvisid, miljoniliste rahva-

hulkade, ajaloo tõeliste loojate huvisid. Marksistliku filosoofia rajajad Marx ja Engels ei olnud mitte ainult uue filosoofia loojateks, vaid ka *proletariaadi kasvava revolutsioonilise liikumise juhtideks.* Just nemad näitasid, et töörahva vabastamise ainuvõimalik tee on sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri tee. Kogu oma geniaalse mõistuse, võimsa loova energia ja silmapaistvad organisatoorsed võimed pühendasid nad töörahva vabastamisele ekspluateerimisest, sotsialismi võidu saavutamisele.

Asunud rõhutud klassi — proletariaadi — positsioonidele, lõid Marx ja Engels filosoofia, mis sai proletariaadi vaimseks relvaks kapitalismivastases võitluses, võimsaks tegelikkuse ümberkujundamise vahendiks. Filosoofia osatähtsus ühiskonna arenemises suurenes võrratult. Filosoofia vallutas rahvahulgad ja muutus selle tulemusena hiiglasuureks materiaalseks jõuks. «Filosoofid on maailma ainult mitmeti *seletanud*, kuid asi seisab selles, et teda *muuta*» — nii iseloomustab Marx seda dialektilise ja ajaloolise materialismi tähtsat iseärasust. Marksistliku filosoofia jõud peitub tema orgaanilises sidemes praktikaga, selles, et ta teenib võitlust, mida töölisklass peab kapitalismi vastu, sotsialismi ja kommunismi eest.

Marksismi poolt filosoofias teostatud revolutsioonilise pöörde tähtsaimaks väljenduseks on *materialismi ja dialektika orgaanilise ühtsuse saavutamine.*

Filosoofia ajalugu näitab, et nii dialektika kui ka materialism tekkisid kaua enne marksismi. Kuid vana filosoofia puuduseks oli, et materialism ja dialektika olid pahatihti teineteisest lahutatud. Hegel oli dialektik, kuid ta ei olnud materialist; Feuerbach oli materialist, kuid ei olnud dialektik. Alles Marx ja Engels likvideerisid materialismi ja dialektikat lahutava lõhe ning ühendasid nii dialektika kui ka materialismi teineteisega orgaaniliselt ühtseks dialektilismaterialistlikuks maailmavaateks. See on üks kõige tähtsamaid marksistliku filosoofia iseärasusi, mille poolest ta kvalitatiivselt erineb endistest filosoofilistest süsteemidest.

Marksismi tekkimine tähendas *hiiglasuurt pööret ka ühiskonnakäsituses.*

Enne Marxi ja Engelsit käsitasid filosoofid ühiskonna arenemist idealistlikult, selle arenemise liikumapanevaid jõude nägid nad ainult inimeste ideedes, inimeste teadvu-

ses. Marx ja Engels vastandasid idealistlikele vaadetele materialistliku ajalookäsituse. Esimestena seadsid nad ühiskonna suhtes õigesti üles filosoofia põhiküsimuse — mõtlemise ja olemise vahekorra küsimuse — ja andsid sellele õige lahenduse. Nad tõestasid ümberlükkamatult, et mitte inimeste ühiskondlik teadvus ei määra nende olemist, vaid vastupidi — ühiskondlik olemine ja esmajoones materiaalsete hüvede tootmine määrab ühiskondliku teadvuse, et ühiskonna arenemine oleneb materiaalsetest põhjustest, mitte aga inimeste ideedest, soovidest ja kavatsustest. Selle tulemusena hakati ühiskonna ajalugu käsitama mitte kui nähtuste kaootilist kuhjumist, vaid kui seaduspärast, loomulikule paratamatusele alluvat protsessi, mille käigus ühed, madalamad tootmisviisid asenduvad teistega, kõrgematega, kusjuures tõestati, et see vahetumine ei toimu juhuslikult, vaid objektiivsete, inimese teadvusest ja tahtest sõltumatute seaduste järgi.

MARKSISTLIKU FILOSOOFIA PARTEILISUS

Kodanlikud filosoofid räägivad sageli, et nende filosoofia on «parteitu», et ta väljendab kõikide inimeste huve, olenemata nende klassikuuluvusest. Millega aga seletada, et paljud neist filosoofidest asuvad sotsiaalsete konfliktide ajal alati kapitalistide leeris, kaitsevad eraomandust, õigustavad ekspluateerimist, sõdu? Tuleb välja, et kodanlike filosoofide väited, nagu seisaksid nad väljaspool klasse ja parteisid, ei ole krossigi väärt ja et nad vajavad parteituse maski ainult selleks, et varjata oma filosoofia klassilist, parteilist iseloomu, varjata seda, et nende filosoofia teenib tões ja vaimus rahamehi.

Erinevalt kodanluse ideoloogidest deklareerisid marksismi-leninismi rajajad filosoofia parteilisuse printsiipi avalikult. See printsiip tähendab, et filosoofia on lahutamatult seotud poliitikaga, teatud kindlate ühiskonnaklasside ja parteide huvidega. Filosoofia on konkreetse ajastu, teatud konkreetse klassi sünnitis ja väljendab sellepärast alati selle ajastu nõudmisi, kaitseb selle klassi huve. Filosoofia parteilisus tähendabki teatud kindlate ühiskondlike jõudude teenimist.

Marksistlik filosoofia tekkis kui töölisklassi vaimne relv töölisklassi kodanlusevastases võitluses. Töölisklassi, töö-

tava rahva ustavas teenimises, leppimatus suhtumises reaktsioonilisse kodanlusse seisabki kõigepealt filosoofia proletaarne parteilisus. Filosoofia parteilisuse printsiip nõuab, nagu kirjutas Lenin, et tuleb «... osata kinni pidada *oma* joonest ja võidelda meile vaenulike jõudude ja klasside *kogu joone vastu*».[1]

Olla filosoofias parteiline tähendab asuda kindlale seisukohale selles võitluses, mis toimub juba rohkem kui kahe tuhande aasta jooksul materialismi ja idealismi vahel ja millest jutustab meile filosoofia ajalugu. Kaasajal ei ole see võitlus hoopiski lakanud, vaid on muutunud mitu korda teravamaks. Ta avaldub ägedas heitluses dialektilise materialismi ning reaktsioonilise kodanluse idealistliku filosoofia vahel. Marksistlik-leninliku filosoofia parteilisus tähendab, et selles võitluses tuleb kõikumatult seista järjekindlalt materialistlikel positsioonidel, kaitsta ja igakülgselt arendada dialektilist ja ajaloolist materialismi, väsimatult võidelda marksismile vaenuliku ideoloogia vastu, kõikide idealismi ja papimeelsuse avaldumisvormide vastu. Eriti aktuaalseks on see nõue saanud meie päevil, kus kogu maailmas toimub kahe ideoloogia — sotsialistliku ja kodanliku ideoloogia leppimatu võitlus, kus kodanlus võitluses marksismi filosoofia vastu kasutab kõige rafineeritumaid idealismi ja papimeelsuse vorme. Tänapäeval on printsipiaalsus ja valvsus, filosoofia range parteilisus vajalikumad kui kunagi varem.

Tänapäeva revisionistid moonutavad kodanluse ideoloogide eeskujul filosoofia parteilisuse marksistlik-leninlikku printsiipi. Nad väidavad, et parteilisus ja teadusliikkus, objektiivsus ei sobi üksteisega kokku. Seejuures püüavad nad kujutada kodanluse ideoloogiat klassidest kõrgemal seisvana ja seetõttu ainsa teadusliku ideoloogiana. Nad nõuavad, et tuleb loobuda võitlusest selle ideoloogia vastu, sest see sisaldavat üldinimlikke teadmisi, mis on kasulikud ja vajalikud kõikidele ühiskonnaklassidele.

Tegelikult moonutab kodanlus alatasa ühiskonna arenemise seadusi, selleks et ajaloo poolt hävingule määratud kapitalismi eluiga pikendada, kapitalismi päästa. Proletariaat aga kujundab maailma ümber ja sellepärast on tal vaja ühiskonna arenemise tõelisi seadusi tunda. Prole-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 318.

tariaat on teaduse poolt, sest ainult teaduslik maailmavaade saab olla usaldusväärseks tegevusjuhendiks.

Proletariaadi lõppeesmärgiks on kommunismi võit. Ühtlasi on kommunismi poole liikumine tänapäeva ühiskonna arenemise objektiivseks sisuks. Järelikult langevad proletariaadi klassihuvid ja ajaloo objektiivne arenemine täielikult ühte. Sellepärast ongi *proletariaadi huvide järjekindla kaitsmise ühendamine teadusliku objektiivsusega marksistlik-leninliku filosoofia parteilisuse tähtis iseärasus.*

3. MARKSISTLIK-LENINLIKU FILOSOOFIA LOOV ISELOOM

Marksismi filosoofia ei ole kogumik muutumatuid, tardunud printsiipe, mis võetakse hea usu peale omaks, vaid ta on *loov, arenev* teadus. Ta ei seisa paigal, vaid liigub edasi, pidades sammu pidevalt muutuva eluga, rikastub järjekindlalt ühiskondlik-ajaloolise praktika ja loodusteaduse uusimate saavutustega.

Marksismi filosoofia tekkis tõusva, areneva kapitalismi tingimustes, kus ühiskond arenes suhteliselt aeglaselt ja rahulikult. XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses muutus ajalooline olukord põhjalikult. Kapitalism jõudis oma viimsesse staadiumi — imperialismi staadiumi. Imperialismi ajal muutusid majanduslikud ja poliitilised vastuolud enneolematult teravaks. Suhteliselt rahuliku arenemise periood asendus sotsiaalsete tormide ja revolutsiooniliste pöörete perioodiga.

Ühiskondlike suhete põhjaliku lammutamise ajastu langes ajaliselt ühte revolutsiooniga loodusteaduses. Elektroni ja radioaktiivsuse avastamise ning teiste suurte teaduse saavutuste tulemusena varisesid kokku vanad, metafüüsilised ettekujutused mateeria ja selle omaduste küsimuses.

On täiesti loomulik, et uued asjaolud nõudsid marksistliku filosoofia loovat arendamist. Oli vaja üldistada proletariaadi revolutsioonilise võitluse uusi kogemusi, loodusteaduse uusi saavutusi. See oli eriti tähtis sellepärast, et uutes tingimustes elustusid marksismile vaenulikud jõud, kusjuures eriti ägedaks muutusid nende kallaletungid töölisklassi maailmavaate teoreetilisele alusele — dialektilisele ja ajaloolisele materialismile.

XIX sajandi lõpus hakkas rahvusvahelise töölisliikumise raskuspunkt üle kanduma Venemaale, kus küpses sotsialistlik revolutsioon. Venemaast sai leninismi kodumaa. *Leninism on uue ajaloolise ajastu — imperialismi ja proletaarsete revolutsioonide ajastu, kapitalismilt sotsialismile ülemineku ja kommunistliku ühiskonna ehitamise ajastu marksism.* Sellepärast on täiesti seaduspärane, et marksistliku filosoofia loov arendamine on lahutamatult seotud Venemaa ja rahvusvahelise proletariaadi suure juhi *Vladimir Iljitš Lenini* (1870—1924) nimega. Lenini tegevus filosoofia alal on nii suur ja mitmekülgne, et see moodustab filosoofia ajaloos terve etapi, terve ajastu.

FILOSOOFIA ARENEMISE LENINLIK ETAPP

Kronoloogiliselt hõlmab filosoofia arenemise leninlik etapp ajavahemikku XIX sajandi lõpust kuni meie päevini.

V. I. Lenini ajalooliseks teeneks on, et ta kaitses ja arendas dialektilist ja ajaloolist materialismi uutes ajaloolistes tingimustes. Lenini teoreetiline tegevus oli vahetult seotud proletariaadi revolutsioonilise võitlusega ja sotsialistliku ülesehitustöö praktikaga NSV Liidus. Lenin rikastas marksismi filosoofiat ja juhtis ühtlasi filosoofia printsiipide elluviimist praktikas. Lenin rajas Kommunistliku Partei — uut, revolutsioonilist tüüpi partei. Selle partei juhtimisel likvideerisid Venemaa töölised ja talupojad kapitalismi ning lõid maailma esimese sotsialistliku riigi. Lenin töötas välja sotsialismi ehitamise plaani ja seisis oma elupäevade lõpuni seda plaani ellu viiva rahva ja partei eesotsas.

Uus ajaloojärk seadis töölisklassi ja tema marksistliku partei ette ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise ülesande, kapitalismi likvideerimise ja sotsialismi ülesehitamise ülesande. Sellepärast pööraski V. I. Lenin eriti suurt tähelepanu ühiskonna arenemise seaduspärasuste analüüsimisele ja esmajoones imperialismi olemuse selgitamisele. Võttes arvesse muutunud ajaloolisi tingimusi, arendas Lenin sotsialistliku revolutsiooni marksistlikku teooriat. Lenin tõestas, et reaalselt võimalik on sotsialismi võit esialgu mõnedes maades või isegi ühel maal eraldi.

Leninlik sotsialistliku revolutsiooni teooria avaldas määratu suurt mõju ühiskonna arenemisele.

Lenin rikastas samuti ka marksismi õpetust klasside ja klassivõitluse küsimuses, proletariaadi diktatuuri ja selle vormide küsimuses, rahvahulkadele ajaloos kuuluva osa küsimuses, töölisklassi partei osatähtsuse, eesrindlike ideede osatähtsuse jt. küsimustes.

Väga suure panuse lisas V. I. Lenin dialektika küsimuste läbitöötamisse. Võitluses iga sorti metafüüsikute vastu kaitses ja arendas ta marksistlikku õpetust materialistliku dialektika seadustest ja kategooriatest. Eriti suurt tähelepanu pööras ta dialektika tuumale — vastandite ühtsuse ja võitluse seadusele.

V. I. Lenin arendas dialektilise materialismi tunnetusteooriat. Ta analüüsis põhjalikult ja igakülgselt selle kriisi olemust, mis tekkis loodusteaduses XIX ja XX sajandi vahetusel seoses uute teaduslike avastustega, ja näitas, et sellest kriisist on võimalik üle saada üksnes materialistliku dialektika printsiipide alusel.

V. I. Lenin pidas järjekindlalt võitlust kodanliku ideoloogia vastu, revisionismi ja dogmatismi vastu. Ta avastas revisionismi ja dogmatismi olulised jooned, näitas ära nende arenemistendentsid, relvastades sellega marksiste võitluseks ka tänapäeva revisionistide ja dogmaatikute vastu.

Õpiku vastavais peatükkides käsitletakse V. I. Lenini panust marksistlikku filosoofiasse üksikasjalisemalt.

Pärast V. I. Leninit on marksismi filosoofiat arendanud ja arendavad seda Lenini kaasvõitlejad ja õpilased, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja teiste vennalike kommunistlike ning töölisparteide silmapaistvad tegelased.

Marksismi-leninismi filosoofia edasiarendamiseks on NLKP ja teiste marksistlike parteide kongresside, konverentside ja keskkomiteede pleenumite otsused, kommunistide rahvusvaheliste nõupidamiste otsused. Arendades marksistlikku filosoofiat, annavad need dokumendid tunnistust filosoofia seisukohtade ja järelduste meisterlikust rakendamisest ajaloolise olukorra analüüsimisel, revolutsioonilise võitluse konkreetses praktikas, sotsialismi ja kommunismi ehitamises.

Eriti suure panuse lisasid marksismi-leninismi teooriasse NLKP XX, XXI ja XXII kongress. Kommunistliku Partei

kongresside otsuseid ja materjale iseloomustab tõeliselt loov suhtumine kommunismi ehitamise ja rahvusvahelise vabadusliikumise põhiprobleemidesse. Loovalt on lahendatud niisugused ülitähtsad teoreetilised küsimused nagu proletariaadi diktatuurist kaasaegsetes tingimustes; sotsialismi kommunismiks ülekasvamise seaduspärasused; kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine; kommunistlike ühiskondlike suhete kujundamine ja uue inimese kasvatamine; kapitalismilt sotsialismile ülemineku vormide mitmekesisus; sotsialistlike maade enam-vähem üheaegsest jõudmisest kommunismi; maailmasõja vältimise võimalikkusest meie ajastul; kaasaja iseloomust ja paljud teised küsimused.

NLKP määratu suur teoreetiline töö on leidnud kõige täielikuma kehastuse partei uues programmis, mis võeti vastu partei XXII kongressil. See programm on *konkreetne, teaduslikult põhjendatud kommunismi ehitamise programm.* NLKP programm on kaasaja silmapaistvaim teoreetiline ja poliitiline dokument, mis tähistab *uut etappi* Marxi, Engelsi, Lenini revolutsioonilise teooria arendamises. Ta üldistab loovalt sotsialismi ehitamise praktikat, võtab arvesse ülemaailmse revolutsioonilise liikumise kogemusi ja, väljendades partei kollektiivset mõtet, määrab kindlaks kommunistliku ülesehitustöö peaülesanded ja põhietapid.

Marksismi-leninismi filosoofia areneb ägedas võitluses reaktsioonilise kodanliku ideoloogia vastu, idealismi ja papimeelsuse vastu. Filosoofia sajanditepikkune ajalugu ei ole kaotanud filosoofide jagunemist kaheks vastandlikuks leeriks — materialistideks ja idealistideks. Nende suundade võitlus peegeldab tänapäevalgi progressiivsete ja reaktsiooniliste klassijõudude võitlust.

Marksistlik-leninlik materialistlik filosoofia kui revolutsioonilise proletariaadi ja kogu töörahva maailmavaade on võimsaks relvaks võitluses imperialistliku reaktsiooni vastu, võitluses sotsialismi ja progressi eest. Selle filosoofiaga on vastasrinnas reaktsioonilise, oma aja äraelanud imperialistliku kodanluse filosoofia. Kaitsta pehkinud kapitalistlikku korda, hoida töörahva miljonilisi hulki idealismi kammitsais, «lükata ümber» marksismi-leninismi ja takistada materialismi ning teadusliku kommunismi ideede levikut rahvahulkades — niisugune on see reaktsiooniline osa, mida täidab kodanlik filosoofia.

Tänapäeva kodanlikus filosoofias on palju suundi ja koolkondi, kuid nende omavahelised erinevused on teisejärgulise tähtsusega. Kõige peamise poolest — idealistliku olemuse poolest, imperialistliku reaktsiooni teenimise poolest — on nad kõik ühesugused. Ühed neist suundadest propageerivad avalikult idealismi, müstikat, teaduse vihkamist. Teised teevad seda rafineeritud kujul, püüavad sel eesmärgil ära kasutada teaduse uuemaid saavutusi, püüavad kohanduda ühiskonnaelu nõuetega. Kolmandad püüavad avalikult ellu äratada keskaegset skolastikat ja põhjendada religiooni dogmasid.

Kuidas aga tänapäeva kodanluse ideoloogid ka vaeva näeksid, ometi ei lähe neil korda marksismi-leninismi teooriat ümber lükata. Ajalugu demonstreerib järjest veenvamalt marksismi-leninismi triumfi, tema materialistliku filosoofia triumfi.

ESIMENE OSA

DIALEKTILINE MATERIALISM

III PEATÜKK

MATEERIA JA TEMA EKSISTEERIMISE VORMID

Me teame juba, et dialektilise materialismi aines on kõige tähtsam filosoofia põhiküsimuse — mateeria ja teadvuse vahekorra küsimuse lahendamine. Vaatleme nüüd üksikasjalisemalt, *mis on mateeria ja millistes vormides ta eksisteerib.*

1. MIS ON MATEERIA

Inimest ümbritseb loendamatu hulk mitmesuguseid kehi. Siia kuuluvad elutu looduse kehad — kaduvväikestest aatomi osakestest kuni tohutu suurte kosmiliste kehadeni. Siia kuuluvad elusorganismid — lihtsatest kuni kõige keerulisemateni. Ühed neist kehadest on meie kõrval: me elame nende keskel, tajume pidevalt nende juuresolekut, teised on meist tohutu kaugel. Ühtesid me võime näha palja silmaga, teiste vaatlemiseks tuleb kasutada väga keerukaid seadmeid. Kõikidel nendel kehadel on äärmiselt mitmekesised omadused ja iseärasused.

Imetledes maailma mitmekesisust, hakkas inimene juba ammu järele mõtlema selle üle, kas kõikidel neil teda ümbritsevatel kehadel ei ole ühist alust, sarnaseid tunnuseid.

Inimeste elukogemused, teaduse ja praktika arenemine veensid neid järk-järgult, et ükskõik kui palju esemed ja nähtused üksteisest ka erineksid, kui väga mitmekesised ka oleksid nende omadused, ikkagi on nad kõik materiaalsed, eksisteerivad väljaspool teadvust ja teadvusest sõltumatult. Loodusteadus tõestas näiteks ümberlükkamatult, et Maa on eksisteerinud palju miljoneid aastaid enne seda, kui tekkis inimene ja üldse tekkisid elusolendid. See aga tähendab, et mateeria, loodus on objektiivsed, ei sõltu ini-

mesest, tema teadvusest, et teadvus ise on vaid materiaalse maailma pikaajalise arenemise produkt.

Kõigi esemete ja nähtuste üldist omadust olla objektiivne reaalsus, eksisteerida väljaspool meie teadvust ja peegelduda teadvuses väljendabki filosoofiline mateeria mõiste ehk kategooria.

Dialektilismaterialistliku maailmavaate põhiprintsiipideks on välismaailma objektiivsuse tunnustamine, samuti ka selle tunnustamine, et inimmõistus on võimeline maailma tunnetama. See aga tähendab, et mateeria mõiste, kajastades neid alustrajavaid printsiipe, on dialektilise materialismi kõige tähtsam, keskne kategooria.

Mateeria kategooria on äärmiselt lai mõiste: ta peegeldab mitte mingit üksikut eset või protsessi, mitte mingit esemete või nähtuste rühma, vaid *kogu* objektiivset reaalsust. Jättes kõrvale üksikute esemete iseärasused, omadused, küljed, esemetevahelised konkreetsed seosed ja vastastikuse mõju, väljendab ta *ühist, peamist* kõigis neis esemeis — *objektiivsust*, s. t. nende eksisteerimist inimese teadvusest sõltumatult.

Mateeria mõiste ei anna ainult ettekujutust objektiivse maailma üldistest omadustest, vaid ta on ka *väga tähtis tunnetuse kategooria.* Näidates inimese võimet maailma tunnetada, näidates meie teadmiste allikat, on ta ühtlasi ka aluseks kõige põhilisemate dialektilise materialismi tunnetusteooria küsimuste lahendamisele.

Väga suur on mateeria mõiste tähtsus ka teistele teadustele, muu hulgas loodusteadustele. Igasugune teadus muutuks inimmõistuse sisutuks mänguks, kui ta ei uuriks objektiivse tegelikkuse ühtesid või teisi külgi.

Tõeliselt teadusliku, igakülgse mateeria definitsiooni andis V. I. Lenin raamatus «Materialism ja empiriokrititsism». «Mateeria on filosoofiline kategooria selleks,» kirjutas ta, «et tähistada objektiivset reaalsust, mis on inimesele antud tema aistingutes, mida kopeerivad, fotografeerivad, peegeldavad meie aistingud, mis eksisteerib neist sõltumatult.»[1]

Lenini poolt mateeria kohta antud definitsiooni tähtsust on raske üle hinnata. See definitsioon võtab kokku inimkonna pikaajalised kogemused, annab inimestele õige arusaamise ümbritsevast maailmast, õpetab neid niihästi

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 113.

praktikas kui ka tunnetuses lähtuma tegelikkusest enesest, objektiivsetest materiaalsetest tingimustest, mitte aga isiklikest, subjektiivsetest kujutlustest. Jaatades maailma tunnetatavust, avab see inimmõistusele piiritud perspektiivid, virgutab mõistust, aitab inimesel tungida maailma sügavatesse saladustesse.

Lenini mateeria-definitsioon kajastab dialektilise materialismi täielikku vastandlikkust idealismile ja agnostitsismile. See definitsioon on ka sügava ateistliku tähendusega, ta purustab religiooni väljamõeldise jumalast kui maailma loojast. Tõepoolest: kui mateeria on primaarne ja igavene, siis on ta loodamatu ja hävimatu, ta on kõige eksisteeriva seesmine algpõhjus. Kuid maailmas, kus mateeria on kõige eksisteeriva algpõhjuseks, ainsaks aluseks, ei ole kohta ei jumalale ega teistele üleloomulikele jõududele.

Just sellepärast on idealistid ja kirikutegelased alati ägedalt võidelnud mateeria tunnustamise vastu. Mateeria mõiste «hävitamisega» tegelesid endise aja idealistid Platonist Berkeleyni. Tõelise ristisõja mateeria mõiste vastu organiseerisid mahhistid[1]. Tänapäeval sammuvad nende jälgedes arvukad kodanliku idealistliku filosoofia ja revisionismi esindajad. Õõnestada mateeria mõistet, seda alustrajava tähtsusega mõistet, kihutada mateeria välja filosoofiast ja teadusest ning vabastada niiviisi tee religioonile, idealismile ja agnostitsismile — selline on mateeria mõiste vastu sihitud arvukate rünnakute eesmärk.

Tegelikult aga on kõik need katsed rajatud liivale. Teaduse arenemine, kogu inimkonna praktiline tegevus räägivad veenvalt sellest, et mateeria kui objektiivne reaalsus eksisteerib, et mateeria on lõputu ja igavene. Kõik esemed, nähtused, protsessid on vaid liikuva mateeria avaldused, vormid. Sellepärast ongi meid ümbritsev maailm *ühtne materiaalne maailm.* Kuid mateeria liigid, vormid, nagu tõestavad meile niihästi isiklikud kogemused kui ka teaduse andmed, on ääretult mitmekesised. See aga tähendab, et materiaalne maailm on *mitmekesise ühtsus.* Materiaalses maailmas ei saa ükski, isegi üliväike asi tekkida eimiskist ega jäljetult kaduda. Ühe asja kadumine paneb

[1] Mahhistid — idealistliku suuna esindajad XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse filosoofias. Oma nimetuse said nad austria filosoofi E. Machi nime järgi. Põhjalikult ja igakülgselt kritiseeris mahhismi V. I. Lenin raamatus «Materialism ja empiriokritiitsism», mis ilmus 1909. aastal.

aluse teisele asjale, see teine — kolmandale ja nii edasi lõputult. Konkreetsed asjad muutuvad, muunduvad üksteiseks, kuid mateeria seejuures ei kao ega teki.

MATEERIA MÕISTE JA LOODUSTEADUSLIK MAAILMAPILT

Mateeria filosoofilist mõistet tuleb eristada *loodusteaduslikust maailmapildist,* neist mateeria *konkreetsete* liikide ehitust, olekut ja omadusi puudutavatest vaadetest, mis kujundatakse loodusteaduse arenemise protsessis. Need kujutlused muutuvad alatasa, nad arenevad, mõnikord aga toimub neis põhjalik murrang. Kuid see kõik ei kõiguta filosoofilist arusaamist mateeriast kui väljaspool meie teadvust eksisteerivast objektiivsest reaalsusest.

Püüdes materialismi «ümber lükata», ajavad idealistid mateeria filosoofilise mõiste tahtlikult segi loodusteaduslike vaadetega konkreetsete materiaalsete kehade ehitusest. Nende vaadete muutumist, vanadest vaadetest loobumist ja nende asendamist uute, täpsemate ja täiuslikumatega püüavad nad kujutada kui mateeria «kadumist», materialismi «krahhi».

Nii näiteks samastasid metafüüsilised materialistid sajandite jooksul mateeriat aatomiga, kusjuures nad käsitasid aatomit läbimatu ja jagamatu osakesena. XIX sajandi lõpus aga avastati elektron — aatomi üliväike koostisosa, hiljem ka teised osakesed. Selle tulemusena osutus aatom, mida aastasadu oli peetud universumi viimseks, jagamatuks ehituskiviks, harukordselt keeruliseks nähtuseks. Ilmnes, et elektroni omadused ei sarnane hoopiski aatomi omadustega. See viis metafüüsiliselt mõtlevad füüsikud segadusse, idealistlikud filosoofid aga kasutasid tekkinud raskused ära ja hakkasid rääkima aatomi «dematerialiseerumisest», mateeria «kadumisest».

Teoses «Materialism ja empiriokritiitsism» tõestas V. I. Lenin niisuguste väidete täielikku paikapidamatust. Ta näitas, et loodusteaduse uute avastuste tulemusena kaob mitte mateeria, vaid see piir, milleni me mateeriat siiamaani tundsime. Eile oli meie teadmiste piiriks aatom, täna — elektron, homme aga kaob seegi piir. Meie tunnetus tungib mateeria sügavusse, avastades üha uusi mateeria omadusi, üha uusi, sügavamaid ja peenemaid materiaalseid moodustusi. Just selline mateeria liik ongi omal

ajal avastatud elektron. Lenin esitas geniaalse mõtte, et elektron on ammendamatu, et mateeria on oma sügavuses lõputu, et tunnetusel pole piiri. «Elektron on niisama *ammendamatu* kui aatomgi, loodus on lõpmatu,»[1] väitis Lenin teaduse uusi saavutusi üldistades.

Lenini mõtted mateeria kvalitatiivsest mitmekesisusest, mateeria ehituse ja omaduste ammendamatusest on leidnud hiilgava kinnituse tänapäeva teaduse ja kõigepealt füüsika saavutustes.

Üks tänapäeva füüsikale teadaolevaid mateeria liike on *aine*. Aine on kõik see, millel on olemas mehhaaniline mass ehk, nagu öeldakse füüsikas, paigalseisu mass. Kõik inimest ümbritsevad nähtavad kehad ehk, nagu neid veel nimetatakse, makroskoopilised kehad on ainelised. Need kehad koosnevad molekulidest; molekulid — aatomeist. Kehad, molekulid ja aatomid on tohutult mitmekesised. Kuid sellega ei piirdu aine kvalitatiivne mitmekesisus. Ka aatomid on keeruka ehitusega. Aatomid koosnevad niinimetatud elementaarosakestest — aatomituuma moodustavatest prootonitest ja neutronitest ning tohutu suure kiirusega ümber aatomituuma liikuvatest elektronidest. Need ja ka teised teadusele tuntud «elementaarosakesed» (mesonid, hüperonid, neutriinod jt.) on kõige väiksemateks tänapäeval teadaolevateks aineosakesteks. «Elementaarosakesteks», s. t. kõige lihtsamateks osakesteks nimetatakse neid aga sellepärast, et siiamaani ei ole korda läinud lagundada neid veelgi väiksemateks materiaalseteks moodustisteks. Kuid samal ajal ei ole kahtlust, et nad on nagu aatomgi keeruka ehitusega. On iseloomulik, et «elementaarosakesed» eksisteerivad mitte ainult aatomite ja aatomituumade koostisosadena, vaid ka vabas olekus. Kõige mitmekesisemaid «elementaarosakesi» leidub näiteks kosmilises kiirguses.

Viimastel aastatel avastati niinimetatud antiosakesed (positron, antiprooton jt.), mis erinevad neile vastavaist aineosakestest (elektronist, prootonist) selle poolest, et neil on vastupidise märgiga elektrilaeng.

Sel ajal, mil V. I. Lenin kirjutas teost «Materialism ja empiriokritiitsism», tunti ainult üht «elementaarosakest» — elektroni. Tänapäeval tuntakse ligi 40 liiki «elementaarosakesi». Peale suure hulga aatomiosakeste avastamise on

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 242.

füüsika kindlaks teinud ka nende mitmekesiseid omadusi ja sellega näidanud, et need osakesed on samuti kui aatomgi ammendamatud. Elektron näiteks ei ole mingi muutumatu kerake. Ta on diskreetne (ruumis piiratud) ja pidev (ruumis piiramatu), tal on ühtaegu osakese ja laine omadused, tal on mass, elektrilaeng, magnetiline moment jne. Samasugused arvukad omadused on iseloomulikud teistele «elementaarosakestele».

Aine võib olla mitmesuguses olekus. Igapäevases elus on meil tavaliselt tegemist ainega, mis on *tahkes, vedelas* või *gaasilises* olekus. Kuid universumis on kõige levinumaks aine olekuks *plasma* — elektriliselt laetud osakeste (elektronide ja ioonide) poolt moodustatud gaasjas olek. Plasma olekus on tähed, udukogud, tähtedevaheline gaas, kuna tahked, vedelad ja gaasilised kehad, mis Maal nii levinud on, on universumi jaoks tervikuna väga haruldased.

Plasma meenutab gaasi, kuid plasma omadused erinevad gaasi omadustest: tugeva magnetvälja toimel omandab plasma osakeste liikumine spetsiifilise, niinimetatud vindilise iseloomu. Magnetväli on omamoodi anumaks, seinaks, mis hoiab plasmat antud olekus ja ruumalas. Sellised plasma iseloomulikud omadused lubavad pidada plasmat veel üheks, neljandaks aine olekuks.

Tänapäeval köidab plasma teadlaste erilist tähelepanu. Plasma uurimine loob hiiglaslikke võimalusi tehnika progressiks ja avab tulevikus ka tee termotuumareaktsioonide juhtimiseks. Sellega saaks inimkond enda käsutusse praktiliselt ammendamatu energiaallika.

Kui tavalises tahkes olekus olevat ainet äärmiselt tihedasti kokku suruda, tungivad aineaatomite elektronid aatomituuma ja muunduvad prootonitega ühinedes neutroniteks. Selle tulemusena tekib veel üks aine olek — *neutronolek*. Neutronolekus on aine iseärasusteks määratu suur (kümneid tuhandeid kordi suurem kui kõige paremate elektrijuhtidel — metallidel) elektrijuhtivus, elektrivoolu mõjul tugevate magnetväljade tekkimine ja hämmastav, mitte millegagi võrreldav tihedus. Piisab, kui ütelda, et üks kuupsentimeeter ainet neutronolekus peab kaaluma vähemalt miljon tonni.

Teadlased oletavad, et eksisteerib veel üks aine olek — *epiplasma* (üliplasma), mis kujutab endast osakeste ja antiosakeste tihedat segu. Nende osakeste eksisteerimise

vajalikuks tingimuseks on erakordselt kõrge temperatuur ja võimsad raskusjõud. Usaldusväärseid andmeid selle kohta, et epiplasma universumis tõepoolest olemas on, praegu veel ei ole. Kuid epiplasma eksisteerimise võimalus ei ole vastuolus teaduse seadustega.

Teiseks tänapäeva teadusele teadaolevaks põhiliseks mateerialiigiks on *väli*. Füüsikaline väli on materiaalne moodustis, mis seob üksteisega kehi ja annab edasi mõju ühelt kehalt teisele. Juba XIX sajandil tunti gravitatsioonivälja (raskustung) ja elektromagnetilist välja (üheks selle eriliigiks on valgus). Elektromagnetilise välja elementideks, osakesteks on footonid. Footonid erinevad aineosakestest. Neil puudub viimastele iseloomulik paigalseisu mass. Peale selle liiguvad nad tühjuses alati püsiva kiirusega — 300 000 kilomeetrit sekundis. Aineosakeste liikumiskiirus võib aga olla väga mitmesugune, kuid mitte suurem kui footonite liikumiskiirus.

Peale gravitatsioonivälja ja elektromagnetilise välja on olemas tuuma-, meson- ja elektron-positronväli. Igale niisugusele väljale vastavad teatud kindlad osakesed, mille omadused ei ole identsed footoni omadustega.

Seega on niihästi aine kui ka väli oma omaduste ja ehituse poolest mitmekesised ja ammendamatud.

Aine ja välja vaheline piir kerkib reljeefselt esile ainult makroskoopilises, nähtavas maailmas. Mikroprotsesside valdkonnas on see piir suhteline. Mõned aineosakesed (näiteks mesonid) on ühtlasi ka vastava välja osakesteks (kvantideks). Aine ja väli on lahutamatult seotud, nad on vastastikuses toimes ja võivad teatud tingimustel ka teineteiseks üle minna. Nii võivad kaks aineosakest (elektron ja positron) muutuda teatud kindlates tingimustes footoniteks — elektromagnetilise välja osakesteks. Selle eksperimendi praktiline teostamine oli füüsika suursaavutuseks, mis veel kord kinnitas maailma materiaalset ühtsust, muutlikkust ja liikuvust.

Tähtsa panuse mateeria ehitust käsitlevasse õpetusse on andnud tavalistest molekulidest suuremate osakeste, niinimetatud kõrgmolekulaarsete ehk kõrgpolümeersete keemiliste ühendite uurimine (kautšuk, valgud, tselluloos, tärklis jt.). Nendele ühenditele on iseloomulik, et nad on moodustunud ühesuguste aatomirühmade paljukordse kordumise teel, kusjuures need rühmad on ühinenud ahelatena või veelgi keerukamate kombinatsioonidena.

Kõrgpolümeeride avastamise tulemusena tungis inimmõistus niisugusesse tegelikkuse valdkonda, mis asub mikro- ja makromaailma piiril. Kuivõrd paljud kõrgpolümeersed ühendid, eriti valgud, on materjaliks elusale, on nende edukas tunnetamine tähtis samm elunähtuste olemuse selgitamise poole, eluprotsesside juhtimaõppimise poole.

Niisiis, kõik tänapäeva füüsika, keemia ja teiste teaduste andmed kinnitavad hiilgavalt dialektilise materialismi seisukohta, et mateeria on objektiivne, et maailm on ühtne ja mitmekesine, et mateeria on lõputu, et inimtunnetusel pole piire. Tuleb aga ütelda, et kõikides teadustes, vaatamata nende hiiglaslikele saavutustele, on olemas ka raskused, lahendamata küsimused. Neid raskusi kasutavadki ära teaduse vaenlased. Kirikutegelased kuulutavad näiteks, et teadus ei ole üldse suuteline neist raskustest jagu saama ja kutsuvad üles teaduslikest meetoditest loobuma. Abi tulevat otsida jumalalt, religioonilt. Ainult religioon, «inimese ühtesulamine jumalaga» on nende arvates võimeline avama tõelist maailmapilti.

Teaduses esinevate raskuste arvel spekuleerivad ka kodanlikud filosoofid ja mõningad idealistlikud füüsikud, püüdes materialismi «ümber lükata». Kasutades näiteks asjaolu, et «elementaarosakesi» ei ole võimalik vahetult jälgida, kuulutavad nad need osakesed ainuüksi loogilisteks (mõttelisteks) struktuurideks, eitades, et nad on materiaalsed kehad.

Tegelikult on aatomi osakesed niisama materiaalsed ja objektiivsed kui aatom ise ja aatomitest moodustunud molekulid ning molekulidest moodustunud kehad. Kõik nad on vaid ühtse looduse, materiaalse maailma elemendid. Kui aatom ja tema osakesed ei eksisteeriks reaalselt, siis ei saaks funktsioneerida aatomielektrijaamad, milledest esimese ehitasid nõukogude inimesed, siis ei saaks künda ookeani laineid esimene aatomijäälõhkuja, mis kannab suure Lenini nime.

Niisiis, meie teadmised konkreetsete materiaalsete moodustiste ehituse ja omaduste kohta, ükskõik kas tegemist on elektroni, aatomi, molekuli või mingi teise kehaga, on suhtelised, muutlikud. Nad on muutunud minevikus ja muutuvad tulevikuski. Kuid kõige selle juures jääb mateeria objektiivseks reaalsuseks. Selle asjaolu kategooriline, tingimusteta tunnustamine, et mateeria eksisteerib väljas-

pool inimese teadvust ja aistinguid, tõmbabki selge piiri dialektilise materialismi ja kõikide idealismi liikide, sealhulgas ka agnostitsismi vahele.

Me näitasime seega, et maailm on oma olemuselt materiaalne, et kõik eksisteeriv kujutab endast mitmesuguseid mateeria vorme ja liike. Kuid mateeria ei ole midagi inertset, tardunut. Mateeria on alalises liikumises. Liikumine toimub ajas ja ruumis. Liikumine, ruum ja aeg on mateeria eksisteerimise põhivormid. Selleks et sügavamalt mõista maailma materiaalset olemust, on vaja tundma õppida neid vorme. Alustame liikumisest.

2. LIIKUMINE KUI MATEERIA EKSISTEERIMISE VORM

Mateeria eksisteerib ainult liikuvana, liikumise kaudu avaldab, ilmutab mateeria ennast. Seda kinnitavad meile igapäevased faktid, teaduse ja praktika arenemine.

Võtame näiteks aatomi. Aatom kui teatud kindel materiaalne keha eksisteerib sedavõrd, kuivõrd aatomi koostisosadeks olevad «elementaarosakesed» alatasa liiguvad. Väljaspool nende osakeste liikumist ei saaks aatom eksisteerida, samuti nagu ei saaks ilma liikumiseta olla ükskõik millist teist keha. Niipea kui lakkab elusorganismi ja keskkonna vaheline ainevahetus (see on aga samuti liikumise liik), elusorganism hukkub.

Tänu liikumisele avaldavad materiaalsed kehad ennast, mõjutavad meie meeleorganeid. Päike kiirgab näiteks vahetpidamata kosmilisse ruumi loendamatul hulgal liikuvaid osakesi. Jõudnud Maani, mõjutavad need osakesed meie meeleorganeid ja informeerivad meid Päikese eksisteerimisest. Kui ei oleks neid osakesi, ei aimaks me üldse, et Päike on olemas. Asub ta ju meist ligikaudu 150 miljoni kilomeetri kaugusel!

Täpselt samuti eksisteerivad ja avalduvad ka kõik teised materiaalsed kehad ainult liikumises. Liikumise olekus on «elementaarosakesed» aatomeis, aatomid molekulides, molekulid kehades. Liiguvad kõik loendamatud maapealsed ja kosmilised kehad. Muutuvad elusorganismid, muutub ühiskonnaelu. Materiaalses maailmas ei ole võimalik leida ainsatki osakest, mis ei oleks liikumise, muutumise olekus.

Seega kujutab *liikumine* endast mateeria eksisteerimise vormi, mateeria lahutamatut omadust. *«Liikumine on mateeria olemise vorm.* Mitte kunagi ega kuskil pole olnud ega saa olla mateeriat ilma liikumiseta,»[1] kirjutas Engels.

LIIKUMINE ON ABSOLUUTNE, PAIGALSEIS SUHTELINE

Mateeria liikumine on *absoluutne ja igavene,* liikumist ei ole võimalik luua ega hävitada, niisamuti nagu mateeria ise on loodamatu ja hävimatu. Liikumise loodamatuse ja hävimatuse loodusteaduslikuks kinnituseks on energia jäävuse ja muundumise seadus. See seadus ütleb, et liikumine nagu mateeriagi ei kao ega teki, vaid muudab ainult oma kuju, läheb üle ühest vormist teise.

Kui aga liikumine on igavene, absoluutne, kas saab siis rääkida paigalseisust?

Muidugi saab ja seda ongi vaja teha. Materiaalsete muutuste üldises voolus on olemas ka tasakaalu, paigalseisu momendid. Kuid need momendid ei puuduta mateeriat tervikuna, vaid üksnes ühtesid või teisi esemeid ja protsesse. Liikumise absoluutne iseloom eeldab tingimata ka paigalseisu, kusjuures paigalseis on maailma arenemise hädavajalik tingimus. Ese tekib liikumises, paigalseis aga kinnitab, fikseerib liikumise resultaadi ja selle tulemusena säilib ese teatud ajaks, jääb just selleks esemeks ega ole midagi muud.

Erinevalt liikumise absoluutsest iseloomust on paigalseis *suhteline.* Paigalseisu ei tohi käsitada kui mingit elutut, tardunud olekut. Keha võib olla paigalseisus ainult mingi teise keha suhtes, kuid ta võtab tingimata osa mateeria üldisest liikumisest. Maja, milles me elame, on näiteks paigal maapinna suhtes, kuid ta pöörleb koos Maaga ümber selle telje, liigub ümber Päikese jne. Peale selle toimuvad igas paigalseisvas kehas alati füüsikalised, keemilised või teised protsessid.

Mateeria liikumine on seega igavene, absoluutne, paigalseis aga on ajutise, suhtelise iseloomuga, ta on ainult liikumise moment.

Mis kujul, millistes vormides eksisteerib liikumine?

---

[1] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 53.

Mateeria liikumise üldist iseloomu tunnustasid ka marksismieelsed materialistid, kuid nad käsitasid liikumist kitsalt, metafüüsiliselt. Nad ei seostanud liikumist kehade muutumise ja arenemisega ning kujutasid liikumist sageli ainult kui mehhaanilist ümberpaiknemist ruumis.

Dialektiline materialism ei taanda liikumise mitmekesiseid vorme ainuüksi mehhaanilisele või mingile teisele vormile, vaid seostab liikumise kehade muutumisega, arenemisega, uue tekkimise ja vana hävimisega. Dialektiline materialism käsitab liikumist ulatuslikult, käsitab liikumist kui igasugust muutumist, kui *muutumist üldse*, mis hõlmab kõiki universumi protsesse — alates lihtsast mehhaanilisest ümberpaiknemisest ja lõpetades niisuguse tohutult keerulise protsessiga nagu inimese mõtlemine.

Liikumise vorme ja liike on palju. Dialektiline materialism klassifitseerib loodusteaduse saavutustele tuginedes liikumise liike ja tõstab nende hulgas esile rea *põhilisi, peamisi* vorme. Mateeria liikumise vormide esimese teadusliku klassifikatsiooni andis F. Engels. Põhivormide hulka arvas ta mehhaanilise, füüsikalise, keemilise, bioloogilise ja ühiskondliku liikumisvormi, kusjuures ta seostas igaühe neist teatud kindla mateerialiigiga (mehhaanilise liikumise taevakehade ja maapealsete kehadega, füüsikalise — molekulidega jne.).

Liikumise põhivormide teaduslik klassifikatsioon, mille esitas Engels, on säilitanud oma teadusliku väärtuse meie päevini. Kuid teaduse uuemate avastuste tulemusena on meie kujutlused nende vormide osas märkimisväärselt rikastunud.

Mehhaanilist liikumist käsitati XIX sajandil näiteks peamiselt kui makroskoopiliste kehade ruumilist ümberpaiknemist. Tänapäeval on kindlaks tehtud, et ruumiline ümberpaiknemine on omane kõikidele materiaalsetele moodustistele — «elementaarosakestest» kuni elusorganismini. Mehhaanilist liikumist ei saa siduda üksnes ühe mateerialiigiga — makroskoopiliste, s. t. nähtavate kehadega. See liikumine on omane igale mateerialiigile, igale teisele liikumise vormile, kuigi ta on teistes, mittemehhaanilistes vormides allutatud, kõrvalise iseloomuga.

Märkimisväärselt sügavamaks, rikkalikumaks on muutunud ka arusaamine mateeria liikumise *füüsikalisest vor-*

mist. Põhjuseks oli eeskätt asjaolu, et füüsikateadus tungis aatomi sisemusse. Selle tulemusena avastati ja muutusid füüsika uurimisaineks niisugused varem tundmatud füüsikalise liikumise liigid, nagu aatomisisene ja tuumasisene liikumine. Engels seostas liikumise füüsikalise vormi peamiselt molekulaarsete protsessidega. Kaasaegsete andmete valguses hõlmab see liikumise vorm määratu suurt hulka nähtusi: soojus-, elektrilisi, magnetilisi, aatomi- ja tuumasiseseid protsesse, arvukaid tahketes, vedelates ja gaasilistes kehades toimuvaid protsesse, mis on seotud «elementaarosakeste» liikumisega, jt.

Mateeria liikumise *keemiline vorm* on seotud aatomite ühinemise või eraldumisega, mille tulemusena tekivad või lagunevad molekulid, millest koosnevad kõik keemilised ühendid. Keemiliste protsessidega käib kaasas aatomi väliskesta moodustavate elektronide liikumine. Keemilised muundused on niihästi anorgaanilises kui ka orgaanilises looduses laialt levinud.

Üks kõige keerukamaid mateeria liikumise vorme on *bioloogiline liikumine.* Bioloogiline liikumine hõlmab mitmekesiseid protsesse, mis leiavad aset elusorganismides. Need protsessid on seotud valkkehadega — elu kandjatega, millele on omane pidev ainevahetus ümbritseva keskkonnaga. Selle ainevahetuse tulemuseks on valkkehade keemilise koosseisu vahetpidamatu uuenemine, mis ongi elava peamiseks iseärasuseks.

Veelgi kõrgem mateeria liikumise vorm on *ühiskonnaelu,* inimühiskonna ajalugu. See liikumise vorm erineb kõikidest eelmistest oluliselt, kvalitatiivselt. Ta tekkis koos inimühiskonna tekkimisega. Tema peamiseks iseärasuseks on materiaalse tootmise protsess, mis määrabki kõik ühiskonnaelu ülejäänud küljed.

Mateeria liikumise vormid on *omavahel seotud* ja *üksteisest lahutamatud.* Nende ühtsuse ja vastastikuse seose aluseks on maailma materiaalne ühtsus. Üks liikumise vorm võib vastavate tingimuste puhul üle minna teiseks. Nii tekitab mehhaaniline liikumine soojust, heli, valgust, elektrit ja teisi füüsikalise liikumise liike. Füüsikaliste protsesside vastastikune mõju viib välja keemilistele muundustele, keemilised protsessid tekitavad teatud kindlates tingimustes orgaanilise elu.

Mateeria liikumise kõrgematele vormidele on tingimata omased ka madalamad vormid. Bioloogiline liikumine on

näiteks seotud teatud kindlate mehhaaniliste, füüsikaliste ja keemiliste protsessidega. Ometi ei ole võimalik taandada kõrgemaid liikumise vorme madalamatele. Kõrgemal vormil on oma spetsiifilised seaduspärasused, mille poolest ta erineb madalamatest vormidest ja mis määravad tema kvalitatiivse omapära. Orgaaniline elu erineb näiteks elutust loodusest ainevahetuse seaduspärasuste poolest. Mis puutub organismides toimuvatesse mehhaanilistesse, füüsikalistesse ja keemilistesse protsessidesse, siis ei ole neil siin iseseisvat tähtsust ja nad on allutatud kõige tähtsamale — ainevahetusele.

Niisiis, liikumise absoluutse, üldise iseloomu tunnustamine, kusjuures võetakse arvesse iga liikumisvormi kvalitatiivset omapära, nende vormide vastastikuse muundumise võimet, seda asjaolu, et kõrgemaid liikumisvorme ei ole võimalik taandada madalamatele — see on peamine dialektilismaterialistlikus liikumise käsituses.

MÕNI SÕNA NENDEST, KES LAHUTAVAD MATEERIA JA LIIKUMISE TEINETEISEST

Eespool me rääkisime sellest, et ei saa olla mateeria elutut, liikumatut olekut, et mateeria ja liikumine on teineteisest lahutamatud. Ometi leidub veel tänapäevalgi inimesi, kes püüavad ette kujutada mateeriat ilma liikumiseta, lahutada mateeriat liikumisest.

Siia kuuluvad näiteks «universumi soojussurma» teooria pooldajad, kes teaduse andmeid moonutades räägivad maailma tulevasest «lõpust», kõige olemasoleva «hävimisest». Nad lähtuvad teaduse poolt ammu kindlakstehtud faktist, et kõik energialiigid muunduvad hõlpsasti soojusenergiaks, vastassuunaline protsess aga on seotud teatavate raskustega ja nõuab täiendavat energiakulu. Hästi on teada ka, et iga kõrgema temperatuuriga keha, kui ta pannakse madalama temperatuuriga keskkonda, jahtub, annab ära oma soojuse. Seda füüsikalist printsiipi kogu universumile laiendades jõuavad nad järeldusele, et kõrge temperatuuriga kosmilised kehad annavad aja jooksul kogu oma soojuse ära külmale kosmilisele ruumile. Kui see aga on nii, siis jõuab universum lõppude lõpuks «soojuse tasakaalu», «soojussurma» olekusse. Universum kujutab siis endast nende arvates hiiglaslikku külmunud

kehade kuhjumit. Kõik mateeria liikumise vormid muunduvad soojusliikumiseks, soojusliikumine aga ei ole enam võimeline uuteks muundusteks. Mateeria kaotab liikumisvõime.

Kuigi juba Engels kritiseeris seda teooriat ja lükkas selle ümber[1], kaitsevad idealistid ja ka kirikutegelased tänapäevalgi seda, püüdes selle abil «tõestada» religiooni müüti «maailma lõpust».

«Universumi soojussurma teooria» on teaduse seisukohalt täiesti alusetu. See teooria ignoreerib energia jäävuse ja muundumise seadust, mis kinnitab mitte ainult liikumise kvantitatiivset, vaid ka kvalitatiivset hävimatust. Liikumine ei saa eksisteerida ainult mingis ühes vormis: see on nimetatud seadusega vastuolus. Veelgi vähem saab olla mateeria liikumatut olekut, s. t. niisugust olekut, kus liikumine lakkaks muundumast, ühest vormist teise üle minemast. Liikumise vormide muundumine on niisama loomulik ja seaduspärane kui liikumise kvantitatiivne säilimine neis üleminekutes, muundustes.

Astronoomia uuemad saavutused näitavad, et mateeria lõputu ringkäik universumis ei lakka hetkekski. Ühtedes maailmaruumi osades mateeria ja energia hajuvad, teistes aga kontsentreeruvad nad uuesti, pannes aluse uutele taevakehadele. Nõukogude teadlane akadeemik V. A. Ambartsumjan tegi kindlaks, et tänapäevalgi tekivad uued tähed ja sealjuures mitte ükshaaval, vaid tervete rühmadena (assotsiatsioonidena). See aga tõestab, et mateeria liikumatu olek ei ole võimalik.

Võib-olla on niisugusel juhul olemas liikumine omaette, ilma igasuguse materiaalse kandjata?

Niinimetatud *energetismi* — XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses filosoofias ja loodusteaduses tekkinud suuna — esindajad mõtlevadki nimelt nii. Nad taandavad mateeria liikumisele, energiale. See ei ole midagi muud kui mateeria tunnustamisest loobumine, s. t. kõige puhtakujulisem idealism.

Eriti visalt propageerivad idealismi kaasaegsed «energetismi» kaitsjad. Teaduse uusi saavutusi võltsides räägivad nad otseselt mateeria «annihilatsioonist» (hävimisest), mateeria muundumisest paljaks energiaks. Sel eesmärgil tõlgitsevad nad idealistlikult näiteks seda fakti,

[1] Vt. F. Engels, Looduse dialektika, Tallinn, 1962, lk. 18—20.

et aine «elementaarosakeste» paar (elektron ja positron) võib muunduda footoniteks — elektromagnetilise välja (valguse) osakesteks. Käsitades ühest küljest valgust kui «puhast» energiat, energiat ilma mateeriata, ja teisest küljest ainet kui ainsat mateeria liiki, jõuavad «energetismi» esindajad täiesti väärale järeldusele, nagu antud juhul mateeria kaoks ja muunduks energiaks. Kuid me teame juba, et footon on välja osake, väli aga on mateeria eriliik. Tegelikult ei tähenda elektroni ja positroni muundumine footoniteks mitte mateeria muundumist energiaks, vaid mateeria ühe liigi — aine — muundumist mateeria teiseks liigiks — väljaks.

Kõik tänapäeva füüsika saavutused ja eeskätt massi ja energia vastastikuse seose seadus, mis avastati käesoleva sajandi algul, kinnitavad «energetismi» täielikku paikapidamatust. Nimetatud seaduse kohaselt on keha mass alati seotud vastava hulga energiaga. Seda vastastikust seost on raske märgata suhteliselt aeglaste liikumiste puhul; kui aga keha liigub valguse kiirusele lähedase kiirusega (selline on näiteks «elementaarosakeste» kiirus tuumamuundustes), siis muutub tema massi kasv märgatavaks. Massi muutumise sõltumist kiirusest on eksperimentaalselt kinnitatud. Mass aga on mateeria mõõt ja energia — liikumise mõõt. Järelikult näitab antud seadus mateeria ja liikumise vahetut seost, ühtsust.

Öeldust järeldub, et ei ole ega saagi olemas olla ei liikumatut mateeriat ega ka «puhast», mateeriast lahutatud liikumist. Mateeria ja liikumine on ühtsed.

3. RUUM JA AEG

FILOSOOFILINE RUUMI JA AJA MÕISTE

Meid ümbritsevaid esemeid tähelepanelikult vaadeldes märkame, et iga ese on mitte ainult liikumise olekus, vaid et tal on peale selle ka ulatus, mõõtmed. Ühed esemed on suuremad, teised väiksemad, kuid neil kõikidel on pikkus, laius ja kõrgus, on oma teatud koht, on oma ruumala. Peale selle on kõik looduse esemed üksteise suhtes teatud viisil paigutatud. Ühed neist on meie suhtes teistest lähemal või kaugemal, madalamal või kõrgemal, paremal või vasakul.

Materiaalsete kehade üldist omadust omada ulatust, omada teatud kohta ja paikneda erilisel viisil teiste maailma esemete keskel peegeldabki filosoofiline *ruumi* mõiste.

Esemed eksisteerivad ruumis. Peale selle järgnevad nad üksteisele teatud järjekorras. Ühtede esemete asemele tulevad teised, need omakorda asenduvad kolmandatega jne. Igal esemel on oma kestus, algus ja lõpp. Iga eseme arenemises võib eristada teatud staadiume, olekuid. Ühed esemed on alles tekkimas, teised juba eksisteerivad teatud aeg, kolmandad hävivad.

Materiaalsete protsesside üldist omadust toimuda üksteise järel teatud järjekorras, omada kestust ja erineda oma etappide, staadiumide poolest peegeldabki filosoofiline *aja* mõiste.

Aeg ja ruum on *mateeria eksisteerimise üldised vormid.* «Maailmas ei ole mitte midagi muud peale liikuva mateeria, ja liikuv mateeria ei saa liikuda teisiti kui ruumis ja ajas,»[1] ütleb V. I. Lenin.

Ruumi ja aja tähtsaimaks omaduseks on nende *objektiivsus,* s. t. sõltumatus inimese teadvusest. Ja see on täiesti loomulik: ruum ja aeg kui objektiivselt eksisteeriva mateeria põhivormid peavad paratamatult olema ise objektiivsed.

Idealism eitab ruumi ja aja objektiivsust. Subjektiivsed idealistid peavad ruumi ja aega inimese teadvuse produktideks. Objektiivsete idealistide arvates on ruumi ja aja sünnitanud absoluutne idee, maailmavaim.

Seda, et idealistlikud vaated ruumi ja aja küsimuses on täiesti alusetud, näitas veenvalt V. I. Lenin teoses «Materialism ja empiriokrititsism». Ta kirjutas, et kui uskuda idealiste, et ruum ja aeg on ainult inimese mõistuse produktid, siis tekib ilmne vasturääkivus ümberlükkamatu, teaduse poolt tõestatud faktiga, nimelt sellega, et Maa eksisteeris ajas ja ruumis kaua enne inimese tekkimist. Eksisteerib ju Maa miljardeid aastaid, tänapäeva inimene aga ainult kümneid tuhandeid aastaid! On selge, et ei saa juttugi olla mitte mingist ruumi ja aja «loomisest», «konstrueerimisest» inimese poolt või siis idealistide väljamõeldise, müstilise absoluutse idee, maailmavaimu poolt.

Rõhutades ruumi ja aja objektiivset iseloomu, näitab dialektiline materialism ära ka ruumi ja aja teised kõige

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 157.

üldisemad omadused, kusjuures ta lähtub sellest, et need omadused tulenevad mateeria enese loomusest. Nii tingib mateeria igavene eksisteerimine ja lõpmatus aja *igavese voolu* ja ruumi *lõpmatuse*. See tähendab, et ruumil ja ajal ei ole olnud algust ega tule iialgi lõppu. Tänapäeva teadus tungib kaugetesse kosmose avarustesse, hõlmab tohutu pikki ajavahemikke. Astronoomid uurivad näiteks võimsate raadioteleskoopide abil materiaalseid kehi, mis asuvad Maast miljardite valgusaastate kaugusel. Kui võtta arvesse, et valgus levib kiirusega 300 000 kilomeetrit sekundis, siis miljardi valgusaasta suurune vahemaa väljendub arvuga 9 500 000 000 000 000 000 000 kilomeetrit! Kui suured ka oleksid need vahemaad, ometi on nad lõputu maailma ulatustega võrreldes tühiselt väikesed. Samuti on universumi igavese eksisteerimisega võrreldes tühiselt väikesed need miljarditesse aastatesse ulatuvad hiiglaslikud ajavahemikud, millega opereerib tänapäeva geoloogia.

Ruumi kui mateeria eksisteerimise vormi spetsiifiliseks omaduseks on ruumi *kolmemõõtmelisus*. See tähendab, et igal materiaalsel kehal on kolm mõõdet — pikkus, laius ja kõrgus. Vastavalt võib ka keha liikuda kolmes vastastikku perpendikulaarses suunas.

Erinevalt ruumist on ajal ainult üks mõõde. Sellepärast arenevadki kõik kehad ajas ainult ühes suunas — minevikust tulevikku. Aeg on *pöördumatu*, ta voolab ainult edasi. Aja voolu ei ole võimalik tagasi pöörata, ei ole võimalik minevikku tagasi tuua. Selle loodusliku faktiga ei taha kuidagi leppida reaktsioonilised Lääne poliitikategelased, kes püüavad ajalooratast tagasi pöörata ja tagasi tuua kapitalismi jagamatu maailmavalitsuse aega, mis on jäädavalt minevikku vajunud. Kuid ajalooprotsess on pöördumatu ja XX sajandi maailm ei ole enam XIX sajandi maailm. Nüüd on teistsugune aeg, jõudude vahekord maailma areenil on muutunud. Tänapäeva ühiskonnas on olemas võimas sotsialistlik leer, kes kaitseb õiglust ja rahu ega luba imperialistidel karistamatult jalge alla tallata rahvaste suveräänseid õigusi.

Niisugused on ruumi ja aja põhilised omadused.

LOODUSTEADUSLIKUD KUJUTLUSED RUUMI JA AJA KOHTA

Ruumi ja aja kui mateeria eksisteerimise üldiste vormide filosoofilisest käsitusest, millest rääkisime eespool,

tuleb eristada loodusteaduslikke kujutlusi konkreetsete materiaalsete objektide ruumilis-ajaliste omaduste küsimuses.

Teaduse arenemise käigus need kujutlused arenevad, muutuvad täpsemateks; avastatakse uusi ruumi ja aja omadusi, fikseeritakse täpsemini nende omaduste sõltuvus kehade materiaalsest loomusest.

Klassikaline mehhaanika tunnistas küll ruumi ja aja objektiivset iseloomu, kuid lahutas ruumi ja aja materiaast, pidas neid absoluutselt ühtlasteks ja muutumatuiks. Klassikalise mehhaanika rajaja kuulus inglise füüsik *I. Newton* (1643—1727) pidas näiteks ruumi määratu suureks panipaigaks, milles teatud korra järgi, «riiulite peal», paiknevad asjad, kusjuures need asjad ise ruumi kuidagi ei mõjuta.

Newton oli arvamisel, et kõikide universumi kehade ruumilised omadused on täiesti ühesugused ja et need omadused on täielikult ammendatud Eukleidese geomeetriaga, sellesama geomeetriaga, mida me kõik oleme keskkoolis õppinud. Newton käsitles Eukleidese geomeetriat kui ainuvõimalikku, absoluutset geomeetriat.

Niisama metafüüsilised olid Newtoni vaated ka aja küsimuses.

Suur vene matemaatik *N. I. Lobatševski* (1792—1856) töötas välja uue, niinimetatud mitteeukleidilise geomeetria, mis lükkas ümber metafüüsilised vaated ruumi küsimuses ja laiendas meie arusaamist kehade ruumilistest omadustest. Lobatševski jõudis järeldusele, et ruumi omadused universumi eri osades ei ole ühesugused, et nad olenevad füüsiliste kehade omadustest, neis kehades toimuvatest materiaalsetest protsessidest. Olles veendunud, et looduses eksisteerivad kehad, mille ruumilised omadused ei mahu Eukleidese geomeetria raamidesse, leidis ta need uued omadused ja näitas sealjuures, et mõnedel pindadel ei võrdu kolmnurga nurkade summa 180 kraadiga, nagu Eukleidese geomeetrias, vaid on väiksem.

Kaasaegseks loodusteaduslikuks ruumi ja aja teooriaks on *relatiivsusteooria*, mille lõi silmapaistev füüsik *A. Einstein* (1879—1955). See teooria näitab ruumi ja aja omavahelist orgaanilist seost, samuti ka nende seost liikuva mateeriaga.

Niinimetatud *erirelatiivsusteooria* teeb kindlaks kehade ruumilis-ajaliste omaduste sõltumise nende kehade liiku-

mise kiirusest. Suhteliselt väikeste kiiruste puhul pole võimalik seda sõltuvust märgata, sest ruumilis-ajaliste omaduste muutumine niisuguses ulatuses, mida võib praktiliselt avastada, leiab aset ainult valguse kiirusele lähedaste kiiruste puhul.

Relatiivsusteooria näitab, et valguse kiirusele lähedaste kiiruste puhul väheneb kiiruse kasvades liikuva keha pikkus paigalseisva kehaga võrreldes. Sealjuures ei jää ka aeg muutumatuks: kiiruse kasvades aeglustub aja kulg. Need relatiivsusteooriast tulenevad järeldused on leidnud eksperimentaalse kinnituse. Näiteks mesoni («elementaarosake», mis tekib aatomituuma lagunemisel ja eksisteerib väga lühikest aega) «eluiga» pikeneb kiiruse suurenemise korral.

Vastavalt relatiivsusteooriale ei muutu ruum ja aeg omaette, vaid lahutamatus seoses teineteisega. See seos on niivõrd tihe, et ruum ja aeg moodustavad lahutamatu terviku ja aeg omandab justkui neljanda ruumimõõtme tähenduse (täiendavalt kolmele ruumimõõtmele). Relatiivsusteooria näitab ruumi ja aja orgaanilist seost ka ranges matemaatilises vormis.

Üldine relatiivsusteooria ehk, nagu seda veel nimetatakse, *gravitatsiooniteooria* näitas, et ruumi ja aja omadused olenevad ka mateeria massidest. Väga suure massi ja tugevate gravitatsioonijõududega kehade läheduses muutuvad ruumi omadused ehk, nagu räägitakse füüsikas, ruum kõverdub. Vastavalt muutub ka aeg: aeg voolab aeglasemalt.

Relatiivsusteooria järeldused näivad esimesel pilgul olevat vastuolus meie harilike ettekujutustega ruumi ja aja kohta. Ometi on nad tõesed ja neid kinnitavad teaduslikud eksperimendid. Nende ebatavaline iseloom aga annab tunnistust sellest, et tunnetuses ei ole võimalik piirduda ainuüksi harjumuspäraste ettekujutustega, vaid tuleb liikuda kaugemale, sügavamale, avastada materiaalse maailma kogu komplitseeritus ja mitmekesisus.

Nagu näeme, on loodusteaduslikud kujutlused ruumi ja aja omadustest muutlikud. Kuid see muutlikkus ei kõiguta vähemalgi määral dialektilise materialismi väidet, et ruum ja aeg eksisteerivad objektiivselt. Vastupidi, iga uus teaduse saavutus kinnitab üha uuesti ruumi ja aja objektiivset iseloomu, ruumi ja aja lahutamatut seost mateeria ja liikumisega.

TRÜ Raamatukogu

IV PEATÜKK

MATEERIA JA TEADVUS

Eelmises peatükis vaatlesime, mis on mateeria, millised on mateeria olemise vormid. Me saime ka teada, et mateeria eksisteerib väljaspool inimese teadvust ja sellest sõltumatult. Mida kujutab siis endast teadvus, milline on teadvuse ja mateeria seos, kuidas tekib teadvus? Vaatleme neid küsimusi.

1. TEADVUS KUI KÕRGESTIORGANISEERITUD MATEERIA OMADUS

Enne kui hakkame rääkima teadvuse olemusest, meenutame, et inimese *teadvuse, vaimse tegevuse* hulka kuuluvad inimese mõtted ja tunded, tahe ja iseloom, aistingud, kujutlused, vaated jne.

Milline on nende nähtuste loomus, mis on nende allikaks?

Loodusteadus ja filosoofia pidid läbima pika ja vaevarikka tee, enne kui nad suutsid anda sellele küsimusele õige vastuse. Tänapäeva teadus on tõestanud, et teadvus on mateeria pikaajalise evolutsiooni tulemus. Mateeria, loodus on alati eksisteerinud, inimene aga on materiaalse maailma suhteliselt hilise arengu tulemus. Selleks et mateeria arenemise tulemusena tekiks inimene kui mõtlemisvõimeline olend, kulus palju miljoneid aastaid. Teadvus on looduse produkt, mateeria omadus, kuid ta ei ole mitte igasuguse, vaid ainult *kõrgestiorganiseeritud* mateeria — inimese aju omadus.

Teadvus on tekkinud mateeria arenemise tulemusena ja on mateeriaga lahutamatult seotud. Teadvust ei saa lahutada mõtlevast mateeriast — ajust, mille omaduseks ta

on. Suured vene füsioloogid *I. M. Setšenov* (1829—1905) ja *I. P. Pavlov* (1849—1936) tegid kindlaks, et kogu psüühilise tegevuse aluseks on teatud materiaalsed, nimelt *füsioloogilised* protsessid, mis toimuvad inimese ajus ja eriti peaaju suurte poolkerade koores. Aju normaalse elutalitluse rikkumine, aju vigastamine haiguste, traumade või teiste põhjuste tagajärjel toob kaasa järsud häired inimese mõtlemises, häired psüühikas.

Arvukate eksperimentaalsete andmete põhjal tegi I. P. Pavlov järelduse, et «... psüühiline tegevus on peaaju teatava massi füsioloogilise tegevuse tulemus...»

I. P. Pavlovi õpetus kõrgemast närvitalitlusest kinnitas hiilgavalt dialektilise materialismi põhjapanevat seisukohta, et teadvus sõltub mateeriast. Pavlovi õpetus tõestas veenvalt, et aju ja temas toimuvad füsioloogilised protsessid on inimteadvuse substraadiks (aluseks), on materiaalseks tingimuseks, milleta mõtlemine pole võimalik.

Kas aga inimese aju omaette on küllaldane tingimus teadvuse funktsioneerimiseks? Kas aju saab mõtelda omaette, sõltumata välismaailma mõjust ajule?

Ei, aju omaette ei ole võimeline mõtlema. I. P. Pavlov ütles, et aju ei ole klaver, millest võib välja tuua igasuguseid aariaid ja üldse kõike, mida aga tahad. Teadvus on *lahutamatult seotud inimest ümbritseva materiaalse keskkonnaga* ega saa funktsioneerida ilma selle keskkonna mõjuta. Nägemis-, kuulmis-, haistmis- jt. aistingud tekivad peaajus ainult objektiivselt eksisteerivate esemete, nendele esemetele omaste värvide ja lõhnade, helide ja teiste omaduste mõjul. Need esemed ja nende omadused mõjutavad meeleelundeid, seejärel kandub tekkinud ärritus närvikanaleid mööda peaaju suurte poolkerade koorde, kus tekivadki vastavad aistingud. Aistingute alusel moodustuvad tajud, kujutlused, samuti mõisted ja teised mõtlemise vormid. Lõppkokkuvõttes on nad kõik objektiivselt eksisteerivate esemete ja nähtuste *kujundid,* enam-vähem täpne peegeldus. Väljaspool neid esemeid ja nähtusi kujundid inimese teadvuses tekkida ei saa. Tuleb välja, et teadvuse kui aju omaduse spetsiifiliseks iseärasuseks on aju võime *peegeldada* materiaalset maailma.

Muidugi tekivad inimese teadvuses kujundid mitte ainult niisugustest esemetest ja nähtustest, mis reaalselt eksisteerivad, vaid ka asjadest, mida tegelikkuses olemas ei ole. Inimene loob näiteks kujundeid tulevastest hoone-

test, masinatest ja teistest kunstlikest ehitustest, tulevasest ühiskonnakorrast jne. Kuid need kujundid tekivad selle peegeldamise alusel, mis *juba olemas on*, inimest ümbritseva objektiivse reaalsuse tundmise alusel.

Niisiis, vastuseks alguses seatud küsimusele teadvuse olemuse kohta me võime ütelda, et *inimese teadvus on kõrgestiorganiseeritud mateeria — aju eriline omadus peegeldada materiaalset tegelikkust.*

VULGAARMATERIALISMI JA IDEALISMI PAIKAPIDAMATUS

Kuivõrd teadvust ei ole võimalik lahutada kõrgestiorganiseeritud mateeriast ja teadvus on kõrgestiorganiseeritud mateeria produkt, kas siis teadvus ei ole mateeria eriliik, kas ta ei ole mateeriaga identne? Just niisugusel arvamisel ongi vulgaarmaterialistid[1]. Spekuleerides teadvuse ja mateeria seosega, peavad nad teadvust ja mateeriat identseks, samaseks. Vulgaarmaterialist Vogt väitis näiteks, et aju eritab mõtet, et mõte on ajuga ligikaudu samasuguses vahekorras nagu sapp maksaga.

Dialektiline materialism heidab täielikult kooskõlas loodusteaduste saavutustega kõrvale vulgaarmaterialistliku arusaamise teadvusest. Kuigi teadvus on seotud teatud kindlate materiaalsete füsioloogiliste protsessidega, ei saa teadvust nendele protsessidele taandada. Mõte on mateeriast, ajust lahutamatu, kuid mõtet ei saa mateeriaga samastada. V. I. Lenin märkis, et nimetada mõtet materiaalseks tähendab astuda ekslik samm materialismi ja idealismi segiajamise poole.

Mõte ei ole asi, mõtet ei ole võimalik näha ega fotografeerida. Mõte on maailma esemete ja nähtuste *kujund*, kuid mitte materiaalne, vaid ideaalne kujund. Ta ei ole tegelikkuse lihtne ülesvõte, ei ole tegelikkuse elutu koopia, ta on inimpeas vastavalt ümberkujundatud tegelikkus. Marx kirjutas, et mõte, ideaalne ei ole «midagi muud kui inimpähe üle kantud ja seal ümberkujundatud materiaalne».[2] Tegelikkus, mis mõjutab inimest, käib läbi eriliste mõtle-

[1] Vulgaarmaterialism — filosoofiline vool, mis tekkis XIX sajandi keskpaiku Saksamaal.

[2] K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 17.

mise seaduspärasuste prisma. Niisugusteks seaduspärasusteks on *analüüs* ja *süntees*, *üldistus* jt. Inimene erineb loomast selle poolest, et inimene on võimeline mõtlema, s. t. tegelikkust aktiivselt peegeldama, tegelikkust mõjutama endale ühtesid või teisi eesmärke seadma ja nende saavutamist taotlema.

Teadvuse vulgaarmaterialistlikku mõistmist eitades peab dialektiline materialism sügavalt ekslikuks ka väidet, mille järgi teadvus, mõtlemine olevat omane kogu mateeriale. Tuntud hollandi materialist Spinoza oli näiteks arvamisel, et teadvus on kogu looduse jaoks samasugune paratamatu atribuut (omadus) nagu ulatuvus, kehalisus.

See seisukoht on ekslik, sest ta ignoreerib kvalitatiivset erinevust elutu ja orgaanilise, eelkõige mõtleva mateeria vahel. V. I. Lenin märkis, et selgelt väljendatud kujul on aistimine omane ainult mateeria kõrgematele, orgaanilistele vormidele, kuna kogu mateerial on üksnes *peegeldamise* omadus, s. t. omadus välismõjutustele teatud kindlal viisil reageerida. See omadus on teatud määral sarnane aistinguga, kuid ei ole temaga identne. Sellepärast ei saa käsitada teadvust kui kogu mateeria omadust.

Käesoleval ajal on katsed omistada mõtlemisvõimet elututele esemetele elavnenud seoses uue teaduse — *küberneetika* edusammudega. See teadus uurib mitmesuguseid juhtivaid süsteeme ja juhtimisprotsesse ning tema baasil on loodud imepäraseid masinaid. Ühed neist võivad juhtida lennukit, rongi või keerulist tootmisprotsessi, teised — tõlkida ühest keelest teise, teostada väga keerulisi matemaatilisi operatsioone jne. Need masinad on võimelised saama väljastpoolt mitmesuguseid andmeid («informatsiooni»), neid andmeid «meeles pidama», läbi töötama ja kõige otstarbekamalt tegutsema. See andiski mõningatele teadlastele põhjust omistada automaatsetele masinatele aistimis- ja isegi mõtlemisvõimet.

Tegelikult ei ole ühelgi, isegi kõige täiuslikumal masinal aistimisvõimet, mõtlemisest rääkimata. Aistimine, mõtlemine on omased ainult inimesele, materiaalse maailma ja kõigepealt ühiskondliku keskkonna pikaajalise evolutsiooni produktile. Inimene eraldab ennast loodusest, tunnetab ümbritsevat tegelikkust, mõjutab seda aktiivselt ja kujundab seda ümber. Inimesel on ammendamatud loomingulised võimalused, ta loob hiiglaslikke kultuuriväärtusi. Masinal kõik see puudub. Masin on loodud inimese

targa mõistuse ja osavate kätega. Lõppkokkuvõttes inimene kavandab ja annab masinale kõik selle funktsioonid, «võimed», ükskõik kui keerukatena ja imepärastena need ka näiksid.

Nii nagu tavaline masin kergendab inimese füüsilisi jõupingutusi, kergendab küberneetiline masin inimese vaimseid pingutusi, vabastab mõistuse väsitavatest, monotoonsetest, mitteloovatest operatsioonidest, laiendab ja täiustab inimese intellektuaalseid võimeid. Ükskõik kui kõrgele tasemele küberneetika ka areneks, ei muutu masin-automaat iialgi inimteadvuse kandjaks, ei asenda inimest kui ühiskondlikku olendit. Masin jääb alati vaid inimese tööriistaks, inimese tootmis- ja tunnetuseesmärkide saavutamise vahendiks.

Järelikult ei saa teadvust ja mateeriat teineteisega samastada.

Võib-olla eksisteerib teadvus iseseisvalt, mateeriast sõltumatult?

Spekuleerides teadvuse ideaalsusega, väidavadki idealistid seda. Siinjuures arutlevad nad järgmiselt. Kui mõte on ideaalne, kui ta ei ole asi ja sellepärast ei ole võimalik inimese ajus mõtet leida, siis ei ole mõte järelikult mateeriaga — ajuga — seotud, vaid eksisteerib iseseisvalt. Mõte on nende arvates mitte ainult mateeriast sõltumatu, vaid ta ka «loob» mateeria. Nad ei taha näha mõtte taga tema prototüüpi — objektiivse maailma asju ja esemeid.

Katsed lahutada mõtlemist ajust on samuti täiesti paikapidamatud. Filosoofia, mis seda teha püüab, väidab, et mõtlemine eksisteerib ilma ajuta. V. I. Lenin nimetas seda tabavalt «ajuta» filosoofiaks. V. I. Lenin kirjutas, et loodusteadus väidab kindlalt, et teadvust ei saa olla kehast sõltumatult, et teadvus on sekundaarne, on aju funktsioon, välismaailma peegeldus.

Ühtlasi astus V. I. Lenin välja ka teadvuse ja mateeria absoluutse vastandamise vastu. Ta oli arvamisel, et see vastandlikkus on absoluutne ainult filosoofia põhiküsimuse raamides, s. t. selle küsimuse raamides, mis on primaarne — mateeria või teadvus. Väljaspool filosoofia põhiküsimuse raame aga on mateeria ja teadvuse vastandlikkus suhteline. See suhtelisus avaldub, esiteks, selles, et teadvus on kõrgestiorganiseeritud mateeria omadus, et teadvus tekib ja areneb materiaalsete tegurite mõjul, ja, teiseks, selles, et kui teadvus on mateeria alusel tekkinud,

omandab ta teatud iseseisvuse, mõjutab aktiivselt materiaalse maailma arenemist.

Peatume nüüd teadvuse tekkimise ja arenemise küsimusel.

2. TEADVUS KUI MATEERIA ARENGU PRODUKT. TEADVUSE TEKKIMINE JA ARENEMINE

Nagu juba märkisime, on kogu mateeriale omane *peegeldamise võime, s. t. võime välismõjutuste toimel seesmiselt ümber korralduda, neile mõjutustele vastavalt reageerida.* Peegeldamine on alati seotud kahe (või enama) keha vastastikuse toimega: ühelt poolt see keha, mis mõjub, ja teiselt poolt mõjutatav keha. Sellepärast oleneb peegeldamise *iseloom* niihästi välismõjutustest kui ka mõjutusele reageeriva keha seesmisest olekust.

Kui sellelt seisukohalt vaadelda elutut keha, elusorganismi ja inimest, siis selgub, et nad ei peegelda maailma ühesuguselt.

Elutule kehale on omane lihtne, *passiivne* peegeldamine. Niisugune keha ei erista keskkonna tegureid, ei eralda nende hulgas soodsaid ega ole võimeline hoidma ennast ebasoodsate tegurite eest.

Elav keha reageerib välismõjutustele teisiti. Ta *kohandub* keskkonnaga, reageerib erinevatele välisärritustele erinevalt, kasutades soodsaid tegureid ja vältides ebasoodsaid, kahjulikke. Organism saab elada ja areneda ainult tänu edukale kohanemisele keskkonnaga.

Kvalitatiivselt uus, kõrgem peegeldamise vorm esineb inimesel. Inimene on võimeline tegelikkust *teadlikult* peegeldama. Inimene ei piirdu lihtsalt tegelikkusega kohanemisega, vaid mõjutab tegelikkust, kujundab tegelikkust saadud teadmiste alusel ümber.

Selgitada *teadvuse tekkimist* tähendab järelikult jälgida, kuidas koos üleminekuga elutult mateerialt elavale mateeriale ja viimaselt mõtlevale mateeriale — inimese ajule — muutus elutu, passiivne peegeldus elavale omaseks aktiivseks, valivaks peegelduseks ja kuidas sellest omakorda arenes mõtlemisvõime.

Loodusteadusel on tohutu hulk fakte selle kohta, et *elusloodus on tekkinud elutust,* anorgaanilisest loodusest. Anorgaanilise ja orgaanilise looduse vahel ei ole ületamatut piiri. Keemiline analüüs on näidanud, et niihästi elutud kehad kui elusorganismid on moodustunud ühtedest ja samadest keemilistest elementidest. Organismides esineb suurel hulgal vesinikku, hapnikku, lämmastikku ja eriti süsinikku, mis on elusorganismide ja nende elutalitluse produktide keemilise koosseisu aluseks.

Teadus oletab, et esialgses gaasi- ja tolmukujulises mateerias, millest tekkis kauges minevikus meie Maa, olid olemas lihtsamad süsiniku ühendid vesiniku ja teiste ainetega, *süsivesinikud*, millest hiljem tekkisid keerulisemad orgaanilised ühendid. Astudes üksteisega keemilistesse reaktsioonidesse, muutusid orgaanilised ühendid järjest keerulisemaks, kuni lõpuks tekkisid *aminohapped*, mis on *valkaine* molekuli põhielementideks. Vastavalt orgaaniliste ainete diferentseerumisele ja keerulisemaks muutumisele muutus ka nende peegeldamisvõime järjest mitmekesisemaks ja keerulisemaks.

Möödus veel sadu miljoneid aastaid, kuni selle primaarse, aminohapetest kujunenud keemilise valkaine molekulid muutusid elavaks valkkehaks ja omandasid seega ainevahetuse võime, mis on elava põhitunnuseks. Algul moodustasid need valgud ja teised keerukad orgaanilised ühendid anorgaaniliste sooladega segunedes erilised tilgataolised segud — *koatservaadid*, mis on võimelised astuma ainevahetusse ümbritseva veekeskkonnaga ja neelama teisi orgaanilisi aineid. Seejärel tekkis püsivamatest koatservaatidest keerukas, *paljumolekuline* eluvõimeline *valk*. Sattunud soodsasse keskkonda ja astunud sellega ainevahetusse, muutus ta *organismiks*.

Ainevahetus on vastuoluline *assimilatsiooni* (toitainete omandamine keskkonnast ja nende muutmine elavateks rakkudeks, organismi kudedeks) ja *dissimilatsiooni* (nende elavate kudede lagunemise, hävimise) protsess. See protsess on omane ainult elavale valgule, organismile. Ainevahetus ümbritseva keskkonnaga, pidev eneseuuenemine — selle poolest erineb kõige lihtsamgi elusorganism kõige komplitseeritumast elutust kehast. Organism saab elada ja

areneda ainult toitudes, s. t. toitaineid omandades ja nende lagunemise produkte eritades. «Elu on valkkehade eksisteerimise viis, mille oluliseks momendiks on *lakkamatu ainevahetus neid ümbritseva välise loodusega,* kusjuures selle ainevahetuse lakkamisega lakkab ka elu . . .»[1]

Esimeste lihtsaimate organismide tekkimine oli määratu suureks sammuks materiale omase üldise peegeldamisvõime arenemises, teadvuse kujunemise protsessis. Elutule loodusele omane tegelikkuse peegeldamine muutus kvalitatiivselt uueks, *bioloogiliseks* peegeldamiseks. Bioloogilise peegeldamise lihtsaim vorm on *ärritatavus*, mis on omane kõikidele organismidele ja on nende orienteerumise, ümbritseva keskkonnaga kohanemise vahendiks.

Taimed on näiteks väga tundlikud päikesevalguse suhtes. Nad otse püüdlevad valguse poole, on ju valgus neile eluallikaks. Lihtsaim ainurakne organism — amööb — reageerib toiduärritustele, kui ta aga on alles äsja toidu neelanud, siis toitärritajad talle ei mõju. See aga tähendab, et amööb, nagu ka iga teine ärritusvõimet omav organism, ei peegelda välismaailma juhuslikult, vaid *valivalt*. Organism justkui otsib kasulikke, vajalikke ärritajaid ja väldib kahjulikke, tarbetuid. Kuid tema valimisvõime on väike. Organismil ei ole veel elundeid, kudesid, rakke, mis oleksid spetsialiseerunud ärrituse eri liikide vastuvõtmiseks. Organism vastab välisärritustele kogu oma kehaga.

Edaspidise evolutsiooni käigus tekkis organismide eneste ja nende eksisteerimise väliste tingimuste komplitseerumise tulemusena ärritatavuse baasil uus, kõrgem peegeldamise vorm — *aisting*. V. I. Lenin ütles, et aistingus muundub välisärrituse energia teadvuse faktiks. Samuti nagu ärritatavus, on ka aisting tingitud välismaailma mõjust organismile, kuid siin on tunduvalt laienenud nende välisärritajate ring, milledele organism nii või teisiti reageerib. Organism reageerib nüüd värvidele, lõhnadele ja helidele, tajub maitset, tajub külma ja sooja, niiskust ning reageerib teistele mehhaanilistele, füüsikalistele või muudele mõjutustele. Organismis on tekkinud ka elundid, mis on võimelised vastu võtma ainult teatud välismõjutuste rühma (värv, heli, lõhn jne.). Edaspidi, vastavalt organismide arengule, muutuvad nende aistingud üha rikkalikumateks ja mitmekülgsemateks. Suureneb orga-

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 232.

nismi kohanemisvõime väliskeskkonna suhtes, tekib eriline väliskeskkonnaga sidepidamise organ — kesknärvisüsteem.

Bioloogiateadus on välja töötanud *reflekside* õpetuse. See õpetus näitab kujukalt, et võime peegeldada ümbritsevat maailma, võime kohaneda keskkonnaga ei ole madalamatel ja kõrgematel organismidel ühesugune. Refleksid on organismi vastusreaktsioonid välismõjutustele, samuti ka organismi sisekeskkonna muutustele. Kõik refleksid jagunevad tingimatuiks ja tingitud refleksideks. *Tingimatud refleksid* on omased kõikidele organismidele, niihästi madalamatele kui ka kõrgematele. Nad on kaasasündinud, pärilikud. Seda laadi refleksi näitena võib märkida käe äratõmbamist, kui kätt puudutada tulise esemega. Tingimatute reflekside keerukatest kombinatsioonidest moodustuvad instinktid (suguinstinkt, toitumisinstinkt jt.), mis etendavad organismi elus ja arenemises väga tähtsat osa.

Kõrgematel loomadel on olemas ka veel *tingitud refleksid*. Need refleksid on ajutise iseloomuga ja nad tekivad teatud tingimustes. Kui näiteks teatava aja jooksul ühendada koerale toidu andmine kellahelinaga, siis saabub moment, kus koer hakkab reageerima kellahelinale niisamuti kui toidule: süljenäärmed hakkavad eritama sülge. Koera peaajus tekkis ajutine seos: kellahelin muutus toidu signaaliks. Samal põhimõttel tekivad ka kõik teised tingitud refleksid. Tänu neile saab organism väga peenelt keskkonnaga kohaneda ja keskkonna mõjutustele täpselt reageerida. Need tingitud refleksid, millel on organismile eriti suur tähtsus, kinnistuvad, nad muutuvad tingimatuiks refleksideks, nende viimaste alusel aga tekivad uued ajutised seosed, milledest jällegi üks osa kinnistub. Nii toimus elusorganismide evolutsiooni käigus pidev psüühika progress, mis lõppude lõpuks viis selleni, et aistiv mateeria omandas *mõtlemisvõime*.

TÖÖ OTSUSTAV OSA TEADVUSE TEKKIMISES

Aistimisvõime on omane nii inimesele kui ka kõrgematele loomadele. I. P. Pavlovi õpetuse järgi baseerub see võime inimese ja loomade jaoks ühisel füsioloogilisel alusel — *esimesel signaalsüsteemil*. Esimene signaalsüsteem on mehhanism, mille abil organism reageerib konkreetsete

esemete ja nähtuste vahetutele mõjutustele. Olles loomale ainsateks signaalideks, mõjuvad need esemed tema meeleelunditele ja kutsuvad tema närvisüsteemis esile vastavaid aistinguid.

Erinevalt loomadest valgustab inimese aistinguid alati mõistus. Inimesel on *abstraktse mõtlemise* võime, s. t. võime peegeldada tegelikkust üldistatult mõistetes, mida väljendatakse *sõnadega.* Igasugune sõna tähistab teatud kindlat eset, millega ta on lahutamatult seotud. Sellepärast reageerib inimene sõnale niisamuti nagu esemete eneste otsestele mõjutustele. Kuivõrd esmasteks signaalideks on esemed ise, siis omandavad neid esemeid tähistavad sõnad sekundaarsete signaalide tähenduse. Nad on, nagu märkis Pavlov, «signaalide signaalid». Füsioloogilist mehhanismi, mille abil inimene reageerib sõnale, kõnele, nimetas ta *teiseks signaalsüsteemiks.* See süsteem on omane ainult inimesele.

Esimene ja teine signaalsüsteem on omavahel orgaanilises seoses ja see tagab tegelikkuse igakülgse ja sügava tunnetamise.

Niisiis, me selgitasime, et inimese teadvus erineb loomade psüühikast kvalitatiivselt.

Millest on see erinevus tingitud?

See erinevus on tingitud sellest, et loomade psüühika on üksnes bioloogilise arengu produkt, kuna inimese teadvus on *ajaloolise, ühiskondliku* arengu produkt.

Juba inimese aistingud erinevad põhjalikult loomade aistinguist. Kotka silm näeb näiteks tunduvalt kaugemale kui inimese silm, kuid inimsilm näeb asjades võrratult rohkem kui kotka silm.

Marx märkis, et inimese viie meeleelundi kujunemine on kogu maailma ajaloo produkt. Ühiskondlik-ajaloolise praktika alusel arenesid inimese muusikat tajuv kõrv, inimese silm, mis on võimeline tajuma looduse ilu, inimese peen maitse ja teised meeleorganid.

Otsustavaks teguriks inimese tekkimises, tema teadvuse kujunemises ja arenemises on töö, materiaalne tootmistegevus. «Töö,» nagu märkis Engels, «lõi inimese enda.» Tänu tööle omandas meie kauge esivanem — metslane — inimese palge. Töö andis inimesele toitu, ihukatet ja peavarju, kaitses teda stiihiliste loodusjõudude eest ja võimaldas ka neid jõude endale alistada. Töös muutus inimene ise tundmatuseni ja muutis meie planeedi ilmet. Töö

on inimese suurim vara, inimese elu ja arenemise vajalik ja paratamatu tingimus.

Eeldused töö tegemiseks olid olemas juba inimahvidel, kes kasutasid toidu muretsemiseks keppe, kive ja teisi looduse esemeid. Kuid nad tegid seda ebateadlikult ja juhuslikult. Ei ahvid ega teised loomad ei ole võimelised valmistama lihtsaimatki tööriista. Inimene aga valmistab ja kasutab tööriistu ja selles on tema töö kvalitatiivne iseärasus. Selleks et inimene õpiks tööriistu valmistama ja kasutama, kulus sadu tuhandeid aastaid, mille jooksul toimuski inimese kujunemise keerukas protsess, koos sellega ka inimese teadvuse kujunemine, arenemine.

Töötamiseks vajalike tingimuste tekkimisel ja esimeste teadvuse algete kujunemisel oli suure tähtsusega see asjaolu, et inimahvid omandasid kahel jalal edasiliikumise võime, mille tulemusena nende esijäsemed vabanesid käimise funktsioonidest ja neid sai hakata kasutama töötegevuseks. Algul kasutas meie kauge esivanem käte abil neid «tootmisriistu», mida ta leidis valmis kujul loodusest (kepid, kivid), hiljem hakkas ta neid järk-järgult ise valmistama, töötades looduse esemeid vastavalt ümber. Esimesed neist tööriistadest olid äärmiselt primitiivsed (jämedalt töödeldud kivi, teritatud kepp jne.). Ka ürginimese teadvus oli primitiivne. Ta ei eristanud veel esemete olemust, ei osanud neis näha üldist, ei teadnud, mille poolest võivad esemed talle kasulikud olla.

Töö edasise arenemise ja täiustumise käigus arenes ja muutus täiuslikumaks ka teadvus. Puutudes elatusvahendite muretsemise protsessis kokku looduse esemetega, tunnetas inimene nende omadusi, kõrvutas, võrdles neid, eraldas üldise, korduva.

Teadvuse arenemises oli eriti suur tähtsus tööriistade valmistamisel ja täiustamisel. Põlvest põlve edasi antavad tööriistad andsid edasi ka tootmisvilumust, teadmisi. Järgmised inimpõlved said eelkäijate tööriistade valmistamise ja kasutamise võtete tundmise alusel võimaluse tööriistu täiustada ja arendada.

Ürginimese teadvus oli orgaaniliselt seotud tema tööga, oli nii-ütelda töötegevusse sisse põimunud. Ja see on ka arusaadav: inimene tunnetas kõigepealt seda, mis oli otseselt seotud tema tööga, tema vajaduste rahuldamisega. Ei ole juhuslik, et ürgsetes kunstiteostes kujutatakse nii sageli inimese tööd.

Töö protsessis omandas inimene mitte ainult teadvuse, s. t. ümbritseva maailma peegeldamise võime, vaid ka *eneseteadvuse,* s. t. omaenda mõtete ja tunnete, huvide, tegevuse motiivide ja tegude, talle ühiskonna elus kuuluva osa mõistmise ja hindamise võime. See aitas omakorda kaasa tema töövilumuse arengule, soodustas inimühiskonna tekkimist ja arenemist.

Nii arenes ja täiustus inimese teadvus töö ja mõtlemise ühtsuses, töö, tootmistegevuse alusel.

KEEL JA MÕTLEMINE

Suur tähtsus inimese teadvuse kujunemises oli *keelel,* artikuleeritud kõnel. Keel tekkis töö baasil koos teadvusega ja kujunes võimsaks jõuks, mis aitas inimest eralduda loomariigist, arendada oma mõtlemist ja organiseerida materiaalset tootmist. Töö on alati olnud ühiskondlik. Oma olemasolu esimestest sammudest alates olid inimesed sunnitud ühiselt võitlema võimsate loodusjõudude vastu, üheskoos vallutama looduselt vajalikke elatusvahendeid. Sellepärast tekkis neil tööprotsessis vajadus üksteisega *suhelda,* üksteisele midagi *öelda.* Selle tungiva vajaduse mõjul kujunes ahvi arenemata kõrist elund, mis suudab esile tuua artikuleeritud häälikuid. Tekib artikuleeritud kõne, keel.

Marx nimetas keelt *mõtlemise vahetuks tegelikkuseks.* Seda sellepärast, et mõte saab eksisteerida üksnes sõna materiaalses kestas. Ükskõik, kas inimene mõtleb omaette, kas ta ütleb oma mõtteid kuuldavalt välja või esitab neid kirjalikult, alati on mõte rüütatud sõnadesse. Tänu keeleie saavad mõtted kujuneda, neid on võimalik edasi anda ja vastu võtta. Sõnades ja sõnaühendites fikseerib inimene objektiivsete esemete peegeldumise tulemused, andmed, teadmised. See võimaldab mitte ainult antud põlvkonda kuuluvate inimeste vahel mõtteid vahetada, vaid ka mõtteid põlvest põlve edasi anda. Kui ei oleks olemas keelt ja kirja, läheksid paljude inimpõlvede väärtuslikud kogemused jäädavalt kaotsi ja igal uuel põlvkonnal tuleks uuesti alustada maailma tundmaõppimise vaevarikast tööd.

Keel on tegelikkusega seotud, kuid ta ei ole seotud vahetult, vaid mõtlemise kaudu. Sellepärast on mõnikord raske

kindlaks teha antud sõna otsest seost konkreetse materiaalse esemega. Eri keeltes ja ka ühes ning samas keeles juhtub sageli, et ühe ja sama sõnaga tähistatakse erinevaid asju või üht ja sama asja tähistatakse erinevate sõnadega. Kõik see loob illusiooni, nagu oleks keel iseseisev, nagu ei sõltuks ta tegelikkusest.

Seda kasutavadki ära niinimetatud *semantilise idealismi* esindajad. Semantiline idealism on üks tänapäeva kodanliku filosoofia voole. Tema esindajad lahutavad keele mõtlemisest ja mõtlemise tegelikkusest. Nad on arvamisel, et inimene loob sõnu meelevaldselt ja et sõnad ei tähista midagi reaalset, et sõnad on lihtsalt häälikute kombinatsioonid. Selle põhjal püüavad mõned neist tõestada, et tänapäeva kapitalism, ekspluateerimine, agressioon on ainult sõnad, häälikud. Olevat vaid vaja need sõnad teistega asendada, kui otsekohe on likvideeritud kõik sotsiaalsete konfliktide allikad ja kaovad kõik kaasaegse kapitalismi paised.

Tegelikult ei kehtesta inimesed sõnade tähendust meelevaldselt, vaid sõnadega hakatakse tunnetuse ja praktilise tegevuse käigus tähistama teatud kindlaid esemeid ja nähtusi. Sõnade vahetamise tagajärjel need objektiivsed protsessid ei muutu ega kao. Kapitalismi apologeedid on näiteks välja mõelnud kümneid «kaunikõlalisi» sõnu selleks, et tähistada kapitalistlikku korda, mida rahvad vihkavad. Küll nimetatakse kapitalismi «rahvakapitalismiks», küll «töömajanduseks» või «majanduslikuks humanismiks» jne., kuid selle tõttu ei ole kapitalism oma ekspluateerimise, tööpuuduse, klasside kokkupõrgetega sugugi kadunud. Kapitalism kaob ainult proletariaadi kodanlusevastase klassivõitluse tulemusena, sotsialistliku revolutsiooni tulemusena.

Seega on teadvus mateeria pikaajalise evolutsiooni produkt. Olles aga tekkinud mateeria alusel, mõjutab teadvus aktiivselt mateeria arenemist.

Püüdes materialismi mustata, väidavad idealistid, et kuivõrd materialistid võtavad kõige eksisteeriva aluseks mateeria ja tõestavad esemete objektiivsust, nende sõltumatust teadvusest, siis materialistid alahindavat teadvuse osatähtsust, pidavat teadvust üksnes passiivseks, elutuks olemise peegelduseks.

Tegelikult ei tule dialektilisel materialismil pähegi alahinnata teadvuse osa mateeria, olemise arenemises. Tead-

vus on mateeria produkt ja peegeldab mateeriat, kuid ta ei ole passiivne, vaid *mõjutab* maailma *aktiivselt*. Selles mõttes ütlebki V. I. Lenin, et «inimese teadvus mitte üksnes peegeldab objektiivset maailma, vaid ka loob teda».[1]

Muidugi ei ole siin tegemist teadvuse otsese, vahetu mõjuga olemisele ja veelgi vähem maailma loomisega inimese teadvuse poolt: mõte omaette ei ole suuteline paigast nihutama kõige väiksematki tolmukübet. Jutt on sellest, et kui teadvus peegeldab maailma õigesti, siis saab ta olla inimese loova ümberkujundava tegevuse *juhtnööriks*.

Teadvuse aktiivsest osast ja eriti teadvuse osast ühiskonnaelus räägime üksikasjalisemalt hiljem.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 38. kd., lk. 200.

V PEATÜKK

MARKSISTLIK DIALEKTIKA KUI ÕPETUS ARENEMISEST JA ÜLDISEST SEOSEST

Marksismi filosoofia on dialektiline materialism, milles materialism ja dialektika on lahutamatult seotud. Eelmistes peatükkides me selgitasime marksistliku filosoofilise materialismi olemust. Nüüd on meie ülesandeks üksikasjalisemalt näidata, mis on *marksistlik materialistlik dialektika* ja milline on dialektika praktiline tähtsus.

1. DIALEKTIKA KUI ARENEMISÕPETUS

Marksistlik dialektika, nagu juba ütlesime, käsitleb maailma alatises liikumises, muutumises, arenemises. Seda, et ükski asi ja nähtus maailmas ei jää muutumatuks, tõendavad meile igapäevased kogemused, teaduse ja ühiskondlik-ajaloolise praktika arenemine.

Kõik maailmas *areneb*. Loendamatud kosmilised kehad, päikesesüsteem, Maa ja kõik, mis Maa peal asub, — kõik see on mateeria pikaajalise arengu tulemus. Materiaalse maailma evolutsiooni protsessis, nagu teame, tekkis ka inimene, kõige täiuslikum looduse olend.

Ka inimühiskond areneb. Seda kinnitab eriti kujukalt meie ajastu — suurima ajaloolise progressi ajastu, enneolematute ühiskondlike ümberkujunduste ajastu. Variseb kokku pehkinud kapitalistlik kord ja tema asemele tuleb paratamatuse jõul uus, kommunistlik ühiskond. Sotsialistlik maailm on juba lõplikult võitnud suurel osal meie planeedist. Iga aastaga see maailm kasvab, tugevneb, kindlustub, demonstreerides oma suuri eeliseid ja piirituid võimalusi. Lagunenud on imperialismi koloniaalsüsteem. Ägedas võitluses kolonialismi vastu omandab üks rahvas teise järel iseseisvuse.

Meie silmade all toimub hiiglaslik revolutsioon teaduses ja tehnikas. Inimene on tunginud aatomi sisemusse ja sundinud aatomi võimsaid jõude ennast teenima. Inimmõistuse kõikvõimsuse ees taganevad kosmose ääretud avarused.

Materiaalse maailma arenemist peegeldades muutub ka inimeste teadvus, muutuvad inimeste ideed, teooriad, vaated.

Niisiis, pidev arenemine, esemete ja nähtuste üleminek ühest olekust teise, ühtede esemete ja nähtuste asendumine teistega on materiaalse maailma tähtsaim iseärasus. Sellepärast on esemete ja nähtuste tunnetamiseks kõigepealt vaja uurida nende pidevat muutumist, arenemist. Selleks et eset tõesti tunda, ütleb V. I. Lenin, tuleb võtta teda arenevana, «iseliikuvana», muutuvana.

Maailma üldise arenemispildi uurimine ongi üks materialistliku dialektika tähtsaid ülesandeid. Engels kirjutas, et dialektika on õpetus «looduse, inimühiskonna ja mõtlemise üldistest liikumis- ja arenemisseadustest».[1]

Kuidas siis käsitab marksistlik dialektika arenemisprotsessi?

Marksistlik dialektika käsitleb arenemist kui madalamalt kõrgemale, lihtsalt keerulisemale liikumist, kui hüppelist, revolutsioonilist protsessi, kusjuures see liikumine ei toimu mööda suletud ringi, vaid toimub justkui mööda spiraali, mille iga keerd on eelmisest rikkalikum, mitmekülgsem. Arenemise allikaks peab dialektika esemetele ja nähtustele enestele omaseid vastuolusid. Ainult marksistlik dialektika annab õige, tõesti teadusliku arusaamise arenemisprotsessist.

Üldist maailma arenemise, maailma tunnetamise ja ümberkujundamise arenemise pilti iseloomustavad materialistliku dialektika põhilised seadused. *Vastandite ühtsuse ja võitluse seadus* näitab ära arenemise allikad, liikumapanevad jõud. *Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus* räägib maailma hüppelisest, revolutsioonilisest muutumisest, esemetele omaste kvantitatiivsete muutuste lakkamatust üleminekust põhjalikeks kvalitatiivseteks muutusteks. *Eituse eitamise seadus*

---

[1] F. Engels, Anti-Dühring, lk. 125.

iseloomustab arenemise tõusvat, justkui spiraalset iseloomu. Kõiki neid seadusi käsitletakse meie õpiku järgmises peatükis.

UUE VÕITMATUS

Materiaalse maailma arenemine on vana hävimise ja *uue* tekkimise lõputu protsess. Maakoore ajalugu on näiteks üha uute geoloogiliste struktuuride tekkimise ajalugu. Looma- ja taimeriigis loovutavad vanad orgaanilised vormid koha uuematele ja täiuslikumatele liikidele. Analoogiliselt sellega, nagu elusorganismide rakud järjest uuenevad — vanad surevad välja ja uued tekivad —, surevad ka ühiskonnas välja iganenud ühiskondliku korralduse vormid ja nende asemele tekivad uued, progressiivsed.

Seega tuleb eesrindlik, uus alatasa vana asemele, uus on võitmatu. *Uue võitmatus* on looduse, ühiskonna ja mõtlemise arenemise tähtsaim joon.

Kuid tõeliselt uueks ei pea marksistlik dialektika mitte igasugust esmakordselt tekkinud nähtust, mitte kõike seda, mis püüab ennast uuena kujutada. Saksa fašistid kujutasid näiteks nende poolt Teise maailmasõja ajal Euroopas kehtestatud verist režiimi kui «uut korda» ja varjasid oma kuritegusid «rahvussotsialismi» valeliku lipuga. Kuid see «uus» oli reaktsiooniline, elujõuetu; ta ei pannud vastu aja katsumustele ja varises vabadustarmastavate rahvaste võimsate hoopide all kokku.

Uus on see, mis on progressiivne, mis on täiuslikum ja elujõulisem, mis pidevalt kasvab ja areneb. Alguses on uus tavaliselt võrdlemisi nõrk, mõnikord aga ka vähemärgatav, kuna vana on ülekaalus ja näib võitmatuna. Sellest hoolimata vana laguneb, läheneb oma elupäevade lõpule, uus aga kasvab pidevalt, areneb ja saavutab ägedas võitluses vana üle võidu. XIX sajandi lõpus tekkisid Venemaal esimesed töölisliikumise võrsed. Töölisliikumise jõud näisid isevalitsuse ja kodanluse jõududega võrreldes nõrkadena. Kuid aja jooksul Venemaa töölisklass, ühiskonna eesrindlik klass, kasvas, arenes, karastus klassilahinguis ja saavutas lõppude lõpuks võidu tsarismi ja kodanluse üle.

Mispärast on uus võitmatu?

Uus on võitmatu kõigepealt sellepärast, et ta *tuleneb tegelikkuse arenemiskäigust enesest* ja vastab kõige paremini objektiivsetele tingimustele. On teada, et kauges minevikus domineerisid Maal taimed, mille seemnetel ei olnud kaitsvat kesta (niinimetatud paljasseemnelised taimed). Siis tekkisid uued taimed, mis olid ümbritseva keskkonnaga paremini kohanenud. Nende seemned olid ilmastiku tujude eest paremini kaitstud ja neil olid eelnevate taimeliikidega võrreldes suured eelised. Tagajärjeks oli, et need taimed tõrjusid vanad liigid välja, levisid kiiresti kogu maakeral ja muutsid kogu taimestiku ilme.

Uue võitmatus avaldub eriti kujukalt ühiskonna arenemises. Uus võidab ühiskonnas sellepärast, et ta *vastab majanduselu*, materiaalse tootmise *nõudmistele*. Sotsialistlik kord võidab kapitalistliku korra sellepärast, et sotsialism loob avarad võimalused tootlike jõudude arenemiseks, kõrvaldab tootlike jõudude arenemist takistanud tõkked — kapitalistliku eraomanduse.

Uus *vastab* ühiskonna *eesrindlike, progressiivsete klasside huvidele* ja need klassid võitlevad aktiivselt uue võidu eest. Rahva aktiivne osavõtt võitlusest uue ühiskonnakorra eest tagas sotsialismi maailmaajaloolise võidu meie maal ja on meie kommunistliku ülesehitustöö edu tähtsaim tingimus.

Uus on ühiskonna arenemises võitmatu ka sellepärast, et uue *sotsiaalne baas kasvab ja areneb pidevalt*. Tekkinud uus koondab enese ümber ühiskonna kõige eesrindlikumad jõud. Võimsaks kaasaja progressiivsete jõudude ligitõmbepunktiks on Nõukogude Liit, kellele kuulub kogu maailma progressiivsete inimeste toetus ja austus. Sotsialistlike maade vastastikune sõprus ja koostöö, kogu maailma töölisklassi ja progressiivsete jõudude toetus on suure kommunismiürituse võitmatuse tähtis tegur.

Uue võitmatus ei tähenda, nagu saabuks uue võit automaatselt, iseendast. Ei, seda võitu tuleb ette valmistada, selle eest tuleb visalt võidelda. Otsustavat osa uue võidu saavutamisel vana üle ühiskonna elus etendab rahva, eesrindlike klasside, progressiivsete parteide *teadlik tegevus*.

Nõukogude ühiskonna liikumine kommunismi poole on võitmatu. Seda võitmatust põhjendab igakülgselt ja väljendab reljeefselt NLKP programm. Erilise jõuga rõhutatakse programmis, et kommunismi võit saabub

ainult kogu nõukogude rahva kommunistlikust ülesehitustööst aktiivse osavõtu tulemusena. Programmis näidatakse veenvalt Kommunistliku Partei ja Nõukogude riigi järjest kasvavat osa kommunismi ehitamises.

2. DIALEKTIKA KUI ÕPETUS ÜLDISEST SEOSEST

Materiaalne maailm on mitte ainult arenev, vaid ka *seostatud, ühtne* tervik. Esemed ja nähtused maailmas ei arene mitte omaette, isoleeritult, vaid lahutamatus seoses, ühtsuses teiste esemete ja nähtustega. Igaüks neist mõjutab teisi esemeid ja nähtusi ning need mõjutavad omakorda teda.

Teaduse käsutuses on palju andmeid, mis kinnitavad esemete ja nähtuste vastastikust seost ja tingitust. Nii moodustavad mõningad «elementaarosakesed» oma vastastikuses toimes aatomi. Kuid ka aatomid ei ole isoleeritud: omavahelises vastastikuses seoses moodustavad nad molekuli. Molekulid moodustavad omakorda makroskoopilise keha. Makrokehade vastastikune toime avaldub ülemaailmses gravitatsiooniseaduses. Vastavalt sellele seadusele on Maa seotud Päikesega ja teiste päikesesüsteemi planeetidega, päikesesüsteem on seotud teiste suuremate kosmiliste süsteemidega.

Keerulise vastastikuse toime ahela kaudu on omavahel seotud elusorganismid: üksikud taimed, samuti loomad moodustavad liike, liigid on ühendatud perekondadesse, klassidesse jne. Organismid ei ole seotud ainult omavahel, vaid nad on seotud ka neid ümbritseva keskkonnaga, kust nad saavad vajalikke toitaineid ja energiat.

Suur vene teadlane *K. A. Timirjazev* (1843—1920) avastas selle mehhanismi, mis ühendab taimi Päikese elustava energiaga. Ta näitas, et päikeseenergia mõjul taimede roheliste lehtede klorofülliterades süsihappegaas laguneb. Seejuures võtab taim endale süsinikku; inimesele ja loomadele hingamiseks nii vajalik hapnik eraldub atmosfääri. Tekkinud orgaanilistesse ainetesse on päikeseenergia kontsentreeritud keemilise energiana, mida kasutab inimene, tarvitades taimi toiduks või kütuseks. «Roheline leht või õigemini mikroskoopiline roheline klorofüllitera,» kirjutas Timirjazev, «on selleks fookuseks, punktiks maailmaruumis, kuhu ühelt poolt voolab päikeseenergia ja kust tei-

selt poolt saavad alguse kõik eluavaldused maakeral. Taim on vahetalitajaks taeva ja maa vahel. Ta on tõeline Prometeus, kes on röövinud taevast tule. Tema poolt röövitud päikesekiir põleb nii vilkuvas pirrus kui ka silmipimestavas elektrisädemes. Päikesekiir paneb liikuma niihästi hiiglasliku aurumasina tohutu hooratta kui ka kunstniku pintsli ja luuletaja sule.»

Inimene on loodusega seotud materiaalse tootmise kaudu. Selle seose vormiks on töö — inimkonna eksisteerimise hädavajalik tingimus. Tänu tööle võidab inimene looduselt endale vajalikke materiaalseid hüvesid. Töös kujunevad inimeste majanduslikud suhted, tootmissuhted, mille alusel tekivad ka teised inimestevahelised seosed — poliitilised, õiguslikud, eetilised.

Üldine seos ja vastastikune tingitus on seega materiaalse maailma oluliseks iseärasuseks. Sellepärast on vaja, kui tahame eset tõesti tunda, nagu märkis V. I. Lenin, uurida kõiki eseme külgi ja seoseid. *Maailma kui ühtse seostatud terviku uurimine, esemete üldiste seoste vaatlemine* on materialistliku dialektika tähtis ülesanne.

Kuivõrd materiaalse maailma esemed ja nähtused on mitmekesised, siis on mitmekesised ka nende vastastikused seosed, vastastikune mõju. Marksistlik dialektika ei uuri mitte kõiki, vaid ainult *kõige üldisemaid* seoseid, neid, mis esinevad kõikides materiaalse maailma ja vaimuelu valdkondades.

Nende seoste peegelduseks inimteadvuses on materialistliku dialektika seadused ja kategooriad.

Seoste tunnetamine on väga tähtis: nende avastamisega avastavad inimesed objektiivse maailma *seadusi.* Seaduste tundmine on aga inimeste praktilise tegevuse hädatarvilikuks tingimuseks. Teaduse ülesandeks ongi seadusi tunnetada ja praktikat nende tundmisega relvastada. Iseloomustame nüüd üksikasjalisemalt seadust.

SEADUSE MÕISTE

Objektiivses maailmas toimib väga palju seadusi. On olemas anorgaanilise looduse ja organismide maailma, ühiskonna ja mõtlemise seadused. Kuid kõikide tegelikkuse valdkondade seadustel on mõningad üldised joo-

ned, mida hõlmabki *seaduse filosoofiline mõiste.* Mis jooned need on?

Kõigepealt kujutab seadus endast arenevate esemete või nende esemete külgede *suhet, seost.* Kuid seadus ei ole igasugune seos, vaid üksnes *püsiv, korduv* seos, niisugune seos, mis on omane mitte ühele esemele või väikesele esemete rühmale, vaid suurele hulgale esemetele ja nähtustele. Massi ja energia vastastikuse seose seadus, millele me juba viitasime, iseloomustab arvutu hulga füüsiliste kehade massi ja energia vastastikust sõltuvust. *D. I. Mendelejevi* (1834—1907) poolt avastatud perioodilisuse seadus näitab kõikide keemiliste elementide omaduste sõltuvust tuuma positiivse laengu suurusest. Seega on seadus mitte nähtuste üksik, vaid *üldine* seos. Engels kirjutas, et seadus on «üldise vorm looduses».

Seaduse teine tähtis joon on see, et seadus ei tähenda mitte kõiki korduvaid seoseid, vaid ainult niisuguseid seoseid, mis on *paratamatu* ja *olulise* iseloomuga. Massi ja energia vastastikuse seose seadus, mida juba mainisime, iseloomustab niisuguste oluliste, lahutamatute omaduste suhet, nagu seda on füüsiliste kehade mass ja energia. Organismi ja keskkonna vastastikuse seose seadus kui bioloogiline seadus fikseerib paratamatu, tähtsa seose organismi ja tema eksisteerimistingimuste vahel.

Seadus kui paratamatu, oluline nähtustes toimib vaid siis, kui on olemas vastavad tingimused. Seadus ei tekita mitte igasugust, vaid *oma põhialuselt määratletud* sündmuste käiku. Seaduste toime rangelt määratletud iseloomul on suur tähtsus praktikale: seadusi, arenemissuunda tundes on inimestel võimalik tulevikku ette näha. Kui inimesed on näiteks tunnetanud ühiskonna arenemisseadusi ja neid tingimusi, milles need seadused toimivad, on inimesed võimelised ette nägema ajaloosündmuste käiku.

Niisiis, *seadus on materiaalse maailma nähtuste vahel valitsev oluline ja paratamatu, üldine ja korduv seos,* mis tingib rangelt määratletud sündmustekäigu.

Seaduste loomuse küsimuse ümber käib materialismi ja idealismi vahel juba ammust ajast võitlus. Idealistid on arvamisel, et seaduste loojaks on kas inimene või siis müütiline «absoluutne idee», «maailmavaim». Lõppkokkuvõttes viib idealistlik seisukoht välja seaduste jumaliku olemuse tunnustamiseni. «Iga loodusseadus,» väidab näi-

teks kaasaegne kodanlik ameerika filosoof Brightman, «on jumala seadus, iga loodusjõud on jumala tegu.»

Vastupidiselt idealismile lähtub dialektiline materialism seaduste *objektiivse iseloomu* tunnustamisest. See tähendab, et inimene ei saa oma tahtmise järgi seadusi luua või neid muuta, vaid ta saab neid ainult tunnetada, peegeldada. Maailm on mateeria seaduspärane liikumine, kirjutas V. I. Lenin, ja meie teadvus kui looduse kõrgeim produkt on võimeline ainult seda seaduspärasust *peegeldama.*

Seaduste objektiivne iseloom tähendab ka seda, et seadused toimivad inimese tahtest ja soovidest sõltumatult ja et igasugune seadustele vastukäiv tegevus on sellepärast määratud läbikukkumisele. Ei saa näiteks käega lüüa ülemaailmsele gravitatsiooniseadusele ja siirduda kosmosesse, ilma et oleks vaja ületada maakera külgetõmbejõudu. Ei saa ignoreerida ka ühiskonna arenemise seadusi. Sellest annab näiteks tunnistust tõsiasi, et imperialistide meeleheitlikud katsed koloniaalsüsteemi möödapääsmatu lagunemise protsessi peatada on läbi kukkunud.

Astudes välja seaduste idealistliku mõistmise vastu, eitab dialektiline materialism ka *fatalismi* (ladinakeelsest sõnast «fatalis» — «saatuslik»), s. t. seaduste pimedat kummardamist, umbusku inimmõistuse vastu, inimeste võime vastu seadusi tunnetada ja kasutada. Inimene ei saa seadusi kaotada ega luua, kuid ta saab neid tunnetada ja oma praktilises tegevuses kasutada. Looduse seaduste tundmisele tuginedes on inimene piiranud vee, tuule jt. loodusjõudude purustavat toimet ja on pealegi sundinud neid enda heaks töötama: põldusid niisutama, elektrijaamade turbiinide rootoreid ringi ajama jne. Ühiskonna arenemise seadustele tuginedes kujundavad inimesed ümber ühiskonnaelu.

Kõige soodsamad tingimused seaduste tunnetamiseks ja kasutamiseks loob sotsialistlik kord, kus ühiskonna arenemise seaduste toime langeb ühte kogu rahva huvidega, kus sotsialistliku omanduse valitsemise alusel kasutatakse plaanipäraselt looduse ressursse ja täiustatakse sihikindlalt ühiskondlikke suhteid. Võtame näiteks sotsialistliku rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse. Kuivõrd sotsialistlik tootmine ei saa areneda ilma plaanita, on vaja seda seadust tunnetada ja kasutada. Ühtlasi vastab see seadus täiel määral töörahva

huvidele, sest sotsialistlik tootmine areneb töötajate järjest kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste üha täielikuma rahuldamise eesmärgil. Sellepärast ongi töötajad huvitatud selle seaduse tunnetamisest ja enese teenistusse rakendamisest.

3. MARKSISTLIKU DIALEKTIKA TÄHTSUS

Marksistlik materialistlik dialektika on sügav ja igakülgne õpetus maailma arenemisest ja üldisest seosest. Ta annab üldise ettekujutuse materiaalsetest protsessidest ja moodustab niiviisi *teadusliku maailmatunnetuse meetodi,* võimaldab inimesel mõista kõige mitmekesisemaid tegelikkuse nähtusi. Kuid marksistlik dialektika ei ole ainult tegelikkuse tunnetamise meetod, ta on ka *maailma revolutsioonilise ümberkujundamise* vahend. Tal on töölisklassi ja tema marksistliku partei praktilise tegevuse seisukohalt määratu suur tähtsus.

Materialistlik dialektika on oma olemuselt *kriitiline* ja *revolutsiooniline.* Dialektika ei pea midagi muutumatuks, igaveseks, jäädavalt antuks. Dialektika ees ei jää midagi püsima peale lõputu progressi, igavese, võitmatu edasiliikumise.

Marksistlik dialektika on vaenulik metafüüsikale ja reaktsioonile, igasugustele iganenud ühiskonnakorra kaitsmise katsetele, püüetele säilitada eraomandust ja ekspluateerimist, sõdasid ja rahvuslikku rõhumist. Dialektika aitas avastada kapitalismi ajalooliselt möödaminevat iseloomu, näitas seda, et kapitalismi häving ja kapitalismi asendamine uue, sotsialistliku korraga on paratamatu. Sellepärast tekitabki dialektika kodanluses ja tema ideoloogides hirmu ja viha.

Marksistlik dialektika kui kriitiline ja revolutsiooniline õpetus vastab täielikult töölisklassi ja tema marksistliku partei revolutsioonilisele vaimule, meie ajastu tormilisele, dünaamilisele iseloomule. Dialektika põhjendab ja valgustab töölisklassi ja tema partei julget, järjekindlat võitlust imperialismi vastu, rahu, sotsialismi ning progressi eest.

Marksistlik dialektika eitab kõike seda, mis on tegelikkuses iganenud, ta ei salli šabloone praktikas, seisakut ja dogmatismi teoreetilises mõtlemises. Ta nõuab, et alati vaadataks ettepoole, tulevikku ja et tegevuses toetutaks

eesrindlikele ühiskondlikele jõududele. Nii talitabki meie partei. Organiseerides nõukogude rahva võitlust kommunismi eest, heidab partei julgelt ja otsustavalt kõrvale kõik selle, mis pidurdab meie võidukat edasiliikumist, ja toetab igakülgselt kõike eesrindlikku, uut, mis iga päev meie sotsialistlikus tegelikkuses tekib.

Tuginedes eesrindlikele jõududele, kasvatades nõukogude inimestes väärtuslikku oskust uut tunnetada ja toetada, juhib partei edukalt nõukogude rahvast kommunismile viivat teed mööda.

VI PEATÜKK

MATERIALISTLIKU DIALEKTIKA PÕHILISED SEADUSED

Marksistlik dialektika, nagu juba teame, on õpetus arenemisest ja üldisest seosest. Kuid kõige tähtsam arenemise mõistmiseks on arenemise *allikate, liikumapanevate jõudude* küsimus. Kuivõrd sellele küsimusele annab vastuse vastandite ühtsuse ja võitluse seadus, siis me alustamegi materialistliku dialektika põhiliste seaduste vaatlemist sellest seadusest.

VASTANDITE ÜHTSUSE JA VÕITLUSE SEADUS

Vastandite ühtsuse ja võitluse seadust nimetas V. I. Lenin dialektika *sisuks, tuumaks*. See seadus näitab ära materiaalse maailma igavese liikumise ja arenemise allikad, tõelised põhjused. Looduse, ühiskonna ja mõtlemise arenemise dialektika mõistmise seisukohalt, teaduse ja praktilise revolutsioonilise tegevuse seisukohalt on selle seaduse tundmine väga tähtis.

Objektiivse tegelikkuse vastuolude analüüsimine, nende vastuolude iseloomu avastamine on tähtis nõudmine, millest tuleb kinni pidada igasuguses teaduslikus uurimuses ja praktilises tegevuses.

1. VASTANDITE ÜHTSUS JA VÕITLUS

Enne kui rääkida vastandite ühtsuse ja võitluse seadusest endast, vaatleme, kuidas mõistab marksistlik-leninlik dialektika «vastandit», vastandite «ühtsust».

Igaühel meist on olnud tegemist tavalise magnetiga ja igaüks teab hästi, et magneti peamiseks iseloomulikuks tunnuseks on niisuguste teineteist välistavate, kuid lahutamatult seotud külgede olemasolu nagu *põhja-* ja *lõunapoolus*. Kuidas me ka katsuksime magneti põhjapoolust lõunapoolusest eraldada, ei lähe see meil korda. Tükeldatuna kaheks, neljaks, kaheksaks jne. osaks säilitab magnet ikka need kaks poolust.

Vastandid ongi need eseme seesmised küljed, tendentsid, jõud, mis teineteist välistavad, kuid ühtlasi ka eeldavad. Nende külgede lahutamatu vastastikuse seose suhe moodustab *vastandite ühtsuse*.

Vastuolulised küljed eksisteerivad kõikides esemetes ja nähtustes. Kõik nad kujutavad endast vastandite orgaanilist seost, lahutamatut ühtsust. «Elementaarosakesed» kujutavad endast näiteks laine- ja korpuskulaarsete omaduste vastuolulist ühtsust. Vastuoluline on ka «elementaarosakestest» moodustunud aatom. Aatomi keskel asub positiivselt laetud tuum, mida ümbritsevad üks või mitu negatiivselt laetud elektroni. Keemiline protsess on aatomite assotsiatsiooni (ühinemise) ja dissotsiatsiooni (eraldumise) vastuoluline ühtsus.

Ka elusorganismides on olemas vastandid. Eespool mainisime assimilatsiooni ja dissimilatsiooni vastandlikku protsessi, millest moodustub elusorganismile omane ainevahetus. Peale selle on organismidele omased ka niisugused vastuolulised omadused nagu pärilikkus ja kohanemisvõime. Pärilikkus on organismi tendents säilitada päritud omadused, kohanemisvõime — organismi võime kujundada uusi omadusi, mis vastavad muutunud tingimustele.

Inimese psüühikat iseloomustavad niisugused vastandlikud protsessid nagu erutus ja pidurdus, erutuste kontsentreerumine ja irradieerumine (levimine) peaaju suurte poolkerade koores.

Antagonistlikes klassiühiskondades eksisteerivad vastandlikud klassid — ori ja orjapidaja orjanduslikus ühiskonnas, pärisorjast talupoeg ja feodaal feodalismi ajal, proletaarlane ja kodanlane kapitalismi ajal.

Vastuolulised küljed on omased ka tunnetusprotsessile. Inimene kasutab selliseid vastandlikke ja vastastikku seo-

tud uurimisvõtteid nagu induktsioon ja deduktsioon, analüüs ja süntees jt.

Seega on maailma esemete ja nähtuste vastuolulisus *üldise, universaalse* iseloomuga. Maailmas pole ühtki eset ega nähtust, mis ei oleks vastanditeks kahestunud.

Vastandid ei välista ainult teineteist, vaid nad *eeldavad* ka tingimata teineteist. Nad eksisteerivad ühtses esemes või nähtuses koos ja nad ei ole teineteiseta mõeldavad. Me märkisime juba magneti vastandpooluste lahutamatut ühtsust. Niisama lahutamatu on ka assimilatsioon ja dissimilatsioon elusorganismis, analüüs ja süntees tunnetusprotsessis. Kapitalistlik ühiskond ei saa eksisteerida ilma vastandlike klassideta — proletariaadi ja kodanluseta. Muidugi likvideerib proletariaat sotsialistliku revolutsiooni tulemusena kodanluse kui klassi, kuid siis lakkab kapitalism olemast kapitalism ja ta loovutab koha sotsialismile. Niikaua aga kui kapitalism säilib, ei saa tööline eksisteerida, ilma et palkaks ennast kapitalisti juurde tööle, ja kapitalist ekspluateerib alati töölist.

«Ei saa aga olla vastuolu üht külge ilma teiseta,» kirjutas Engels, «nagu ei saa enam käes olla tervet õuna, kui selle üks pool on ära söödud.»[1]

VASTANDITE VÕITLUS KUI ARENEMISE ALLIKAS

Niisiis, me tegime kindlaks, et esemed ja nähtused on vastandite ühtsus. Milline on selle ühtsuse *iseloom*? Kas vastandid eksisteerivad selles ühtsuses rahulikult kõrvuti või astuvad nad teineteisega vastuollu, võitlusse?

Kõige mitmekesisemate tegelikkuse esemete ja nähtuste arenemine kinnitab, et vastandlikud küljed ei saa ühtses esemes rahulikult kõrvuti eksisteerida: vastandite vastuoluline, teineteist välistav iseloom tekitab paratamatult *võitluse* nende vahel. Uus ja vana, tekkiv ja häviv peavad esemetes möödapääsmatult vastuollu sattuma ja võitlema. *Vastuolu, vastandite võitlus moodustabki materia ja teadvuse põhilise arenemisallika.* «Arenemine,» kirjutas V. I. Lenin, «on vastandite «võitlus».»[2] Sealjuures rõhutas ta eriti, et see võitlus on absoluutne, samuti nagu arenemine, liikumine on absoluutne.

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 185.
[2] V. I. Lenin, Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 4.

Väide, et otsustav osa arenemises kuulub vastandite võitlusele, ei tähenda hoopiski vastandite ühtsuse tähtsuse alahindamist. Vastandite ühtsus on võitluse *vajalik tingimus*, sest võitlus leiab aset ainult seal, kus vastandlikud küljed eksisteerivad ühtses esemes või nähtuses.

V. I. Lenin märkis, et vastandid võivad olla ka ajutise tasakaalu olekus, mida tuleb mõista nii, et protsessi teataval arenemisetapil ei ole kummalgi vastandlikul küljel märgatavat ülekaalu. Nii oli näiteks lugu Venemaal 1905. aasta oktoobris, kui — nagu märkis V. I. Lenin — tsarism ei olnud *enam* võimeline võitma, revolutsioonil aga ei olnud *veel* küllalt jõude võiduks. Teatav jõudude tasakaal ühelt poolt kodanluse ja mõisnike ning teiselt poolt tööliste ja talupoegade vahel valitses meie maal ka ajavahemikus 1917. aasta veebruarist juunini. Nii ühel kui teisel juhul oli vastandlike jõudude tasakaal ajutine. 1905. aastal võitsid reaktsioonilised jõud, 1917. aastal aga võitsid revolutsiooniline proletariaat ja tema liitlased.

Vastandite tasakaal on ka igas teises protsessis suhteline. Teisiti see ei saagi olla: kui tasakaal oleks püsiv, igavene, siis ei oleks maailmas mitte mingisugust arenemist. Ainult võitlus on arenemise allikaks, liikumapanevaks jõuks.

Paljud tänapäeva kodanliku filosoofia esindajad, moonutades marksistliku dialektika tuuma revolutsioonilist olemust, absolutiseerivad vastandite tasakaalu ja eitavad vastandite võitlust. Kõige tähtsamaks peavad nad vastandite lepitamist, tasakaalu, mitte aga võitlust. Niiviisi püüavad kodanluse ideoloogid, kes täidavad oma peremeeste sotsiaalset tellimust, päästa kapitalistlikku ühiskonda, lepitada kodanluse ja proletariaadi huve, kiskuda selle abil rahvahulki eemale sotsialismi eest peetavast võitlusest, püüdest lahendada revolutsioonilisel teel kapitalismi sügavaid vastuolusid.

Tegelikult ei ole klassivastuolusid võimalik lepitada. Seda kinnitab veenvalt kogu inimkonna ajalugu, töölisklassi revolutsioonilise võitluse praktika.

Kõik teaduse ja inimeste ühiskondlik-ajaloolise praktika arenemise kogemused tõendavad vaieldamatult, et arenemise allikaks on vastandite võitlus. Samal ajal on vaja silmas pidada, et see võitlus avaldub erinevates materiaalse tegelikkuse valdkondades erinevalt.

Anorgaanilises looduses on laialt levinud niisuguste vastandlike jõudude võitlus (vastastikune toime) nagu tõmbe- ja tõuketungid. Mehhaaniliste, elektriliste, tuumasiseste ja teiste tõmbe- ja tõuketungide vastastikune toime etendab määratu suurt osa aatomituumade, aatomite ja molekulide tekkimises ning eksisteerimises. Nende jõudude võitlus, nagu on näha kaasaegsetest kosmogoonilistest teooriatest, oli kõige tähtsamaks päikesesüsteemi tekkimise allikaks.

Kaasaegne astronoomia on samuti näidanud, et tõmbe- ja tõuketungide vastastikune toime on üks käesoleval ajal maailmaruumis toimuvate mitmekesiste protsesside tähtsaid allikaid. Universumi eri osades ei ole nende jõudude absoluutset tasakaalu, üks neist on tingimata ülekaalus. Seal, kus on ülekaalus tõuketungid, mateeria ja energia hajuvad ning tähed kustuvad. Seal aga, kus on ülekaalus tõmbetungid, mateeria ja energia kontsentreeruvad, mille tulemusena süttivad uued tähed. Seega toimub nende vastandlike jõudude võitluse, vastastikuse toime protsessis mateeria ja energia igavene liikumine kosmoses.

Eespool märgiti juba, et elusorganismidele on omased vastandlikud assimilatsiooni ja dissimilatsiooni protsessid. Nende võitlus, vastastikune toime ongi elava arenemise spetsiifiline allikas. Need vastandlikud protsessid ei saa olla absoluutses tasakaalus, üks neist on tingimata domineeriv. Noores organismis on assimilatsioon dissimilatsiooniga võrreldes ülekaalus ja see tingib organismi kasvu, arenemise. Kui aga dissimilatsioon domineerib assimilatsiooni üle, siis organism vananeb, laguneb. Kuid igas organismis, noores või vanas, on need protsessid omavahel vastastikuses toimes. Nende vastastikune toime, vastuolu ongi elu. Selle vastuolu lõppemisega lõpeb elu, saabub surm.

Ühiskonna arenemise protsess toimub samuti vastandite ühtsuse ja võitluse alusel. Ühiskonna arenemise vastuolude hulgas etendavad eriti suurt osa materiaalse tootmise vastuolud ja eelkõige tootlike jõudude ja tootmissuhete vaheline vastuolu. Nimetatud vastuolu avaldub antagonistlikes klassiühiskondades vaenulike klasside võitluses, mis viib välja sotsiaalsele revolutsioonile, vana ühiskonnakorra asendamisele uuega.

Niisiis, *esemed ja nähtused kahestuvad vastandlikeks külgedeks, kujutavad endast vastandite ühtsust. Vastan-*

did ei eksisteeri lihtsalt kõrvuti, vaid on alatise vastuolu olekus, on teineteisega võitluses. Vastandite võitlus moodustab tegelikkuse arenemise seesmise sisu, allika.

Niisugune on vastandite ühtsuse ja võitluse seaduse kui dialektika seaduse sisu.

2. VASTUOLUDE MITMEKESISUS

Maailmas on tohutu palju väga mitmekesiseid vastuolusid. Me puutume nendega alatasa kokku igapäevases elus. Nendega tegelevad mitmesugused teadused. Erinevalt teistest teadustest uurib marksistlik dialektika kõige üldisemaid vastuolusid. Nende vastuolude hulgast me käsitleme niisuguseid suuri ja tähtsaid vastuolude rühmi nagu sisevastuolud ja välised vastuolud, antagonistlikud ja mitteantagonistlikud vastuolud, peamised ja mittepeamised vastuolud.

SISEVASTUOLUD JA VÄLISED VASTUOLUD

Marksistliku dialektika vastased moonutavad nende olude ja väliste vastuolude vahel.

Sisevastuolud — need on *antud* eseme vastandlike külgede vastastikune toime, võitlus. *Välised vastuolud* on antud eseme vastuolulised suhted *teda ümbritseva keskkonnaga*, selle keskkonna esemetega.

Marksistliku dialektika vastased moonutavad nende vastuolude rühmade osatähtsust arenemises. Nad eitavad sisevastuolude otsustavat tähtsust ja peavad ainsaks arenemise allikaks väliseid vastuolusid. Nende arvates on näiteks klassiühiskonna arenemise allikaks mitte vastandlike klasside võitlus, vaid ühiskonna ja looduse vastuolu. Nad ei taha mõista seda fakti, et inimese vahekord loodusega, see, kui suur on inimese võim looduse üle, oleneb ühiskonnas eksisteerivaist klassisuhetest, ühiskonnakorra iseloomust.

Materiaalse tegelikkuse esemetele ja nähtustele on omased niihästi sisevastuolud kui ka välised vastuolud. Ometi on arenemises peamine, otsustav tähtsus sisevastuoludel — eseme enese vastuoludel. Need vastuolud ongi liiku-

mise allikaks. Marksistlik dialektika käsitab liikumist kui mateeria *iseliikumist*, kui *seesmist liikumist*, mille motiivid, impulsid peituvad arenevates esemetes ja nähtustes *enestes*.

Mateeria laine- ja korpuskulaarsete omaduste, tõmbe- ja tõuketungide, assimilatsiooni ja dissimilatsiooni ning teiste vastandite vastastikune toime, vastandite võitlus, millest me rääkisime kui mitmesuguste tegelikkuse valdkondade arenemise allikast, ei ole esemetesse ja nähtustesse kuskilt väljastpoolt sisse toodud, vaid on neile seesmiselt omane.

Sisevastuolud on sellepärast arenemise allikaks, et nad määravad ära eseme enda loomuse. Ilma oma sisevastuoludeta ei oleks ese see, mis ta tegelikult on. Aatom ei saaks näiteks eksisteerida ilma positiivselt laetud tuuma ja negatiivselt laetud elektronide vastastikuse toimeta, «võitluseta», organism — ilma assimilatsiooni ja dissimilatsioonita jne.

Kõik esemele avalduvad välismõjud murduvad alati selle eseme enese sisevastuolude prismas. Ka selles asjaolus avaldub sisevastuolude otsustav osa arenemises. Väliskeskkonna muutumine annab vaid tõuke organismide muutumisele. See aga, mis suunas toimub arenemine, mis tagajärgedeni ta viib, — see oleneb lõppkokkuvõttes organismile omasest ainevahetuse tüübist, s. t. sellele organismile iseloomulikust assimilatsiooni ja dissimilatsiooni vastastikusest mõjust.

Ka ühiskonna arenemise allikas peitub ühiskonnas endas, ühiskonnale omastes sisevastuoludes. Kuidas ja mis suunas areneb üks või teine maa, milline ühiskonnakord seal kehtestatakse, oleneb sellest, kuidas lahendatakse antud maa sisemised klassivastuolud. «Revolutsioon ei toimu tellimise järgi,» märgitakse NLKP programmis. «Teda ei saa rahvale väljastpoolt peale sundida. Ta tekib kapitalismi sügavate sisemiste ja rahvusvaheliste vastuolude tagajärjel.»[1]

Tõsi küll, elus on küllaltki palju juhtumeid, kus ühele või teisele maale on sotsiaalse korra peale surunud reaktsioonilised välisjõud. Kuid rahvastele väljastpoolt pealesurutud režiimid ei ole kindlad ja nad varisevad esimese tõsise katsumise puhul kokku.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 36.

Rõhutades sisevastuolude otsustavat tähtsust, tunnistab materialistlik dialektika ka väliste vastuolude tähtsust arenemises. Väliste vastuolude osa on mitmesugune. Kõige sagedamini moodustavad nad vajaliku arenemistingimuse. Seda laadi on näiteks vastuolu ühelt poolt ühiskonna ja teiselt poolt looduse vahel, millelt inimene võidab endale materiaalseid hüvesid.

Välised vastuolud võivad arenemist soodustada või seda pidurdada, anda arenemisele teatud varjundeid, vorme, kuid nad ei saa tavaliselt ära määrata protsessi peasuunda, arenemist kui tervikut. Sotsialismi võidu saavutamisel meie maal etendas kõigepealt otsustavat osa sisevastuolude, kukutatud, kuid veel mitte lõplikult likvideeritud kodanluse ja proletariaadi antagonismi õige lahendamine. Kuid sotsialismi poole liikumine toimus ka välise vastuolu — Nõukogude riigi ja kapitalistlike maade vastuolu olukorras, kusjuures kapitalistlikud maad püüdsid kõigest väest taastada meie maal kapitalistlikku korda. Poliitiline boikott ja majanduslik blokaad, interventsioon nõukogude võimu esimestel aastatel, korduvad sõjalised provokatsioonid, lõpuks saksa fašistlike anastajate kallaletung pidurdasid tõsiselt meie maa arenemist, kuid kõik need imperialistide katsed ei suutnud peatada Nõukogudemaa võidukat edasiliikumist.

Kuivõrd kõikide esemete ja nähtuste arenemise määravad sisevastuolud, siis on praktilises tegevuses vaja kõigepealt osata just neid vastuolusid avastada ja lahendada. Ühtlasi ei tohi ignoreerida ka väliseid vastuolusid, kuivõrd nende osatähtsus arenemises on suur. Edu on võimalik saavutada üksnes siis, kui rangelt arvesse võetakse sisevastuolude ja väliste vastuolude vastastikust seost, vastastikust mõju.

ANTAGONISTLIKUD JA MITTEANTAGONISTLIKUD VASTUOLUD

Antagonistlikest ja mitteantagonistlikest vastuoludest rääkides tuleb kõigepealt silmas pidada ühiskondlike nähtuste sfääri. Tõsi küll, teatud liiki antagonisme esineb ka elusorganismides — üksikute bakterite tüüpide, röövloomade ja teiste loomade vahel, mõningate taimorganismide vahel, kuid neid ei tohi segi ajada ühiskondlike antagonismidega.

Antagonistlikud vastuolud on vastuolud niisuguste klasside vahel, kelle huvid on lepitamatult vaenulikud. Need on kõige teravamad ja ilmsemad vastuolud, mis on tingitud klasside elutingimuste, eesmärkide ja ülesannete järsust vastandlikkusest. Nende vastuolude tähtsaimaks tunnuseks on see, et neid ei ole võimalik lahendada selle ühiskonnakorra raamides, millele nad on tüüpilised. Süvenedes ja teravnedes põhjustavad antagonistlikud vastuolud ägedaid kokkupõrkeid, konflikte. Nende lahendamise vahendiks on sotsiaalne revolutsioon.

Eriti terav ja sügav antagonistlik vastuolu on kodanluse ja proletariaadi vastuolu kapitalistlikus ühiskonnas. Kodanluse ja proletariaadi antagonism on tingitud nende objektiivsest ühiskondlikust olukorrast. Kodanluse omanduses on kõik tootmisvahendid ja seetõttu saab kodanlus endale lõviosa ühiskonna poolt toodetavatest materiaalsetest väärtustest. Kodanluse käes on poliitiline võim, tema kasutuses on kõik kultuurihüved. Proletariaadil ei ole tootmisvahendeid ja sellepärast ta on sunnitud kodanluse kasuks töötama. Kuigi ta loob kõik materiaalsed väärtused, saab ta endale neist vaid tühise osa. Faktiliselt ei ole tal poliitilisi õigusi ja tal puudub võimalus kasutada teaduse ja kultuuri saavutusi.

Kodanluse ja proletariaadi huvid on diametraalselt vastandlikud: kodanlus püüab oma võimu igaveseks kindlustada, proletariaat aga ekspluateerimisest vabaneda. Tagajärjeks on nendevaheline terav klassivõitlus, mis paratamatult viib välja sotsialistlikule revolutsioonile. Klassivõitlus ja sotsialistlik revolutsioon on seega kapitalismi antagonistlike vastuolude lahendamise spetsiifiline vorm.

Kodanluse ideoloogid ja reformistid eitavad klassiantagonismide olemasolu kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas. Nad nimetavad kodanlikku riiki «üleüldise heaolu riigiks» ja väidavad, et tänapäeva kapitalistlikus ühiskonnas ei ole enam vaenulikke klasse ja klassivõitlust. Selle väljamõeldise abil püüavad nad uinutada töölisklassi valvsust, nõrgestada töölisklassi positsioone kodanlusevastases võitluses.

Tegelikult ei ole kapitalismi antagonistlikud vastuolud meie päevil hoopiski kadunud, vaid nad muutuvad järjest teravamaks. Need vastuolud eksisteerivad ja nad jäävad alles niikaua, kui eksisteerib kapitalism, ja nad kaovad alles sotsialismi võidu tulemusena.

Mitteantagonistlikud vastuolud on niisuguste klasside ja ühiskondlike rühmade vastuolud, kelle peahuvid, põhihuvid langevad ühte. Neid vastuolusid ei lahendata sotsiaalse revolutsiooni abil, vaid nad ületatakse järk-järgult. Seda laadi on näiteks vastuolud töölisklassi ja talurahva vahel. Kapitalismi ajal ekspluateerib linn maad, ja oma vaenu linna vastu kannab talupoeg teatud määral üle ka töölisele. Talupojal on omand (maa, inventar, hobune jne.), ta on huvitatud selle omandi säilimisest. Töölisel omandit ei ole. Talupoegade ja tööliste huvid põrkavad kokku ka turul, kus talupoeg püüab oma töö saadusi kallimalt müüa. Kõik see kokku tingibki kapitalismi ajal teatavad vastuolud töölisklassi ja talurahva vahel.

Kuid tööliste ja talupoegade huvid on vastuolulised ainult teisejärgulistes küsimustes ja langevad peamise, kõige olulisema osas täielikult ühte. Nii töölised kui talupojad on ekspluateeritavad klassid. Sellepärast püüavad nad teha lõppu ekspluateerimisele ja selles põhjapaneva tähtsusega küsimuses on nende huvid ühtsed. See põhihuvide ühtsus loob objektiivse aluse töölisklassi ja talurahva liidule võitluseks kapitalistliku korra vastu.

Arvesse võttes tööliste ja talupoegade eluliselt tähtsate huvide ühtsust, koondas meie maa Kommunistlik Partei nad võimsaks ühiskondlikuks jõuks, mis purustas kapitalismi. Sotsialismi ülesehitamise eest peetud edasise võitluse käigus on kapitalismilt päranduseks saadud vastuolud töölisklassi ja talurahva vahel ületatud ning tööliste ja talupoegade ühtsus nende ühises võitluses sotsialismi ja kommunismi eest muutub järjest kindlamaks ning vääramatumaks.

Mitteantagonistliku iseloomuga on ka sotsialistliku ühiskonna vastuolud. Sellest üksikasjalisemalt allpool.

PÕHILISED JA MITTEPÕHILISED VASTUOLUD

Esemed ja nähtused, alates lihtsatest ja lõpetades kõige keerulisematega, sisaldavad mitte ainult üht, vaid üheaegselt mitut vastuolu. Et selles vastuolude mitmekesisuses orienteeruda, on vaja leida nende hulgast põhiline, peamine vastuolu. *Põhiline vastuolu* etendab arenemises otsustavat, juhtivat osa ja mõjutab kõiki teisi vastuolusid.

Keemilise protsessi põhiliseks, otsustavaks vastuoluks on vastuolu aatomite ühinemise ja eraldumise vahel, bio-

loogilise protsessi põhiliseks vastuoluks — ainevahetuse vastuoluline iseloom jne.

Eriti tähtis on osata leida põhilist vastuolu ühiskonnaelus, mis on äärmiselt komplitseeritud ja mitmekülgne. Selle põhilise vastuolu leidmine võimaldab ühiskonna eesrindlikel klassidel, marksistlikel parteidel välja töötada õiget poliitikat, efektiivselt organiseerida praktilist tööd.

Võtame tänapäeva ühiskonna. Ta sisaldab tohutul hulgal vastuolusid. Igal kapitalistlikul maal on olemas antagonism tootmisprotsessi ühiskondliku iseloomu ja omastamise eraomandusliku vormi vahel, töö ja kapitali vahel. On olemas vastuolud üksikute kapitalismimaade, nende rühmituste, blokkide jne. vahel.

Mis on siis tänapäeva ühiskonna arvukate vastuolude hulgas põhiline, otsustav vastuolu?

Niisuguseks põhiliseks, otsustavaks vastuoluks tänapäeva ühiskonnale tervikuna on vastuolu *sotsialismi jõudude* (nende jõudude kehastuseks on sotsialistlik maailmasüsteem) ja *imperialismi reaktsiooniliste jõudude* vahel. See vastuolu on muutunud kaasajal inimkonna arenemise aluseks. Ta sisaldab kaht joont, kaht ajaloolist tendentsi. Üks neist, mida esindab sotsialismi maailmasüsteem, on progressi, rahu ja loova töö joon. Teine, mida esindab imperialism, on reaktsiooni, rõhumise ja sõdade joon.

Sotsialismi ja imperialismi vastuolu avaldab määratu suurt mõju kogu maailmaajaloo käigule. Ta mõjutab klasside võitlust kapitalistlikes maades endis, asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste võitlust oma orjastajate vastu, imperialistlike riikide omavahelisi vastuolusid. Sotsialismi maailmasüsteemi olemasolu on tõsiseks takistuseks, mis ei lase imperialistidel valla päästa uut maailmasõda. Ta ei lase imperialiste karistamatult jalge alla tallata rahvaste suveräänseid õigusi. Ta sisendab kapitalistlike maade töörahvale veendumust, et nende võitlus on õiglane, ja annab neile jõudu ekspluateerijatevastases võitluses. Vastavalt sotsialistliku süsteemi majandusliku, poliitilise ja kultuurilise ülesehitustöö edusammudele suureneb tema mõju rahvusvahelisel areenil veelgi. Sellepärast võtavadki marksistlikud parteid oma praktilise tegevuse organiseerimises arvesse selle, kaasaja kõige tähtsama vastuolu mõju, sotsialistlike jõudude võimsuse pidevat kasvu ja imperialismi jõudude nõrgenemist.

Kaasaja põhivastuolu — sotsialismi ja imperialismi vastuolu — ei kõrvalda kapitalistlikku maailma ennast lõhestavaid sügavaid vastuolusid. «... *Imperialistlikku maailmasüsteemi,*» rõhutatakse NLKP programmis, «*lõhestavad sügavad ja teravad vastuolud.* Töö ja kapitali antagonism, vastuolud rahva ja monopolide vahel, kasvav militarism, koloniaalsüsteemi lagunemine, vastuolud imperialistlike riikide vahel, konfliktid ja vastuolud noorte rahvusriikide ja vanade koloniaalriikide vahel ning kõige peamine — sotsialismi hoogne kasv kogu maailmas — õõnestavad ja purustavad imperialismi, toovad kaasa tema nõrgenemise ja hukkumise.»[1]

Marksistlike parteide ülesandeks on kõiki kapitalismi vastuolusid oskuslikult kasutades organiseerida edukat võitlust rahu, sotsialismi ja ühiskonna progressi eest.

Sisevastuolude ja väliste vastuolude, antagonistlike ja mitteantagonistlike, põhiliste ja mittepõhiliste vastuolude vahel ei ole absoluutseid piire. Tegelikkuses on nad omavahel läbi põimunud, nad lähevad üksteiseks üle, etendavad arenemises mitmesugust osa. Sellepärast on vaja iga vastuolu käsitleda konkreetselt, arvesse võtta neid tingimusi, milles see vastuolu avaldub, ja seda osa, mida ta etendab.

Kogu Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei tegevust iseloomustab suurepärane oskus konkreetselt, ajaloolisi tingimusi arvestades käsitleda ühiskonna arenemise vastuolusid, nende hulgast peamisi välja eraldada ja suunata nende vastuolude lahendamisele põhilised jõud ja vahendid. Nõukogude võimu esimestel aastatel avaldus järsult vastuolu meie maal kehtestatud kõige eesrindlikuma poliitilise võimu ja meile tsaariaegselt Venemaalt päranduseks tulnud mahajäänud majanduse vahel. Nõukogudemaa industrialiseerimise eest peetud võitluse aastail see vastuolu lahendati. Vastavalt industrialiseerimise edusammudele muutus järjest teravamaks vastuolu sotsialistliku tööstuse ja mahajäänud, väiketalupoegliku põllumajanduse vahel. Ka see vastuolu lahendati edukalt rahva ja partei jõupingutustega talumajanduse kollektiviseerimise teel. Nende vastuolude lahendamisel oli otsustav tähtsus sotsialismi ülesehitamiseks meie maal.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 32.

3. SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA VASTUOLUD JA NENDE LAHENDAMISE TEED

Sotsialismi võidu tulemusena likvideeriti NSV Liidus ekspluateerivad klassid ja need põhjused, mis tekitasid ühe inimese ekspluateerimist teise inimese poolt, likvideeriti linna ja maa vastandlikkus, vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus. Tööliste, talupoegade ja haritlaste ühtsete põhihuvide alusel kujunes välja nõukogude rahva murdmatu sotsiaal-poliitiline ja ideeline ühtsus. Kujunes välja ja kindlustus Nõukogude Liidu arvukate rahvaste sõprus. Vastavalt kommunismi poole liikumisele toimub selle ühtsuse kindlustumise, rahvuste ja sotsiaalsete rühmade vastastikuse lähenemise, nendevaheliste erinevuste kustumise protsess. See aga ei tähenda, nagu ei oleks sotsialismi ajal vastuolusid. Sotsialistlik ühiskond areneb pidevalt, seal aga, kus on arenemine, on alati olemas uus ja vana, sündiv ja häviv, järelikult ka nendevaheline võitlus. «Antagonism ja vastuolu,» kirjutas V. I. Lenin, «ei ole hoopiski üks ja seesama. Esimene kaob, teine jääb sotsialismi ajal alles.»[1]

V. I. Lenin ei piirdunud sellega, et ta rõhutas vastuolude olemasolu sotsialismi ajal, ta näitas ka ära nende vastuolude kõige tähtsama iseärasuse — *mitteantagonistliku iseloomu.* Vastuolude mitteantagonistlik iseloom tuleneb sellest, et sotsialistlikus ühiskonnas pole vaenulikke klasse ega ekspluateerimist, et siin eksisteerib tootmisvahendite ühiskondlik omandus, mis ühendab, liidab inimesi. Sotsialistliku ühiskonna vastuolud on kasvuvastuolud ja kasvuraskused, mis on seotud sotsialistliku majanduse kiire tõusuga, rahva materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste suurenemisega. Need on vastuolud uue ja vana, eesrindliku ja mahajäänu vahel.

Sotsialistliku ühiskonna vastuolud ületatakse kõigi töötajate ühiste jõupingutustega, Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse juhtimisel. Nende vastuolude õigeaegse väljaselgitamise ja ületamise tagavad partei õige, teaduslikult põhjendatud poliitika, partei ja rahva murdmatu ühtsus, partei ja valitsuse sammude täielik toetamine rahva poolt. Sellepärast ei kasva sotsialismi vastuolud konfliktini, ei omanda sotsiaalsete põõrete iseloomu. Kui

[1] Ленинский сборник XI, M.-L., 1931, lk. 357.

kapitalismi tingimustes viib kapitalismi vastuolude lahendamine välja kapitalismi hävingule, siis sotsialismi vastuolude lahendamine toob kaasa sotsialistliku korra tugevnemise, tagab meie maa eduka arenemise kommunismi poole.

Sotsialismi ajal on olemas teatud vastuolud, mis on omased ühiskondlikule tootmisele, ja kõigepealt tootlike jõudude ja tootmissuhete vastuolu. Sellest räägime üksikasjalisemalt üheteistkümnendas peatükis, mis spetsiaalselt käsitleb sotsialistlikku tootmisviisi.

Sotsialistliku ühiskonna arenemise käigus tekivad ja lahendatakse vastuolud pidevalt kasvava ja areneva rahvamajanduse ning majanduselu juhtimise vananenud vormide, meetodite vahel. Mõned majanduselu juhtimise vormid ja meetodid, mis etendasid omal ajal positiivset osa, ei vasta uutes tingimustes enam elu nõuetele ja võivad hakata meie arenemist pidurdama. Sellest tuleneb vajadus asendada vananenud meetodid uute, täiuslikumate ja efektiivsematega.

Enamus nõukogude inimesi võtab aktiivselt osa kommunistlikust ülesehitustööst. Kuid leidub veel üksikuid inimesi, kes on klammerdunud vanasse: vanade tootmismeetodite ja tehniliste normide pooldajad, vana tehnika kaitsjad jne. Leidub ka kapitalismi igandite kandjaid. Nende inimeste huvid ja teod on vastuolus ühiskonnaliikmete enamuse huvidega, takistavad meie suurt tööd. Rahva ja Kommunistliku Partei jõupingutustega kasvatatakse neid inimesi ümber, kõige kuritahtlikumate suhtes aga kasutatakse karistusabinõusid.

Tuleb märkida, et vastuolud meie ühiskonna liikmete määratu suure enamuse ja üksikute igandite kandjate vahel ei tulene sotsialistliku korra loomusest, vaid on tingitud kapitalismi pärandist ja mõjust, ideoloogilise töö puudustest, kasvatustöö puudustest jne. Need vastuolud on ajutised, kommunismi võiduga lahendatakse nad täielikult.

Kuidas siis selgitatakse välja ja lahendatakse sotsialismi vastuolusid?

Sotsialistliku ühiskonna vastuolude väljaselgitamise meetodiks, vahendiks on *kriitika* ja *enesekriitika*. Kuid kriitika ja enesekriitika, selgitades välja vastuolusid, ei saa neid veel iseendast lahendada. Selleks et neid vastuolusid lahendada, on vaja kogu rahva tööpingutusi, partei

ja riigi oskuslikku organiseerimis- ja kasvatustööd. Tootmise pidev arendamine ja täiustamine, inimeste aktiivne osavõtt kommunistlikust ülesehitustööst, partei visa, mitmekülgne töö nõukogude inimese kasvatamise alal — niisugused on sotsialistliku ühiskonna vastuolude lahendamise põhiteed.

Peale sisevastuolude on sotsialistlikule riigile ja kogu sotsialismileerile praegustes tingimustes omane antagonistlik vastuolu kapitalistliku maailmasüsteemiga. Kuigi see vastuolu on väline, avaldab ta suurt mõju meie maa arenemisele ja teda ei saa mingil juhul alahinnata. Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus kulutavad palju jõudu selleks, et lahendada seda vastuolu rahulikul teel, rahuliku kooseksisteerimise poliitika alusel. Uus maailmasõda, termotuumasõda nõuaks kolossaalseid inimohvreid ja tekitaks hiiglaslikke purustusi, pidurdaks tõsiselt inimkonna progressiivset arenemist. Sellepärast on võitlus uue maailmasõja ärahoidmise eest, ülemaailmse rahu eest kõigi maakeral elavate ausate inimeste tähtsaimaks ülesandeks. Võitlus rahu eest on ühiskonna progressi ning sotsialismi ja kommunismi eduka ehitamise hädavajalik tingimus.

KVANTITATIIVSETE MUUTUSTE KVALITATIIVSETEKS MUUTUSTEKS ÜLEMINEKU SEADUS

Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus räägib sellest, *kuidas* toimub arenemise protsess, *milline* on selle protsessi *mehhanism*.

Et mõista selle seaduse olemust, tuleb kõigepealt välja selgitada, mis on kvaliteet ja kvantiteet.

1. KVALITEEDI JA KVANTITEEDI MÕISTE

Meid ümbritseb väga palju äärmiselt mitmekesiseid esemeid ja nähtusi, kusjuures nad kõik on alatise liikumise, muutumise olekus. Kuid sellest hoolimata ei aja me neid esemeid segi, vaid suudame neid eristada, nende vahel vahet teha. Nad ei sula ühte mingiks halliks, ebamääraseks massiks, vaid igaüks nende hulgas erineb teis-

test omapäraste, ainult temale omaste iseärasuste ja omaduste poolest.

Võtame näiteks niisuguse metalli nagu kuld. Tal on iseloomulik kollane värv, ta on venitatav ja taotav, tal on teatud tihedus ja erisoojus, sulamis- ja keemistemperatuur. Kuld ei lahustu alustes ega ka mitmetes hapetes, keemiliselt on ta väikese aktiivsusega, õhus ta ei hapendu. Kõik see kokku eraldabki kulda teistest metallidest.

Kõik see, mille tõttu antud ese on just see, mitte aga mingi teine ese ja mille poolest ta erineb arvutust hulgast teistest esemetest, ongi eseme *kvaliteet*.

Kvaliteet on kõikidel esemetel ja nähtustel. See võimaldabki neid määratleda, eristada. Mille poolest erineb näiteks elav elutust? Tal on võime astuda ümbritseva keskkonnaga ainevahetusse ja otstarbekalt reageerida välismõjutustele, samuti ka paljunemisvõime. Need ja mõningad teised jooned ongi tema kvaliteet.

Kvalitatiivselt erinevad üksteisest ka ühiskondlikud nähtused. Nii eraldavad kapitalismi feodalismist kaubatootmise valitsemine, kapitalistliku omanduse, palgatöö olemasolu ja teised tunnused.

Kvaliteet avaldub omadustes. *Omadus* iseloomustab eset mingist ühest küljest, kvaliteet aga annab ettekujutuse kogu esemest. Kollane värv, taotavus, venitatavus ja teised kulla tunnused, igaüks omaette, on kulla omadused, kuid needsamad omadused kokku — kulla kvaliteet.

Peale teatud kindla kvaliteedi on igal esemel ka *kvantiteet*. Erinevalt kvaliteedist iseloomustab kvantiteet eset tema omaduste arenemis*astme* või *intensiivsuse* seisukohalt, samuti ka eseme suuruse, mahu jms. seisukohalt. Tavaliselt on kvantiteet *arvuliselt* väljendatav. Arvuga on võimalik väljendada esemete mõõtmeid, kaalu, mahtu, neile omaste värvide, nende poolt tekitatavate helide intensiivsust jne.

Kvantitatiivne külg on omane ka ühiskondlikele nähtustele. Igal ühiskondlik-majanduslikul korral on vastav tootmise arenemistase, arenemisaste. Riigi käsutuses on teatavad tootmisvõimsused, inim-, energeetika-, tooraineressursid.

Kvantiteet ja kvaliteet on *ühtsed, kuivõrd* nad on ühe ja sama eseme küljed. Kuid neil on ka olulised erinevused. Kvaliteedi muutumine toob kaasa eseme muutumise, eseme muundumise teiseks esemeks; kvantiteedi muutumine tea-

tud piirides aga ei põhjusta eseme märgatavat muundumist. Kui hävitada kapitalistlik eraomandus, s. t. kapitalismi kõige tähtsam kvalitatiivne joon, ja asendada see sotsialistliku omandusega, siis tuleb kapitalismi asemele uus, kapitalismist kvalitatiivselt erinev kord — sotsialism. Kui aga kapitalistlikku omandust kontsentreerida, tsentraliseerida, koondada ta väikese monopolistide rühma või kodanliku riigi kätte, nagu see sünnib kaasaegses kapitalistlikus maailmas, siis ei lakka kapitalism olemast kapitalism.

Kvantiteedi ja kvaliteedi ühtsust nimetatakse *mõõduks*. Mõõt on omamoodi piir, raamid, milles ese jääb iseendaks. Mõõdu, selle kvantitatiivse ja kvalitatiivse külje teatud kindla kombinatsiooni «rikkumine» toob kaasa eseme muutumise, eseme muundumise teiseks esemeks. Elavhõbeda jaoks on niisuguseks mõõduks temperatuur —39° C kuni +357° C. Temperatuuril —39° C muutub elavhõbe tahkeks aineks, temperatuuril +357° C hakkab ta keema, aurustub.

Kvantitatiivne ja kvalitatiivne määratletus on omased ka ühiskondlikele nähtustele. Kommunismi materiaal-tehnilist baasi näiteks ei iseloomusta ainuüksi tootmise tohutu suur kvantitatiivne kasv, vaid ka kvalitatiivsed iseärasused: tootmise igakülgne ja täielik energiaga varustatus, tootmisprotsesside kompleksne mehhaniseerimine ja üha täielikum automatiseerimine, uute energia-, tooraine- ja materjalide allikate kasutuselevõtmine, teaduse ja tootmise orgaaniline ühtsus jne.

Tunnetuses ja praktilises tegevuses on väga tähtis arvesse võtta nähtuse kvantitatiivse ja kvalitatiivse külje ühtsust.

2. KVANTITATIIVSETE MUUTUSTE ÜLEMINEK KVALITATIIVSETEKS MUUTUSTEKS KUI ARENEMISE SEADUS

Nagu juba ütlesime, kvantiteedi muutumine teatud piirides ei too kaasa eseme kvalitatiivse oleku muutumist. Niipea aga, kui kvantiteedi muutumine läheb välja nendest piiridest, kui «rikutakse» mõõtu, toovad alguses mitteolulistena paistnud kvantitatiivsed muutused tingimata kaasa põhjalikud, kvalitatiivsed muundused. Kvantiteet läheb üle kvaliteediks. Arenemise protsessis, kirjutas

K. Marx, «... puhtkvantitatiivsed muudatused muutuvad teatud astmel kvalitatiivseteks erinevusteks».[1]

Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks üleminek on materiaalse maailma arenemise *üldine seadus*.

Ka arenemine ise on kõigepealt kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks üleminek, sest just sellise ülemineku tulemusena liiguvad esemed ja nähtused madalamalt kõrgemale, vanalt uuele.

Selleks et näidata selle seaduse üldist iseloomu, vaatleme tema toimet erinevates tegelikkuse valdkondades.

Tänapäeva füüsika on kindlaks teinud, et ühed «elementaarosakesed» on võimelised muunduma teisteks, neist kvalitatiivselt erinevateks osakesteks. Sealjuures on nende muundumise protsess alati seotud teatavate kvantitatiivsete muutustega: see toimub ainult siis, kui osakestel on teatav, küllalt kõrge energiatase.

Laialdaselt esinevaks kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku juhtumiks on arvukad aine üleminekud ühest agregaatolekust teise (tahkest vedelasse, vedelast gaasilisse jne.). Kui kuumutada näiteks vett üle 100° C, muutub ta auruks. Aurul on veest erinevad omadused. Tal ei ole näiteks võimet lahustada sooli, suhkrut, vees aga need ained lahustuvad.

Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus avaldub eriti kujukalt keemilistes protsessides. D. I. Mendelejevi seadus — elementide perioodilisuse seadus teeb kindlaks, et keemiliste elementide kvaliteet sõltub nende aatomituuma positiivse laengu suurusest, kvantiteedist. Teatud piirini ei põhjusta tuumalaengu kvantitatiivne muutumine keemilise elemendi kvalitatiivseid muundusi, teatud astmel aga toovad need kvantitatiivsed muutused kaasa uue elemendi tekkimise. Nii muutub radioaktiivsel lagunemisel uraan aatomikaalu ja tuumalaengu kaotuse tulemusena lõppkokkuvõttes kvalitatiivselt uueks elemendiks — seatinaks. Keemia on üldse teadus ainete kvalitatiivsetest muutustest, mis toimuvad kvantitatiivsete muutuste tulemusena. Hapniku molekul sisaldab näiteks kaht aatomit, niipea aga kui selle molekuliga liitub veel üks hapnikuaatom, muutub ta kvalitatiivselt uueks keemiliseks aineks — osooniks.

[1] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 271.

Orgaanilises maailmas toimub samuti kvantitatiivsete muutuste üleminek kvalitatiivseteks muutusteks, kuigi siin on kvaliteedi muutumise sõltuvust kvantitatiivsete muutuste kuhjumisest märksa raskem tabada. Nõukogude teadlane akadeemik T. D. Lõssenko tegi kindlaks, et taimed teevad oma arenemises läbi kaks kvalitatiivselt erinevat staadiumi — jarovisatsiooni- ja valgusstaadiumi, kusjuures ühest staadiumist teise üleminek on tingitud just kvantiteedi muutumisest välistingimustes — soojuse, niiskuse, valguse hulga muutumisest.

Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku protsess esineb kõikjal ka ühiskonna arenemises. Kapitalismilt sotsialismile üleminekul, mis toimub sotsialistliku revolutsiooni kaudu, on teatud kindlad kvantitatiivsed eeldused: tootlike jõudude kasv kapitalismi ajal, tootmise ühiskondliku iseloomu suurenemine, revolutsioonilise proletariaadi arvu kasvamine jne.

Objektiivses tegelikkuses leiab aset mitte ainult kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks üleminek, vaid ka vastupidine protsess — kvantiteedi kasvamine kvalitatiivsete muutuste mõjul. Ühiskonnakorra põhjalik, kvalitatiivne muutumine — kapitalismi asendamine sotsialismiga — tõi näiteks endaga kaasa ka kvantitatiivsete näitajate märkimisväärse muutumise: tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise mahu suurenemise, majandusliku ja kultuurilise arenemise tempo kiirenemise, rahvatulu kasvu, töötajate palga tõusu jne.

Seega on kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed muutused vastastikku seotud ja tingivad teineteist.

PIDEVUSE JA PIDEVUSETUSE[1] (HÜPPE) ÜHTSUS ARENEMISES

Kvantitatiivsed muutused on suhteliselt aeglase, pideva iseloomuga, kvalitatiivsed muutused aga — pidevusetud, hüppelised. Arenemine kujutab seega endast kahe erineva, kuid vastastikku seotud vormi, staadiumi — *pidevuse ja pidevusetuse (hüppelisuse)*[2] — ühtsust.

---

[1] Diskreetsuse, katkevuse. — *Tõlk.*

[2] Pidevus ja pidevusetus on omased mitte ainult arenemisele, vaid ka mateeria *olekule*. Mateerial, nagu juba teame, on laine- (pidevad) ja korpuskulaarsed (pidevusetud) omadused.

Arenemise *pidevus* on aeglaste, märkamatute *kvantitatiivsete* muutuste kogunemise staadium. Ta ei puuduta eseme kvaliteeti, vaid toob esemesse vähemtähtsaid kvantitatiivseid muudatusi, kujutab endast olemasoleva suurenemise või kahanemise protsessi.

Pidevusetus ehk *hüpe* on eseme põhjalike, *kvalitatiivsete* muutuste staadium, vana kvaliteedi uueks kvaliteediks muutumise moment või periood. Erinevalt varjatud, aeglastest kvantitatiivsetest muutustest tähendab hüpe eseme *kvaliteedi* enam või vähem avalikke, suhteliselt kiireid muutusi. Need muutused toimuvad suhteliselt kiiresti isegi siis, kui kvalitatiivsed muutused võtavad järkjärgulise ülemineku kuju.

Ühtede «elementaarosakeste» tekkimine teistest, aine agregaatoleku muutumine, uue keemilise elemendi tekkimine, uue taime- või loomaliigi tekkimine, uue ühiskonnakorra tekkimine — kõik need on hüpped materiaalse maailma arenemises. Sealjuures on igaüks neist teatud kvantitatiivsete kuhjumiste tagajärg.

Kuivõrd hüppe tulemusena hävib vana ja tekib uus, eesrindlik, on hüpetel arenemises määratu suur tähtsus.

Eriti suur on hüpete tähtsus ühiskonna arenemises, kus nad sageli omandavad sotsiaalsete revolutsioonide iseloomu. Sotsiaalsed revolutsioonid likvideerivad vana ühiskonnakorra ja toovad võidule uue korra, kõrvaldades sellega takistused ühiskonna progressi teelt.

Kuivõrd arenemine on alati kvantitatiivsete (pidevate) ja kvalitatiivsete (hüppeliste) muutuste ühtsus, on praktikas ja tunnetuses vaja arvesse võtta neid mõlemaid arenemise staadiume. Ühe staadiumi ignoreerimine toob kaasa arenemisprotsessi moonutamise, metafüüsikasse langemise.

Metafüüsikutele kõige iseloomulikum on kvalitatiivsete muutuste eitamine, arenemise taandamine märkamatutele kvantitatiivsetele muutustele. Seda laadi arengukäsituse näiteks bioloogia alal on *preformism*. Preformismi esindajad on arvamisel, et organismi loode on täiesti väljakujunenud, täiskasvanud organism, kuid seda ainult mikroskoopilistes mõõtmetes. Organismi arenemine on nende vaadete järgi lihtne kasv, selle loote mõõtude suurenemine. Tegelikult aga teeb loode oma arenemises läbi sügavaid kvalitatiivseid muutusi.

Seda laadi metafüüsilistelt positsioonidelt püüavad kodanluse ideoloogid seletada ka ühiskonna arenemist. Nad käsitavad seda kui ainuüksi pidevat, ilma hüpeteta, ilma revolutsiooniliste pöörakuteta. Niiviisi eitavad nad sotsialistliku revolutsiooni paratamatust, püüavad kuulutada kapitalistlikku korda igaveseks.

Ühiskonna arenemise hüpete metafüüsiline eitamine on iseloomulik ka revisionismile. Samuti nagu kodanluse ideoloogid, nii eitavad ka revisionistid ühiskonna kvalitatiivsete ümberkujunduste paratamatust. Nad seavad marksistlik-leninlikule sotsialistliku revolutsiooni teooriale vastu kapitalismi järkjärgulise sotsialismiks muutumise, sotsialismisse «sissekasvamise» idee. Sellega tõmbavad nad töölisklassi eemale revolutsioonilisest võitlusest, ainsast vahendist, mis võib viia sotsialistlikele ümberkujundustele.

Niisama ekslik on ka kvantitatiivsete muutuste ignoreerimine, arenemise taandamine ainuüksi hüpetele, pidevuse katkemisele, nagu seda tegi XIX sajandil prantsuse teadlane Cuvier. Cuvier' arvates on maakeral üksteise järel toimunud rida müstilisi katastroofe, mille tagajärjel vanad taime- ja loomaliigid on täielikult uutega asendunud. Seejuures eitas Cuvier igasugust seost hävinud ja uute, tekkinud liikide vahel.

Kvantitatiivsete muutuste eitamine on teoreetiliseks aluseks marksismivaenulikule väikekodanlikule voolule — *anarhismile*. Anarhistid suhtuvad põlglikult pikaajalisse, vaevanõudvasse jõudude kogumise ja rahvahulkade organiseerimise töösse, rahvahulkade järkjärgulisse ettevalmistamisse revolutsiooniks. Avantürism, vandeseltslus — selline on anarhistide taktika, mis on töölisliikumisele tõsist kahju toonud.

Marksistlik dialektika nõuab arenemise pidevate ja hüppeliste vormide oskuslikku arvestamist. Eriti tähtis on nende ühtsust arvesse võtta ühiskonna arenemises. Kui võrd hüppele, revolutsioonile kuulub ühiskonna arenemises otsustav tähtsus, saab kapitalismilt sotsialismile ülemineк toimuda mitte aeglaste, kvantitatiivsete muudatuste korras, mitte reformide teel, vaid ainult kapitalistliku korra kvalitatiivse ümberkujundamise kaudu, sotsialistliku revolutsiooni tulemusena.

Meie maa Kommunistlik Partei on järjekindlalt revolutsioonile partei. Seda tõendab kogu ta kangelaslik aja-

lugu. Oma olemasolu esimestest sammudest peale võttis ta kindlalt kursi ühiskonna revolutsioonilisele ümberkujundamisele ja viis seda järjekindlalt ellu. Ta tagas kapitalismi hävitamise ja kvalitatiivselt uue, sotsialistliku korra võidu ning juhib nüüd meie rahva võitlust kommunismi võidu eest.

Kuid revolutsioon ei ole võimalik ilma eelneva ettevalmistuseta ja sellepärast valmistas partei revolutsioonilisi ümberkujundusi hoolikalt ette, kogus jõudusid, lõi otsustavaks revolutsiooniliseks pöördeks vajalikke eeldusi. Hiilgavaks näiteks selle kohta on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamine ja läbiviimine. Ränkades tsarismiaegsetes tingimustes organiseeris meie partei töölisi, karastas neid ideeliselt, kogus jõudusid, saavutas mõju töörahva laiades hulkades. Kui aga revolutsioonilisteks väljaastumiseks vajalikud eeldused olid loodud, juhtis partei töölisklassi ja tema liitlasi julgelt ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise teed mööda.

Niisiis, *kõikidele esemetele ja nähtustele on omased kvantitatiivne ja kvalitatiivne määratletus, kvantiteet ja kvaliteet. Kvantiteet ja kvaliteet on vastastikku seotud, kusjuures arenemise protsessis lähevad märkamatud, järkjärgulised kvantitatiivsed muutused üle põhjalikeks, kvalitatiivseteks muutusteks. See üleminek toimub hüppe kujul.*

Selline on kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seaduse kui dialektika seaduse sisu.

Hüpe, nagu nägime, kujutab endast üldist, paratamatut kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku vormi. Kuivõrd aga maailmas on väga mitmekesiseid esemeid ja nähtusi, siis on ka hüpped mitmekesised. Peatume hüpete mitmekesisuse küsimusel üksikasjalisemalt.

3. VANALT KVALITEEDILT UUELE ÜLEMINEKU VORMIDE MITMEKESISUS

Hüppe põhitunnuseks on põhjalik murrang arenemises, uue kvaliteedi tekkimine. Kuid erinevates esemetes toimub see murrang, vanalt kvaliteedilt uuele üleminek erinevalt, erisugustes vormides. Hüppe vorm näitab, *kuidas toimub*

vanalt uuele üleminek — kiiresti, tervenisti, ühekorraga või siis järk-järgult, osade kaupa. Ühed hüpped toimuvad *järsult* ja *kiiresti*, kusjuures vana kvaliteet muutub siin uueks ühekorraga, tervenisti, täielikult.

Teised hüpped toimuvad aeglasemalt ja mitte nii järsult. Sel juhul ei muutu vana kvaliteet uueks mitte ühekorraga, mitte täielikult, vaid osade kaupa: vana elemendid kaovad *järk-järgult* ja niisama järkjärguliselt tulevad nende asemele uue kvaliteedi elemendid. Seda laadi hüpet kui järkjärgulist *kvalitatiivset* muutust ei tohi ära segada *kvantiteedi* järkjärgulise kuhjumisega. Järkjärgulisusest hoolimata kujutab see hüpe endast võrratult kiiremat ja märgatavamat muutust kui kõige intensiivsemgi kvantiteedi muutumine. Pealegi ei puuduta järkjärgulised kvantitatiivsed muutused eseme olemust, loomust, kuna igasugune, sealhulgas ka järkjärguline hüpe on otsustav pööre arenemises, ta kujundab eseme ümber, muudab selle uueks, kvalitatiivselt erinevaks esemeks.

Millest siis oleneb hüppe vorm?

Kõigepealt oleneb ta areneva nähtuse *iseloomust*. Iga nähtus läheb üle teiseks, uueks oma erilisel viisil. Ühtede «elementaarosakeste» teisteks muundumine toimub näiteks plahvatuse teel. Niipea kui elektron ja positron küllalt kõrgete energiate puhul kokku põrkavad, toimub silmapilkselt sähvatus (plahvatus), mis tunnistab lähteosakeste muundumist teisteks (footoniteks). Niisama kiiresti, ühekorraga toimub ühtede keemiliste elementide teisteks muundumine aatomituuma laengu vähenemisel või suurenemisel.

Orgaanilises looduses on hüpped tavaliselt järkjärgulise iseloomuga. Uute liikide tekkimine leiab siin aset olenevalt neid ümbritsevast väliskeskkonnast. Organismi ümbritsev keskkond aga muutub aeglaselt, järk-järgult. Sellega ongi suurel määral seletatav tõsiasi, et uued taime- ja loomaliigid ei teki ühekorraga, vaid pikaajalise arenemise protsessis, mille käigus organismid järk-järgult omandavad ja annavad pärilikkuse teel edasi uusi, muutunud keskkonna tingimustele vastavaid omadusi ja kaotavad vanad omadused, mis ei vasta neile uutele tingimustele.

Nagu juba teame, on ka inimene tekkinud pikaajalise arenemise käigus. Kuid hoolimata inimahvi · inimeseks muutumise järkjärgulisest iseloomust oli see muundus ise

hiiglasuur hüpe, murranguline punkt loomariigi arengus. Ta pani aluse inimühiskonna eksisteerimisele ja arenemisele.

Hüppe vorm oleneb ka *tingimustest*, milles nähtus areneb. Radioaktiivse lagunemise puhul toimub näiteks ühtede keemiliste elementide tuumade muundumine teiste, kergemate elementide tuumadeks, millega kaasneb aatomienergia muundumine soojusenergiaks. See muundumine võib olenevalt tingimustest võtta plahvatuse kuju (aatomipommis) või aatomienergia järkjärgulise soojusenergiaks muundumise kuju (aatomielektrijaamade reaktorites).

Ühiskonna arenemises võib vana kvaliteet üle minna uueks kvaliteediks niihästi kiirete, tormiliste muutustena kui ka järkjärguliselt.

Kiire, tormiline hüpe oli Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon meie maal (1917. a.) — hiiglaslik kvalitatiivne pööre ajaloos, mis pani aluse uuele ajastule inimkonna arenemises, sotsialismi ja kommunismi ajastule. Selle revolutsiooni tulemusena tegi Venemaa proletariaat ühe hoobiga, relvastatud ülestõusu teel lõpu kodanluse võimule ja kehtestas oma võimu.

Teist hüppe vormi kujutab endast näiteks meie maal toimunud kultuurirevolutsioon. Ka see oli hüpe, revolutsiooniline üleminek uuele, sotsialistlikule kultuurile, kuid see ei toimunud äkki, ühekorraga, vaid samm-sammult, vastavalt sotsialistliku ülesehitustöö saavutustele. Suure kultuurirevolutsiooni kõrgeimaks etapiks on kultuuri arenemine kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise perioodil.

Hüpete iseärasuste arvestamine on praktilises tegevuses väga tähtis. Neid iseärasusi välja selgitamata ei ole võimalik leida õigeid teid vanalt uuele üleminekuks.

Tänapäeval on eriti suure tähtsuse omandanud eri maade kapitalismilt sotsialismile ülemineku vormide küsimus. Sotsialismile üleminek ükskõik millisel maal saab toimuda ainult sotsialistliku revolutsiooni teel. Ilma suurima kvalitatiivse hüppeta, ilma revolutsioonita ei ole sotsialismile üleminek võimalik. See aga, konkreetselt millist teed läheb revolutsioon ühel või teisel maal, oleneb antud maa arenemistasemest, töölisklassi ja tema liitlaste jõust ja organiseeritusest, rahva harjumustest, tavadest, kodanluse jõust ja kodanluse vastupanu tugevusest ning reast teistest sisemistest ja välistest teguritest.

Sotsialismi ehitamise kogemused Nõukogude Liidus ja teistes sotsialistlikes riikides kinnitavad, et sotsialistlikud revolutsioonid eri maades ei saa areneda ühesugustes vormides. Edaspidi muutuvad need vormid veelgi mitmekesisemateks.

4. KVALITATIIVSETE MUUTUSTE ISELOOM SOTSIALISMILT KOMMUNISMILE ÜLEMINEKUL

Kommunistlik ühiskond teeb oma arengus läbi kaks faasi — sotsialismi ja kommunismi.

Sotsialism ja kommunism on *ühe ja sama* sotsiaalmajandusliku formatsiooni kaks astet, mis erinevad teineteisest majanduse arenemistaseme ja ühiskondlike suhete küpsuse poolest. Neil on ühine majanduslik alus — tootmisvahendite ühiskondlik omandus ja selle pinnal kujunenud inimeste koostöö ja vastastikuse abistamise suhted, samuti ka ühtne kommunistlik ideoloogia. Nii sotsialismi kui kommunismi ajal toimib rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus. Ühiskondliku tootmise eesmärk — töötajate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalne rahuldamine — ja ka selle eesmärgi saavutamise vahend — tootmise pidev arendamine ja täiustamine kõrgema tehnika baasil — on sotsialismil ja kommunismil samuti ühesugune.

Ühtlasi on sotsialismil ja kommunismil kvalitatiivsed erinevused. Kommunism on kommunistliku formatsiooni kõrgem ja täiuslikum staadium. Kommunismi ajal saavutab väga kõrge arenemistaseme täielikult mehhaniseeritud ja automatiseeritud tootmine. Tootmise tase on nii kõrge, et see võimaldab üle minna sotsialistlikult jaotusprintsiibilt «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema töö järgi» kommunistlikule, kvalitatiivselt uuele jaotusprintsiibile «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi». Oluliselt muutub ka töö iseloom. Kõigil ühiskonnaliikmetel kujuneb välja sisemine vajadus töötada vabatahtlikult ja vastavalt oma kalduvustele ühiskonna hüvanguks.

Kommunismi võidu tulemusena toimuvad suured kvalitatiivsed muutused mitte ainult majanduses, vaid ka ühiskondlike suhete, inimeste igapäevase elu ja teadvuse alal.

Kaovad olulised erinevused linna ja maa vahel, seejärel ka erinevused vaimse ja füüsilise töö tegijate vahel, kõik kodanikud muutuvad kommunistliku ühiskonna töötajateks. Kommunismi ajal sureb välja riik, sotsialistlik riiklus areneb kommunistlikuks ühiskondlikuks omavalitsuseks, saadakse täielikult jagu kapitalismi iganditest inimeste teadvuses, muutub inimeste elulaad, igapäevane elu.

Niisugusteks sügavateks kvalitatiivseteks ümberkujundusteks on vaja aega ja peaasi — vastavaid materiaalseid, poliitilisi ja vaimseid eeldusi: kõrgestiarenenud materiaaltehnilist baasi, ekspluateerimisest vabade inimeste täiuslikke ühiskondlikke suhteid, rikkalikku vaimset kultuuri, rahva kõrget teadlikkuse taset. Kuivõrd kõik need eeldused luuakse *ainult sotsialismi ajal,* ei ole mõeldav sotsialistlikust arenemisstaadiumist mööda minna ja otsekohe kapitalismilt kommunismi kõrgemasse staadiumi hüpata. «Kapitalismilt,» kirjutas V. I. Lenin, «võib inimkond otseselt siirduda ainult sotsialismile, s. o. tootmisvahendite ühisomandusele ja saaduste jaotamisele igaühe töö järgi.»[1]

Kommunism kasvab *seaduspäraselt, paratamatult* välja kindlustunud sotsialismist, areneb nende suurte saavutuste alusel, mida sotsialism annab materiaalse ja vaimse kultuuri alal. Juba praegu on meie ühiskonnas palju nähtavaid ja tajutavaid kommunismi jooni. Üha rohkem arenevad kommunistlikud töövormid ja tootmise organiseerimise vormid, töötajate materiaalsete ja vaimsete vajaduste rahuldamise ühiskondlikud vormid. Need jooned arenevad ja täiustuvad edaspidi veelgi.

Kommunismile üleminek toimub sotsialismi majanduslike ja kultuuriliste saavutuste säilitamise ja täiustamise alusel. Sellepärast ei tähenda see üleminek sotsiaalset pööret, äkilist hüpet, vaid toimub järk-järgult, samm-sammult, aste-astmelt. «Sotsialism,» kirjutas V. I. Lenin, «peab tingimata järk-järgult ümber kasvama kommunismiks.»[2]

Mitte ühekorraga, vaid järk-järgult, üksteisele järgnevate etappide kaudu toimub näiteks kommunistlikule jaotusprintsiibile üleminek. *Esimesel etapil* (1961.—1970. a.), nagu märgitakse NLKP programmis, tõuseb ühiskonnaliikmete ainelise heaolu tase niivõrd, et kõik töötajad on

[1] V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., lk. 64.
[2] Sealsamas.

aineliselt kindlustatud. *Teisel etapil* (1971.—1980. a.) tagatakse kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise tulemusena kogu elanikkonnale materiaalsete hüvede küllus ja ühiskond jõuab päris ligi vajaduste järgi jaotamise printsiibi elluviimisele.

Programm näitab kätte ka selle tee, mida mööda toimub sotsialistliku jaotusprintsiibi järkjärguline ülekasvamine kommunistlikuks jaotusprintsiibiks. Selleks on ühiskonnaliikmete vahel tasuta jaotatavate ühiskondlike fondide pidev kasv ja suurenemine, mis on ühendatud töö järgi jaotamisega. Juba praegu jaotatakse suur osa materiaalseid ja kultuurilisi hüvesid ühiskondlike fondide kaudu. Siia kuuluvad riigi kulutused haridusele, tervishoiule, kultuuri- ja spordiüritustele jne. Edaspidi, vastavalt kommunismi materiaal-tehnilise baasi kasvule, areneb see jaotamise vorm pidevalt ja tõrjub samm-sammult välja sotsialistliku jaotusprintsiibi — tehtud töö järgi jaotamise.

Samuti muutuvad aja jooksul järk-järgult domineerivaiks moraalsed tööstiimulid, mis juba praegu on kindlalt juurdunud nõukogude inimese tootmistegevuses. Riigivalitsemise funktsioonide üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele, kommunismiehitajate teadvuse ja igapäevase elu ümberkujundamine ei ole samuti teostatav ühekorraga.

Niisiis, sotsialismilt kommunismile üleminek on pidev protsess, mille käigus täiustuvad ja arenevad sotsialistlikud ühiskondlikud suhted, kaovad järk-järgult vanad ja tekivad uued eluvormid, põimudes omavahel läbi ja olles vastastikku seotud. See järkjärguline üleminek ei ole ühendatav kiirustamisega, kommunismi printsiipide enneaegse teostamise katsetega. Uued majanduselu vormid, ühiskonnakorralduse ja igapäevase elu vormid pääsevad siin võidule järjekindlalt, samm-sammult, vastavalt selleks tarvilike materiaalsete ja vaimsete eelduste küpsemisele.

Kommunismile ülemineku järkjärguline iseloom on seaduspärane ja ta on tingitud sotsialistliku korra olemusest. Sotsialismi ajal ei ole klassijõude, kes astuksid välja ühiskonna kommunistliku arenemise vastu. Meie partei ja Nõukogude riigi teadlik, plaanipärane tegevus tagab selle arenemise käigus tekkivate vastuolude õigeaegse väljaselgitamise ja lahendamise. See teeb võimatuks sotsiaalsed vapustused, äkilised pöörded ühiskonna elus ja arenemine omandab järkjärgulise ning pideva iseloomu, kus-

juures kaovad kapitalismile nii iseloomulikud tühemikud ja langusperioodid.

Arenemise järkjärguline iseloom ei tähenda mingil tingimusel aeglast arenemist. Vastupidi, kommunismile üleminek on haruldaselt kiire majandusliku ja kultuurilise arenemise protsess. Edaspidi, nagu näidatakse NLKP programmis, hakkab see protsess tootlike jõudude kõrge arenemistaseme ja töörahva miljoniliste hulkade üha aktiivsema kommunistlikust ülesehitustööst osavõtmise alusel toimuma ikka kiiremini ja kiiremini.

EITUSE EITAMISE SEADUS

Eituse eitamise seadus avab materiaalse maailma arenemise *üldise suuna, tendentsi.*

Selle seaduse olemuse ja tähtsuse mõistmiseks tuleb kõigepealt välja selgitada, mis on *dialektiline eitamine* ja milline on tema koht arenemises.

1. DIALEKTILINE EITAMINE JA SELLE OSA ARENEMISES

Kõikides materiaalse tegelikkuse valdkondades toimub kogu aeg vana, iganenu hävimise ja uue, eesrindliku tekkimise protsess. Vana asendumine uuega, väljasureva asendumine tekkivaga ongi arenemine, kusjuures *eitamiseks* nimetatakse seda, et uus, mis on tekkinud vana alusel, võidab vana.

Termini «eitamine», «eitus» tõi filosoofiasse Hegel, kuid tema andis sellele terminile idealistliku sisu. Tema arvates pidi eitamise aluseks olema idee, mõtte arenemine.

Marx ja Engels säilitasid termini «eitamine», kuid nad tõlgitsesid seda materialistlikult. Nad näitasid, et eitamine on materiaalse tegelikkuse enese arenemise lahutamatu moment. «Ühelgi alal,» märkis Marx, «ei saa toimuda arenemist, mis ei eitaks oma eelmisi eksisteerimisvorme.»[1] Maakoore arenemises on näiteks olnud rida geoloogilisi ajastuid, kusjuures iga uus ajastu, mis on tekkinud eelmise baasil, on teatav vana eitamine. Orgaanilises maailmas on iga uus taime- ja loomaliik, mis tekib vana alu-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, М., 1955, lk. 297.

sel, ühtlasi ka vana eitamine. Ühiskonna ajalugu on samuti vanade ühiskonnakordade eitamine uute poolt: ürgkogukondlikku ühiskonda eitab orjanduslik ühiskond, orjanduslikku — feodaalne, feodalismi — kapitalism, kapitalismi — sotsialism. Eitamine on omane ka tunnetuse, teaduse arenemisele. Iga uus, täiuslikum teaduslik teooria võidab eelmise, vähemtäiusliku.

Eitus ei ole midagi niisugust, mis oleks esemesse või nähtusesse väljastpoolt sisse toodud. Eitamine on eseme või nähtuse enese, tema seesmise arenemise tulemus. Esemed ja nähtused, nagu juba teame, on vastuolulised ja nad loovad oma sisevastuolude alusel arenedes ise tingimused omaenda hävinguks, uude, kõrgemasse kvaliteeti üleminekuks. Eitamine ongi vana ületamine sisevastuolude alusel, on esemete ja nähtuste isearenemise, iseliikumise tulemus. Nii tuleb kapitalistliku korra enese sisevastuolude lahendamise tulemusena kapitalismi asemele sotsialism. Need vastuolud süvenevad ja teravnevad seni, kuni nad leiavad lahenduse sotsialistlikus revolutsioonis.

DIALEKTILINE JA METAFÜÜSILINE ARUSAAMINE EITUSEST

Dialektika ja metafüüsika käsitavad eitamise olemuse küsimust erinevalt. Metafüüsika moonutab materiaalse tegelikkuse arenemise protsessi ja vaatleb eitamist kui vana minemaheitmist, absoluutset hävitamist. V. I. Lenin nimetas niisugust arusaamist eitamisest «tühipaljaks», «skeptiliseks», sest see heidab kõrvale igasuguse arenemise võimaluse.

Nimelt nii käsitasid eitamist väikekodanliku voolu — «Proletkulti» esindajad, kes nõukogude võimu esimestel aastatel kutsusid üles kõrvale heitma kodanliku korra ajal loodud kultuuri ja looma uut, proletaarset kultuuri täiesti tühjale, paljale kohale. Niisugune arusaamine eitamisest ei soodusta arenemist, vaid tekitab progressile määratu suurt kahju. Sellepärast rõhutas partei, rõhutas V. I. Lenin «Proletkulti» tegelasi kritiseerides vajadust ära kasutada mineviku kultuuripärandit ja oli arvamisel, et ainult selle pärandi kriitilise läbitöötamise alusel on võimalik luua tõeliselt proletaarset, sotsialistlikku kultuuri.

Marksistlik dialektika näitab ära dialektilise eitamise tõelise olemuse. Marksistlikule dialektikale, nagu märkis

V. I. Lenin, on iseloomulik mitte «tühipaljas», «skeptiline» eitamine, vaid eitamine «kui seose moment, kui arenemise moment, kusjuures positiivne säilib».

Dialektiline käsitus lähtub sellest, et uus ei hävita vana täielikult, vaid hoiab alles kõik selle parema, mida vana endas sisaldas. Uus ei piirdu ainult sellega, vaid ta töötab säilinu ka ümber, tõstab ta uuele, kõrgemale astmele. Kõrgemad organismid, eitades madalamaid, mille alusel nad on tekkinud, säilitasid näiteks rakulise struktuuri, peegelduse valiva iseloomu ja teised tunnused. Uus ühiskonnakord eitab küll vana, kuid säilitab selle tootlikud jõud, teaduse, tehnika ja kultuuri saavutused. Uue ja vana seos on olemas ka tunnetuses, teaduses.

Seega on marksistlikule arusaamisele eitamisest iseloomulik arenemisprotsessi *järjekestvuse,* vana ja uue vahel valitseva seose tunnustamine. Tuleb aga silmas pidada, et uus ei võta kunagi vana üle täielikult, tema endisel kujul. Uus võtab vanast ainult üksikuid elemente, külgi, kusjuures ta ei liida neid mehhaaniliselt endaga, vaid assimileerib, kujundab neid ümber vastavalt omaenda loomusele. Marksistlik dialektika nõuab, et inimkonna möödunud kogemustesse tuleb suhtuda kriitiliselt, ja näitab, et neid kogemusi on vaja loovalt kasutada, on vaja rangelt arvesse võtta muutunud tingimusi ja revolutsioonilise praktika uusi ülesandeid. Marksistlik filosoofia ei võtnud näiteks endise aja filosoofia saavutusi lihtsalt omaks, vaid töötas need saavutused kriitiliselt läbi, rikastas neid teaduse ja praktika uute andmetega, tõstis filosoofiateaduse kvalitatiivselt uuele, kõrgemale astmele.

Töölisklass ja tema marksistlik partei hoiavad hoolega kõiki endiste aegade parimaid saavutusi. Kui proletariaat on tulnud võimule, kasutab ta oskuslikult ära kõiki eelmiste ajaloojärkude saavutusi ja rikastab neid, saavutades uue ühiskonna ehitamise käigus ennenägematut edu kõikidel rahvamajanduse, teaduse ja kultuuri aladel.

2. ARENEMISE PROGRESSIIVNE ISELOOM

ARENEMINE KUI PROGRESS

Niisiis, me selgitasime välja, et eitamise tulemusena lahendatakse mingi vastuolu, hävib vana ja tekib uus.

Kas aga arenemine sellega lõpeb? Ei, uue tekkimisega arenemine ei lõpe. Ükski uus ei jää igavesti uueks. Arenedes loob ta eeldused, tingimused veelgi uuema ja eesrindlikuma tekkimiseks. Niipea kui need eeldused ja tingimused välja kujunevad, saabub uuesti eitamine. See on juba *eituse eitamine,* s. t. selle eitamine, mis varem ise vana ületas, uue asendumine veelgi uuemaga, uusimaga. Selle teise eitamise tulemust eitatakse jällegi ja nii edasi, lõputult. Seega kujutab arenemine endast üksteisele järgnevate eitamiste lõputut hulka, vana lõputut asendumist uuega, uue poolt ületamist.

Kuivõrd iga kõrgem arenemisaste eitab madalamates ainult seda, mis on vananenud, võttes samal ajal omaks eelmiste astmete saavutused ja rikastades neid, omandab arenemine tervikuna *progressiivse, tõusva* iseloomu. Progress ongi see üldine suund, mis on iseloomulik dialektilisele arenemisele.

Progress toimub kõikides tegelikkuse valdkondades. Vaatleme üldjoonteski progressiivset arenemist meie planeedil.

Nagu juba ütlesime, oli päikesesüsteemi planeetide, sealhulgas Maa tekkimise materjaliks gaasi- ja tolmukujuline mateeria, mis sisaldas lihtsamaid keemilisi aineid. Looduse arenemise käigus muutusid need ained järjest keerukamaks. Tulemuseks oli elava, orgaanilise looduse tekkimine. Elusorganismid arenesid samuti lihtsast keerulisema poole: rakueelsetelt vormidelt — rakule, ainuraksetelt — keerukamatele loomadele, kelle evolutsioon tõi kaasa inimesetaoliste olendite ja hiljem inimese tekkimise. Inimese tekkimisega algab ühiskonna arenemise protsess, mis samuti toimub progressiivselt. Ühiskonna progressiivse arenemise üksteisele järgnevateks etappideks on ürgkogukondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik kord ja kapitalistliku korra asemele tulnud sotsialistlik kord.

Ühiskonna progressi tähtsaimaks iseärasuseks on *arenemise tempo järjekindel kiirenemine.* Inimese tekkimise protsess algas ligikaudu miljon aastat tagasi. Kui võtta arvesse, et tänapäeva inimene eksisteerib kõigest mõnikümmend tuhat aastat, siis võib ette kujutada, kui aeglases tempos toimus inimese kujunemine. Kiiremini kulges orjandusliku ja feodaalse ühiskonna progress, kuigi ka see võttis aastatuhandeid. Kapitalism areneb palju kiiremini

kui feodalism. Sotsialismile üleminekuga kiirenes majanduse ja kultuuri arenemise tempo hiiglaslikult. Tulevikus, kui kommunism on võitnud kogu maailmas, kui inimkond vabaneb progressi pidurdavatest kapitalistlikest tootmissuhetest ja saab võimaluse kulutada kõik ressursid loodusjõudude alistamiseks, muutub arenemise tempo enneolematult kiireks.

ARENEMISE SPIRAALNE ISELOOM

Arenemise progressiivse iseloomu näitamine on eituse eitamise seaduse kõige tähtsam, kuid mitte ainus joon. See seadus iseloomustab arenemist mitte kui sirgjoonelist liikumist, vaid kui äärmiselt keerukat, justkui *spiraalikujulist* protsessi, kus läbikäidud astmeid teataval viisil *korratakse,* kus leiab teatud mõttes aset vana juurde tagasitulek. «Arenemine, mis justkui kordab juba läbikäidud astmeid, kuid kordab neid teisiti, kõrgemal baasil («eituse eitamine»), mitte sirgjoont mööda, vaid nii-öelda spiraali mööda toimuv arenemine...»[1] kirjutas V. I. Lenin, iseloomustades seda dialektika tähtsat joont.

Arenemise spiraalne iseloom on omane erinevatele tegelikkuse valdkondadele.

Arenemise selle iseärasuse üks kõige kujukamaid avaldusi elutus looduses on keemiliste elementide perioodilisuse seadus, mille avastas D. I. Mendelejev.

Mendelejevi perioodilises süsteemis, nagu juba teame, paiknevad elemendid olenevalt nende aatomituuma positiivse laengu suurusest. Elemendid moodustavad perioodid ja read, milledes võib märgata teatavat omaduste kordumist. Võtame näiteks teise perioodi, mis algab liitiumiga. Liitium on selgesti väljendatud metalliomadustega element, ta on leelismetall. Vastavalt tuumalaengu suurenemisele vähenevad järgnevatel elementidel metallidele iseloomulikud omadused ja suurenevad järk-järgult metalloidide omadused. Perioodi lõpus asuvad juba selgekujuline metalloid fluor ja inertne gaas neoon. Järgmine, kolmas periood algab samuti leelismetalliga (naatriumiga) ja lõpeb metalloid klooriga ja inertse gaasi argooniga. Sama kordub ka järgmistes perioodides, kus samuti leiab aset metalliomaduste eitamine metalloidide omaduste poolt ja kus seejärel

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 38.

üleminekuga uude perioodi metalloidide omadusi uuesti eitatakse metalliomaduste poolt. Toimub justkui vana juurde tagasiminek — eituse eitamine.

Skemaatiliselt võib seda elementide süsteemi kujutada tõusva, lahtikeerduva spiraalina. Omadused korduvad siin järjest suurema elementide hulga järel (esimeses perioodis kaks, teises — kaheksa jne.) ja see kordumine toimub kvalitatiivselt teistsugusel alusel: uue perioodi elementidel on suurem tuumalaeng, keerukam ehitus ja teised omadused.

Spiraalikujuline arenemine esineb ka organismide maailmas. Engels demonstreerib selle seaduse toimet odraiva arenemise näitega. Soodsatesse tingimustesse sattunud odraterast kasvab kõrs, mis kujutab endast tera eitamist. Edasi kasvab kõrre otsa odrapea uute teradega. Uued terad eitavad kõrt, nad on eituse eitamine. Ühtlasi toimub teatav tagasipöördumine lähtepunkti — tera juurde, kuid juba uuel alusel. Uued terad erinevad esialgsest terast mitte ainult kvantitatiivselt (neid on nüüd 10—20), vaid sageli ka oma omaduste poolest. Ka siin toimub arenemine justkui mööda spiraali. Aluseks on üksik tera, millest kasvab seejärel mitu tera, need omakorda sünnitavad veelgi rohkem teri jne.

Spiraalikujuline arenemine esineb ka ühiskonna elus. Esimeseks ühiskonna organisatsioonivormiks oli ürgkogukondlik kord. See oli klassideta ühiskond, mis oli rajatud äärmiselt primitiivsete tööriistade ühisele omandusele. Tootmise arenemine põhjustas selle korra eitamise orjandusliku ühiskonna poolt. Seejärel asendus orjandus feodalismiga ja feodalism kapitalismiga. Kapitalismi asemele tuli sotsialism — kommunismi esimene faas. See on juba omamoodi eituse eitamine, teatavas mõttes arenemise lähtepunkti tagasipöördumine, kuid täiesti teistsugusel, kvalitatiivselt uuel alusel.

Nagu näeme, iseloomustab eituse eitamine teatud tsüklilisust, korduvust mateeria progressiivses arenemises. Kuid tuleb eriti rõhutada, et juba läbikäidud arenemisastmete kordumine ei ole lihtsalt vana kordamine, vaid see on uue tekkimine, kusjuures uus on ainult väliselt, vormiliselt vanaga sarnane ja erineb temast põhjalikult oma sisemise loomuse poolest. Naatrium, millega algab kolmas periood D. I. Mendelejevi süsteemis, kuulub nagu liitiumgi leelismetallide rühma, kuid ta on keerukama organisatsiooniga ja tal on omad, ainult temale iseloomulikud omadused.

Sotsialismi ajal valitsev ühiskondlik omandus justkui kordab ürgkogukondliku ühiskonna ühiskondlikku omandust, kuid ta kordab seda täiesti uuel materiaalsel ja vaimsel baasil, mida ei saa ürgkogukondliku korraga kuidagi kõrvutada.

Niisiis, *arenemise käigus uus eitab vana, kõrgem eitab madalamat. Kuivõrd uus, eitades vana, säilitab vana positiivsed jooned ja arendab neid, omandab arenemine progressiivse iseloomu. Ühtlasi läheb arenemine mööda spiraali, korrates kõrgemates staadiumides üksikuid madalamate staadiumide jooni ja külgi.*

Niisugune on eituse eitamise seaduse kui dialektika seaduse sisu.

3. EITUSE EITAMISE SEADUS SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Eituse eitamise seadus toimib ka sotsialistlikus ühiskonnas, kuid tema toimel on siin oma spetsiifilised iseärasused.

Sotsialistliku omanduse valitsemine, antagonistlike klasside puudumine, nõukogude rahva sotsiaal-poliitiline ja ideeline ühtsus teevad meie ühiskonnas täiesti võimatuks niisugused eitamise vormid nagu sotsiaalne revolutsioon, klasside kokkupõrked, äkilised plahvatused, mis on iseloomulikud antagonistlikele klassiühiskondadele.

Vana eitamine sotsialismi tingimustes toimub sedamööda, kuidas ilmneb selle vana mittevastavus uutele ülesannetele ja tingimustele, kuidas kujunevad välja objektiivsed eeldused vana ületamiseks. Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse juhtimisel asendatakse kõigi nõukogude inimeste jõupingutuste abil vana, mis meie edasiliikumist takistab, uuega. Nii toimub meie maal pidevalt vana tehnika asendamine uue, täiuslikuma tehnikaga, vanad tootmise organiseerimise ja rahvamajanduse juhtimise vormid asendatakse uutega jne. Vana, iganenu eitamine toob kaasa sotsialistliku ühiskonna majanduslike, poliitiliste ja ideoloogiliste aluste kindlustumise ja on üks tähtsaid sotsialistliku ühiskonna progressiivse arenemise tegureid.

Enneolematu progress, tormiline edasiliikumine kommunismi teed mööda — see on iseloomulik sotsialistliku ühiskonna arenemisele. Selles avaldubki üks eituse eitamise

seaduse toime tähtsamaid iseärasusi sotsialismi tingimustes.

Meie suur kodumaa — esimene sotsialistlik maa maailmas — on ühiskonna progressi tunnustatud lipukandja. Tema peale vaatavad vaimustusega kogu maakera inimesed, temaga seovad nad oma lootuse helgele, õnnelikule tulevikule. Kogu progressiivne inimkond on juba ammu veendumusele jõudnud, et nõukogude inimeste jaoks ei ole olemas ülepääsmatuid takistusi, kättesaamatuid eesmärke.

Meie kodumaa ennenägematu progressi allikad peituvad sotsialistliku korra olemuses endas, kommunismi elustavates ideedes. Kommunismi ehitamise suurejooneline üritus on nõukogude rahva loova jõu ja võimsa energia ammendamatuks allikaks, mis võimaldab rahval lahendada kõige keerukamaidki ülesandeid.

Muidugi esineb teatavat edasiliikumist ka kapitalistlikes maades. Kuid seal on see edasiliikumine kitsa, ühekülgse iseloomuga. Kapitalistlikus tööstuses arenevad näiteks ainult need tööstusharud, mis toovad ettevõtete peremeestele kõige rohkem puhaskasu. Siia kuuluvad kõigepealt sõjalisi tellimusi täitvad tööstusharud. Teatava tõusu perioodid asenduvad sügava languse, kriisi perioodidega.

Sotsialistliku ühiskonna progress aga toimub kõikidel majandus-, poliitilise ja kultuurielu *aladel pidevalt.* Kujukalt kinnitab seda meie enneolematult kiire arenemistempo.

Nii on tööstuse arenemise tempo meie maal kaks kuni viis korda kiirem kui kõige rohkem arenenud kapitalistlike maade tööstusliku tootmise kasvutempo. On iseloomulik, et tööstustoodangu suurendamiseks 30-kordseks kulus Ameerika Ühendriikidel, Inglismaal ja Saksamaal 80 kuni 150 aastat, Nõukogude Liit aga kulutas selleks 40 aastat. Pealegi tuleb silmas pidada, et Nõukogude Liit elas üle mitu laastavat sõda, mis tekitasid tema rahvamajandusele tohutut kahju ja aeglustasid paratamatult tema arenemist.

Suured on ka põllumajanduse edusammud. Mahajäänud, väikekaubatootmise majandusest on põllumajandus muutunud võimsaks sotsialistlikuks suurpõllumajanduseks, mis suudab järjest kasvavas ulatuses varustada tööstust tooraainetega ja elanikkonda toiduainetega.

Grandioossed on nõukogude teaduse ja kultuuri saavutused. Minevikus mahajäänud maa, kus peaaegu 80 protsenti rahvastikust oli kirjaoskamatu, on muutunud täieliku

kirjaoskuse maaks. Meie maa kõrgemates õppeasutustes valmistatakse ette sadu tuhandeid kvalifitseeritud spetsialiste, kusjuures insenere lastakse meil välja kolm korda rohkem kui Ameerika Ühendriikides. Nõukogude teaduse saavutused hämmastavad kogu maailma. Enneolematu teadusliku progressi võimsaks kuulutajaks, võitva kommunismi loovate jõudude sümboliks on saanud Maa ja Päikese tehiskaaslased, võimsad kosmoseraketid ja planeetidevahelised kosmoselaevad, aatomielektrijaamad, nõukogude inimeste — esimeste kosmosevallutajate hiilgavad lennud kosmoselaevadel ümber Maa.

NLKP programm näeb ette NSV Liidu rahvamajanduse ja kultuuri määratu suurt progressi. Programmis on konkreetselt, teaduslikult põhjendatult kindlaks määratud teed tootlike jõudude hiiglaslikuks arendamiseks ja selle alusel materiaalsete hüvede külluse saavutamiseks, sotsialistliku demokraatia edasiseks õitsenguks, kommunismi võidu ideoloogiliste ja kultuuriliste eelduste loomiseks.

Oleks aga ekslik arvata, et sotsialismi tingimustes teostub progress sirgjooneliselt. Ka siin avaldub arenemise spiraalne iseloom, kusjuures sageli esineb juba läbikäidud astmete teatavat kordamist.

*

Niisiis, käesolevas peatükis me vaatlesime materialistliku dialektika põhilisi seadusi. Need seadused seletavad materiaalse maailma üldist liikumist ja arenemist, näitavad selle allikaid, liikumapanevaid motiive, mis peituvad sisevastuoludes. Nad avavad arenemise hüppelise iseloomu, arenemise tõusva, progressiivse suuna, kusjuures nad näitavad, et materiaalse tegelikkuse arenemine toimub sel alusel, et uus vahetab alatasa välja vana, eitab vana.

Arenemise täielikumaks ja igakülgsemaks mõistmiseks on vaja vaadelda ka põhilisi materialistliku dialektika kategooriaid.

VII PEATÜKK

MATERIALISTLIKU DIALEKTIKA KATEGOORIAD

Iga teadus, millist materiaalse tegelikkuse valdkonda ta ka uurib, ei kujuta endast ainult seaduste süsteemi, vaid ka teatavate kategooriate, s. t. kõige üldisemate mõistete süsteemi. Need mõisted on välja töötatud iga teaduse arenemise käigus ja nad moodustavad selle teaduse vundamendi, aluse. Näiteks mehhaanikas on sellisteks kategooriateks massi, energia, jõu mõisted; poliitilises ökonoomias aga kauba, väärtuse, raha jt. mõisted.

Teaduse ja inimeste praktilise tegevuse saavutusi üldistades on filosoofia välja töötanud oma kategooriate süsteemi. *Filosoofia kategooriad* on sellised mõisted, mis peegeldavad tegelikkuse üldiseid jooni ja seoseid, külgi ja omadusi. Filosoofilist materialismi tundma õppides me juba tutvusime mõnede tähtsamate kategooriatega. Need on eelkõige mateeria ja teadvuse kategooria, samuti ka liikumise, ruumi ja aja kategooria. Põhilisi materialistliku dialektika seadusi tundma õppides vaatlesime niisuguseid kategooriaid, nagu vastuolu, kvantiteet, kvaliteet, hüpe, eitamine. Käesolevas peatükis käsitletakse spetsiaalselt veel üht kategooriate rühma, nimelt *üksik* ja *üldine, sisu* ja *vorm, olemus* ja *nähtumus, põhjus* ja *tagajärg, paratamatus* ja *juhuslikkus, võimalikkus* ja *tegelikkus.*

Nende kategooriate tundmaõppimine täiendab oluliselt meie ettekujutust materiaalse maailma üldisest arenemisest ja seostest, põhilistest marksistliku dialektika seadustest.

Dialektika seaduste ja kategooriate vahel on vastastikune seos. Marksistliku dialektika põhilisi seadusi käsitledes me juba nägime, et sisuliselt väljendavad need seadused kategooriatevahelist suhet, seost. Näiteks kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus väljendab teatud seost kvantiteedi ja kvaliteedi

kategooria vahel jne. Sellepärast ongi võimatu endale selgeks teha seadusi, kui ei tunta kategooriaid. Teiselt poolt aga võimaldab seaduste tundmine mõista dialektika kategooriate olemust. Nii võimaldab vastandite ühtsuse ja võitluse seadus aru saada selliste vastandlike kategooriate tõelisest mõttest, nagu seda on sisu ja vorm, paratamatus ja juhuslikkus, võimalikkus ja tegelikkus ning teised kategooriad.

Enne kui asuda üksikute kategooriate käsitlemise juurde, selgitame välja, kuidas nad on tekkinud, ja vaatleme mõningaid nende ühiseid jooni.

1. KUIDAS ON TEKKINUD DIALEKTIKA KATEGOORIAD JA MILLISED ON NENDE ÜLDISED ISEÄRASUSED

Marksistliku dialektika kategooriad on *inimeste sajanditepikkuste kogemuste, inimeste tööalase tegevuse ja tunnetuse kokkuvõte, üldistus.* Praktilise tegevuse protsessis maailma esemete ja nähtustega kokku puutudes ning neid tunnetades on inimene neis eristanud olulise, üldise ja fikseerinud selle eristamise tulemused kategooriates, mõistetes. Põhjuse ja tagajärje, sisu ja vormi ning teised kategooriad kujunesid teadvuses sedamööda, kuidas inimene miljardeid kordi praktiliselt kokku puutus objektiivselt eksisteerivate põhjuse ja tagajärjega, konkreetsete materiaalsete kehade sisu ja vormiga ning teiste tegelikkuse tähtsate külgedega. Seega kujutavad kategooriad endast inimese praktilise ja tunnetusliku tegevuse tulemust, kategooriad on inimest ümbritseva maailma tunnetamise astmed. «Inimese ees on loodusnähtuste *võrk*,» märkis V. I. Lenin. «Instinktiivne inimene, metslane, ennast loodusest ei eralda. Teadlik inimene — eraldab, kategooriad on eraldamise, s. o. maailma tunnetamise astmed.»[1]

Materialistliku dialektika kategooriad on praktika ja tunnetuse tulemus ning seega on neil tohutu tähtsus praktika ja tunnetusliku tegevuse jaoks. Tunnetuse astmetena aitavad kategooriad inimestel selgusele jõuda loodusnähtuste ja ühiskonnaelu nähtuste keerukas süsteemis, leida esemete vastastikuse seose ja sõltuvuse, nende arenemise

[1] V. I. Lenin, Teosed, 38. kd., lk. 77.

teatava korrapärasuse, seaduspärasuse ja kooskõlas kõige sellega edukalt tegutseda praktikas.

Kategooriate olemust, nende tekkimise allikaid ära näidates rõhutab marksistlik dialektika eelkõige nende *objektiivset* iseloomu. Kategooriate allikaks on väljaspool inimest eksisteerivad nähtused ja esemed, mille kõige üldisemaid, olulisemaid jooni kategooriad peegeldavad. Nii peegeldavad põhjuse ja tagajärje kategooria sellist objektiivselt olemasolevat seost esemete ja protsesside vahel, mille puhul ühed neist kutsuvad esile teisi esemeid ja protsesse, need teised aga on tekkinud esimestest.

Vastupidi materialismile eitab idealism kategooriate objektiivsust. Näiteks subjektiivsete idealistide arvates eksisteerivad kategooriad vaid inimese teadvuses ega oma mingit seost tegelikkusega. Nii oli Kant arvamisel, et veel enne seda, kui inimene hakkab maailma tunnetama, on tema teadvuses juba olemas põhjuslikkuse, paratamatuse, juhuslikkuse ja teised kategooriad, mille abil ta korrastab loodusnähtuste kaootilist maailma. Midagi selletaolist väidavad ka kaasaegsed subjektiivsed idealistid, eriti just neopositivistid. Nad on arvamisel, et kategooriad on niisugused üldised mõisted, mis on seotud ainuüksi subjekti otseste meeleliste elamustega ning et kategooriatel ei ole midagi ühist objektiivse, väljaspool inimest eksisteeriva maailmaga. Objektiivne idealist Hegel, kuigi ta sõnades tunnistas kategooriate objektiivsust, käsitas neid tegelikult kui absoluutse idee, maailmavaimu arenemise astmeid, momente.

Idealistide vaated kategooriate küsimuses ei pea sugugi paika. Praktika, teaduse arenemine, inimeste isiklikud kogemused annavad tunnistust sellest, et kategooriad ei ole inimeste poolt välja mõeldud, vaid nad on avastatud objektiivses tegelikkuses eneses.

Teiseks kategooriate tähtsaks omaduseks marksistliku dialektika seisukohalt on nende *vastastikune seos, muutuvus, liikuvus*. Need kategooriatele iseloomulikud jooned peegeldavad materiaalse maailma enda ühtsust, maailma esemete ja nähtuste üldist seost ja vastastikust toimet. Kategooriate seos on niivõrd tihe, et teatud tingimustes nad võivad teineteiseks üle minna, teineteiseks muutuda: põhjus muutub tagajärjeks, tagajärg aga põhjuseks, paratamatus muutub juhuslikkuseks, juhuslikkus aga paratamatuseks jne. Kuid kategooriad ei ole mitte ainult vastas-

tikuses seoses, vaid nad on ka muutuvad, liikuvad. Pidevalt arenevat materiaalset maailma peegeldades muutuvad nad ka ise.

Kategooriate dialektilist iseloomu moonutavad igasugused metafüüsikud. Tavaliselt nad eraldavad kategooriaid üksteisest, ignoreerivad ühtede kategooriate osa ja absolutiseerivad teiste tähtsust. See aga viib tegelikkuse moonutamisele, reaktsioonilistele poliitilistele järeldustele.

Ainult dialektilise materialismi positsioonidelt lähtudes võib mõista kategooriate tõelist loomust, kasutada neid teadusliku tunnetamise ja praktilise tegevuse vahendina. Edaspidi, vaadeldes üksikuid kategooriaid, me püüame näidata nende teaduslikku ja praktilist tähtsust.

Kui inimene uurib materiaalset maailma, torkab talle silma eelkõige arvutu hulk omaette seisvaid üksikesemeid ja -nähtusi. Siis aga, neid võrreldes ja kõrvutades, eristab inimene neis ühiseid, sarnaseid jooni ja seoseid. Nii toimime ka meie: kategooriate käsitlemist alustame üksikust ja üldisest.

2. ÜKSIK JA ÜLDINE

MIS ON ÜKSIK JA ÜLDINE

Igal esemel on rida erilisi, ainult temale omaseid jooni. Vaadelgem näiteks maja ees kasvavat paplit. Tal on teatavad mõõtmed, kindel arv oksi ja nende teatav paiknemine tüve küljes, juurte eriline konfiguratsioon ja mõningad teised tunnused.

Oma erilised, kordumatud jooned, võimed ja harjumused, huvid ja kalduvused, kõndimise ja rääkimise maneer on ka antud konkreetsel inimesel (Ivan, Pjotr jne.). Just see eristab seda inimest sadadest miljonitest teistest meie planeedil elavatest inimestest.

Antud konkreetne pappel, see inimene, materiaalse maailma individuaalne ese või nähtus ongi *üksik* ehk *individuaalne.*

Kuid iga individuaalne, üksik ei eksisteeri omaette, väljaspool seost teiste esemete ja nähtustega. Seesama inimene elab maakeral, kus on palju teisi inimesi. Olles nende inimestega seotud tuhandete kõige erinevamate niitidega, on tal nendega palju ühist. Antud inimesel on see või teine elukutse, see aga tähendab, et tal on mõnin-

gaid jooni, mis on iseloomulikud kõigile selle eriala inimestele. Inimene kuulub teatud sotsiaalsesse klassi, rahvusesse, seepärast on talle omased teatud rahvuslikud ja klassilised eripärasused. Mis puutub aga anatoomilisesse ja füsioloogilisesse ehitusse, samuti ka võimesse tunda ja mõtelda, töötada ja rääkida, siis need jooned on omased kõigile inimestele. Täpselt samuti on igal esemel peale individuaalsete, ainult temale omaste tunnuste ka tunnuseid, mis on tal ühised teiste esemetega.

Üldine ongi see, mis on omane paljudele üksikutele, individuaalesemetele. Kui individuaalsed jooned eristavad antud eset teistest, siis üldine nagu lähendaks teda nendele teistele esemetele, seob neid, tingib nende kuuluvuse teatavasse liiki, ühetaoliste esemete klassi.

ÜKSIKU JA ÜLDISE DIALEKTIKA

Igas esemes on üksik ja üldine dialektilises ühtsuses. Ühelt poolt sisaldab üksik üldist, ta, nagu ütles V. I. Lenin, «ei eksisteeri teisiti kui selles seoses, mis viib üldisele». Nii näiteks on iga individuaalne organism seotud üldisega — liigiga, millesse ta kuulub ja millega tal on ühiseid jooni, liigi kaudu kuulub aga individuaalne veelgi üldisemasse — perekonda. Võttes arvesse üksiku seost üldisega, seda, et üksikus on olemas üldine, on dialektiline materialism seisukohal, et *igasugune üksik on nii või teisiti üldine.*

Teisest küljest eksisteerib üldine vaid üksikus, üksiku kaudu. Ei ole ühtegi taime- või loomaliiki väljaspool üksikuid indiviide. Liik on indiviidi suhtes üldine, kuid ei hõlma kõiki temasse kuuluvate individuaalsete organismide jooni, vaid ainult olulisi, korduvaid. Sellepärast iseloomustas V. I. Lenin igasugust üldist kui üksiku *külge* või *olemust.*

Üksik ja üldine ei ole mitte ainult vastastikuses seoses, vaid nad ka pidevalt muutuvad. Nendevaheline piir on liikuv. Arenemisprotsessis nad muutuvad teatud tingimustes teineteiseks: üksik muutub üldiseks ja vastupidi.

Nii esineb organismide arenemises fakte, et mingi uus kasulik tunnus, mille on omandanud üksik *indiviid*, antakse pärilikkuse teel edasi ning aja jooksul muutub see massi, tohutu hulga indiviidide omanduseks, see on, muu-

tub *üldiseks* tunnuseks, liigi tunnuseks. Kui aga üks või teine *üldine* tunnus on kaotanud oma tähtsuse liigi elutegevuses, siis sureb ta pikkamööda välja, atrofeerub ja järgnevates põlvkondades võib teda kohata vaid harva, *üksikutel* organismidel kui atavismi — tagasipöördumist eellaste organisatsiooni juurde. Siin muutub üldine juba üksikuks.

Üksiku ja üldise dialektikat esineb ka ühiskondlike nähtuste valdkonnas. Toome selle kohta ühe näite.

1919. aasta kevadel korraldas rühm Moskva—Kaasani raudtee Moskva Sorteerimisjaama depoo töölisi esimese kommunistliku laupäevaku meie maal. Oma vabast ajast depoo töölised remontisid vedureid ja vaguneid, laadisid ning tühjendasid vaguneid ja tegid teisi töid, kusjuures nad ei saanud selle eest lisatasu. See *üksik*sündmus pani aluse massilise sotsialistliku võistluse arenemisele, mis edaspidi muutus kommunismi ehitamise *üldiseks* meetodiks, sotsialismi ja kommunismi arenemise seaduspärasuseks. Üksik muutus üldiseks.

ÜKSIKU JA ÜLDISE KATEGOORIA TÄHTSUS PRAKTIKA JAOKS

Üksiku ja üldise dialektika arvesse võtmisel on suur tähtsus teadusliku ja praktilise tegevuse jaoks. Ainult üksiku ja üldise vastastikuse seose, nende dialektika tundmine võimaldab sügavalt mõista objektiivse tegelikkuse mitmesuguste protsesside kogu keerukust, leida objektiivse tegelikkuse arenemisseadused ja neid praktilises tegevuses õigesti kasutada. Peale selle on üldise tundmine, üldise ja üksiku seose tundmine teadusliku ettenägemise aluseks. See võimaldab leida teadaolevate esemete ja nähtuste tähtsaid jooni ning mõista nende arenemise peateed, peasuunda, teiselt poolt aga ka ette öelda teiste, inimesele veel tundmatute üksikute esemete ja protsesside olemasolu. Näiteks avalduvad elementide kõige üldisemad omadused keemiliste elementide perioodilisuse seaduses. Selle seaduse alusel ennustas D. I. Mendelejev nelja tol ajal tundmatu keemilise elemendi olemasolu. Veidi hiljem kirjeldas ta üksikasjaliselt kolme niisuguse elemendi omadusi. Mõne aja pärast need elemendid (gallium, skandium ja germaanium) avastatigi.

Üksiku ja üldise vastastikuse seose range arvestamine

on tohutu tähtis ühiskondlikus elus, eriti tänapäeval, mil inimkond liigub kapitalismilt kommunismile. Selle liikumise edu sõltub suurel määral sellest, kuivõrd õigesti lahendatakse sotsialistliku revolutsiooni üldiste seaduspärasuste ja selle rahvuslike omapärasuste vahekorra küsimus. Just sellepärast käibki nimetatud küsimuse ümber praegu terav ideoloogiline võitlus.

Kaasaegsed revisionistid eitavad sotsialistliku arenemise üldisi seaduspärasusi ja absolutiseerivad üksikut — erinevate maade konkreetseid rahvuslikke tingimusi. Teadusliku kommunismi teooriale vastandavad nad kommunismile liikumise erilise, «rahvusliku» tee ebateaduslikke ideid, mis sisuliselt tähendab lahtiütlemist sotsialistlikust revolutsioonist. Kogu rahvusvahelise töölisliikumise ja kommunistliku liikumise arenemiskäik lükkab need revisionistide ideed veenvalt ümber.

Dogmaatikud aga ignoreerivad vajadust revolutsiooni käigus arvesse võtta konkreetseid ajaloolisi tingimusi, nad on arvamisel, et kõikjal toimub revolutsioon ühtede ja samade igaveseks ajaks väljatöötatud skeemide järgi. Niisugune seisukoht halvab rahvahulkade loomingulist initsiatiivi, õõnestab nende usku sotsialismisse ja tekitab sellega tõsiseid raskusi sotsialismi arenemisele.

Revisionistide ja dogmaatikute vaateid kritiseeriti teravalt kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis 1957. aastal. Deklaratsioonis rõhutatakse, et kapitalismi asendumine sotsialismiga on *kõigis maades* ühtne revolutsiooniline protsess, millele on omased üldised, printsipiaalselt tähtsad seaduspärasused. Need seaduspärasused on järgmised:

töörahva hulkade juhtimine töölisklassi poolt, kelle tuumikuks on marksistlik-leninlik partei, proletaarse revolutsiooni läbiviimisel ühes või teises vormis ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisel ühes või teises vormis;

töölisklassi liit talurahva põhihulkade ja teiste töörahva kihtidega;

kapitalistliku omanduse likvideerimine ja põhiliste tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamine;

põllumajanduse järkjärguline sotsialistlik ümberkujundamine;

rahvamajanduse plaanipärane arendamine, mis on suunatud sotsialismi ja kommunismi ülesehitamisele ning töörahva elatustaseme tõstmisele;

sotsialistliku revolutsiooni läbiviimine ideoloogia ja kultuuri valdkonnas ning suurearvulise intelligentsi loomine, kes on ustav töölisklassile, töötavale rahvale ja sotsialismiüritusele;

rahvusliku rõhumise likvideerimine ning võrdõiguslikkuse ja vennaliku sõpruse kehtestamine rahvaste vahel;

sotsialismi saavutuste kaitsmine välis- ja sisevaenlaste kallaletungide eest;

antud maa töölisklassi solidaarsus teiste maade töölisklassiga — proletaarne internatsionalism.

Tunnistades, et need sotsialismile ülemineku peamised seaduspärasused on paratamatud, ei heida marksism-leninism sugugi kõrvale ühe või teise maa rahvuslikke omapärasusi. Vastupidi, ta nõuab, et üldisi seaduspärasusi tuleb vastavalt konkreetsetele ajaloolistele tingimustele loovalt rakendada. Erinevate maade majandusliku arengu tase ei ole ühtlane, klassijõudude vahekord kujuneb neis erinevalt. Ka ajaloolised ja rahvuslikud traditsioonid on erinevad. Kõik see üheskoos tingibki erinevates maades rakendatavate sotsialismi ehitamise vormide ja meetodite, sotsialistlike ümberkujunduste tempo iseärasused, omapära. Marksistlike parteide tähtsaim ülesanne on oskuslikult arvestada seda iga maa rahvuslikku omapära, ja vastavalt sellele omapärale leida antud maal sotsialistliku revolutsiooni peamiste seaduspärasuste teostumise vormid ja viisid.

Niisiis, me selgitasime välja, mis on üksik, näitasime, et ta on lahutamatult seotud üldisega. Nüüd aga süvendame, konkretiseerime oma ettekujutust üksikust, selgitame välja, mida kujutavad endast üksikud esemed, asjad, nähtused, millega inimene pidevalt kokku puutub.

Arusaamise sellest, mida kujutab endast antud ese, annavad eelkõige sisu ja vormi kategooria.

3. SISU JA VORM

MIS ON SISU JA VORM

Sisu on antud eset või nähtust moodustavate elementide ja protsesside kogusumma. *Vorm* on sisu struktuur, organisatsioon, kusjuures ta ei ole sisu suhtes midagi välist, vaid ta on sisule seesmiselt omane.

«Elementaarosakesed» ja protsessid, mis on seotud nende liikumisega, moodustavad keemilise elemendi aatomi sisu. Nende osakeste organisatsioon, nende paiknemise kord aatomis on tema vorm. Elusorganismi sisuks on ainevahetus, ärritatavus jt. protsessid, samuti ka organid, koed, rakud, milles need protsessid toimuvad. Eluprotsesside kulgemise kord organismis, tema organite ja kudede struktuur moodustavad elusorganismi vormi.

Sisu ja vorm on omased ka kõigile ühiskondlikele nähtustele. Nii moodustavad tootlikud jõud (eelkõige tootmisriistad ja inimesed, kes neid tootmisriistu juhivad) ajalooliselt konkreetse tootmisviisi sisu. Tootmissuhted (inimeste vastastikused suhted tootmisprotsessis, mis põhinevad inimeste suhetel nende tootmisriistadega) moodustavad tootmisviisi vormi.

Dialektiline materialism peab sisu ja vormi *ühtseks*, teineteisest lahutamatuks. Nii vorm kui ka sisu on antud esemele seesmiselt omased ja sellepärast ei saa neid teineteisest lahutada. Ei ole olemas sisu üldse, on olemas ainult vormistatud sisu, s. t. sisu, millel on oma kindel vorm. Täpselt samuti ei ole olemas puhast, sisutut vormi. Vormil on alati oma sisu, ta eeldab kindla sisu olemasolu, mille struktuuriks, organisatsiooniks vorm ongi.

SISU MÄÄRAV TÄHTSUS JA VORMI AKTIIVNE OSA

Selgitanud välja, et igasugune ese kujutab endast sisu ja vormi lahutamatut ühtsust, vaatleme nüüd, kuidas sisu ja vorm on vastastikku seotud, milline on nende vastastikune toime esemete arenemisprotsessis.

Sisu on väga aktiivne. Temale omaste vastuolude tõttu liigub ja areneb sisu pidevalt, seejärel aga muutub vastavalt sisu muutumisele ka vorm. *Sisu määrab vormi.*

Vaatame näiteks, kuidas areneb ühiskondlik tootmine. See arenemine algab alati sisust — tootlikest jõududest. Püüdes üha rohkem materiaalseid hüvesid saada, täiustavad inimesed pidevalt tootmisriistu, tõstavad oma kvalifikatsiooni. See aga viib paratamatult ühiskondliku tootmise vormi muutumisele, s. t. tootmissuhete muutumisele.

Ka loodusnähtustes määrab sisu vormi. Nii tegi mitšuurinlik bioloogia kindlaks, et elusorganismi eksisteerimise tingimuste muutmisel muutuvad algul tema funkt-

sioonid: temale omane ainevahetuse tüüp ja teised protsessid, mis moodustavad elu sisu, tekivad uued valkained jne. Ja alles seejärel muutub sisu muutumise alusel ka vorm — organismi organisatsioon, struktuur. Kui näiteks taim üle tuua niiskest kliimast kuivemasse, siis muutub talle omase ainevahetuse iseloom. See muutumine toimub selles suunas, mis annab taimele võimaluse antud tingimustes saada rohkem niiskust ja seda vähem ära anda. Vastavalt sellele muutub ka organismi struktuur: tema juured tungivad sügavamale maapinda ja saavad sealt rohkem niiskust; lehed muutuvad kitsamaks ja selle tõttu aurab niiskust ära palju vähem.

Kuigi sisu sünnitab vormi, ei jää vorm sisu suhtes passiivseks. Ta mõjustab sisu *aktiivselt*, soodustab või pidurdab sisu arenemist. Uus, oma sisule vastav vorm soodustab sisu arenemist, edasiliikumist. Vana vorm aga, mis ei vasta oma sisule, pidurdab sisu arenemist. Kui me nüüd sellega seoses pöördume tagasi ühiskondliku tootmise küsimuse juurde, siis veendume, et selle vorm — tootmissuhted — mitte ainult ei sõltu sisust, vaid ka etendab aktiivset osa sisu arenemises. Nii tagavad eesrindlikud, sotsialistlikud tootmissuhted tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise enneolematult kiire kasvutempo, kogu sotsialistliku majanduse tõusu. Kaasaegse kapitalismi tootmissuhted aga hoiavad tagasi, pidurdavad tootlike jõudude arenemist, vahel aga kutsuvad esile nende otsese laostamise.

Õeldust järeldub, et vormi osa ja tähtsust arenemises ei tohi alahinnata. Sealjuures aga teame meie partei ajaloost, et marksismi vaenlased — oportunistid, püüdes takistada uut tüüpi revolutsioonilise partei loomist, eitasid partei organisatsiooniliste vormide tähtsust, väites, et vorm on passiivne, inertne ega avalda mingit mõju revolutsioonilise võitluse sisule.

V. I. Lenin purustas oportunistid ja näitas, milline suur tähtsus on organisatsioonilistel vormidel kogu partei tegevusele. Teoses «Üks samm edasi, kaks sammu tagasi» töötas Lenin välja partei organisatsioonilised alused ning tema poolt loodud uut tüüpi partei viis need ellu. Meie partei organisatsioonilise vormi täiuslikkus, mille aluseks on demokraatliku tsentralismi printsiip, võimaldas tal edukalt juhtida proletariaadi revolutsioonilist võitlust ja sotsialismi ehitamist.

Sotsialismi võiduga NSV Liidus ning meie maa astumisega kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodi on kasvanud Kommunistliku Partei osa ja tähtsus nõukogude ühiskonna elus. See nõudis partei tegevuse vormide ja meetodite täiustamist, mis ongi leidnud oma väljenduse NLKP XXII kongressi poolt vastuvõetud partei põhikirjas.

Vormi ja sisu vastastikust toimet analüüsides tuleb silmas pidada ka seda, et sõltuvalt tingimustest võib üks ja seesama sisu areneda *erinevates vormides*.

Rahvusvahelise kommunistliku liikumise kaasaegsed kogemused tunnevad juba rohkem kui üht proletariaadi diktatuuri vormi, proletariaadi diktatuur on aga kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi sisuks. Meie maal oli proletariaadi diktatuuri vormiks töörahva saadikute nõukogud, teistes sotsialistliku maailmasüsteemi maades on selleks aga rahvademokraatia. Ei ole võimatu, et tulevikus tekib uusi proletariaadi diktatuuri vorme.

Vormide mitmekesisus tugevdab sisu, teeb ta rikkamaks ja mitmekülgsemaks, võimaldab tal areneda kõige erinevamates tingimustes. Just sellepärast on revolutsioonilise võitluse ja kommunismi ehitamise praktikas väga tähtis osata valida neid vorme, mis kõige paremini vastavad konkreetsetele ajaloolistele tingimustele.

VORMI JA SISU VASTUOLU

Et täielikumalt mõista sisu ja vormi vahekorda, on tähtis välja selgitada selle vahekorra *vastuoluline* iseloom. Me juba rääkisime, et erinevalt sisust on vorm püsivam, vähem liikuv. Sellepärast jääb ta maha sisu arenemisest, vananeb ja satub sisuga vastuollu. Vastuolu vana vormi ja uue sisu vahel lõpeb tavaliselt vana vormi kõrvaleheitmisega ja uuega asendumisega, mille tulemusena sisu saab avara võimaluse arenemiseks.

Nii on organism tingimuste muutumise tõttu sunnitud assimileerima uusi toitaineid. Sellega seoses muutub kiiremini või aeglasemalt organismi sisu, s. t. temale omane ainevahetuse tüüp ja kogu tema elutalitlus. Mis aga puutub vormi — organismi struktuuri, siis ei jõua see järele sisu arenemisele ja satub viimasega vastuollu. See vastuolu laheneb organismi struktuuri muutumisega, selle vii-

misega vastavusse muutunud sisuga. Selle tulemusena olemasolevad organid muutuvad või tekivad uued organid. Näiteks organismide üleminekul vees elamise tingimustest kahepaiksele eluviisile arenevad aja jooksul lõpuste asemel kopsud, uimede asemel jäsemed jne.

Vastuolu sisu ja vormi vahel esineb ka ühiskonna arenemises. Seda tõendab selgesti seesama näide ühiskondliku tootmise arenemise kohta.

Ühiskondliku tootmise arenedes satub uus sisu (tootlikud jõud) vastuollu vana vormiga (tootmissuhetega). See vastuolu laheneb vananenud tootmissuhete asendamisega uutega, mis tagab tootlike jõudude takistamatu arenemise. Kapitalismi tingimustes on vastuolu tootmise sisu ja vormi vahel antagonistliku iseloomuga. Siit tuleneb paratamatuse jõul sotsialistlik revolutsioon, mis on kutsutud asendama vana, kapitalistliku tootmisviisi uuega, sotsialistlikuga. Ka sotsialismi tingimustes, sealhulgas meie maal, esineb vastuolu ühiskondliku tootmise sisu ja vormi vahel. Kuid see vastuolu ei ole antagonistliku iseloomuga ja sellest saadakse edukalt üle nõukogude rahva jõupingutustega Kommunistliku Partei juhtimisel.[1]

Seda vastuolu ning teisi vastuolusid ja raskusi ületades heidavad nõukogude inimesed kõrvale vanad, oma aja ära-elanud vormid, mis segavad kommunismi ehitamist. Samal ajal käib kõigi meie ühiskonna majandus-, poliitilise ja kultuurielu vormide pidev täiustamine.

Selgitanud välja, mis on eseme sisu ja vorm, vaadelgem, kas kõik eseme elemendid, küljed on võrdväärtuslikud, kas neil kõigil on ühesugune osa antud eseme eksisteerimises ja arenemises. Et anda sellele küsimusele vastust, peab tundma õppima olemuse ja nähtumuse kategooriat.

4. OLEMUS JA NÄHTUMUS

MIS ON OLEMUS JA NÄHTUMUS

Olemuse mõiste on lähedane sisu mõistele, kuid nad ei lange ühte. Kui sisu on *kõigi* antud eset moodustavate elementide ja protsesside kogusumma, siis *olemus* on eseme *peamine, seesmine,* suhteliselt püsiv külg (või tema kül-

[1] Üksikasjalisemalt vaata selle kohta II osas, ptk. XI.

gede ja suhete summa). Olemus määrab eseme loomuse, millest tulenevad kõik tema ülejäänud küljed ja tunnused.

Nii on elusorganismi olemuseks talle omane ainevahetus. See on kõigi elutalitluste aluseks, moodustab iga elava keha seesmise loomuse. Nagu märkis Engels, tulenevad ainevahetusest, mis on valgu oluline funktsioon, kõik muud elufaktorid: ärritatavus, kokkutõmbuvusvõime, kasvamisvõime, siseliikumine.[1]

Ka ühiskondlikes nähtustes väljendab olemus protsesside seesmist, peamist külge. V. I. Lenin, iseloomustades kapitalismi kõrgeimat staadiumi — imperialismi, määratles seda kui monopolistlikku kapitalismi. Just monopolide valitsemine, mis tuli konkurentsi asemele, ongi imperialismi olemuseks. Monopolide valitsemisest tulenevad kõik teised imperialismi tunnused ja eelkõige see, et kapitalistid, kes kuuluvad monopolistlikesse koondistesse, saavad monopoolselt kõrget kasumit. Ülikasumeid taga ajades ühinevad imperialistid rahvusvahelistesse monopolistlikesse liitudesse, mis jaotavad maailma oma mõjusfääridekс, monopoliseerivad finantsala, veavad kaupade asemel välja kapitali, suurendavad oma maa ning samuti ka asumaade ja sõltuvate riikide töörahva ekspluateerimist. Kõik see viib kapitalismile omaste vastuolude äärmisele teravnemisele. Imperialism on sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.

Sotsialistliku ühiskonna olemuseks on sotsialistliku omanduse valitsemine ja majanduse plaanipärane iseloom, ekspluateerimise puudumine, koostöö ja vastastikune abistamine ühiskonna liikmete vahel, ühiskonna liikmete materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalne rahuldamine tootmise arendamise ja täiustamise teel kõrgeima tehnika alusel.

Mis on aga nähtumus? *Nähtumus on olemuse väline, vahetu väljendus, olemuse avaldumisvorm.* Ainevahetus kui kõige elava olemus avaldub kõige mitmekesisemates nähtustes. Ta avaldub peaaegu 500 000 taimeliigis ja ligikaudu 1,5 miljonis loomaliigis. Kõik nad erinevad üksteisest väliskujult, arenemistasemelt, nad toituvad, kasvavad ja paljunevad erinevalt.

Sotsialismi olemus väljendub meie igapäevase nõukogude tegelikkuse nähtustes: uute vabrikute, tehaste ja

[1] Vt. F. Engels, Anti-Dühring, lk. 73.

võimsate elektrijaamade grandioosses ehitamises, rahvamajanduse kõige erinevamate harude tormilises tehnilises progressis, elamute ja kultuuriasutuste püstitamise enneolematus tempos, tööpäeva lühendamises, rahvatarbekaupade jaemüügihindade alandamises jne.

OLEMUSE JA NÄHTUMUSE DIALEKTIKA

Selgitanud välja, mis on olemus ja nähtumus, vaatleme, milline on nendevaheline seos.

Teaduse ja praktilise tegevuse saavutusi üldistades kinnitab dialektiline materialism, et olemus ja nähtumus moodustavad *ühtsuse.* Olemus ja nähtumus on vastastikuses seoses, teineteisest lahutamatud. Olemus *nähtub,* nähtumus on *olemuslik,* kirjutas V. I. Lenin. Nähtumus on seesama olemus, kuid võetuna selle olemuse vahetus tegelikkuses avaldumise seisukohast. Tegelikkuse väline, pindmine külg, esemete üksikud omadused, momendid, küljed moodustavad nähtumuse. Olemus on needsamad nähtumused, needsamad mitmesugused momendid, küljed, kuid võetuna nende kõige püsivamal, sügavamal, üldisemal kujul. V. I. Lenin võrdles kujukalt olemust kiirevoolulise jõe suhteliselt rahuliku, võimsa, sügava vooluga, mis pinna peal avaldub lainete, keeriste, vahu kujul. «... Vaht ülal,» kirjutas Lenin, «ja sügavad voolud all. *Kuid ka vaht* on olemuse väljendus!»[1]

Igas nähtumuses avaldub tingimata olemus, kuid mitte täielikult, vaid ainult mingi osake olemusest. Nähtumus ei ammenda olemust, vaid iseloomustab seda ainult mingist *üksikust* küljest. Näiteks meie maal rakendatud pensionide maksmise kord väljendab osakest sotsialismi olemusest, esitab seda olemust vaid ühest küljest, nimelt sellest küljest, et sotsialistlik riik kannab hoolt oma eakate liikmete eest.

Ühtlasi ei ole olemas ka «puhast» olemust, s. t. sellist olemust, mis mitte milleski ei avalduks. Igasugune olemus avaldub nähtumuste massis. Nii avaldub sotsialismi olemus, nagu me juba ütlesime, meie igapäevase sotsialistliku elu sündmuste ja faktide massis.

Olemus ja nähtumus ei ole mitte ainult ühtsed, vaid

[1] V. I. Lenin, Teosed, 38. kd., lk. 114.

ka *vastandlikud,* nad ei ole kunagi täiesti identsed. Nende vastandlikkus väljendab tegelikkuse esemete eneste seesmist vastuolulisust. Olemus ei paista välispinnal, ta on varjatud, ta ei ole kättesaadav vahetule vaatlusele. Olemuse võib leida vaid eseme igakülgse uurimise pikaajalises protsessis. Marx kirjutas, et kui asjade avaldumise vorm ja olemus langeksid vahetult ühte, siis oleksid kõik teadused üleliigsed. Teaduse ülesanne selles ongi, et leida tegelikkuse nähtuste, väliste külgede ja joonte arvutu hulga tagant olemus, nende aluseks olevad seesmised, sügavuses peituvad protsessid.

OLEMUSE JA NÄHTUMUSE KATEGOORIA TÄHTSUS

Olemuse ja nähtumuse dialektika tundmisel on tohutu tähtsus elus, teaduses ja praktikas.

See tundmine annab teadlastele veendumuse, et kui keeruline uuritavate nähtuste tunnetusprotsess ka oleks, kui sügavale neis olemus ka peidetud oleks, on seda ikkagi võimalik tunnetada. Nii vaatlesid teadlased mitmeid aastaid hoolikalt Päikest. Vastavate seadmete abil avastasid nad, et Päikesel on plekid, et seal esinevad protuberantsid, avastasid, et Päike kiirgab mitmesuguseid osakesi. Kuid kõik need nähtused ei andnud veel otsest ettekujutust Päikese sisemuses toimuvatest protsessidest, päikeseenergia allikast. Pärast pikaajalist uurimist suutis teadus kõigi nende nähtuste taga avastada nende protsesside olemuse. Tehti kindlaks, et Päikese sisemuses toimub termotuumareaktsioon (heeliumi tekkimine vesinikust). Tänu selle reaktsiooni tulemusena eralduvale kolossaalsele energiale püsibki Päikesel väga kõrge temperatuur.

Olemuse tunnetamine on eriti vajalik sellepärast, et nähtumus loob sageli ekslikku kujutluse protsessi loomuse kohta. Nii näib, et Päike liigub ümber Maa, me teame aga, et tegelikult liigub Maa ümber Päikese. Võib näida, et imperialistlikus maailmas valitseb demokraatia: on seal ju vormiliselt välja kuulutatud nii üldine valimisõigus kui ka sõna- ja trükivabadus, vabadus ühineda parteidesse ja poliitilistesse rühmitustesse jne. Kuid tegelikult on demokraatia imperialismi tingimustes vaid petlik näilisus, see on piiratud demokraatia, see on demokraatia üksnes rikaste jaoks.

Teadmine, mis tugineb vaid näilikkusel, olemuse avaldumistel, ei ole võimeline looma õiget maailmapilti ega või olla tegevusjuhiseks. Kui ei osata eristada nähtumusest olemust, siis viib see tõsiste vigadeni nii teoorias kui ka praktikas.

Marksismi-leninismi rajajate töödes võime leida sotsiaalsete nähtuste olemuse analüüsi ületamatuid eeskujusid. Nende hulgas on ka kapitalistliku tootmise olemuse avastamine Marxi poolt, mis tõi kaasa uue ajastu ühiskondliku mõtte arenemises.

Kodanlikud majandusteadlased ja sotsioloogid, piirdudes nähtuste, näilikkuse uurimisega, väitsid ja väidavad praegugi, et kapitalistlikus ühiskonnas ei ole olemas mingit ekspluateerimist, et tööline saab kapitalistilt kätte kõik, mis ta on välja töötanud. Nende arvates on kapitalistliku kasumi allikaks mitte tööliste ekspluateerimine, vaid kapital ise, mille kapitalist on tootmisse paigutanud.

Kuidas on aga asi tegelikult?

Tegelikult on kõik hoopis teisiti. Tööline vajab teatud hulka eluks tarvilikke vahendeid, et ise elada ja oma perekonda ülal pidada. Et kapitalismi tingimustes neid vahendeid saada, selleks on ta sunnitud minema kapitalisti juurde ja müüma talle oma tööjõudu. Esimesel pilgul näib, et töölise ja kapitalisti vahel leiab aset tavaline ostumüügi tehing. Tööline müüb oma tööjõudu, kapitalist aga ostab seda; tööline teeb tööd, kapitalist aga maksab talle palka.

Sellise võrdõigusliku tehinguna näivad pinnapealsel vaatlemisel kapitalistlikud suhted kapitalisti ja töölise vahel. Sellele näilikkusele viidates ja sellega piirdudes jõuavad kodanluse ideoloogid täiesti väärale järeldusele, nagu ei tunneks kapitalism ekspluateerimist. Nad ei taha näha kapitalistliku tootmise tõelist olemust.

Marx ei piirdunud kapitalistliku ühiskonna pinnapealsete nähtuste analüüsimisega. Nähtumuse, kapitalisti ja töölise vahel toimuva tehingu näiliku võrdõiguslikkuse taga nägi ta kapitalistliku tootmise ekspluataatorlikku olemust. Marx näitas, et tööjõud on eriline kaup, mis on võimeline looma materiaalseid väärtusi. Sealjuures on tööjõu poolt loodud väärtused tunduvalt suuremad kui see summa, mille kapitalist kulutab tööjõu eest palga maksmiseks. Kapitalist tasub töölisele vaid osa tema poolt loodud saaduste väärtusest, ülejäänud osa ta aga omas-

tab. Just selles ja ainult selles ongi kapitalistide rikastumise allikas.

Sellel, et Marx avastas kapitalistliku ekspluateerimise olemuse, on tohutu ajalooline tähtsus. Tänu sellele oli võimalik välja selgitada kodanluse ja proletariaadi antagonismi alus, näidata, et nendevaheline võitlus on paratamatu ja et see võitlus viib lõppkokkuvõttes välja sotsialistlikule revolutsioonile, kapitalismi hukkumisele.

See ühiskondlike nähtuste uurimise klassikaline näide kõneleb veenvalt, et olemuse tunnetamisel on tohutu tähtsus teaduse ja revolutsioonilise praktika jaoks.

Niisiis, me selgitasime välja, mis on üksik ja üldine, sisu ja vorm, olemus ja nähtumus, see tähendab kõik selle, mis annab meile ettekujutuse antud esemest või nähtusest. Kuid me teame, et esemed ja nähtused ei eksisteeri isoleeritult, vaid ainult vastastikuses seoses, ja et väljaspool seda seost ei ole võimalik ühtegi neist mõista. Uurida eset tema seoses teiste esemetega — see tähendab eelkõige kindlaks teha tema tekkimise põhjus. Asumegi nüüd põhjuse ja tagajärje kategooriat vaatlema.

5. PÕHJUS JA TAGAJÄRG

MIS ON PÕHJUS JA TAGAJÄRG

Objektiivset maailma vaadeldes näeme, et nähtused avaldavad üksteisele pidevalt vastastikku mõju, mille tulemusena ühed nähtused tekitavad, kutsuvad esile teisi nähtusi, need aga omakorda kolmandaid jne. Näiteks hõõrdumine tekitab soojust, sademete puudumine, põud aga põhjustab ikalduse jne. Nähtuste vastastikune toime avaldub ka ühiskondlikes protsessides. Nii on rõhutud rahvaste võimas rahvuslik vabadusliikumine esile kutsunud imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemise.

Nähtust või vastastikku toimivate nähtuste rühma, mis eelneb teisele ja selle esile kutsub, nimetatakse *põhjuseks*. Seda nähtust aga, mille on esile kutsunud põhjuse toime, nimetatakse *tagajärjeks*.

Põhjus *eelneb* alati tagajärjele, kuid ajaline järgnevus ei ole veel küllaldane põhjuse tunnus. Näiteks päev järgneb ööle, kuid öö ei ole päeva põhjuseks. Päeva ja öö vaheldumine tekib Maa pöörlemisest oma telje ümber ööpäeva jooksul. Põhjuslik sõltuvus kahe nähtuse vahel

esineb vaid siis, kui üks neist mitte ainult eelneb teisele, vaid teise ka paratamatult *tekitab*.

Põhjust ei tohi segi ajada ajendiga. *Ajend* on tagajärjele vahetult eelnev sündmus, mis iseenesest ei ole põhjus, kuid annab tõuke selleks, et põhjus hakkaks toimima. Nii oli Austria ertshertsogi Ferdinandi tapmine Serbia linnas Sarajevos 1914. aasta juunis maailmasõja puhkemise ajendiks. Sõja tegelikuks põhjuseks olid aga vastuolud konkureerivate imperialistlike suurriikide vahel.

Põhjust tuleb samuti eristada *tingimustest*, milles ta toimib. Tootlik töö on igasuguse ühiskondliku rikkuse põhjus. Kuid et see töö looks rikkuse, selleks on vaja töö objekti ja tööriistu, millega seda objekti töödelda. Töö objekt ja tööriistad iseenesest ei loo rikkust, kuid nad on inimese tööalase tegevuse möödapääsmatud tingimused.

ANTIMARKSISTLIKE PÕHJUSLIKKUSE KÄSITLUSTE KRIITIKA

Põhjuslikkusel on materiaalses maailmas üldine, universaalne iseloom. Põhjuseta nähtusi ei ole ega saagi olla, kõigel on oma põhjus. Vanasõnagi lausub: «Kus suitsu, seal tuld.» Põhjuslikkus on objektiivne, seda pole tegelikkusele peale surunud ei inimmõistus ega ka mingi üleloomulik, sealpoolne jõud. Põhjuslikkus on omane tegelikkusele endale ja inimene selgitab põhjuse välja tunnetusprotsessi ja praktika abil.

Põhjuslikkuse dialektilismaterialistlik käsitamine on täiesti vastandlik religioossele maailmakäsitusele, mille kohaselt kõige olemasoleva põhjuseks on jumal. Jumal olevat loonud maailmakorralduse ja tema ka muutvat, tegevat seda ümber mitmesuguste imetegude abil. Vastavalt religioonile peitub jumalikus tahtmises kõige eksisteeriva algpõhjus. Religioon jutlustab ka niinimetatud *teleoloogilist* (kreekakeelsetest sõnadest «teleos» — «eesmärki saavutav» ja «logos» — «õpetus») maailmakäsitust, mille kohaselt maailma arenemine kujutavat endast mingite üleloomulike, eelnevalt äramääratud eesmärkide teostumist. Engels kirjutas irooniliselt, et teleoloogia pooldajate arvates on kassid loodud selleks, et süüa hiiri, hiired selleks, et kassid nad ära sööksid, ja kogu loodus selleks, et tõestada jumala tarkust.

Tegelikult aga ei ole olemas mingeid imesid, ettemää-

ratud eesmärke. Kõik eksisteeriv areneb loomulike põhjuste, objektiivsete seaduste alusel. Muidugi ei saa loodus püstitada ega püstitagi mingeid eesmärke. Teisiti on asi ühiskonnas. Siin tegutsevad mõistusega olendid, inimesed, kes seavad endale kindlaid eesmärke ja võitlevad nende saavutamise eest. Kuid need eesmärgid ei ole ette määratud kõrgemalt poolt, vaid nad on tingitud objektiivsetest põhjustest, kogu ajaloolise arenemise käigust. Just niisugune on objektiivse põhjuslikkuse, ühiskonna arenemise seaduspärasuse rangel arvestamisel põhinev inimkonna suur eesmärk — kommunism, mille saavutamisele on praegu suunatud nõukogude rahva jõupingutused.

Õpetust sellest, et asjade loomulik kulg allub objektiivsele põhjuslikkusele, seaduspärasusele, nimetatakse *determinismiks* (ladinakeelsest sõnast «determinare» — «määrama»). Determinismile on vastandlik *indeterminism* — idealistlik õpetus, mis eitab objektiivset põhjuslikkust, paratamatust, seaduspärasust. V. I. Lenin märgib, et indeterminism esindab põhjuslikkuse küsimuses idealistlikku joont, tähendab nähtuste arenemise korrapärasuse, põhjuste tuletamist mitte objektiivsest välismaailmast, vaid teadvusest, mõistusest.

Dialektilisele materialismile ei ole vastandlik mitte ainult indeterminism, vaid ka *mehhaaniline determinism*, mis kogu põhjuste mitmekesisuse taandab välistele, mehhaanilistele mõjutustele. Seda laadi determinism valitses loodusteaduses XVII—XVIII sajandil, mil mehhaanika oli kõigist loodusteadustest kõige rohkem ja mitmekülgsemalt arenenud.

Mehhaaniline determinism on rakendatav makrokehade liikumise uurimisel, masinate, sildade ja muude ehituste tehnilistes arvestustes. Kuid püüe seletada mehhaanilise determinismi positsioonidelt arvukaid bioloogilisi protsesse, psüühilist tegevust ja ühiskonna elu on täiesti ekslik.

Kõlbmatuks osutus mehhaaniline determinism ka uues füüsika valdkonnas — kvantmehhaanikas. Mikroosakesed, mida kvantmehhaanika uurib, on kvalitatiivselt erinevad makrokehadest, mida uurib klassikaline mehhaanika. Kui makrokeha koordinaadi (asendi ruumis) ja kiiruse võib klassikalise mehhaanika seaduste abil määrata täiesti täpselt ja üheselt, siis «elementaarosakese» puhul seda teha ei saa. Mikromaailmas, millele klassikalise mehhaa-

nika seadused ei laiene, toimivad kvantmehhaanika seadused, mis võimaldavad iga antud ajamomendi jaoks kindlaks määrata kas osakese koordinaadi või kiiruse ning sealjuures mitte täpselt, vaid ligikaudselt, teatava tõenäosusega.

Avastanud, et mehhaaniline determinism ei ole rakendatav mikroosakeste suhtes, kuulutasid materialismi vaenlased, et determinism üldse on «saanud hävitava löögi», et võit kuulub indeterminismile. Nad kuulutasid, et mikromaailma protsessides loob põhjuslikkuse inimene ise vaatlus- ja mõõtmisoperatsioonide käigus. Tegelikult ei ole aga kaasaegne füüsika mingil määral ümber lükanud dialektilise materialismi põhjuslikkuse printsiipi, vaid vastupidi, on veel kord seda printsiipi kinnitanud. Ühtlasi on kaasaegne füüsika näidanud, et materiaalse tegelikkuse eri valdkondades avaldub determinism erinevalt.

Dialektiline materialism on vastandlik ka põhjuse ja tagajärje metafüüsilisele teineteisest eraldamisele. Teaduse ja praktika saavutustest lähtudes kinnitab dialektiline materialism, et põhjus ja tagajärg on *lahutamatult seotud.* Ilma põhjuseta ei ole tagajärge ja vastupidi. Põhjuse ja tagajärje seosel on seesmine, seaduspärane iseloom. See on niisugust liiki seos, mille puhul tagajärg tuleneb põhjusest, on viimase toime tulemuseks. Olles esile kutsutud põhjuse poolt, ei jää tagajärg ükskõikseks oma põhjuse suhtes, vaid avaldab sellele tagasimõju. Nii on tootmisprotsessis tekkivad inimeste majanduslikud suhted poliitiliste, filosoofiliste ja muude ideede põhjuseks ja allikaks, kuid need ideed mõjustavad omakorda majanduslike suhete arenemist.

Põhjuse ja tagajärje vastastikune seos väljendub ka selles, et üks ja seesama nähtus võib ühes seoses olla põhjuseks, teises seoses aga tagajärjeks. Söe põlemine elektrijaama küttekoldes on vee auruks muutumise põhjus. Aur, mis on söe põlemise tagajärg, on ise generaatori rootori pöörlemise põhjuseks. Rootori pöörlemise tagajärjeks on elektrivool, mis omakorda on paljude masinate ja mehhanismide liikumise põhjus ja allikas ning mis annab inimestele soojust, valgust jne. Seda arutlust võiks jätkata. Põhjuslikkus iseloomustabki seda vastastikuste seoste lõpmatut ahelat, maailma esemete ja nähtuste *universaalset vastastikust seost,* mille iga üksik lüli on üheaegselt nii põhjus kui ka tagajärg.

Nähtuste põhjusliku sõltuvuse tundmisel on erakordselt suur tähtsus teaduslikus ja praktilises töös. Selgitanud kasulike nähtuste põhjused, võib inimene soodustada nende toimet ja seega kiirendada talle kasulike, vajalike nähtuste ja protsesside saabumist. Näiteks teades, et pinnase hea ettevalmistamine, külviaegadest kinnipidamine, saagi õigeaegne koristamine ja teiste agrotehnika nõuete täitmine põhjustab hea saagi, täiustavad meie maa eesrindlikud kolhoosid ja sovhoosid pidevalt agrotehnikat ja saavutavad saagikuse tunduvat tõusu.

Kahjulike nähtuste põhjuste tundmine võimaldab kõrvaldada need põhjused, piirata nende toimet ja seega ära hoida inimestele kahjulikke tagajärgi.

Eriti oluline praktilise tegevuse jaoks on osata leida antud nähtuse põhilised, peamised põhjused. Peamiste põhjuste leidmine võimaldab õigesti mõista ühe või teise nähtuse tekkimist ja olemust, tema kohta teiste nähtuste seas, mõista neid seadusi, mille alusel see nähtus areneb.

Peamine põhjus on see, ilma milleta antud nähtus ei saa tekkida. Peamine põhjus määrab selle nähtuse põhilised jooned.

Mis oli näiteks nõukogude rahva võidu põhiliseks, peamiseks põhjuseks saksa fašistlike röövvallutajate üle Suures Isamaasõjas aastatel 1941—1945? Selleks põhjuseks oli nõukogude ühiskondlik ja riiklik kord, Nõukogude relvastatud jõudude võimsus, mitte aga meie maa suur territoorium või 1941. aasta karm vene talv või veel midagi taolist, nagu seda väidavad kodanluse ideoloogid. Kuigi ka viimastele teguritele kuulus mõningane osa, ei olnud nad sugugi peamisteks, määravateks põhjusteks.

Mitmekesiseid põhjusi arvestades on Kommunistlik Partei alati püüdnud leida eelkõige peamised, otsustavad põhjused. Oskus eraldada mitmekesiste põhjuste hulgast peamised põhjused lubab leida tegelikkuse nähtuste ahelas selle erilise, selle *põhilüli,* mis annab võimaluse lahendada kõik partei ja rahva ees ühel või teisel perioodil seisvad ülesanded. V. I. Lenin märkis, et poliitika kunst on selles, et leida ühiskondlike nähtuste ahelas see põhilüli, tugevasti sellest kinni haarata ja tagada seega ürituse täielik edu.

NSV Liidu rahvamajanduse arendamise pealülüks on

tehnilise progressi kiirendamine. Tehnika pidev arendamine ja täiustamine teaduse uusimate saavutuste alusel on kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise, tööviljakuse tõstmise ja rahva heaolu kasvu vältimatuks tingimuseks.

Põhjuslikkus on kõige üldisem, universaalsem seos. Kuid ta ei ammenda tegelikkuse kõiki mitmekesiseid seoseid, vaid kujutab endast, nagu märkis V. I. Lenin, osakest ülemaailmsest seosest. Maailma põhjuslike seoste keerulises süsteemis on suur tähtsus ka paratamatutel ja juhuslikel seostel. Viimaste iseloomustamisele me nüüd asumegi.

6. PARATAMATUS JA JUHUSLIKKUS

MIS ON PARATAMATUS JA JUHUSLIKKUS

Et oleks kergem mõista, mis on paratamatus ja juhuslikkus, vastame kõigepealt küsimusele: kas kõik sündmused on antud tingimustes möödapääsmatud, kas nad kõik peavad toimuma nendes tingimustes just nimelt nii ja mitte teisiti?

Kõik teavad, et kui mingi taime seeme panna mulda, siis hakkab ta idanema, kui selleks on küllaldaselt niiskust ja soojust. Võib aga juhtuda ka nii, et taim rahe tõttu hukkub. Kas need mõlemad sündmused (seemne idanemine ja taime hukkumine rahe tõttu) on möödapääsmatud?

Ei, ei ole. Igapäevased kogemused näitavad, et antud tingimustes — kui on vajalikul määral soojust ja niiskust — hakkab seeme tingimata idanema. Selline on taime enese loomus. Rahe aga võis olla, võis ka mitte olla, see võis taime hävitada, kuid võis ka taime ainult kahjustada. See, et sadas rahet, ei tulene kuidagi taime loomusest endast ega pruugi antud tingimustes sugugi ilmtingimata toimuda.

Seda nähtust või sündmust, mis antud tingimuste olemasolu korral möödapääsmatult toimub, nimetatakse *paratamatuseks* (meie näites oli paratamatuseks see, et seeme hakkas idanema). Paratamatult järgneb ööle päev, paratamatult asendub üks aastaaeg teisega. Paratamatu on töölisklassi kommunistliku liikumise tekkimine ja arenemine kapitalismi tingimustes. Selle kutsuvad esile töölisklassi elutingimused ise, tema olukord ühiskonnas, ülesanded, mis ajalugu on tema ette seadnud.

Paratamatus tuleneb areneva nähtuse olemusest, seesmisest loomusest. Ta on antud nähtuse jaoks pidev, püsiv. Erinevalt paratamatusest ei ole *juhuslikkus* (meie näites taime hukkumine rahe tõttu) möödapääsmatu. Antud tingimustes võib ta toimuda, kuid võib ka mitte toimuda, võib kulgeda üht moodi või ka teist moodi. Juhuslikkus ei tulene antud eseme loomusest, ta ei ole püsiv, ta on ajutine. Kuid ka juhuslikkus ei ole ilma põhjuseta. Tema põhjus aga ei ole esemes endas, vaid sellest väljaspool — välistes tingimustes ja olukordades.

PARATAMATUSE JA JUHUSLIKKUSE DIALEKTIKA

Paratamatus ja juhuslikkus on vastastikku dialektiliselt seotud. Üks ja seesama sündmus on üheaegselt nii paratamatu kui ka juhuslik — ühes suhtes paratamatu ja teises suhtes juhuslik. Seesama rahe, mis on taime hukkumise seisukohalt juhuslik, on paratamatu kui rahe sadamise kohas tekkinud atmosfääriliste tingimuste tagajärg.

Vastupidiselt dialektika pooldajatele eitavad metafüüsikud paratamatuse ja juhuslikkuse vastastikust seost. Ühed neist tunnistavad ainult paratamatust ja eitavad igasugust juhuslikkust arenemises. Nende arvates toimub kõik möödapääsmatult, paratamatult ja sellepärast on inimene võimetu midagi ette võtma, ta peab vaid passiivselt ootama sündmuste möödapääsmatut, muutmatut kulgu. Teised tunnistavad ainult juhuslikkust, mis sisuliselt tähendab teaduse eitamist, selle eitamist, et inimene on võimeline sündmuste kulgu ette nägema ja juhtima.

Paratamatus ja juhuslikkus võivad teineteiseks üle minna: ühtedes tingimustes juhuslik muutub paratamatuseks teistes, muutunud tingimustes, ja vastupidi. Näiteks ürgühiskonnas oli kaubavahetusel juhuslik iseloom. Kõik, mida üks või teine sugukondlik kogukond tootis, tarvitas tavaliselt ta ka ise ära. Eraomanduse tekkimise ja arenemisega kaubavahetus laienes ning kapitalismi ajal muutus see objektiivseks paratamatuseks.

Teineteisest isoleerituna, puhtal kujul paratamatust ja juhuslikkust ei ole olemas. Paratamatus esineb ühes või teises protsessis kui arenemise peasuund, tendents, kuid see tendents rajab endale teed läbi tohutu hulga juhuslikkuste.

Juhuslikkus *täiendab* paratamatust, see on *paratamatuse avaldumise vorm.* Juhuslikkuste massi taga peitub alati objektiivne paratamatus, seaduspärasus. Võtame mingi gaasi, mis on suletud anumasse. Selle gaasi molekulid on pidevas korrapäratus liikumises, põrkuvad juhuslikult kokku üksteisega, samuti ka anuma seintega. Vaatamata sellele on gaasi surve anuma kõigile seintele ühesugune, selle määravad paratamatuse jõul füüsikaseadused. Nii teeb paratamatus endale teed molekulide juhusliku liikumise kaudu, määrates ära surve, samuti ka temperatuuri, tiheduse, erisoojuse ja teised gaasi omadused. Juhuslikkus on paratamatuse avaldumisvormiks ka ühiskonna arenemises. Väärtusseaduse toime kapitalismi tingimustes leiab oma väljenduse hindade juhuslikus kõikumises turul, need hinnad aga kujunevad nõudmise ja pakkumise mõjul.

PARATAMATUSE JA JUHUSLIKKUSE KATEGOORIA TÄHTSUS

Teaduslikus ja praktilises tegevuses on äärmiselt tähtis arvestada paratamatuse ja juhuslikkuse objektiivset dialektikat. Just see ongi teaduse ülesanne, et välise näilikkuse tagant, arvutute juhuslike nähtuste ja seoste tagant leida seesmised, paratamatud seosed. Seaduste, objektiivse paratamatuse tundmine võimaldab inimesel allutada oma huvidele arvutu hulga loodusnähtusi ja ühiskonnaelu nähtusi. Kõik teadused peavad eelkõige orienteeruma paratamatuse tunnetamisele. Selles mõttes öeldaksegi, et teadus on juhuslikkuse vaenlane. Nii on ühiskonnateaduse ülesanne selles, et tunnetada ühiskonna arenemise objektiivset paratamatust ja selle tunnetatud objektiivse paratamatuse alusel ühiskondlikku korda töötajate huvides ümber kujundada.

Kuid teadus ei tohi ignoreerida ka juhuslikkust. Kuna juhuslikkus eksisteerib ja tegelikkuse protsessidele teatavat mõju avaldab, siis on teadus kohustatud uurima juhuslikkuse osa arenemises, kaitsma inimest ebasoodsate juhuste eest. Näiteks põllumajandusteaduse ülesandeks on välja töötada sellised pinnase harimise, põllumajanduslike kultuuride kasvatamise ja koristamise meetodid, mis võimaldaksid saada head saaki ka kõige ootamatumate ebasoodsate ilmastikutingimuste puhul.

Erinevates ajaloolistes tingimustes avaldub paratama-

tuse ja juhuslikkuse vastastikune seos erinevalt. Kapitalistliku omanduse valitsemine tingib seda, et kapitalismi tingimustes paratamatus toimib stiihiliselt. Väärtusseadus, anarhia ja konkurentsi seadus rajavad siin endale teed läbi arvutu hulga juhuslikkuste massi. Sellepärast ei ole inimestel kapitalismi ajal võimalik juhtida ühiskonna elu plaanipäraselt. Inimesed on nende stiihiliste jõudude käes pimedaks mängukanniks. Puhaskasu, kasum on kapitalistliku tootmise paratamatu reguleerija, kuid see reguleerija toimib turuhindade juhuslike kõikumiste massi kaudu. Need hinnad aga sõltuvad niisama juhuslikust nõudmise ja pakkumise muutumisest. Juhuslik on kapitalismi tingimustes ka tööjõu jaotus. Kõik see tekitab töölises ebakindlust homse päeva suhtes: iga hetk võib ta kaotada töö, ilma jääda vajalikest elatusvahendeist. Ebakindlalt tunneb end kapitalismi tingimustes isegi ettevõtja, eriti väike- ja keskettevõtja, kes iga minut võib osutuda laostatuks, kui ta ei suuda vastu pidada võitluses võimsama konkurendiga.

Tänu sotsialismile omaste seaduspärasuste toimele on inimestel sotsialismi tingimustes võimalik ajaloosündmuste käiku ette näha ja oma tegevust kõigil elualadel planeerida. Siin avaldub ühiskondlik paratamatus inimeste teadliku, sihikindla tegevuse kaudu. Ühiskonna arenemise objektiivse paratamatuse oskusliku kasutamise tõendiks on meie rahvamajandusplaanid.

Nõukogude inimeste teadlik ja plaanipärane tegevus Kommunistliku Partei juhtimisel piirab järsult juhuslikkuse osa sotsialismimaal. Kuid ka sotsialismi tingimustes juhuslikkused eksisteerivad ja toimivad. Majanduses esineb juhtumeid, kus sõltuvalt mitmesugustest välistest olukordadest jäävad maha ühed või teised tööstus- või põllumajandusharud, üksikud ettevõtted ei täida plaani, mis toob endaga kaasa teatavaid disproportsioone ja mittevastavusi rahvamajanduse arenemises. Vahel on juhuslikkus seotud ilmastikutingimustega — põud, üleujutus, suured lumesajud jne.

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus püüavad viia miinimumini juhuslikkuse ebasoodsat toimet meie ühiskonnas. Sel eesmärgil täiustatakse pidevalt planeerimist, tootmise organiseerimist, kasutatakse teaduse saavutusi, luuakse riiklike reservide võimas süsteem. Kuna tunduv osa juhuslikke kõrvalekaldumisi kavandatud are-

nemisjoonest on tingitud üksikute majandustöötajate nõrgast tööst, siis osutab partei erilist tähelepanu erinevate rahvamajandusharude juhtimise täiustamisele ja kindlustamisele, juhtiva kaadri vastutustunde kasvatamisele.

Paratamatus avaldub alati kindlates objektiivsetes tingimustes. Ent tingimused ise muutuvad. Vastavalt sellele muutub ja areneb ka paratamatus. Kuid ükski uus paratamatus ei teki valmis kujul, juba täiesti formeerunud kujul, vaid eksisteerib algul kui võimalus, mis muutub tegelikkuseks üksnes siis, kui selleks on olemas soodsad tingimused.

Vaatleme järgnevalt võimalikkuse ja tegelikkuse kategooriat.

7. VÕIMALIKKUS JA TEGELIKKUS

MIS ON VÕIMALIKKUS JA TEGELIKKUS

Uus, arenev on paratamatu, kuid ta ei teki ühekorraga. Algul kujunevad tema tekkimiseks vaid teatud eeldused, tegurid, siis need eeldused arenevad ja valmivad, ning objektiivsete seaduste toimel tekib uus ese või nähtus. Neid tegelikkuses eksisteerivaid uue tekkimise eeldusi nimetataksegi *võimalikkuseks*. Nii peitub igas lootes võimalus areneda, muutuda täiskasvanud organismiks. Lootest arenenud täiskasvanud organism on juba tegelikkus. *Tegelikkus* kujutab endast teostunud, realiseerunud võimalikkust.

Võimalikkus tuleneb objektiivsetest seaduspärasustest, viimased sünnitavad teda. Nii loob organismi ja ümbritseva keskkonna ühtsuse seadus võimaluse välistingimuste muutmise kaudu organismi sihikindlalt mõjutada, uusi taime- ja loomaliike aretada. Rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus sotsialismi ajal loob planeerimise võimaluse jne.

Et maailma esemed ja nähtused on vastuolulised, siis on ka võimalused vastuolulised. Tuleb eristada *progressiivseid* (positiivseid) ja *reaktsioonilisi* (negatiivseid) võimalusi. Näiteks on igas sotsiaalses revolutsioonis nii progressiivsete jõudude võidu positiivne võimalus kui ka reaktsiooniliste jõudude võidu negatiivne võimalus. Kuid ajaloo objektiivsete seaduste toimel võidab lõpuks progressiivne võimalikkus, samal ajal kui reaktsioonilise võimalikkuse võit, kuigi üksikjuhtumeil seda esineb, on aju-

tine, mööduva iseloomuga. Näiteks oli reaktsiooni võit Venemaa 1905.—1907. aasta revolutsioonis ajutine. Möödusid mõned aastad ja 1917. aastal saavutas proletariaat liidus talurahvaga otsustava võidu algul tsarismi, siis aga ka kodanluse üle.

Nagu kõik muu maailmas, nii ka võimalikkused *arenevad, liiguvad*: ühed neist kasvavad ja laienevad, teised aga vähenevad ja ahenevad. Nagu teada, murdis meie maa esimesena läbi imperialismi ahelast ja oli kaua aega ümbritsetud imperialistlikest riikidest. Sellepärast oli kohe pärast Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu meie maal kõrvuti sotsialismi võidu võimalikkusega ka teatav võimalus kapitalismi restaureerimiseks. Nõukogudemaa võimsuse suurenedes sotsialismi võidu võimalikkus kasvas pidevalt ja see muudeti tegelikkuseks. *«Sotsialism,»* rõhutatakse NLKP programmis, *«mille paratamatust oliid teaduslikult ette kuulutanud Marx ja Engels, sotsialism, mille ülesehitamise plaani kavandas Lenin, muutus Nõukogude Liidus reaalseks tegelikkuseks.»*[1] Samaaegselt sotsialismi ehitamise edusammudega vähenes järjest kapitalismi restaureerimise võimalus ja tänapäeval sellist võimalust praktiliselt ei olegi enam olemas, sest maailmas ei ole niisuguseid jõude, mis suudaksid meie maal kapitalismi taastada, mis suudaksid võimsat sotsialismileeri purustada. Sotsialism on meie maal võitnud täielikult ja lõplikult.

Marksistlik dialektika eristab abstraktset ja reaalset võimalikkust.

Abstraktne (formaalne) võimalikkus on selline võimalikkus, mida antud ajaloolistes tingimustes ei saa realiseerida. Näiteks päikesesüsteemi planeetide kokkupõrkumise võimalikkus teiste suurte taevakehadega on abstraktne võimalikkus. Selle võimalikkuse teostumise määr on äärmiselt tühine.

Abstrakset, formaalset võimalikkust ei tohi ära segada võimatuga. Võimatu ei saa kunagi teostuda, sest see on vastuolus objektiivsete seadustega. Võimatu on näiteks lepitada kodanluse ja proletariaadi huve. Abstraktne võimalikkus aga ei ole vastuolus seadustega ja põhimõtteliselt võib ta olla teostatud, kuid seda ainult siis, kui selleks tekivad vastavad tingimused.

Reaalne võimalikkus on selline võimalikkus, mille teos-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 14.

tumiseks on antud konkreetsetes ajaloolistes tingimustes olemas vajalikud eeldused. Näiteks kõigi asumaade ja sõltuvate riikide vabanemine koloniaalrõhumisest on reaalne võimalikkus. See protsess toimubki praegu meie kõigi nähes.

Erinevused abstraktse ja reaalse võimalikkuse vahel on suhtelised. Arenemisprotsessis võib abstraktne võimalikkus muutuda reaalseks. Veel mõned aastad tagasi oli inimese teistele planeetidele lendamise võimalikkus abstraktne: selleks ei olnud vajalikke tehnilisi vahendeid. Selle võimalikkuse reaalsus on eriti kasvanud pärast seda, kui Nõukogude kangelased kosmonaudid esimest korda inimkonna ajaloos sooritasid enneolematud lennud kosmose avarustesse. Aeg, mil inimese jalg astub Kuule ja teistele päikesesüsteemi planeetidele, ei ole enam kaugel. Utopistlike sotsialistide unistused sotsialismile ülemineku võimaliikkusest XIX sajandi algul olid abstraktsed: tol ajal ei olnud veel seda jõudu, kes pidi viima sotsialismi võidule, ei olnud veel küllaldaselt organiseeritud revolutsioonilist proletariaati. Käesoleval ajastul on see võimalikkus muutunud reaalseks ning tunduvas osas maailmas on see võimalikkus juba muudetud tegelikkuseks.

VÕIMALIKKUSE MUUTUMINE TEGELIKKUSEKS SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Looduses muutub võimalikkus tegelikkuseks stiihiliselt, ebateadlikult. Ühiskonnas aga on otsustav osa võimalikkuse realiseerimisel inimeste sihikindlal, teadlikul tegevusel. Ilma inimese aktiivse vahelesegamiseta, kes tegutseb tema poolt tunnetatud seaduste alusel, võimalikkus tegelikkuseks ei muutu. Näiteks käesoleval ajal olemasolev võimalus säilitada rahu muutub tegelikkuseks siis, kui inimkonna kõik rahupooldavad jõud aktiivselt võitlevad rahu eest.

Praktilise tegevuse protsessis maailma ümber kujundades avavad inimesed maailmas peituvad võimalused ja saavutavad nende võimaluste muutmise tegelikkuseks. Eriti vajalik on arvestada reaalseid võimalusi ja saavutada nende teostumine sotsialismi tingimustes.

Nõukogude sotsialistlikus korras peituvad tohutud majandusliku, poliitilise ja kultuurilise progressi võimalused. Neid võimalusi arvestab oskuslikult ja realiseerib

õigeaegselt Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei, kes hoolikalt toetab ja arendab uue, eesrindliku võrseid. Progressiivsete võimaluste realiseerimisest on huvitatud kogu nõukogude rahvas ja sellepärast muutub sotsialistlikus ühiskonnas võimalikkus tegelikkuseks enneolematult kiire tempoga.

Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena tekkinud sotsialismi loomise võimalikkuse viis nõukogude rahvas ellu erakordselt lühikese aja jooksul. Sotsialismi ülesehitamine tekitas uue, kõige suurepärasema võimalikkuse, mida inimkond tunneb — kommunismi loomise reaalse võimaluse.

Käesoleval ajal on meie maal olemas kõik võimalused kommunismi ülesehitamiseks. Meie ühiskonnal on tohutu loov jõud. Meil on võimas, esmaklassilise tehnikaga varustatud tööstus, mehhaniseeritud suurpõllumajandus, meie teadus on kõige eesrindlikum maailmas. Meie maa loodusrikkused on ammendamatud ja nad loovad vajaliku eelduse majanduse piiramatuks arendamiseks. Meil on suurepärane kvalifitseeritud kaader, kes on võimeline lahendama kommunismi ehitamise kõige keerukamaid ülesandeid. Nõukogude rahvast juhib tark ja võitlustes karastunud partei.

Meie maal kommunismi ülesehitamise võimalikkuse tegelikkuseks muutmise teed on kavandatud NLKP programmis, milles on välja töötatud kommunismi ehitamise konkreetne plaan. Kommunism on rahva käte, tema energia, mõistuse töö. See aga tähendab, et kommunismi ülesehitamise võimalikkuse muutmiseks tegelikkuseks peab iga nõukogude inimene ennastsalgavalt töötama talle usaldatud töölõigus. Kommunismi saatus otsustatakse vahetult ettevõtetes ja ehitustel, kolhoosides ja sovhoosides, teaduslikes asutustes. Nõukogude inimestest, nende teadlikkusest, nende aktiivsusest sõltub ka NSV Liidu rahvamajanduse arendamise plaanide täitmine, mis on otsustavaks sammuks teel kommunismile.

Niisiis, me vaatlesime marksistliku dialektika seadusi ja kategooriaid ning saime ettekujutuse materiaalse maailma üldisest arenemisest ja universaalsetest seostest. Nüüd on meie ülesanne selles, et välja selgitada, kuidas inimene seda materiaalset maailma tunnetab. Sel eesmärgil peame me tundma õppima dialektilise materialismi tunnetusteooriat.

VIII PEATÜKK

DIALEKTILISE MATERIALISMI TUNNETUSTEOORIA

Inimkonna rikkalikel kogemustel ning teaduse ja revolutsioonilise praktika suurtel saavutustel põhinedes on dialektiline materialism seisukohal, et maailma on täiesti võimalik tunnetada ja et inimmõistus on võimeline looma endale õige ettekujutuse materiaalsest tegelikkusest.

Vaatleme nüüd üksikasjaliselt, mida kujutab endast maailma tunnetamise protsess ja kuidas see protsess kulgeb.

1. MIS ON TUNNETUS

Tunnetus on objektiivse maailma ja tema seaduste aktiivne, sihikindel peegeldamine inimese ajus. Tunnetuse allikaks on inimest ümbritsev välismaailm, mis avaldab inimesele mõju ja kutsub temas esile vastavad aistingud, kujutlused, mõisted. Inimene näeb metsi, põlde, mägesid, tunneb päikesesoojust ja -valgust, kuuleb lindude laulu ja tunneb lillede lõhna. Kui need väljaspool inimese teadvust eksisteerivad esemed ei avaldaks talle mõju, siis ei oleks inimesel neist vähimatki ettekujutust. Seejuures on tähtis rõhutada, et inimene mitte ainult lihtsalt ei taju maailma esemeid ja nähtusi, vaid ka mõjutab neid *aktiivselt, praktiliselt,* millel peatume üksikasjalisemalt hiljem.

Marksistliku, dialektilismaterialistliku tunnetusteooria aluseks on seisukoht, et meie teadmiste *ainsaks allikaks* on objektiivne maailm, selle esemed ja nähtused.

Idealistid ei pea objektiivset tegelikkust meie teadmiste allikaks. Tunnetamise objektiks on idealistlikus filosoofias kas teadvus, üksikinimese (subjekti) aistingud või mingi müstiline teadvus («absoluutne idee», «maailmavaim» jms.), mis eksisteerivat väljaspool inimest. Midagi selle-

taolist jutlustavad ka kirikutegelased. Nende arvates ei ole inimene võimeline tunnetama looduse ja ühiskonnaelu nähtuste olemust. Ta on vaid võimeline kirjeldama ja klassifitseerima jumaliku loomingu tulemusi, kusjuures sedagi teeb ta üksnes jumala armust.

Tõsise löögi idealismile ja papimeelsusele andsid Marxieelsed materialistid, kes käsitlesid tunnetust kui välisesemete peegeldust inimese peas. Kuid nende vaated tunnetusprotsessi kohta olid piiratud iseloomuga. Metafüüsikutena ei osanud nad tunnetusprotsessi suhtes rakendada dialektikat. Peegeldust käsitlesid nad kui eseme passiivset jäljendit inimese ajus. Nii pidas prantsuse XVIII sajandi materialist Diderot aju millekski vahataoliseks, millele esemed jätavad oma jälje. Marxi-eelsed materialistid ei võtnud arvesse tunnetava subjekti, inimese aktiivsust ja elutegevust. Pealegi ei mõistnud nad hinnata praktika osa tunnetamises ja selles oli nende peamine piiratus.

Marx ja Engels ületasid eelneva filosoofia piiratuse tunnetusprotsessi mõistmises ja lõid kvalitatiivselt uue, *dialektilismaterialistliku tunnetusteooria.*

Marksistliku tunnetusteooria põhiline erinevus on selles, et marksistlik teooria *peab tunnetusprotsessi aluseks praktikat, inimeste materiaalset tegevust, tootmistegevust.* Selle tegevuse käigus inimesed tunnetavadki esemeid ja nähtusi. Marksismi filosoofias on praktika nii tunnetusprotsessi lähtepunktiks, aluseks kui ka teadmiste tõesuse, õigsuse kriteeriumiks. «Elu, praktika seisukoht peab olema tunnetusteooria esimeseks ja põhiliseks seisukohaks. Ning see seisukoht viib vältimatult materialismile...»[1] märgib V. I. Lenin.

Just praktikas, inimeste materiaalses tootmistegevuses avaldubki inimtunnetuse aktiivsus ja sihipärasus. Praktilises tegevuses ei avalda inimene aktiivset mõju maailmale üksikult, vaid koostöös teiste inimestega, kogu ühiskonnaga. See aga tähendab, et kui tunnetuse *objektiks,* selle allikaks on materiaalne maailm, siis tunnetuse *subjektiks,* selle kandjaks on inimühiskond. Tunnetuse *sotsiaalse, ühiskondliku* loomuse tunnistamine on marksistliku tunnetusteooria tähtis erijoon.

Marksismi rajajad avasid tunnetusprotsessi *dialektika.*

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 126.

Dialektilise materialismi seisukohalt on tunnetamine mõtlemise lõpmatu lähenemine tunnetatavale esemele, mõtte liikumine mitteteadmiselt teadmisele, osaliselt, mittetäielikult teadmiselt täielikuma, täiuslikuma teadmise poole. Vananenud teooriaid uutega asendades, vanu teooriaid täpsustades liigub tunnetus edasi, avab meile üha uusi tegelikkuse külgi.

Kuna praktika on tunnetuse alus, siis selgitame, mis on praktika ja milline on tema osa tunnetusprotsessis.

2. PRAKTIKA KUI TUNNETUSPROTSESSI LÄHTEPUNKT JA ALUS

Praktika on inimeste aktiivne tegevus, mis on suunatud looduse ja ühiskonna ümberkujundamisele. Praktika aluseks on töö, materiaalne tootmine. Peale selle kuulub praktikasse poliitiline võitlus, klassivõitlus, rahvuslik vabadusliikumine, samuti ka teaduslik katse, eksperiment. Praktikal on ühiskondlik iseloom. Praktika ei ole ainult üksikisikute tegevus, vaid eelkõige just suurte inimrühmade, kõigi töötajate tegevus, kes loovad materiaalseid hüvesid.

Praktikas mitte üksnes kujundatakse ümber looduses olemasolevaid esemeid, vaid luuakse ka niisuguseid esemeid, mida looduses valmiskujul olemas ei ole. Inimene toodab väga paljusid kunstlikke materjale, mis ületavad vastupidavuse, ilu ja praktilisuse poolest looduses esinevaid materjale.

Praktika on tunnetuse *lähtepunkt* ja *alus*.

Miks? Eelkõige sellepärast, et tunnetamine ise on tekkinud praktika alusel ja peamiselt materiaalse tootmise mõjul. Juba oma olemasolu esimestest sammudest peale oli inimene sunnitud töötama, hankima endale elatusvahendeid. Tööprotsessis puutus ta kokku loodusjõududega ning neid ümber kujundades, oma huvide teenistusse pannes tunnetas ta neid järk-järgult. Tootmise arenemine nõudis aga järjest uusi teadmisi. Juba kaugel muinasajal tekkis inimestel vajadus mõõta maatükke, pidada arvestust tööriistade ja töösaaduste kohta. Selle tulemusena tekkisid matemaatiliste teadmiste alged. Inimene ehitas elamuid, sildu, teid, niisutussüsteeme ja püstitas muid ehitusi. Kõigeks selleks oli aga vaja tunda mehhaanika

seadusi. Nii arenes aja jooksul praktiliste vajaduste mõjul inimeste tunnetusvõime, tekkisid teadused. Praktika on ka ühiskonnateaduste tekkimise aluseks. Nagu teame, on ka marksism tekkinud proletariaadi revolutsioonilise võitluse praktika graniitsel alusel.

Peale selle seab praktika tunnetuse ette kindlad ülesanded, soodustab nende ülesannete lahendamist. Sellesamaga viib ta tunnetust edasi. Nii seadis kolhooside ja sovhooside tootmisalane praktika NSV Liidus bioloogiateaduse ette tähtsa ülesande: välja töötada uute saagirikaste taimesortide ning suure produktiivsusega loomatõugude aretamise viisid ja võtted. Bioloogid-mitšurinlased lahendavad seda ülesannet edukalt. Nende aretatud väärtuslikud taimesordid ja loomatõud on ulatuslikult levinud meie kodumaa kolhoosides ja sovhoosides.

Ja lõpuks varustab praktika teaduslikku tunnetamist aparaatide, instrumentide ja seadistega ning soodustab niiviisi tunnetuse arenemist. Oleks olnud võimatu tunnetada aatomituuma saladusi ilma ülivõimsate kiirendajateta ja teiste väga keeruliste teaduslike aparaatideta ning seadeldisteta, mida on loonud kaasaegne tööstus. Võimatu on ette kujutada kaasaegset teadust ilma elektronmikroskoopideta, kosmiliste rakettideta ja paljude teiste lihtsate ja keeruliste tunnetamise vahenditeta. Kõik need vahendid on inimese materiaalse, praktilise tegevuse vili.

Praktika ei ole üksnes tunnetuse alus, vaid ka tunnetuse *eesmärk*. Selleks inimene tunnetabki teda ümbritsevat maailma, avastab selle arenemisseadusi, et kasutada tunnetuse tulemusi oma praktilises tegevuses. Tõsi küll, alati ei leia need tulemused kohest rakendamist praktikas. Näiteks õpiti aatomi jagunemist tundma rohkem kui viiskümmend aastat tagasi, kuid aatomienergiat praktilisteks eesmärkideks kasutama õppis inimene alles hiljuti. Ja kuigi teaduslikud avastused on sageli ajaliselt eraldatud nende kasutusele võtmisest aastakümnetega, on nad ikkagi alati sõltuvad elu vajadustest ja viimaste poolt esile kutsutud.

TEOORIA JA PRAKTIKA ÜHTSUS

Tunnetamine on inimtegevuse üks liike, see on inimeste *teoreetiline* tegevus. Kuid teooria iseenesest ei ole võime-

line tegelikkust muutma, ja selles on tema erinevus praktikast. Teooria vaid peegeldab maailma, üldistab inimkonna praktilisi kogemusi. Kuid praktikat üldistades avaldab teooria ka tagasimõju praktikale, soodustab selle arenemist. Teooria ilma praktikata on eesmärgitu. Praktika ilma teooriata on pime. Teooria näitab praktikale teed, aitab tal leida kõige efektiivsemaid vahendeid praktiliste eesmärkide saavutamiseks.

Võtame näiteks loodusteaduse. Tekkinud praktika alusel ning olles inimeste tootmiskogemuste tulemuste üldistus, annab loodusteadus ühtlasi tootmisele hindamatut abi. Ta aitab välja töötada uusi tootmismeetodeid, luua uusi suure tootlikkusega masinaid ja mehhanisme, kunstlikke tooraineid ning materjale jne.

Ülisuur tähtsus on marksistlik-leninlikul teoorial ühiskonna arenemises. Marksism-leninism kui tegelikkuse õige, erakordselt põhjalik peegeldus, kui proletariaadi revolutsioonilise võitluse praktika üldistus juhib proletariaati võitluses sotsialismi ja kommunismi eest. Marksismi-leninismi õpetuse jõud on selles, et ta on õige, et ühiskonna arenemise tõelisi seadusi avastades annab ta kommunistlikele parteidele võimaluse nii õigesti tegutseda kaasajal kui ka ette näha tulevikku ja praktilist tegevust mitmete aastate peale teaduslikult ette planeerida. Kommunistide partei peab oma tähtsaks ülesandeks, pühaks kohustuseks nõukogude ühiskonna elus ja maailma revolutsioonilises liikumises esilekerkinud uute nähtuste tundmaõppimise ja üldistamise alusel marksistlik-leninlikku teooriat edasi arendada.

Teooria ja praktika ühtsus on marksismi-leninismi kõrgeim printsiip. See printsiip on eriti suure tähtsuse omandanud meie päevil, mil marksistlik-leninlik teooria on ühte sulanud kommunismi ehitamise praktikaga, mil kommunismi ehitamise praktiliste küsimuste lahendamine on ühtlasi suurte teoreetiliste küsimuste lahendamine.

«Elu poolt esitatavate uute probleemide teoreetiline läbitöötamine ja õigeaegne praktiline lahendamine,» öeldakse NLKP programmis, «on vajalik tingimus ühiskonna edukaks edasiliikumiseks kommunismile.»[1]

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 109.

Kõige täielikuma väljenduse on teooria ja praktika ühtsuse printsiip leidnud Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei tegevuses. Kogu oma praktilises töös juhindub meie partei marksistlik-leninlikust teooriast. Ühtlasi arendab ta pidevalt seda teooriat praktika uute nõudmiste alusel.

Teooria ja praktika orgaanilise ühtsuse suurepäraseks näiteks on Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Programmis esitatud tähtsad teoreetilised seisukohad on sotsialistliku ja kommunistliku ülesehitustöö praktika üldistamise tulemus, nad teenivad praktikat, programmis välja töötatud praktilised abinõud aga põhinevad marksismi-leninismi võimsal teoorial, arendavad omakorda loovalt seda teooriat. Näiteks tähtis teoreetiline seisukoht, et proletariaadi diktatuur on Nõukogudemaal ammendanud oma funktsioonid, põhineb rikkalikel kogemustel, mida nõukogude rahvas on omandanud võitluses sotsialismi ja kommunismi eest. Need kogemused näitavad veenvalt, et proletariaadi diktatuur, olles täitnud oma ajaloolised ülesanded — taganud ekspluateerivate klasside likvideerimise, sotsialismi võidu ja ülemineku kommunismi laiahaardelisele ehitamisele NSV Liidus —, ei ole sisemise arenemise seisukohalt meie maal enam vajalik. Proletariaadi diktatuuri riik on muutunud üldrahvalikuks riigiks.

NLKP programm näitab, et sotsialismi ja kommunismi ehitamise protsess on samal ajal ka marksistlik-leninliku teooria rikastumise protsess miljoniliste rahvahulkade praktiliste kogemuste baasil.

3. ELAVALT KAEMUSELT ABSTRAKTSELE MÕTLEMISELE

Tunnetus ei seisa paigal, ta liigub, areneb pidevalt. See tunnetuse arenemine leiab väljenduse tunnetuse liikumises vahetult elavalt kaemuselt abstraktsele mõtlemisele. «Elavalt kaemuselt abstraktsele mõtlemisele ja *seile juurest praktikale* — niisugune on *tõe* tunnetamise, objektiivse reaalsuse tunnetamise dialektiline tee,»[1] kirjutas V. I. Lenin.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 38. kd., lk. 157.

Tunnetus algab alati tutvumisest välismaailma esemetega meeleorganite abil. Selles veenavad meid igapäevased kogemused. Otsustanud tundma õppida mingit meile võõrast asja, me eelkõige vaatleme teda, kui on vaja, siis kombime teda kätega, proovime, milline on ta maitse jne. Esemete vahetu tajumine meeleorganite abil moodustabki tunnetamise algetapi, esimese sammu tunnetamise teel. See on inimese tunnetustegevuse esimene aste. Praktikas looduse esemete ja nähtustega kokku puutudes saab inimene esimesed muljed neist meeleorganite abil. Meeleorganid on omamoodi väravad, mille kaudu välismaailm «tungib» inimese teadvusse. Tänu meeleorganitele tunnetab inimene looduse värve ja lõhnu, tema viljade maitset, looduses tekkivaid helisid jne.

Meelelise tunnetuse põhivormiks on aisting. *Aisting* on eseme üksikute omaduste, iseärasuste, külgede peegeldus. Esemed võivad olla kuumad ja külmad, tumedad ja heledad, siledad ja karedad — kõik need ja paljud teised omadused kutsuvad meie meeleorganitele mõjudes esile teatud aistinguid.

Inimese organismile on aistingute kujundamiseks vastav füsioloogiline aparaat. See aparaat koosneb meeleorganitest, närvikiududest, mille kaudu ärritused antakse edasi nagu elektrivool mööda traate peaaju vastavatesse osadesse, ja lõpuks nendest peaaju osadest, kus ärritused kujundatakse ümber vastavateks aistinguteks. Teatud heli poolt inimese kõrvas tekitatud ärritus kujundatakse ümber heliaistinguks, valguse toime silmale — valguseaistinguks jne.

Aistingute tohutu tähtsus tunnetusprotsessis on selles, et nad annavad materjali, mis võimaldab meil eseme üle otsustada. Kogu järgnev tunnetusprotsess tugineb neile andmetele eseme kohta, mida me saame aistingutest.

V. I. Lenin defineeris aistingut kui *objektiivse maailma subjektiivset kujundit.* Olles objektiivselt eksisteerivate esemete peegeldus, ei ole aisting nende mehhaaniline jäljend inimese ajus, vaid on *ideaalne* kujund. See kujund on *subjektiivne*, sest ta ei kuulu välismaailma, vaid inimesele (subjektile) ja inimkonnale. See aga tähendab, et aistingute iseloomule avaldavad teataval viisil mõju inimpsüühika spetsiifilised seaduspärasused, antud inimese

isiklikud omadused ja mis on peamine — need sotsiaalsed tingimused, see ühiskondlik keskkond, kuhu see inimene kuulub.

Aistingute subjektiivsuse üheks avalduseks on see fakt, et inimesed tajuvad erinevalt ühtesid ja neidsamu välismõjutusi. Võtame järgmise näite. Kaks seltsimeest kuulavad üheaegselt sümfoonilist muusikat. Ühel neist on muusikaline kuulmine, sellepärast on muusika tema jaoks helide äärmiselt rikas gamma, mis kutsub temas esile kõige erinevamaid kujundeid, erinevaid tundeid. Teisel seltsimehel aga ei ole head muusikalist kuulmist ja helid ei avalda talle erilist mõju, ei kutsu temas esile väikestki osa neist tundeist, mida tunneb tema seltsimees. Tähendab, kaks täiesti normaalset inimest tajuvad ühtesid ja neidsamu väliseid mõjusid erinevalt.

Kas ei järeldu siit, et meeleorganid ei anna meile maailmast õiget ettekujutust? Ei, ei järeldu. Inimese igapäevased kogemused, teaduse andmed näitavad, et meeleorganid meid ei peta. Kui ühelt meeleorganilt saadud andmed kutsuvad esile kahtluse, siis me pöördume teiste meeleorganite poole. Ega siis asjatult pöördu inimene, kes oma silmi ei usu, kompimise poole, ja kui see ei ole veel piisav, siis on inimese käsutuses ka teiste inimeste silmad ja käed. Kui ka sellest on veel vähe, siis pöördub inimene seadmete, kogemuste, praktika poole. Ühtede meeleorganite kaudu saadud andmeid teiste meeleorganite andmetega, teiste inimeste tunnete, kogemuste ja praktikaga kontrollides saame üldiselt õige ettekujutuse meeleorganitele kättesaadavatest esemetest.

Peale aistingute on meelelise tunnetamise vormideks ka tajud ja kujutlused. *Taju* on meelelise tunnetuse kõrgem vorm. Ta peegeldab eset selle meelelises vahetus tervikliikkuses, eseme väliste külgede, iseärasuste kogusummas. *Kujutlus* on varemtajutu taastamine inimese teadvuses. Näiteks me võime endale ette kujutada koolivenda, kuigi me pole teda juba mitu aastat näinud.

LOOGILINE TUNNETUS

Pilt, mille annavad meeleorganid, on erakordselt rikas ja värvikas. Kuid sellele vaatamata on ta piiratud ega ole kaugeltki täielik. Meeleline teadmine annab meile ette-

kujutuse vaid esemete üksikutest, välistest külgedest. Näiteks võib meeleorganite abil vaadelda elektrilampi, kuid ette kujutada seda, et elektrivool on teatava kiirusega liikuvate elektronide vool, me ei saa. Võimatu on meeleorganite abil tajuda valguse tohutut kiirust, «elementaarosakeste» liikumist aatomis ning paljusid teisi keerukaid nähtusi looduses ja ühiskonna elus.

Ühesõnaga — meeleline tunnetus ei saa meile avada esemete seesmist loomust, nende olemust, nende arenemise seadusi. Kuid just selles seisabki tunnetuse põhiline ülesanne. On ju teada, et vaid seaduste, esemete olemuse tundmine võib inimestele olla juhendiks nende praktilises tegevuses. Siin tulebki appi abstraktne ehk, nagu seda veel nimetatakse, loogiline mõtlemine.

Loogiline tunnetamine on kvalitatiivselt uus, kõrgem aste tunnetuse arenemises. Loogilise tunnetuse ülesandeks on avada eseme peamised omadused ja tunnused. Loogilise mõtlemise astmel tunnetatakse tegelikkuse arenemise seadusi, mis on inimesele nii vajalikud praktilises tegevuses.

Loogilise mõtlemise põhivormiks on mõiste. *Mõiste* ei peegelda esemete kõiki külgi, vaid ainult *olulisi, üldisi* külgi, mööda minnes teisejärgulistest tunnustest ja heites need kõrvale. Võtame näiteks mõiste «inimene». Selles mõistes ei peegeldu iga üksiku inimese kõik tunnused. Siia ei kuulu andmed inimese rahvuse, tema elukoha ja elamise aja, vanuse jms. kohta. Selles mõistes on fikseeritud vaid üldine, oluline, kõikidele inimestele omane — võime teha tööd, toota materiaalseid hüvesid, mõtelda. Täpselt samuti hõlmavad mõisted «puu», «loom», «klass», «tootmine» jt. esemete üldisi, olulisi tunnuseid.

Mõistete kujunemise aluseks on praktika. Näiteks enne seda, kui inimene kujundas kolmnurga, ruudu ja teiste geomeetriliste kujundite mõisted, tuli inimestel praktikas tegelda väga paljude objektiivselt eksisteerivate kolmnurksete, ruudukujuliste ja teiste esemetega. Mõistuse üldistav tegevus, meelelise tunnetuse andmete läbitöötamine toimub praktika alusel. Materiaalse maailma esemetele mõju avaldades on inimene neid võrrelnud, kõrvutanud, ning kõike juhuslikku, teisejärgulist kõrvale jättes eristanud neist üldise, olulise, avanud nende objektiivse tähtsuse materiaalse tootmise protsessis, nende koha inimese elus

ja töös. Just pideva loova tegevuse protsessis, inimese alalises püüdes panna loodus oma huvide teenistusse, tootmise teenistusse kujunesid niisugused mõisted nagu «elektrivool», «aatomienergia», «polümeriseerimine», «automaat» ning paljud teaduse mõisted, mis tänapäeval inimkonna käsutuses on.

Suur tähtsus mõistete kujundamisel on sellistel loogilistel võtetel nagu analüüs ja süntees. *Analüüs* on eseme või nähtuse mõtteline lahutamine teda moodustavateks elementideks, külgedeks eesmärgil, et mõista, milline on nende külgede koht nähtuses, eristada neist olulised, peamised. *Süntees* on nähtuse osade, külgede ühendamine, see võimaldab mõista nähtust tervikuna, tema joonte ja iseärasuste ühtsuses.

Tunnetuses on analüüs ja süntees lahutamatud. Nii lahutas Marx «Kapitalis» kapitalistlikku tootmisviisi uurides selle algul mõtteliselt osadeks (tootmine, ringlus jne.) ja vaatles igaühte neist omaette. Siis aga ühendas juba uuritud küljed ning ta saavutas teadmuse kapitalismist tervikuna. See võimaldas tal välja selgitada kapitalistliku ekspluateerimise saladuse, leida kapitalismi lepitamatud vastuolud ja jõuda järeldusele kapitalismi paratamatust hukkumisest.

Esimesel silmapilgul näib, et mõisted, abstraktsioonid on vaesemad kui otsesed meelelised tajud. Tegelikult aga, nagu märkis V. I. Lenin, peegeldab iga mõiste, ka kõige lihtsam, loodust põhjalikumalt, täielikumalt ja õigemini. Mõiste peegeldab loodust põhjalikumalt, õigemini sellepärast, et ta fikseerib tegelikkuse seesmisi külgi, mis otsesele meelelisele tunnetusele ei ole kättesaadavad. Mõiste peegeldab loodust täielikumalt sellepärast, et ta hõlmab mitte üht eset või väikest esemete rühma, vaid nende massi, arvutut hulka.

Üleminek meeleliselt abstraktsele on dialektiline hüpe tunnetusprotsessis, tunnetuse liikumises madalamalt kõrgemale. See hüpe toimub praktika alusel. Ainult inimeste praktiline tegevus, mis on suunatud maailma esemete ja nähtuste ümberkujundamisele, annab võimaluse tungida nende olemusse, eristada tähtsat teisejärgulisest, seesmist välisest. Mida kõrgem on praktika arenemisaste, seda võimsam on tema ümberkujundav jõud, seda põhjalikum ja mitmekülgsem on inimese tunnetus.

Mõisted peegeldavad muutuvat maailma, pidevalt arenevat praktikat ja sellepärast peavad nad ka ise olema *painduvad, liikuvad.* Mõistete liikuvus, painduvus avaldub olemasolevate mõistete täpsustamises, süvendamises ja samuti ka uute mõistete kujundamises, mis vastavad muutunud objektiivsetele tingimustele, muutunud praktikale.

Mõistete alusel kujunevad ka teised mõtlemise vormid — otsustused ja järeldused.

Otsustus on mõtlemise vorm, millega midagi jaatatakse (näiteks: «sotsialism on rahu») või midagi eitatakse (näiteks: «marksism ei ole dogma»). Nagu näeme, kuuluvad otsustuse koosseisu teatud mõisted. Esitatud otsustustes on nendeks mõisteteks «sotsialism», «rahu», «marksism», «dogma». Samal ajal aga on võimatu avada neid mõisteid ilma teiste otsustusteta, nagu «sotsialism on ühiskondlikul omandusel rajanev ühiskonnakord» jt. Selgub, et mõisted ja otsustused on vastastikuses seoses. Ka otsustused on omavahelises seoses. Nendevaheline seos annab loogilise mõtlemise erivormi — järelduse. *Järeldus* on antud otsustustest (eeldustest) uue otsustuse (järelduse) saamine. Järelduste abil võib olemasolevatest teadmistest tuletada uusi teadmisi ja selles on järelduste suur tähtsus tunnetamisel.

Mõistete, otsustuste ja järelduste keerukas ühendamine, nende ühtsus kujundab selliseid tunnetuse kõrgemaid vorme nagu hüpotees ja teooria. *Hüpotees* on oletus nähtuste, sündmuste, seaduste kohta. Hüpoteesi näideteks võiksid olla oletused elu tekkimise kohta Maal, päikesesüsteemi tekkimise kohta jt. *Teaduslik teooria* on põhjalik, igakülgne teadmine mingite teatud protsesside või tegelikkuse valdkondade kohta. Need teadmised on kontrollitud kogemuste ja praktika poolt. Selline on näiteks kaasaegne aatomituuma teooria, relatiivsusteooria füüsikas, pärilikkuse materialistlik teooria bioloogias. Ühiskonna arenemise tõeliselt teaduslik teooria on marksism-leninism.

Niisiis, me näeme, et tunnetus läbib oma dialektilises arenemises pikaajalise tee lihtsamatest aistingutest kuni kõige keerulisemate teaduslike teooriateni.

Meeleline tunnetus ja abstraktne mõtlemine on *ühtsed*: nad peegeldavad üht ja sedasama materiaalset maailma, nende ühiseks aluseks on inimkonna praktika. Tunnetuse mõlemal astmel on ühine füsioloogiline alus — inimese närvisüsteem.

Abstraktne mõtlemine on võimatu ilma meelelise tunnetuseta, sest meeleorganite andmed on ainuke materjal mõistete kujundamiseks. Mõtlemises ei saa olla mitte midagi, mida inimene ei saa oma meeleorganite kaudu. Kuid tekkinud aistingute baasil, läheb abstraktne mõtlemine sügavamale meelelisest tunnetusest, rikastab seda, laiendab selle piire. Meelelised muljed omandavad mõistuse valguses uue sisu. Selles ei ole raske veenduda, kui näiteks võrrelda, kuidas tajuvad kaasaegse elektrijaama lülituskilpi insener-eriteadlane ja inimene, kes esmakordselt seda kilpi näeb. Võhikule ei ütle need aparaadid midagi, eriteadlane aga, kes neidsamu aparaatide numbrilaudu, kangikesi ja osuteid vaatleb, näeb nende näitudes elektrijaama mehhanismide keerukat elu.

Et meeleline ja loogiline esinevad ühtsuses, täiendades ja rikastades teineteist, siis ei tohi tunnetuses kõrvale heita ei meelte andmeid ega ka mõistuse järeldusi. Kuid filosoofia ajaloos esinevad suunad, mis käsitavad tunnetusprotsessi ühekülgselt.

Empirismi esindajad (kreekakeelsest sõnast «empiria» — «kogemus») alahindavad abstraktse mõtlemise osa tunnetuses, nad on arvamisel, et ainult meelelised kogemused annavad inimesele maailmast tõelise pildi. Lähtudes sellest, et mõistetel ei ole meelelist piltlikkust (näiteks ei saa ette kujutada «inimest üldse», «puud üldse» jne.), väidavad empiirikud, et mõistetele ei vasta tegelikkuses mitte midagi, et mõisted on inimese fantaasia vili.

Empirism on laialt levinud kaasaegses kodanlikus filosoofias ja sotsioloogias. Ja see ei ole juhuslik. Kodanluse ideoloogid kardavad laialdasi üldistusi, püüavad kõrvale hiilida ühiskonnaelu põhiprobleemide lahendamisest ning piirduda tühiste faktide ja pinnapealsete vaatlustega.

Erinevalt empiirikuist ei usu *ratsionalismi* (ladinakeelsest sõnast «rationalis» — «mõistuspärane») esindajad meeleorganeid ja peavad mõistust, abstraktset mõtlemist

ainukeseks tõelise teadmise allikaks. Ratsionalistid alahindavad meelelise tunnetuse osa ning arvavad, et inimene võib maailma tunnetada ainuüksi intuitiivselt, väljaspool igasuguseid kogemusi. Mõistete ja teiste mõtlemise vormide lahutamine aistingutest ja tajudest viib ratsionalistid lõppkokkuvõttes idealismi juurde.

Õeldust järeldub, et loogilise tunnetuse eraldamine meelelisest tunnetusest on lubamatu ja viib paratamatult tunnetusprotsessi moonutamisele, mõtte lahutamisele tegelikkusest, mis on iseloomulik idealismi kõikidele suundadele. Tunnetuse ühe külje *ühekülgne ülehindamine, absolutiseerimine*, tegelikkusest lahutamine on idealismi säilimise põhjuseks, moodustab idealismi *gnoseoloogilised juured*[1].

V. I. Lenin nimetas idealismi liiglihaks, kuid niisuguseks liiglihaks, mis kasvab inimtunnetuse viljakal ja võimsal ihul. Idealismi gnoseoloogilised juured peituvad *tunnetusprotsessis endas*, mis, nagu nägime, on erakordselt keerukas ja vastuoluline.

Tunnetamises on alati olemas võimalus mõtte eemaldumiseks, irdumiseks tunnetatavast esemest, tegelikkusest. See eraldumine esineb juba kõige lihtsamates mõistetes, mida inimene pidevalt kasutab, näiteks «maja üldse», «laud üldse». On ju teada, et «maja üldse» ega «lauda üldse» tegelikkuses ei ole, on vaid konkreetsed majad, antud lauad. Mõisted «maja», «laud» hõlmavad, nagu teame, ainult üldisi, olulisi jooni, mis on omased kõigile majadele, kõigile laudadele. Kui me vaid unustame, et mõistete allikaks on reaalsed esemed, lahutame mõisted tegelikkusest, siis pole raske ette kujutada, et nad tekkisid ja eksisteerisid omaette, sõltumata esemest. See aga ongi idealism.

Nii tekkis objektiivne idealism, mille esindajad on arvamisel, et mõiste eksisteerib esemest sõltumatult. Vähe sellest, nad arvavad, et mõiste «loob» selle eseme. Subjektiivsed idealistid aga toetuvad sellele, et meie teadmiste vahetuks allikaks on aistingud, ja kuulutavad need aistingud ainueksisteerivaks. Esemeid ja nähtusi vaatlevad nad kui aistingute summat.

---

[1] Gnoseoloogia (kreekakeelsetest sõnadest «gnosis» — «teadmine», «logos» — «õpetus») — õpetus tunnetamisest, tunnetusteooria.

Niisiis, idealismi gnoseoloogilised juured seisavad sirgjoonelisuses ja ühekülgsuses, subjektivismis ja subjektiivses pimeduses, nagu märkis V. I. Lenin.

Kuid tuleb rõhutada, et gnoseoloogilised juured loovad vaid idealismi eeldused, võimalikkuse, tegelikkuseks muudavad selle võimalikkuse aga teatavad ühiskondlikud jõud. Nendeks jõududeks on ühiskonna reaktsioonilised klassid, kes on huvitatud sellest, et hüljata tõde. Nende klassihuvid soodustavadki tunnetuse subjektivistlikku, ühekülgset käsitust, mõtte irdumist tegelikkusest.

Idealismi levimisele aitab kaasa ka antagonistlikus klassiühiskonnas eksisteeriv vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus, mis tekitab inimeste teadvuse näilise sõltumatuse nende materiaalsest tegevusest, tootmistegevusest. Monopoliseerinud vaimse töö, levitavad ja toetavad ekspluateerivad klassid igati idealismi, kasutavad seda oma valitsemise õigustamiseks ja säilitamiseks.

Seega on idealismil peale gnoseoloogiliste juurte ka *klassijuured*, mis seisnevad reaktsiooniliste klasside teatud huvides.

Niisiis areneb tunnetus praktika alusel meeleliselt loogilisele. On loomulik, et tunnetuse tulemusi on vaja kontrollida, s. t. tuleb selgitada, kas need tulemused on õiged, tõesed. Teisiti ei saagi olla: ainult tõene teadmine võib teenida inimeste praktilisi vajadusi.

Enne kui rääkida sellest, kuidas tunnetuse tulemusi kontrollitakse, kuidas leitakse tõde, tuleb meil välja selgitada, mis on tõde.

4. MARKSISTLIK ÕPETUS TÕEST

TÕE OBJEKTIIVSUS

Tõe all mõistab dialektiline materialism neid teadmisi eseme kohta, mis seda eset *õigesti* peegeldavad, *vastavad* sellele esemele. Näiteks tõesed on teaduse seisukohad selle kohta, et «kehad koosnevad aatomitest», «Maa eksisteeris enne inimest», «rahvas on ajaloo looja» jne.

Millest siis tõde sõltub? Kas inimesest, kelle peas see tõde tekib, või esemest, mida see tõde peegeldab?

Idealistid on arvamisel, et tõde on subjektiivne, et ta sõltub inimesest, kes ise määrab oma teadmiste tõesuse,

arvestamata seejuures asjade tegelikku olukorda. «Inimene on kõikide asjade mõõt» — nii väljendas juba kaugel antiikajal tõe idealistlikku käsitust vana-kreeka filosoof Protagoras.

Teaduse saavutustele ja inimkonna sajanditepikkustele kogemustele tuginedes väidab dialektiline materialism vastupidiselt idealismile, et tõde on *objektiivne*. Kuna tõde peegeldab objektiivselt eksisteerivat maailma, siis ei sõltu tema sisu inimese teadvusest. V. I. Lenin kirjutas, et objektiivne tõde on meie teadmiste selline sisu, mis ei sõltu inimesest ega inimkonnast. Tõe sisu määravad täielikult need objektiivsed protsessid, mida ta peegeldab.

Võtame näiteks väite: «Maa on kerataoline.» See väide on tõene, sest ta vastab tegelikkusele. Kuid kas Maa kuju sõltub inimese teadvusest? Mitte sugugi, sest Maa eksisteeris ammu enne inimest ja tema kerataoline vorm kujunes looduslike põhjuste mõjul. Analoogilisele järeldusele me jõuame ükskõik millist tõde vaadeldes.

SUHTELISELT TÕELT ABSOLUUTSELE TÕELE

Tõe objektiivsust tunnistades lahendab dialektiline materialism veel ühe tunnetuse tähtsa küsimuse: *kuidas* tunnetab inimene objektiivset tõde — kas korraga, täielikult, vaieldamatult, absoluutselt või siis ainult ligilähedaselt, suhteliselt. See küsimus, nagu märkis V. I. Lenin, on absoluutse ja suhtelise tõe vahekorra küsimus.

Absoluutse ja suhtelise tõe erinevused on tingitud sellest, et teadmiste tegelikkusele vastamise aste, inimese mõistuse tegelikkusesse tungimise sügavus ei ole alati ühesugune. Ühed teadmised vastavad tegelikkusele täielikult, absoluutselt täpselt, teised aga ainult osaliselt. *Absoluutne tõde* ongi objektiivne tõde täies ulatuses, on tegelikkuse absoluutselt täpne peegeldus.

Kas on võimalik tunnetada absoluutset tõde täies ulatuses? Põhimõtteliselt on, sest ühelt poolt ei ole olemas asju, mida oleks võimatu tunnetada, teiselt poolt aga ei ole inimmõistuse tunnetusvõimel piire.

Kuid iga üksiku inimese, üksiku põlvkonna tunnetusvõimalused on piiratud vastavate ajalooliste tingimustega, tootmise, teaduse ja eksperimentaalse tehnika teatava arenemistasemega. Sellepärast on inimese teadmised igal

ajalooliselt konkreetsel etapil suhtelised, nad võtavad paratamatult suhtelise tõe iseloomu. *Suhteline tõde* on teadmiste mittetäielik vastavus tegelikkusele. V. I. Lenin nimetas seda tõde inimesest sõltumatu objekti *suhteliselt õigeks* peegelduseks. See teadmine, olles põhilise, peamise osas tegelikkusele vastav, vajab edasist täpsustamist, süvendamist ja kontrollimist praktikas.

Kuid võib-olla on üldse võimatu tunnetada absoluutset tõde? Sugugi mitte. Võimatu on tunnetada absoluutset tõde ühekorraga, tervikuna, täielikult: ta on saavutatav vaid lõpmatus tunnetusprotsessis. Kuid iga teaduse uus saavutus lähendab inimest absoluutse tõe tunnetamisele, inimene tunnetab üha uusi absoluutse tõe elemente, lülisid, külgi. Tunnetuse progress selles ongi, et suhtelisi tõdesid tunnetades tunnetab inimene ka absoluutset tõde.

Võtame näiteks kaasaegse õpetuse aatomist. Põhiliselt ta vastab tegelikkusele, kuid tervikuna on ta ikkagi suhteline tõde. Me ei saa ju öelda, et aatom oleks lõpuni, absoluutselt tunnetatud. Aatomis on nii palju mõistatusi, et nende lahendamine nõuab veel mitmete põlvkondade teadlaste jõupingutusi. Teadus peab lahendama aatomit moodustavate «elementaarosakeste» struktuuri (sisemise ehituse) küsimuse, nende muutlikkuse, üksteiseks muundumise põhjuste küsimuse ja palju teisi väga keerulisi probleeme. Kuid õpetuses aatomist on ühtlasi ka absoluutse tõe — täieliku, absoluutselt täpse teadmise ivakesi. Aatomi olemasolu fakt ise, tohutut energiat endas kätkeva aatomituuma, paljude liikuvate ja muunduvate osakeste olemasolu aatomis ning paljud teised teadmised aatomi kohta on absoluutsed, püsivad.

Selgub, et suhtelises tões on tingimata olemas ka absoluutse tõe tera. Inimtunnetus on *nii* absoluutne *kui ka* suhteline. Suhteline sellepärast, et ta ei ole ammendav, vaid areneb ja süveneb lõpmatult, seletades üha uusi tegelikkuse külgi. Absoluutne sellepärast, et tunnetuses on igavese, absoluutselt täpse teadmise elemente.

Tegelikkuse üksikute külgede kohta on inimese käsutuses terve rida kujutlusi, mille iseloom on püsiv, absoluutne. Sellised on näiteks marksistliku filosoofia seisukohad: «mateeria on primaarne, teadvus sekundaarne», «teadvus on aju omadus» jt., energia jäävuse ja muundumise seadus ning mitmed teised teaduse seadused ja järeldused looduse ning ühiskonna kohta. Absoluutselt

tõesed on marksistlik-leninliku teooria põhiseisukohad, selle teooria õigsus on leidnud kinnituse praktikas. Kuigi see teooria pidevalt areneb, ei ole võimalik tema põhiprintsiipe ümber lükata.

«Niisiis,» märgib V. I. Lenin, «inimlik mõtlemine on oma loomult võimeline andma ja annab meile absoluutse tõe, mis moodustub suhteliste tõdede summast. Iga aste teaduse arenemises lisab uusi ivakesi sellesse absoluutse tõe summasse, ent iga teadusliku põhilause tõe piirid on suhtelised, mida teadmuste edasine kasv kord laiendab, kord kitsendab.»[1]

Pool sajandit tagasi kirjutas suur Lenin veenvalt, et inimese mõistus, mis on looduses juba avastanud palju hämmastavat, avastab veelgi rohkem ja seega suurendab oma võimu looduse üle. Kui eredalt kinnitavad neid Lenini sügavaid ennustusi kaasaegse teaduse ja eelkõige nõukogude teaduse saavutused!

Inimene on praegu tunginud aatomi sügavustesse ja on allutanud endale, pannud enda teenistusse aatomi võimsa, tõepoolest ammendamatu jõu. Allutatud aatom paneb liikuma elektrijaamade mehhanismid ja pöörlema aatomilaevade kruvid, aitab ravida haigusi ning teeb paljusid meile kasulikke töid.

Järk-järgult omandab inimene võimu maailmaruumi lõpmatute avaruste üle. Tema mõistus tungib mateeriasse nii sügavuti kui ka laiuti, avastab üha uusi kosmilise ruumi saladusi. Veel päris hiljuti, mõni aasta tagasi arvati, et kosmiline ruum kujutab endast tühjust, mida valgustavad vaid kaugete tähtede nõrk kuma ja mida läbivad üksnes harva meteoriidid. Nüüd on aga tehiskaaslased toonud inimkonnale sõnumi, et Maad ümbritsevad laetud osakeste vööndid. On saadud andmeid atmosfääri ülemiste kihtide kohta, atmosfääri koostise ja tiheduse kohta, kosmiliste kiirte ja mikrometeooride — planeetidevahelise ruumi kõige väiksemate osakeste kohta.

Tänapäeval on inimkond asunud teostama sajanditepikkust unistust — vallutada kosmos. Ei ole enam kaugel aeg, mil Kuule ja teistele planeetidele astub inimene ning absoluutse tõe lõpmatusse summasse lisatakse uued väärtuslikud ivakesed.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 118.

Dialektiline materialism lähtub sellest, et tunnetusprotsessis saavutatud tõde on alati maksev tegelikkuse kindla, konkreetse valdkonna suhtes, mis areneb samuti kindlates tingimustes. Abstraktset tõde ei ole, *tõde on alati konkreetne.*

Kas näiteks klassikaline mehhaanika on tõene? Jah, ta on tõene, kuid mitte kõigis, vaid ainult teatud kindlates, konkreetsetes tegelikkuse valdkondades. Ta peegeldab õigesti makroskoopiliste kehade liikumist, kuid mikromaailma suhtes ta ei ole tõene. Siin on tõene uus mehhaanika — kvantmehhaanika. Nii on ka iga teise tõega: peegeldades õigesti ühtesid konkreetseid nähtusi, ei suuda ta õigesti peegeldada teisi.

Kuid ka ühe ja sellesama protsessi suhtes ei ole tõde igavene, alati kehtiv. See protsess ise areneb, muutuvad ka selle protsessi kulgemise tingimused. Loomulikult elab ka seda protsessi peegeldav tõde üle muutusi. See, mis oli tõene ühtedes tingimustes, võib muutuda ebaõigeks teistes, muutunud tingimustes.

Tänapäeva tingimustes on tõe konkreetsuse printsiip rahvaste edukale võitlusele rahu, demokraatia ja sotsialismi eest eriti tähtis. See printsiip nõuab eelkõige kaasaja iseloomu õiget mõistmist. Meie ajastu põhisisuks on üleminek kapitalismilt sotsialismile tingimustes, mil sotsialistlik maailmasüsteem muutub inimkonna arenemise määravaks teguriks. Nendest ajastu põhilistest omapärasustest lähtudes lahendavadki marksistlikud parteid kaasaja keskseid küsimusi: sõja ja rahu küsimust, kahe süsteemi riikide rahuliku kooseksisteerimise küsimust, sotsialismi eest võitlemise perspektiivide küsimust.

Vaatleme sellist kaasaja ülitähtsat küsimust, nagu seda on sõja ja rahu küsimus.

On teada, et imperialismi reaktsioonilist olemust analüüsides jõudis V. I. Lenin järeldusele: imperialismi ajal on sõjad paratamatud. Seejuures lähtus ta sellest, et imperialistid valitsevad jagamatult kogu maakeral, on selle endi vahel ära jaotanud ja võitlevad ägedalt selle ümberjaotamise eest. Ajal, mil elas Lenin, ei olnud sotsialistlikku maailmasüsteemi, kuid juba siis ütles ta geniaalse ettenägelikkusega, et inimkonna ette kerkib möödapääsmatult ajalooline ülesanne muuta proletariaadi diktatuur rahvus-

likust, s. t. ühel maal eksisteerivast, rahvusvaheliseks, vähemalt mitme eesrindliku maa proletariaadi diktatuuriks, mis suudab avaldada mõju kogu maailma poliitikale.

V. I. Lenin nõudis, et sõdade küsimust käsitletaks dialektiliselt, s. t. et rangelt arvestataks konkreetset ajaloolist olukorda ja jõudude vahekorra muutumist rahvusvahelises mastaabis. Käesoleval ajal on aga jõudude vahekord põhjalikult muutunud rahu ja sotsialismi kasuks. On tekkinud ja areneb tormiliselt sotsialistlik maailmasüsteem, ikka ulatuslikumalt areneb rahvahulkade liikumine rahu eest, mille eesotsas seisab töölisklass — agressiivsete sõdade kõige suurem vastane, kasvab rahuarmastavate mittesotsialistlike riikide arv.

Kõik see üheskoos on aluseks, mis võimaldas Nõukogude Liidu Kommunistlikul Parteil ja teistel marksistlikel parteidel teha järelduse, et sõda ei ole tänapäeval fataalselt paratamatu, et on olemas tingimused selle vältimiseks. «Sotsialismijõudude kasvav ülekaal imperialismijõudude suhtes, rahujõudude ülekaal sõjajõudude suhtes viib selleni,» öeldakse NLKP programmis, «et juba enne sotsialismi täielikku võitu maailmas, kui kapitalism säilib maailma ühes osas, tekib reaalne võimalus maailmasõda ühiskonna elust kõrvaldada.»[1]

Sõja ja rahu küsimuse sellist loovat, tõeliselt marksistlikku lahendust püüavad ignoreerida dogmaatikud ja sektandid, kes astuvad välja rahumeelse kooseksisteerimise leninliku printsiibi vastu. Nad ei taha arvesse võtta muutunud tingimusi ja klammerduvad vananenud järelduste ja seisukohtade külge. Nad on irdunud konkreetsest tegelikkusest ega soovi märgata jõudude uut vahekorda rahvusvahelisel areenil ning väidavad, et ka meie ajastul on sõjad paratamatud. Uue maailmasõja ärahoidmise võimalikkust eitades avaldavad dogmaatikud sellega töörahvale demoraliseerivat mõju. Tõepoolest, kas maksab ehitada ja luua uut elu, kui see niikuinii purustatakse hävitavas aatomisõjas. Dogmatismi ja sektantlust hukka mõistes rakendavad marksistlik-leninlikud parteid kogu oma mitmekülgses tegevuses järjekindlalt printsiipi, mille järgi tegelikkust peab käsitlema konkreetselt ajalooliselt.

Selle printsiibi oskusliku ja järjekindla rakendamise eeskujuks on kogu meie Kommunistliku Partei tegevus

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 54.

kommunismi ehitamise organiseerimisel. Konkreetseid ajaloolisi tingimusi arvestades on partei vastu võtnud tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise ümberkorraldamise, uudismaade kasutuselevõtmise, masina-traktorijaamade reorganiseerimise, keemiatööstuse arendamise, põllumajandusliku tootmise intensiivistamise ja teised ülitähtsad otsused. Partei XXII kongressi poolt vastuvõetud uus NLKP programm, mis töötati välja objektiivsete tingimuste, saavutatud tootmistaseme ja olemasolevate võimaluste range arvestamise alusel, on kommunismi ehitamise programm.

5. PRAKTIKA KUI TÕE KRITEERIUM

Otsida tõe kriteeriumi — tähendab leida see objektiivne, inimese teadvusest sõltumatu alus, mis võimaldab eristada tõde, tõelist teadmust eksitusest.

Selleks ainsaks *tõe kriteeriumiks on praktika.* Võib kui tahes palju vaielda ühe või teise idee, teadusliku teooria tõesuse üle, kuid selle vaidluse võib lahendada ainult praktika: tootmine, poliitiline elu, teaduslik eksperiment. «Küsimus, kas inimese mõtlemine on esemeliselt tõene,» kirjutas Marx, «pole üldse teooria küsimus, vaid *praktika* küsimus. Praktikas peab inimene tõestama oma mõtlemise tõesuse, s. o. reaalsuse ja jõu, siinpoolsuse.»[1]

Selle dialektilise materialismi tähtsa seisukohaga ei ole nõus kõige erinevamaid suundi esindavad idealistid. Nad eitavad praktika tähtsust tunnetusprotsessis, arvavad, et tõe kriteeriumiks on inimene ise, tema mõtlemine. Tõene on see, mis on kasulik, toob kasu, väidavad näiteks *pragmatistid,* ühe Ameerika Ühendriikides kõige enam levinud kaasaegse idealistliku filosoofilise suuna esindajad. Tõe selline käsitus viib pragmatistid välja kaasaegse kapitalismi reaktsioonilise praktika õigustamisele. Kuivõrd tööliste ekspluateerimine, imperialistlikud sõjad, nõrgaltarenenud maade rahvaste röövimine on kapitalistidele kasulikud, toovad kasumit, siis on nad pragmatistide seisukohalt järelikult tõesed, seaduspärased.

Tegelikult ei või aga kasulikkus olla tõe kriteeriumiks. Vastupidi, ainult tõesed teadmised võivad inimkonnale kasu tuua. Inimene võib praktilises töös toetuda üksnes

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 332.

tõestele, õigetele teadmistele, ainult tõe abil võib inimene saavutada soovitud tulemusi. Kui inimene omandatud teadmistest lähtudes praktilise tegevuse protsessis saavutab püstitatud eesmärgi, saab oodatud tulemuse, siis vastavad tema teadmised tegelikkusele, tähendab, tema teadmised on tõesed.

Toome näite. Rohkem kui viiskümmend aastat tagasi rajas geniaalne vene teadlane K. E. Tsiolkovski esimesena maailmas raketilendude teadusliku teooria. Ta avaldas enneolematult julge, tolle aja kohta lausa fantastilise mõtte, et rakette on võimalik kasutada lendamiseks teistele taevakehadele.

Palju jõudu ja tööd kulus selleks, et Tsiolkovski geniaalsed ideed ellu viia. Kuid 14. septembril 1959 kell 00 2 minutit ja 24 sekundit jõudis teine nõukogude kosmiline rakett Kuule. Esmakordselt oli teostunud lend Maalt teisele taevakehale. Sellesamaga leidsid Tsiolkovski ideed kinnituse praktikas. «Inimene toob Kuu pealt kivi,» kirjutas Tsiolkovski hingestatult pool sajandit tagasi. Nüüd, mil nõukogude inimesed on sooritanud esimesed kosmoselennud, ei ole selle suure teadlase julge mõtte teostumine enam kaugel.

Ka ühiskonna kohta käivaid teooriaid ja ideid kontrollitakse praktikas, klasside revolutsioonilises võitluses, riikide ja mitmesuguste parteide poliitilises tegevuses, rahvaste võitluses rahu ja progressi eest. Marksistlik-leninliku teooria tõesust on üliveenvalt kinnitanud elu ise, rahvusvahelise kommunistliku liikumise praktika. Inimkonna vääramatu liikumine kapitalismilt kommunismile kinnitab vaieldamatult kõikevõitva marksismi-leninismi õpetuse elujõudu ja õigsust.

TEINE OSA

AJALOOLINE MATERIALISM

IX PEATÜKK

MIDA UURIB AJALOOLINE MATERIALISM

Marksismi rajajate suur teaduslik kangelastegu on selles, et nad avastasid mitte ainult looduse, vaid ka *ühiskonna* arenemise dialektilismaterialistliku iseloomu. Sellega lõid nad ühiskonna arenemise ainsa teadusliku teooria — *ajaloolise materialismi.* Asumegi nüüd ajaloolise materialismi süstemaatilisele vaatlemisele.

Eelkõige selgitame välja marksismi poolt ühiskonnakäsituses teostatud revolutsiooni olemuse.

1. AJALOOLISE MATERIALISMI TEKKIMINE KUI REVOLUTSIOONILINE PÖÖRE ÜHISKONNAKÄSITUSES

Iidsetest aegadest on filosoofe erutanud niisugused küsimused, nagu: kuidas areneb inimühiskond, mis juhib tema arenemist, kas temas toimuvad muutused on juhuslikud või kutsuvad neid esile paratamatud põhjused, objektiivsed seadused? Kui ühiskonna arenemine on põhjuslikult tingitud, siis mis on peamine põhjus, mis on ühiskonna elu alus? Need ja paljud teised küsimused ei tekkinud juhuslikult: inimene elab ühiskonnas, ta on ühiskonnaga liiga tihedasti seotud selleks, et mitte tunda huvi ühiskonna saatuse, tema arenemise teede vastu.

Juba enne marksismi tekkimist on ühiskonna arenemise kohta avaldatud õigeid mõtteid. Näiteks väitsid XVIII sajandi prantsuse materialistid, et inimene, tema vaated ja käitumine on ühiskondliku keskkonna mõju tulemus. Prantsuse kodanlikud ajaloolased (Guizot, Thierry, Mignet) osutasid vastandlike klasside ja klassivõitluse olemasolule ühiskonnas. Inglise ökonomistid (Smith, Ricardo) püüdsid leida klasside eksisteerimise alust majanduses.

Utopistlikud sotsialistid (Saint-Simon, Fourier, Owen) oskasid ette näha tulevase kommunistliku ühiskonna üksikuid jooni.

Suure panuse andsid ühiskonna arenemise teooriasse vene XIX sajandi revolutsioonilised demokraadid Belinski, Herzen, Tšernõševski jt. Nad avaldasid oma aja kohta väga sügavaid mõtteid majanduse osast ühiskonna arenemises, rahvast kui ajaloo loojast, ekspluateerijate ja ekspluateeritavate klassihuvide lepitamatusest, filosoofia, kirjanduse ning kunsti klassiiseloomust jne.

Ometi ei olnud *sotsioloogia*[1] enne Marxi teaduslik. Milles siis olid selle peamised puudused?

Eelkõige selles, et enne Marxi valitses sotsioloogias jäägitult idealism. Nii näiteks needsamad prantsuse materialistid, kes väitsid, et ühiskondlik keskkond avaldab mõju inimesele, käsitasid ise seda keskkonda ekslikult kui inimmõistuse produkti. «Ideed juhivad maailma» — oli viimane sõna nende ühiskonnakäsituses.

Idealistlikult käsitasid ühiskonda ka teised Marxi-eelsed materialistid. Mis puutub idealistidesse, siis nende seisukohtade ebateaduslikkus ühiskonna arenemise küsimustes on veelgi ilmsem. Näiteks Hegel, kes esitas küll väärtuslikke mõtteid ajaloolisest paratamatusest ja püüdis inimsoo ajalugu vaadelda dialektiliselt, jõudis lõpuks ikkagi väärale järeldusele, et ühiskonda juhib jumalik tahe. «Jumal juhib maailma; tema juhtimise sisu, tema plaanide teostumine ongi ülemaailmne ajalugu» — selline on Hegeli ajaloofilosoofia kokkuvõte.

Idealistlikust maailmakäsitusest tulenes ka marksismieelse sotsioloogia teine puudus. Lähtudes sellest, et ideed juhivad maailma, ja arvates, et nende ideede kandjaiks on suurmehed — kuningad, väejuhid, õpetlased —, tulid marksismieelsed sotsioloogid ekslikule järeldusele, nagu oleksid need suurmehed ainsateks ajaloo loojateks. Nad ei näinud rahvahulkade, töötajate otsustavat osa ajaloo arenemises.

Marksismieelsed sotsioloogid ei osanud samuti näha ajalooprotsessi tõelist dialektikat. Nad vaatlesid ajalugu kui omavahel seostamata faktide rida. Olles idealistid ei suutnud nad mõista ühiskonna elu ühtsust ja terviklikkust

---

[1] Sotsioloogia (ladinakeelsest sõnast «societas» — «ühiskond» ja kreekakeelsest sõnast «logos» — «õpetus») — õpetus ühiskonnast.

ning ajalooliste sündmuste tegelikke motiive, materiaalseid aluseid.

Alles revolutsioonilise proletariaadi suured juhid Marx ja Engels oskasid avada ühiskonna arenemise kogu keerukuse ja vastuolulisuse, suutsid tungida tema sügavaimasse olemusse. Nad ületasid eelnenud sotsioloogia puudused ja lõid kvalitatiivselt uue ühiskonnateooria — ajaloolise materialismi. Sellega teostasid nad revolutsioonilise pöörde ühiskonnakäsituses.

Milline on selle pöörde olemus?

Marx ja Engels kõrvaldasid ühiskonnateadusest idealismi. Nad lahendasid õigesti filosoofia põhiküsimuse ühiskonna suhtes rakendatuna ja formuleerisid ajaloolise materialismi põhiteesi: *ühiskondlik olemine määrab ühiskondliku teadvuse.*

Mis on siis ühiskondlik olemine ja ühiskondlik teadvus? *Ühiskondliku olemise* valdkonda kuulub ühiskonna materiaalne elu ja eelkõige inimeste tootmistegevus, need majanduslikud suhted, mis tekivad inimeste vahel tootmisprotsessis. *Ühiskondlik teadvus* on inimeste vaimuelu, need ideed, teooriad ja vaated, millest nad juhinduvad oma praktilises tegevuses.

Näidates, et ühiskondlik olemine on primaarne ja ühiskondlik teadvus sekundaarne, lähtusid Marx ja Engels sellest, et enne kui tegelda teadusega, kunstiga, filosoofiaga jne., peavad inimesed sööma, jooma, omama eluaset ja riideid. Selleks on aga vaja töötada, toota materiaalseid hüvesid. Siit järeldub, et «otseste materiaalsete elatusvahendite tootmine ja seega ka iga antud rahva või ajajärgu majandusliku arenemise aste on selleks aluseks, millest on välja kasvanud nende inimeste riiklikud asutused, õiguslikud vaated, kunst ja isegi usundilised kujutelmad, ja millest lähtudes neid seetõttu tuleb seletada, — mitte aga vastupidi, nagu seda seni on tehtud».[1] Ajalooline materialism on seega tõeliselt teaduslik *materialistlik* ajalookäsitus.

Arvukatest ühiskondlikest suhetest majanduslike suhete, tootmissuhete kui peamiste, otsustavate suhete esiletõstmine võimaldas Marxil ja Engelsil formuleerida ajaloolise materialismi kõige tähtsama, põhjapaneva mõiste, *ühiskondlik-majandusliku formatsiooni* mõiste.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 138.

Ühiskondlik-majanduslik formatsioon kujutab endast ajalooliselt kindlal materiaalsete hüvede tootmise viisil baseeruvat ühiskondlike (majanduslike, ideoloogiliste, perekondlik-olustikuliste jt.) nähtuste ja protsesside kogusummat. Ühiskonna arenemine on ühe ühiskondlik-majandusliku formatsiooni seaduspärane asendumine teise, täiuslikuma formatsiooniga. Üleminek primitiivselt ürgkogukondlikult formatsioonilt orjanduslikule, seejärel feodaalsele, kapitalistlikule ja lõpuks kommunistlikule formatsioonile — selline on inimkonna ajaloo progressiivne kulg.

Rajanud ajaloolise materialismi, tõestasid Marx ja Engels, et *ajaloo tõeliseks loojaks on rahvamassid, töötajad.* Rahva tööga luuakse kõik inimestele vajalikud materiaalsed väärtused. Inimkonna elu ja arenemise mööda-pääsmatu aluse moodustab miljonite lihtsate inimeste töö.

Marxi ja Engelsi suurimaks teeneks on ka see, et nad ületasid vana sotsioloogia metafüüsilisuse ja avastasid ühiskonna arenemise objektiivse dialektika. Selle tulemusena lakkas ajalugu näimast omavahel seostamata faktide kaootilise kogumina ja muutus ühtseks ning terviklikuks protsessiks, mis kulgeb dialektiliste seaduste järgi.

2. AJALOOLISE MATERIALISMI AINE

Ajaloolise materialismi aineks on ühiskonna ja selle arenemise seaduste uurimine.

Need seadused on samuti *objektiivsed*, s. o. inimeste teadvusest sõltumatud nagu looduse arenemise seadusedki. Nad on *tunnetatavad* nagu loodusseadusedki ja leiavad kasutamist inimese praktilises tegevuses. Kuid peale nende ühiste joonte on ühiskonnaelu seaduste ja loodusseaduste vahel ka oluline erinevus. Loodusseadused väljendavad pimedate, ebateadlike jõudude toimet, ühiskonna arenemise seadused ilmnevad aga alati inimeste — teadlike olendite — tegevuse kaudu, kes seavad endale kindlaid eesmärke ja püüavad neid saavutada.

Ühiskonna elu seadused ei ole mitte ainult ajaloolise materialismi, vaid ka teiste ühiskonnateaduste: poliitilise ökonoomia, ajaloo, esteetika, pedagoogika jt. uurimise aineks. Kuid kõik need teadused uurivad ühiskondlike nähtuste mingit teatud rühma, vaatlevad ühiskonda mingist ühest küljest, jättes kõrvale ühiskonna arenemise

protsessi kui terviku. Nii uurib poliitiline ökonoomia inimeste majanduslikke, tootmisalaseid suhteid, ajalugu uurib ühe või teise ühiskonnakorra arenemist erinevatel ajastutel konkreetsetes maades, esteetika uurib kunsti valdkonda jne.

Erinevalt konkreetsetest ühiskonnateadustest uurib ajalooline materialism ühiskonna arenemise kõige üldisemaid seadusi. Marksistlik-leninliku maailmavaate lahutamatu osana annab ajalooline materialism ühiskonna elu nähtuste teadusliku dialektilismaterialistliku käsituse. Ta lahendab sellised tähtsad ajaloolise arenemise küsimused, nagu ühiskondliku olemise ja ühiskondliku teadvuse vahekord, materiaalse tootmise osa inimeste elus, ühiskondlike ideede ja neile vastavate institutsioonide tekkimine. Ajalooline materialism annab võimaluse mõista, millist osa etendab ajaloos rahvas ja üksikud isikud, kuidas on tekkinud klassid ja klassivõitlus, kuidas on tekkinud riik, miks toimuvad sotsiaalsed revolutsioonid ning milline on nende osa ajalooprotsessis, ta võimaldab mõista paljusid teisi ühiskonna arenemise üldisi küsimusi.

Ajaloolise materialismi poolt uuritavate seaduste toime sfäär ei ole ühesugune. Mõned seadused toimivad ühiskonna arenemise kõikidel etappidel. Nende hulka kuuluvad näiteks seadused, mille järgi ühiskondlik olemine määrab ühiskondliku teadvuse ja tootmisviis määrab ühiskonna arenemise. Teised seadused toimivad ainult ühiskonna arenemise teatud etappidel. Selline on näiteks klassivõitluse seadus, mis toimib ainult vaenulikeks klassideks jagunenud ühiskonnas.

Ühiskonna arenemist uurides töötab ajalooline materialism välja vastavad kategooriad, mõisted, mis peegeldavad ühiskonna arenemise kõige üldisemaid ja olulisemaid külgi. Nende kategooriate hulka kuuluvad näiteks «ühiskondlik olemine», «ühiskondlik teadvus», «tootmisviis», «baas», «pealisehitus» ja paljud teised. Ainult ajaloolise materialismi seaduste ja kategooriate kogusumma annab ühtse ja tervikliku pildi ühiskonna arenemisest.

Ajalooline materialism tekkis inimeste ühiskondlik-ajaloolise praktika ja konkreetsete ühiskonnateaduste saavutuste üldistamise tulemusena. Väljaspool konkreetseid ühiskonnateadusi ei ole ajalooline materialism mõeldav, kuid ka ilma ajaloolise materialismita, ilma ühiskonna arenemise üldiste seaduspärasuste tundmiseta ei saa ükski

konkreetne ühiskonnateadus viljakalt areneda. Ajalooline materialism on kõigi teiste ühiskonnateaduste *metodoloogiliseks aluseks*, ta võimaldab teadlastel — ajaloolastel, majandusteadlastel ja teistel — orienteeruda ühiskonna nähtuste keerukas kogusummas ning määrata iga üksiku nähtuse koha ja tähtsuse ühiskonna elus. Nii näiteks kui ajaloolane tunneb ajaloolise materialismi põhiteesi rahvahulkade otsustavast osast ühiskonna arenemises, siis on ta võimeline selgitama konkreetsete ajalooliste sündmuste tõelist iseloomu. Ajaloolise materialismi seisukoht ühiskonna vaimse elu sõltuvusest majanduslikest, materiaalsetest suhetest aitab ajaloolasel selgitada mitmesuguste teooriate ja vaadete tekkimise põhjusi ja õigesti hinnata nende osa ajaloos.

Niisama oluline on ajalooline materialism ka teistele ühiskonnateadustele.

Ajaloolise materialismi seaduste tundmine annab inimestele võimaluse mitte üksnes orienteeruda ühiskonna elu keerukates nähtustes, vaid seda ka töötajate huvides *mõjutada* ja *ümber kujundada*. Tegelikkuse ümberkujundamine inimese poolt tunnetatud ühiskonna arenemise seaduste alusel kujutab endast inimkonna progressiivse arenemise ajaloolise paratamatuse teostamist. Selles progressiivse arenemise protsessis saavutab inimene tõelise vabaduse. Vaadelgem nüüd, mis on ajaloolise materialismi seisukohalt paratamatus ja vabadus.

3. AJALOOLINE PARATAMATUS JA INIMESE VABADUS

Ajaloolise paratamatusena tuleb mõista seda, mis seaduspäraselt tuleneb ühiskondlike nähtuste *seesmisest seosest* ja sellepärast *tingimata* toimub või peab toimuma. Materiaalne tootmine määrab näiteks paratamatult kõik ühiskonnaelu küljed. Ühe ühiskondliku korra asendumine teisega, sotsiaalsed revolutsioonid toimuvad samuti paratamatult. Käesoleval ajastul tuleb kapitalismi asemele raudse paratamatusega uus, kommunistlik kord.

Reaktsioonilise kodanliku sotsioloogia ja religioosse maailmavaate esindajad ei tunnista ajaloolist paratamatust. Religiooni jutlustajad on arvamisel, et jumalik tahe määrab saatusliku paratamatusega ette kogu ajalooprotsessi ja inimesed on vaid pimedad mängukannid tema

kõikvõimsates kätes. Nii on piiblis kirjutatud, et ilma jumaliku tahteta ei lange juuksekarvgi inimese peast.

Ühiskonna arenemise olemust moonutades eitavad ajaloolist paratamatust ka reaktsioonilised kodanlikud sotsioloogid. Kuid selle juures langevad nad teise äärmusse: nad jutlustavad subjektivismi ja täielikku omavoli ühiskondlikus tegevuses. Nende arvates ei ole inimeste toimingud ja tegevus ühiskonnas mitte millegagi määratud ega sõltu mitte millestki. Samal ajal süüdistavad kodanlikud sotsioloogid marksiste fatalismis, ajaloolise paratamatuse kultuses, inimese jõuetuse tunnistamises ühiskonnaseaduste ees.

Oma klassipiiratuse tõttu ei suuda kodanluse ideoloogid kuidagi mõista, et ajalooline paratamatus mitte ei eita, vaid tingimata eeldab inimeste teadlikku tegevust. Inimesed ei ole võimelised ühiskonna arenemise seadusi likvideerima või uusi looma, kuid nad on võimelised neid seadusi, ajaloolist paratamatust tunnetama ning tunnetatud paratamatuse alusel on nad võimelised aktiivselt mõjutama ühiskondlik-ajaloolist protsessi. Praktika on veenvalt näidanud, et inimesed, olles tunnetanud objektiivset paratamatust, allutavad oma tahtele mitte ainult looduslikke protsesse, mille tõendiks on kaasaegse teaduse ja tehnika saavutused, vaid ka ühiskondlike sündmuste käiku. *Objektiivse paratamatuse tunnetamine ja selle kasutamine inimese huvides ongi just inimese vabadus.*

Vabadus ei eita objektiivset paratamatust, vaid tähendab, et inimene on paratamatust tunnetanud ja kasutab seda oma eesmärkide saavutamiseks. Inimene on oma tegevuses vaba ainult siis, kui see on kooskõlas objektiivse paratamatusega. Inimese vabadus ei seisne mitte kujuteldavas sõltumatuses looduse ja ühiskonna seadustest, vaid see seisneb nende seaduste tunnetamises ja oskuses rakendada neid inimese vajaduste teenistusse.

Vabadus on pika ajaloolise arenemise tulemus. Vastavalt teaduse ja tootmise progressile on inimene alistanud loodust, õppinud tundma objektiivseid seadusi ja sel teel järk-järgult allutanud oma tahtele looduses kehtivat paratamatust ning muutunud looduslike protsesside suhtes vabaks. Kuid looduslike protsesside allutamine ei taga inimesele veel ühiskondlike protsesside allutamist. Ajalooline paratamatus, sotsialismieelsete ühiskondade arenemise seaduspärasus avaldub stiihilise jõuna, mida inimesed ei

suuda alistada. Selline on näiteks anarhia ja konkurentsi seadus, mis kapitalismi tingimustes muudab inimese juhuslikkuse mängukanniks ega võimalda tal oma tegevust ette planeerida.

Alles sotsialismi ajal on esmakordselt loodud reaalne võimalus ajaloolise paratamatuse allutamiseks ja inimese tõelise vabaduse saavutamiseks. Sotsialistlik revolutsioon muudab ühiskondliku omanduse valitsevaks ja kaotab klassiantagonismi, mille tulemusena inimestel avaneb võimalus teadlikult juhtida ühiskonna majandus-, poliitilist ja kultuurielu. Sotsialismi võiduga teeb ühiskond tohutu hüppe paratamatuse riigist vabaduse riiki. Mida enam liigub sotsialistlik ühiskond edasi kommunismile, seda avaramaks ja mitmekülgsemaks muutub inimese vabadus, seda enam kasvab tema võim loodusjõudude ja ühiskondlike protsesside üle. Inimene õpib ühendama oma isiklikke huve ja püüdlusi kõrge ühiskondliku ideaaliga, ta teeb seda vabatahtlikult ja teadlikult.

Töötajate teadlik tootmisalane ja ühiskondlik-poliitiline tegevus, mis baseerub marksismi-leninismi teooria tundmisel ja selle oskuslikul rakendamisel, on vajalikuks tingimuseks inimese tõelise vabaduse kindlustamisel ja arendamisel ühiskonnas.

Meie maal on marksistlik-leninlik õpetus paratamatusest ja vabadusest ellu viidud. Inimese tõeline vabadus, millest on sajandeid unistanud inimkonna paremik, on meie maal saanud vankumatuks ja vaieldamatuks faktiks. See on saavutatud sotsialistliku revolutsiooni võidu ja nõukogude rahva kangelasliku töö ning ennastsalgava võitluse tulemusena meie kuulsusrikka Kommunistliku Partei juhtimisel. Saanud oma maa tõelisteks peremeesteks ja tunnetanud ajaloolist paratamatust, said nõukogude inimesed piiramatud võimalused teadlikult ja sihikindlalt luua oma ajalugu.

Vabaduse saavutamine sotsialismi tingimustes ei välista aga ajaloolise paratamatuse, objektiivsete seaduste toimet. Ka siin on paratamatus inimese vaba tegevuse objektiivseks aluseks. Ka sotsialismi tingimustes toimivad objektiivsed seadused, kuid neid kasutavad teadlikult nõukogude inimesed, kes partei ja riigi juhtimisel teostavad suurimat ajaloolist paratamatust — ehitavad kommunismi.

4. KAASAEGSE KODANLIKU SOTSIOLOOGIA EBATEADUSLIK ISELOOM

Ajalooline materialism — ainuke teaduslik ühiskonnateooria, mis näitab inimkonnale ainuõiget teed parema tuleviku poole, kutsub esile reaktsioonilises kodanluses ja tema ideoloogides viha ja raevu. Kodanlus, kes tunneb hirmu tuleviku ees ja on võimetu peatama inimkonna paratamatut liikumist kommunismile, püüab pidurdada ajaloo progressi ja pikendada hukkuva kapitalistliku korra elupäevi. Selleks kasutatakse kõiki võimalikke vahendeid, nii majanduslikke, poliitilisi kui ka ideoloogilisi. Ideoloogiliste vahendite hulgas on küllaltki tähtis koht kaasaegsel kodanlikul sotsioloogial.

Sellel sotsioloogial on suurel arvul voole ja koolkondi. Kuid kõik nad on oma olemuselt idealistlikud ja metafüüsilised.

ÜHISKONNA ARENEMISE OBJEKTIIVSETE SEADUSTE EITAMINE

Kaasaegse kodanliku sotsioloogia kõige iseloomulikumaks jooneks on ühiskonna arenemise objektiivsete seaduste eitamine, mis olenevalt koolkonnast esineb kõige mitmekesisemates vormides.

Avalike idealistide rühm kuulutab otse, et mingisuguseid ajaloolisi seadusi ei eksisteeri, et ajalugu on kaose ja juhuslikkuste tunnetamatu riik.

Psühholoogilise koolkonna esindajad sotsioloogias peavad ühiskonna arenemise aluseks psühholoogilisi tegureid — inimese soove, tahet ja instinkte. Ühiskondlike viletsuste ja töötajate hädade põhjused kapitalistlikus ühiskonnas ei peitu nende arvates mitte kapitalistlikus eraomanduses, vaid selles, et töölise psüühika ei olevat täiuslik. Mitte kapitalismi hävitamine, vaid psüühika täiustamine — see on vahend, mis psühhosotsioloogide arvates lahendab kõige tähtsamad ühiskondlikud probleemid.

Bioloogilise suuna pooldajad, kes sõnades kaitsevad teaduslikku sotsioloogiat, tegelikult aga asendavad ühiskonna arenemise tõelised seadused bioloogia seadustega, asetavad inimese oma olemasolu eest pimedalt võitleva looma tasemele. Seda teevad nad selleks, et «loomulike» seaduste abil, mis olevat looduse poolt määratud, «põhjen-

dada» inimese ekspluateerimist, «põhjendada» röövsõdu, kolonialismi, rassismi ja kapitalismi muid selletaolisi eemaletõukavaid jooni.

Bioloogilise suuna esindajad sotsioloogias ei taha mõista, et ühiskonna arenemise seaduste taandamine bioloogia seadusteks on täiesti lubamatu, sest ühiskond areneb oma spetsiifiliste seaduste alusel, mis kvalitatiivselt erinevad loomade või taimede arenemise seadustest. V. I. Lenin iseloomustas katseid samastada ühiskonna arenemise seadusi looduse seadustega kui kõige kergemat, kuid samal ajal ka kõige viljatumat, skolastilisemat ja mõttetumat tegevust.

Ühiskonna arenemise tähtsamate seaduste eitamine on iseloomulik ka niinimetatud *mikrosotsioloogia*, või nagu seda voolu veel nimetatakse, *empiirilise sotsioloogia* esindajatele. Mikrosotsioloogid ei vaidle otse ühiskonna elu tunnetamise vastu, kuid nad uurivad ühiskondlike nähtuste keerukast ahelast ainult pisifakte ja kapitalistliku tegelikkuse pisiküsimusi ega soovi näha nende taga ühiskonna arenemise seesmisi seadusi, sisuliselt tähendab see aga teaduse eitamist ning keeldumist meie aja põhiliste sotsiaalsete ülesannete lahendamisest.

Ühiskonna arenemise seaduste eitamine ei ole midagi muud kui püüe rajada ühiskonna elu valdkonnas teed religioonile. Ei ole juhuslik, et paljud kodanlikud sotsioloogid kalduvad tunnistama ajalooprotsessi jumalikku ettemääratust. Näiteks kirjutab inglise ajaloolane A. Toynbee, et ajaloo eesmärk on jumalariigi rajamine ja ajalugu ise on «jumalik ilmutus».

Ühiskonna arenemise seaduspärast iseloomu eitades püüavad oma peremeeste huve teenivad kodanluse ideoloogid moonutada ajaloo tegelikku käiku, puhtaks pesta kapitalismi ja õigustada tema reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat.

ÜHISKONNA PROGRESSI EITAMINE

Kaasaegse kodanliku sotsioloogia teadusevastane iseloom avaldub ka selles, et ta eitab ajaloolist progressi, eitab ühiskonna progresseeruvat arenemist.

Siinjuures tuleb märkida, et aja jooksul on kodanlike sotsioloogide vaadetes ajalooprotsessi iseloomule toimu-

nud tõsised muutused. Sel ajal, kus kodanlus alles taotles võimu, rääkisid kodanlikud valgustajad palju ühiskonna progressist. Progressi idee oli kodanluse relvaks vana, feodaalse korra lammutamisel ja eesrindlikuma, kapitalistliku ühiskonna rajamisel. Kui aga kodanlus tuli võimule, muutus tema arusaamine ühiskonna progressist äärmiselt ühekülgseks. Kodanluse ideoloogid hakkasid kõigest väest ülistama kapitalistlikku korda ja kiitma seda kui igavest vabaduse ja õigluse riiki, kui progressi ideaali kehastust. Ühiskonna progressiivse arenemise eesmärk on saavutatud, kuulutavad kodanlikud sotsioloogid, edasiminekut ei saa enam olla. Hirm tuleviku ees, mis ei tõota kapitalismile midagi peale vältimatu hukkumise, hirm uue, kommunistliku maailma ees, mis vääramatult asendab kodanliku ühiskonna, sunnib neid eitama progressi.

Kaasaegsed kodanlikud sotsioloogid seavad mõistetele «progress», «arenemine» vastu termini «sotsiaalsed muutused», millega nad püüavad haarata paljusid ühiskonnas toimuvaid teisejärgulisi protsesse, mis ei avalda ajaloo käigule peaaegu mitte mingisugust mõju. Sellega püüavad nad tähelepanu eemale juhtida meie ajal ühiskonnas toimuvatelt põhilistelt, revolutsioonilistelt ümberkujundustelt ja vähendada nende ümberkujunduste tähtsust, ühtlasi püüavad nad hoiduda kaasaja tähtsamate ühiskondlike probleemide lahendamisest.

Kodanlikud sotsioloogid on hüljanud ühiskonna progressi idee. See väljendub ka nende arvukates ühiskonna «ringkäigu», «seisaku» ja «regressi» teooriates, mida nad tänapäeval energiliselt levitavad.

Käesoleva sajandi kahekümnendatel aastatel propageeris sellist «ringkäigu» teooriat saksa imperialismi ideoloog Spengler. Oma raamatus «Õhtumaa langus» püüdis ta tõendada, et ühiskond ei pääse välja nõiaringist, milles muutumatult korduvad ikka ühed ja needsamad kolm astet: tekkimine, õitseng ja langus. Spengleri arvates on kapitalism tsivilisatsiooni ja kultuuri õitsenguks. Kapitalismi hukkumisega pidavat inimkond tagasi langema metsikusse ja barbaarsusse. Siit tuleneb ka kapitalismi vastu võitlemise kasutuse jutlustamine (milleks peaksid inimesed vahetama parema halvema vastu?), proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi vältimatuse eitamine (sotsialism olevat üldse võimatu, kuna ühiskond ei ole võimeline millegi uue juurde välja jõudma).

Meie päevil taaselustab «ajaloo ringkäigu» reaktsioonilist teooriat eespool nimetatud A. Toynbee, kes eitab ühiskonna üldist progresseeruvat arenemist, nimetades seda põlglikult «progressi illusiooniks». Astudes välja sotsialismi vastu ja väites, et igasugused katsed kapitalismi kõigutada viivad tsivilisatsiooni langusele ja väljasuremisele, püüab Toynbee põhjendada seda, et kapitalistlik ühiskond on igavene ja vankumatu.

ELU KUMMUTAB KODANLUSE SOTSIOLOOGIDE TEOORIAD

Kaasaegse kodanluse reaktsioonilised ideoloogid moonutavad ajaloo käiku. Tundes ette kapitalismi vältimatut kadu, karjuvad nad tsivilisatsiooni ja kogu inimkonna hävingust, samastavad kapitalismi paratamatut hukkumist inimkonna hukkumisega. Muidugi ei või olla kahtlust selles, et kapitalistlik kord hukkub. Mis aga puutub inimkonda, siis ta elab ja areneb edasi ja jõuab kindlasti kommunismi hiilgavatele kõrgustele.

Elu ise ja see tohutu progress, mis on saavutatud Nõukogude Liidus ja teistes sotsialismimaades, ei jäta kaasaegsete kodanlike sotsioloogide pseudoteaduslikest «teooriatest» kivi kivi peale. Kõik need «teooriad» on ilmekaks tõendiks kaasaegse kapitalismi ja teda kaitsva reaktsioonilise sotsioloogia väljapääsmatust kriisist.

Kodanlikel sotsioloogidel on täiesti kindel eesmärk, kui nad moonutavad ajalooprotsessi iseloomu: nad püüavad edasi lükata kapitalismi hukkumist ja ilustada kapitalismi luitunud fassaadi, samal ajal püüavad nad laimata sotsialismi ning ümber lükata ainsat teaduslikku õpetust ühiskonnast — marksismi-leninismi.

Ja milliseid kavalusi küll kasutavad sel eesmärgil need kodanluse diplomeeritud kannupoisid! Nad laimavad sotsialismi ja marksistlik-leninlikku teooriat, laulavad kiidulaule kapitalismile, arendavad vääraid teooriaid «rahvakapitalismist», kodanlikust riigist kui «üldise heaolu riigist» jne. Kuidas aga imperialismi kaitsjad ennast ka ei pingutaks, ajalugu läheb oma rada. Suure jõu ja veenvusega demonstreerib ta marksismi-leninismi vankumatut õigsust.

Teadus ja inimeste ühiskondlik-ajalooline praktika tõendavad vääramatult, et ühiskonna arenemine on progres-

seeruv looduslik-ajalooline protsess, mis toimub objektiivsete, inimesest sõltumatute seaduste järgi. Ühiskonna ajalugu on arenemine, revolutsiooniliste üleminekute lõpmatu ahel ühelt, lihtsamalt, madalamalt ühiskonnakorralt teisele, keerukamale, kõrgemale ühiskonnakorrale, kusjuures ühiskonna progressi aluseks on materiaalse tootmise arenemine ja täiustumine. Alates kõige lihtsamatest tööriistadest — kepist ja kivist —, millega inimene alustas võitlust elu eest, on tootmine oma arenemises läbi käinud tohutu tee kõige täiuslikumate elektri- ja aatomienergia jõul töötavate automaatsete masinate ja mehhanismideni. Koos tootmise progressiga arenevad ka teised ühiskonnaelu alad.

X PEATÜKK

TOOTMISVIIS KUI ÜHISKONNA ELU MATERIAALNE ALUS

Kõige tähtsamaks ajaloolises materialismis on tees tootmisviisi määravast osast ühiskonna arenemises. Kuid tootmisprotsess võib aset leida ainult siis, kui selleks on olemas teatud tingimused: geograafiline keskkond ja rahvastik. Sellepärast vaatleme neid tingimusi, selgitame nende osa ühiskonna elus.

1. GEOGRAAFILISE KESKKONNA JA RAHVASTIKU TIHEDUSE OSA ÜHISKONNA ARENEMISES

GEOGRAAFILINE KESKKOND JA ÜHISKOND

Ühiskond on loodusest eraldunud osa. Ta on lahutamatult seotud ülejäänud loodusega ning on sellega pidevas vastastikuses toimes. Seda osa loodusest, millega ühiskonnal on eriti tihe vastastikune toime, mida ta mõjutab ja mis talle mõju avaldab, nimetatakse *geograafiliseks keskkonnaks*. Geograafilisesse keskkonda kuuluvad kliima ja pinnas, jõed ja mered, taime- ja loomariik, maapinna reljeef, maavarad jms.

Geograafiline keskkond on inimese tootmistegevuse *vajalikuks tingimuseks*. Ilma inimese ja looduse vastastikuse mõjuta ei ole mõeldav mingisugune töö, ei ole mõeldav mingisugune tootmistegevus. Inimene hangib endale elatusvahendeid ainult võitluses loodusega.

Geograafiline keskkond võib avaldada ühiskonna arenemisele kahesugust mõju. Soodsad looduslikud tingimused (maapõuevarade, metsade, jõgede olemasolu, tervislik kliima jne.) aitavad kaasa ühiskonna arenemisele. Ebasoodsad looduslikud tingimused aga avaldavad ühiskonna

arenemisele negatiivset mõju. Näiteks maapõuevarade puudumine pidurdab tööstuse arenemist, ülemäära kuiv kliima takistab põllumajanduse arenemist jne.

Lähtudes geograafilise keskkonna suurest tähtsusest ühiskonna arenemises, ülehindavad *geograafilise suuna* pooldajad sotsioloogias geograafilise keskkonna osatähtsust. Nad on arvamisel, et ühiskonna arenemise määrab see keskkond tervikuna või selle mingid elemendid, nagu kliima, jõgede olemasolu jne.

On ilmne, et geograafiline suund on teaduslikust seisukohast täiesti paikapidamatu. Ta ei anna ega saagi anda vastust küsimusele, millistel põhjustel toimub ühiskonna arenemine ja miks riigid, mis arenevad peaaegu ühesugustes geograafilistes tingimustes, seisavad majanduslikult ja poliitilise organisatsiooni erinevatel astmetel.

Geograafiline suund ei arvesta ka seda, et ühiskond, millele loodus avaldab mõju, mõjutab omakorda aktiivselt loodust, et loodust ümber kujundades, seda oma huvidele allutades kiirendab ühiskond mõnede looduslike protsesside kulgemist, muudab neid. Ühiskonna poolt geograafilisele keskkonnale, loodusele avaldatava mõju astme määrab lõppkokkuvõttes ära ühiskonnakorra iseloom, tootmise, tehnika ja teaduse arengutase. Eriti soodsad tingimused looduse mõjutamiseks loob sotsialistlik kord, sest siin saab ühiskond esmakordselt inimkonna ajaloos võimaluse teadlikult, plaanikindlalt ümber kujundada loodust töötava inimese huvides.

Öeldust järeldub, et geograafiline keskkond ei ole ühiskonna arenemise määravaks põhjuseks, kuigi ta on ühiskonna elu vajalik tingimus. Geograafiline keskkond võib ainult kas soodustada või pidurdada ühiskonna arenemist.

RAHVAARV, RAHVASTIKU TIHEDUS JA ÜHISKOND

Ühiskonna materiaalse elu teiseks vajalikuks tingimuseks on *rahvaarv, rahvastiku tihedus*. Tootmine on võimatu ilma inimesteta, kelle töö ongi selleks võimsaks jõuks, mis vallutab loodust ja sunnib teda teenima inimese huve. Sellepärast on arusaadav, et teatud tingimustes võib rahvastiku suurem või väiksem tihedus, tema juurdekasvu kiirem või aeglasem tempo kiirendada või aeglustada antud maa arenemist. Ei ole mingit kahtlust näiteks sel-

les, et suured inimressursid ja rahvaarvu kiire kasv on meie kodumaa hiiglaslike edusammude küllaltki tähtsaks teguriks.

Kuid kas rahvastiku tihedus on määravaks ühiskonna arenemisel? Kui see oleks nii, miks on siis ajaloos sageli juhtunud näiteks nii, et riigid, kus on suur rahvastiku tihedus ja rahvaarv kiiresti kasvab, jäävad majanduslikult, poliitiliselt ja kultuuriliselt suuresti maha riikidest, kus rahvastiku tihedus on märksa väiksem ja juurdekasv tunduvalt madalam?

Selgub, et rahvastiku tihedus ja rahvaarvu kasv ei ole määravad ühiskonna elus. Vastupidi, nad ise sõltuvad ühiskonnakorra iseloomust. Nõukogudemaal on näiteks väga suur rahvastiku juurdekasv ja kõige väiksem surevus maailmas. See on tingitud sotsialismi olemusest, see on saavutatud sotsialistliku ühiskonna suure hoolitsusega inimese eest.

Sellest hoolimata lähtuvad kodanliku sotsioloogia reaktsioonilise suuna — *maltusluse* esindajad sellest, et ühiskonna arenemise käik sõltub nimelt rahvaarvu kasvust. Selle suuna rajaja, inglise majandusteadlane papp Malthus kuulutas XVIII sajandi lõpus, et ta on «avastanud üldise seaduse», mille järgi elatusvahendite tootmise kasv ei vasta rahvastiku tiheduse kasvule. Malthus väitis, et rahvastiku tihedus kasvab palju kiiremini kui elatusvahendite tootmine. See toobki töörahvale viletsust, nälga, tööpuudust ja teisi hädasid. Malthus soovitas ka «väljapääsu» neist hädadest vabanemiseks — abielude ja laste sündimise vältimine.

Rahvastiku tiheduse pseudoteaduslikku «teooriat» vajas Malthus selleks, et õigustada kapitalismi, õigustada neid hädasid, mida kapitalism toob töörahvale. Sellepärast pole juhuslik, et maltuslus teenib praegu reaktsioonilist imperialistlikku kodanlust, kes inglise papi väljamõeldistega püüab seletada mitte ainult imperialismi kõige sügavamaid vastuolusid, vaid ka õigustada oma röövellikku välispoliitikat. Kaasaegne maltuslus on muutunud avalikult inimvaenulikuks. See ei piirdu enam soovitustega hoiduda abielust ja laste sündimisest, vaid paneb ette kasutada «üleliigsete» suude hävitamiseks vesinikupommi, bakterioloogilist relva ja teisi kohutavaid massilise hävitamise vahendeid.

Teadus ja praktika on maltusluse juba ammu ümber

lükanud. Juba Marx näitas, et töötajate viletsuse ja näija põhjus kapitalismi tingimustes ei peitu mitte rahvastiku tiheduse looduslikes seadustes, vaid kapitalistliku süsteemi olemuses endas, materiaalsete hüvede äärmiselt ebaõiglases jaotamises. Lõviosa neist hüvedest saavad kapitalistid, töötajatel aga ei ole sageli isegi kõige hädatarvilikumaid elatusvahendeid. Maltusluse paikapidamatust tõendab veenvalt majanduse edukas arenemine meie Nõukogudemaal ja samuti ka teistes sotsialistliku süsteemi maades, kus koos kapitalismi hävitamisega on alatiseks hävitatud nälg, viletsus, tööpuudus, kus inimese elu muutub järjest kindlustatumaks ja jõukamaks.

Niisiis, ühiskonna arenemise määravaks põhjuseks pole ei geograafiline keskkond ega rahvastiku tihedus. Selleks põhjuseks on materiaalsete hüvede tootmise viis, mida asumegi vaatlema.

2. TOOTMISVIIS. TOOTLIKUD JÕUD JA TOOTMISSUHTED

Inimesed ei saa eksisteerida ilma toiduta, riietuseta, eluasemeta ja ilma teiste materiaalsete hüvedeta. Kuid neid hüvesid ei anna loodus inimestele valmis kujul. Et neid saada, selleks peavad inimesed töötama. Töö on ühiskonna elu aluseks, inimese loomulikuks vajaduseks. Ilma tööta, ilma tootmistegevuseta ei oleks inimese elu võimalik. Sellepärast ongi *materiaalsete hüvede tootmine* ühiskonna arenemise kõige peamiseks, määravaks põhjuseks.

TOOTLIKUD JÕUD

Tööprotsessis kujundavad inimesed ümber looduse saadusi oma vajaduste rahuldamiseks. Näiteks selleks, et ehitada masinat, kaevandavad inimesed rauamaaki, sulatavad seda, valmistavad sellest terast, mida nad seejärel vastavalt töötlevad.

Materiaalse tootmise protsess on mõeldamatu ilma töö objektita ja ilma töövahenditeta.

Töö objektid on esemed, millele inimese töö on suunatud. *Töövahendid* on masinad, seadmed, instrumendid, tootmishooned, mitmesugust liiki transport jne. Töö objektid ja töövahendid moodustavad *tootmisvahendid.*

Kõige tähtsamaks töövahendiks on *tootmisriistad*, mille abil inimesed mõjutavad töö objekti ja seda vastavalt ümber kujundavad. Tootmine ei ole mõeldav ilma tootmisriistadeta: loodus ei anna kergesti ära oma rikkusi ja nende saamiseks ei piisa kaugeltki ainult inimese lihaste jõust. Elatusvahendeid saab inimene hankida ainult tööriistade abil, kusjuures saadud elatusvahendite hulk on seda suurem, mida täiuslikumad, mida tootlikumad on tööriistad.

Ometi ei anna veel tööriistad ise inimesele materiaalseid hüvesid. Tööriistu tuleb mitte ainult valmistada, vaid ka rakendada, kasutada. Kõige täiuslikum masin võib aja jooksul muutuda vormituks metallilasuks, kui sellesse ei puutu inimese käsi. Ainult inimene on võimeline liikuma panema tööriistu ja organiseerima materiaalset tootmist, sellepärast on ta materiaalse tootmise lahutamatuks osaks.

Tootlikud jõud on ühiskonna poolt loodud tootmisvahendid, eelkõige tööriistad, ja samuti inimesed, kes toodavad materiaalseid hüvesid. Tootlikud jõud määravad inimese vahekorra loodusega, tema võimu looduse üle. Tootlike jõudude tähtsaimaks elemendiks on *inimesed, töötavad massid.* Inimeste loov, ülesehitav töö paneb liikuma inimese poolt loodud tööriistad, paneb neid tootma loendamatul hulgal inimesele vajalikke esemeid.

TOOTMISSUHTED

Tootlikud jõud ei ammenda kogu materiaalset tootmist. Toota saavad inimesed mitte üksikult, vaid üheskoos, organiseerudes ühiskonnaks, sellepärast on töö olnud ja jääb alati ühiskondlikuks tööks. Tööprotsessis astuvad inimesed vältimatult üksteisega teatud sidemetesse, suhetesse. «Selleks, et toota,» kirjutas Marx, «astuvad inimesed üksteisega teatud sidemetesse ja suhetesse, ja ainult nende ühiskondlike sidemete ja suhete kaudu toimub nende mõju loodusele, leiab aset tootmine.»[1]

Inimeste suhted tootmisprotsessis moodustavad *tootmissuhted*, mis on materiaalse tootmise lahutamatuks osaks. Ajalooliselt konkreetne *tootmisviis* on seega tootlike jõudude ja neile vastavate tootmissuhete *lahutamatu ühtsus.*

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 65.

Vastastikused töösidemed tekkisid inimeste vahel juba ürgkogukondliku ühiskonna algpäevil. Küttimisest elatuvate rändsuguharude juures oli see ühise jahipidamisega seotud seltsimeeste sidemeks. Tootlike jõudude kasvuga ja tööjaotuse tekkimisega muutusid inimestevahelised suhted üha mitmekesisemaks. Kujunesid sidemed põllupidajate ja karjakasvatajate vahel, põllupidajate ja käsitööliste vahel, käsitööliste ja kaupmeeste vahel jne. Masinalise tööstuse arenemisega muutusid tootjate vastastikused sidemed eriti mitmekesiseks ja mitmekülgseks.

Tootmissuhete aluseks on *omanduse vormid*, s. t. inimeste suhe tootmisvahenditega: maaga, maapõuevaradega, metsadega, vetega, toorainetega, tootmishoonetega, tootmisriistadega jne. Omanduse vormidest tuleneb *mitmesuguste sotsiaalsete rühmade* valitsev või alluv *seisund tootmises*, tulenevad nende suhted tootmisprotsessis või, nagu ütles Marx, nende tegevuse vastastikune vahetus. Kui omandus on ühiskondlik (tootmisvahendid kuuluvad töötajatele), siis on tootmissuhetel ekspluateerimisest vabade töötajate koostöö ja vastastikuse abistamise iseloom, nii nagu see on sotsialismi tingimustes. Eraomanduse puhul aga (tootmisvahendid kuuluvad käputäiele ekspluateerijatele) on tootmissuhted valitsemise ja allumise suhted, mis on iseloomulikud näiteks kapitalismile. Teistsugused nad siin ei saagi olla. Kuna antagonistlikus klassiühiskonnas ei ole töötajatel mingisuguseid tootmisvahendeid, siis on nad sunnitud alluma tootmisvahendeid omavatele ekspluateerijatele ja töötama ekspluateerijate kasuks.

Tootmisvahendite omanduse iseloomust sõltuvad ka *jaotamise vormid*. Kapitalistlik eraomandus tingib materiaalsete hüvede äärmiselt ebaõiglase jaotamise kapitalistlikus ühiskonnas. Tootmisvahendite valdaja saab siin suurema osa toodetud väärtustest, kuigi ta tootmisest vahetult osa ei võta. Ühiskondlik omandus sotsialistlikus ühiskonnas kindlustab töö järgi jaotamise printsiibi, mis vastab kõikide töötajate huvidele. Kõik toodetud materiaalsed hüved kuuluvad siin töötajatele enestele.

Seega hõlmavad tootmissuhted tootmisvahendite omanduse vorme ning samuti neist tulenevat sotsiaalsete rühmade seisundit tootmises ja materiaalsete hüvede jaotamise vorme.

Tootmissuhted kujunevad *objektiivselt*, sõltumata ini-

meste tahtest ja soovidest. Inimeste ühed või teised suhted tootmisprotsessis kujunevad ainult siis, kui on tekkinud sellised tootlikud jõud, mis neid suhteid tingivad.

Tootmisviis areneb oma seesmiste põhjuste mõjul, talle omase seesmise dialektika mõjul. Vaatleme nüüd, millised on need põhjused, milline on tootmise arenemise seesmine dialektika.

3. TOOTLIKE JÕUDUDE JA TOOTMISSUHETE DIALEKTIKA

Tootmine ei seisa paigal. Ta kasvab, areneb ja täiustub pidevalt. Teisiti ei saagi olla: selleks et eksisteerida, peavad inimesed tootma materiaalseid hüvesid, seejuures mitte endisel, vaid järjest kasvaval hulgal. See on seletatav eelkõige asjaoluga, et inimeste arv meie planeedil kasvab pidevalt ja nende vajadused suurenevad pidevalt. Ürgaja inimene vajas väga vähe: lihtne toit, loomanahk ihukatteks, peavari ja tuli koldes. Kui suured on seevastu aga tänapäeva inimese materiaalsed ja kultuurilised vajadused!

Üha kasvava inimeste arvu üha suuremate vajaduste rahuldamiseks on ainult üks viis — tootmise pidev arendamine ja täiustamine. *Tootmise arenemine on ühiskonna elu seadus, objektiivne vajadus.* Ühiskonna ajalugu pole midagi muud kui ühiskondliku tootmise seaduspärane arenemine, paratamatu protsess, mille käigus ühed, madalamad tootmisviisid asenduvad teiste, kõrgemate tootmisviisidega.

Kuidas areneb tootmine?

Tootmise arenemine algab tootlike jõudude muutumisest. Kuid tootlikud jõud hõlmavad, nagu me teame, nii tootmisriistu kui ka inimesi, kes neid kasutavad. Kumb neist tootlike jõudude elementidest areneb eelkõige? Ajaloo kogemused räägivad sellest, et tootlike jõudude eneste raames arenevad eelkõige tootmisriistad. Et kergendada tööd ja saada võimalikult rohkem materiaalseid väärtusi võimalikult väiksema töökuluga, on inimesed pidevalt täiustanud juba olemasolevaid ning loonud uusi, tootlikumaid tootmisriistu.

Tootmisriistade arenemine ja täiustumine, tehniline progress on inimeste — tootjate — praktilise tootmistegevuse tulemus. Kuid tehnilise progressi käigus muutuvad

ka inimesed ise. Suurenevad nende tootmiskogemused, tõuseb kvalifikatsioon, tekivad üha uued ja uued elukutsed. Tööriistade ja tootjate muutumisega muutuvad lõpuks ka inimeste suhted tootmise protsessis, muutuvad tootmissuhted.

Niisiis, tootlikud jõud kutsuvad esile ja määravad tootmissuhted. Kuid on tarvis silmas pidada, et antud ajal eksisteerivad tootlikud jõud ei tekita mitte ükskõik milliseid, vaid ainult teatud kindlaid tootmissuhteid, mis vastavad tootlike jõudude seesmisele loomusele, vastavad nende iseloomule. Nii tõi feodalismi rüpes tekkinud kapitalistlik manufaktuur endaga kaasa nimelt kapitalistlikud ja mitte mingisugused muud tootmissuhted.

Tootlike jõudude alusel tekkinud tootmissuhted ei jää ka ise passiivseteks. Nad *mõjutavad aktiivselt* tootlikke jõude, kiirendades või aeglustades nende arenemist. Seejuures ei tohi unustada, et eesrindlikud, uued tootmissuhted, mis vastavad tootlike jõudude iseloomule, *kiirendavad* ühiskondliku tootmise arenemist ning on tootlike jõudude arenemise peamiseks liikumapanevaks jõuks. Vanad tootmissuhted, mis jäävad maha tootlike jõudude arengust, *takistavad* nende edasiliikumist.

Tootmissuhete vastavus tootlike jõudude iseloomule on tootmise arenemise möödapääsmatu tingimus. Sel või teisel kujul esineb see vastavus kõikides ühiskondlik-majanduslikes formatsioonides, kuid sotsialismieelsetes formatsioonides, mis põhinevad eraomandusel ja ekspluateerimisel, ei saa tootmissuhted olla pidevalt vastavuses arenevate tootlike jõududega. Tootmissuhete vastavus tootlike jõudude iseloomule ja järelikult ka tootmissuhete osa tootmise arenemise peamise liikumapaneva jõuna esineb siin ainult tootmisviisi olemasolu algetapil. Seejärel hakkavad tootmissuhted vananema, maha jääma tootlike jõudude arengust, mille tulemusena uute tootlike jõudude ja vanade tootmissuhete vahel tekib vastuolu.

See vastuolu ei ole juhuslik, vaid ta tuleneb ühiskondliku tootmise erinevate külgede seesmisest loomusest. Tootlikud jõud on tootmise liikuvam element. Nad muutuvad pidevalt, kusjuures isegi ühe ja sama tootmisviisi raamides võivad need muutused olla küllaltki olulised. Mis aga puutub tootmissuhetesse, siis, kuigi neis toimuvad teatud muutused, jäävad nad antud tootmisviisi raamides oma põhiolemuselt muutumatuks. Näiteks on kapitalistliku

süsteemi olemasolu kestel tootlikes jõududes toimunud sügavad muutused, samal ajal põhinevad tootmissuhted praegu, nii nagu varemgi, kapitalistlikul eraomandusel.

Teatud konservatiivsuse, püsivuse tõttu ei jõua tootmissuhted tootlike jõudude arengule järele ja, jäädes maha, hakkavad pidurdama tootlike jõudude arenemist, satuvad nendega vastuollu. Tootlike jõudude edasise arenemisega muutub tootmissuhete pidurdav mõju üha tunduvamaks, vastuolu tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel muutub üha sügavamaks ning teravamaks ja kasvab lõpuks üle konfliktiks. Tekib vajadus sotsiaalse revolutsiooni järele, mis hävitab vanad ja rajab uued tootmissuhted.

Selline on tootlike jõudude ja tootmissuhete objektiivne dialektika antagonistlikus klassiühiskonnas. Vaadelgem nüüd, kuidas avaldub see dialektika inimühiskonna konkreetsetel arenguetappidel.

4. ÜHISKONNA AJALUGU KUI TOOTMISVIISIDE ARENEMISE JA SEADUSPÄRASE VAHETUMISE AJALUGU

Kuna tootmisviis on ühiskonna elu materiaalne alus, mis määrab selle kõik teised küljed, siis tuleb ühiskonna ajalugu vaadelda eelkõige kui tootmisviiside arenemise ja seaduspärase vahetumise ajalugu.

Ajaloos on teada viis tootmisviisi, mis ühiskonna arenemise käigus on seaduspäraselt teineteist asendanud: ürgkogukondlik, orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja sotsialistlik. Selles järjekorras vaatlemegi neid.

ÜRGKOGUKONDLIK ÜHISKOND

Inimkonna ajalugu algab inimese tekkimisest, kelle spetsiifiliseks, teda loomadest eraldavaks iseärasuseks on võime valmistada ja kasutada tööriistu. Tööl on tähtsaim koht inimese kujunemisel ja arenemisel. Tööprotsessis kujunes inimene ise, tekkisid ja arenesid tema ühiskondliku organisatsiooni vormid.

Ajalooliselt esimeseks, kõige madalamaks inimeste organisatsiooni vormiks oli ürgkogukondlik kord. See eksisteeris kümneid tuhandeid aastaid. Selle tohutu perioodi vältel suutis inimene looduses esinevate esemete — kepi

ja kivi — kasutamiselt üle minna esimeste primitiivsete tootmisriistade valmistamisele. Esialgu olid need kohmakad kivi-, puu-, sarv- ja luuriistad (kirved, noad, peitlid, kaabikud, viskodad ja piigid, kalapüügikonksud jne.). Edaspidi neid tööriistu täiustati, hakati neid hoolikalt töötlema. Tekkisid ka uued tööriistad ja töövahendid — vibu ja nooled, paadid, kelgud jne. Inimene õppis saama tuld, millel oli eriti suur tähtsus inimkonna arenemises.

Koos tööriistade täiustumisega arenes ja täiustus ka inimeste tootmistegevus. Looduse valmisproduktide (söödavad viljad, marjad ja rohttaimed) kogumiselt läks inimene üle taimede kultiveerimisele — maaharimisele, metsloomade küttimiselt läks ta üle nende kodustamisele — karjapidamisele.

Ürgkogukondliku korra tootlike jõudude äärmiselt madal tase tingis ka vastavad tootmissuhted. Nende aluseks olid tolle aja tootmisvahendite kogukondlik omandus ja sellega seotud inimestevahelise koostöö ja vastastikuse abistamise suhted. Neid suhteid tingis asjaolu, et inimene, kelle kasutada olid ainult primitiivsed tootmisriistad, suutis vastu seista võimsatele loodusjõududele ainult üheskoos, kollektiivselt.

Ürgkogukondlikus ühiskonnas elasid inimesed teatud kollektiividena — sugukondlike kogukondadena, kuhu nad ühinesid veresuguluse järgi. Nad töötasid koos kogukonna maa peal ühiste tööriistadega, neil oli ühine eluase kaitseks ilmastiku ja kiskjate eest. Hangitud produktid jaotati võrdselt. Tootlike jõudude äärmiselt madala taseme tõttu said inimesed niivõrd vähe produkte, et nendest vaevalt jätkus äraelamiseks. Omastada polnud midagi. Sellepärast ei olnud eraomandust, klasse ja järelikult ka ekspluateerimist.

Tootlikud jõud arenesid ürgkogukondliku korra tingimustes küll väga aeglaselt, kuid lakkamatult. Tööriistad muutusid täiuslikumaks, inimeste tootmiskogemused muutusid rikkalikumaks. Hiiglaslikuks hüppeks tootmise arenemises oli üleminek kivist tööriistadelt metallist tööriistadele. Uued tööriistad — metallist künnirauaga sahk, pronksist või rauast kirves jt. — tõstsid tööviljakust. Osutus võimalikuks tegelda maaharimise ja karjapidamisega suuremas ulatuses. Toimus esimene suur ühiskondlik tööjaotus: karjapidamine eraldus maaharimisest. Mõni aeg hiljem kujunes iseseisvaks tootmisharuks ka käsitöö (toot-

misriistade, relvade, riiete, jalatsite jne. valmistamine). Tekkis ja hakkas arenema tootmissaaduste vahetamine.

Tööviljakuse kasvuga hakkas sugukondlik kogukond lagunema perekondadeks. Tekkis eraomandus, tootmisvahendite valdajaks sai perekond, kusjuures tootmisvahendid koondusid peamiselt endiste sugukonnaülikute kätte. Kuna töötaja hakkas tootma rohkem saadusi, kui see oli hädavajalik tema enda olemasoluks, tekkis nüüd võimalus lisaprodukti omastamiseks ja järelikult ka ekspluateerimiseks, ühiskonna ühe osa rikastumiseks teiste arvel. Vastavalt eraomanduse ja vahetuse arenemisele muutus intensiivsemaks sugukondliku kogukonna lagunemise protsess. Ürgkogukondlik võrdsus loovutas koha sotsiaalsele ebavõrdsusele. Tekkisid esimesed vaenulikud klassid: orjad ja orjapidajad.

Nii oli tootlike jõudude arengu tagajärjeks ürgkogukondliku ühiskonna asendumine orjandusliku ühiskonnaga.

ORJANDUSLIK ÜHISKOND

Ürgkogukondlikult ühiskonnalt päritud tootlikud jõud arenesid edasi *orjanduslikus ühiskonnas*. Puust ja kivist tööriistad loovutasid lõplikult oma koha metallist, algul pronksist, hiljem rauast tööriistadele. Metallist künnirauaga sahk, seejärel rauast ader, metallist sirp ja teised tööriistad võimaldasid tõsta tööviljakust põllunduses. Paralleelselt teraviljakasvatusega tekkis aiandus. Võeti tarvitusele kunstlikke vahendeid maade niisutamiseks — ehitati kanaleid, tamme, veetõsteseadeldisi jne., teravilja ümbertöötamiseks ehitati veskeid. Arenes mäeasjandus, kus kasutati inimkäte jõudu ja kõige lihtsamaid tööriistu: maagi kaevandamisel kasutati kirkat ja vasarat, maagi purustamiseks kasutati veskeid ja uhmreid ning metaliisulatamiseks ahjusid.

Tööjaotuse protsess jätkus. Käsitööndusliku tootmises eraldusid selle mitmesugused harud: metalli, relvade, riiete, jalatsite valmistamine, sepatöö, pottsepatöö, kudumine, nahaparkimine jne. Käsitöös hakati üha rohkem kasutama mitmesuguseid spetsialiseeritud tööriistu, tekkisid kõige lihtsam treipink ja sepalõõts.

Ulatuslikult arenes ehitustegevus, laevaehitus ja sõjatehnika. Kasvasid linnad ja arenes kaubandus.

Tootlike jõudude areng orjandusliku korra tingimustes sõltus neile vastavatest tootmissuhetest. Orjandusliku ühiskonna tootmissuhete aluseks oli orjapidaja täielik omandus, mis hõlmas nii tootmisvahendeid, orja ennast kui ka kõiki orja poolt toodetud saadusi. Orjapidaja jättis orjale ainult nii palju, et ori nälga ei sureks.

Nii tekkisid orjanduslikus ühiskonnas valitsemise ja allumise suhted, mille aluseks oli täiesti õigusteta orjade massi julm ekspluateerimine käputäie orjapidajate poolt. Teatud ajani soodustasid need suhted tootlike jõudude arenemist, aga kui nende suhete võimalused olid ammendatud, muutusid nad tõsiseks takistuseks ühiskondliku tootmise edasisel arenemisteel. Tootmine nõudis, et tööriistad muutuksid järjest täiuslikumaks, et tõuseks tööviljakus, kuid ori ei olnud sellest huvitatud, kuna see ei parandanud mingil määral tema olukorda. Pealegi degradeerus ebainimliku ekspluateerimise tingimustes peamine tootlik jõud — ori ise — nii füüsiliselt kui ka vaimselt.

Aja jooksul teravnes vastuolu orjandusliku ühiskonna tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel kuni viimase piirini. See vastuolu avaldus orjade ülestõusudes. Julmalt ekspluateeritud, äärmise meeleheiteni viidud orjad tõusid üles oma orjastajate vastu. Nende ülestõusud ja naabersuguharude kallaletungid purustasid orjandusliku korra alused, mille rusudel tekkis uus, feodaalne ühiskond.

FEODAALNE ÜHISKOND

Tootlike jõudude progressiivne arenemine jätkus ka *feodalismi* tingimustes. Nimelt sellel ajastul hakkasid inimesed oma lihaste jõule laialdaselt abiks võtma vee- ja tuuleenergiat: võeti kasutusele vesi- ja tuuleveskid, purjelaevad jne. Inimesed õppisid toormalmist saama terast, leiutasid paberi, püssirohu, trükikunsti ja tegid palju teisi leiutusi, millel oli suur tähtsus inimkonna ajaloos.

Arenes käsitöö, loodi uusi ja täiustati vanu tööriistu ja mehhanisme. Eriti suur oli progress tekstiilitööstuses, kus võeti kasutusele vokk, linditeljed, ketrusmasin ja teised tehnilised uuendused. Kasvas käsitööndusliku töö spetsialiseerumine, mis tõstis tunduvalt selle tööviljakust. Käsitöö ja kaubanduse arenemisega kasvasid linnad.

Mõned neist muutusid suurteks ülemaailmseteks käsitöö ja kaubanduse keskusteks.

Arenes ka põllumajandus. Hakati kultiveerima üha uusi ja uusi teraviljasorte, puu- ja aedviljakultuure, hakati kasutama väetisi ja paremini harima põldu. Laienes loomakasvatus, üha suuremal hulgal hakati majapidamises kasutama tööloomi ja kasvatama produktiivkarja.

Tootlike jõudude arenemine feodalismi ajal oli tingitud feodaalsetest tootmissuhetest. Nende suhete aluseks oli feodaali omandus tootmisvahendite peale, eelkõige maa peale ja tema mittetäielik omandus töötaja peale — pärisorjusliku talupoja peale. Feodaalil oli õigus sundida talupoega enda jaoks töötama, tal oli õigus nõuda talupojalt mitmesuguseid teokohustusi ja andameid, ta võis taiupoega müüa või osta, kuid talupoja elu talle enam ei kuulunud.

Feodaalsed tootmissuhted olid nagu orjandusliku korra tingimusteski valitsemise ja allumise suhted, mille aluseks oli pärisorjuslike talupoegade ekspluateerimine feodaalide poolt. Vaatamata sellele olid need suhted progressiivsemad kui orjanduslikus ühiskonnas, sest töötaja oli nüüd mõningal määral oma tööst huvitatud. Talupoegadel ja käsitöölistel oli oma isiklik majapidamine (talupoegadel oli oma maalapike, hobune ja teised koduloomad ning põllumajanduslik inventar; käsitöölistel olid omad tööriistad ja lihtsamad mehhanismid), kus nad pärast kõigi feodaalsete teokohustuste täitmist töötasid enda jaoks. Nad olid huvitatud tööriistade täiustamisest ja maaharimise ning käsitöö meetodite parandamisest.

Aeg läks. Tootlikud jõud arenesid. Eriti suure tõuke andsid nende arenemisele suured geograafilised avastused XV sajandi lõpul ja XVI sajandi alguses (Ameerika avastamine, Indiasse viiva meretee avastamine jt.). Tekkis rahvusvaheline turg. Nõudmine mitmesugustele kaupadele suurenes ja käsitööndusiik tootmine ei suutnud seda enam rahuldada. Käsitöölise töökoja asemele tuli manufaktuur.

Manufaktuur koondas ühe katuse alla küllaltki suure arvu töölisi, tingis nende vahel laialdase tööjaotuse ja tõstis sellega järsult tööviljakust. Manufaktuuri tekkimine feodalismi rüpes tähendas uue, kapitalistliku tootmise ja sellele iseloomulike vastandlike klasside — kodanluse ja proletariaadi tekkimist.

Kuid manufaktuuride tekkimisega seotud tootlike jõudude edasine arenemine viis need tootlikud jõud vastuollu feodaalsete tootmissuhetega. Manufaktuur nõudis, et tööline oleks vaba, feodalism sidus aga pärisorja maa külge; manufaktuur vajas avarat rahvusvahelist turgu, selle loomist aga pidurdas feodaalne eraldatus, killustatus ja naturaalmajapidamine. Oli tekkinud vajadus asendada feodaalsed tootmissuhted uute, kapitalistlike tootmissuhetega. Selle teostasid arvukad kodanlikud revolutsioonid, mille peamiseks võitlusjõuks olid pärisorjuslikud talupojad ja linnade alamkihid kodanluse juhtimisel.

KAPITALISTLIK ÜHISKOND

Kapitalismi tootlikke jõude iseloomustab masinaline suurtööstus. Käsitöölise töökoja ja manufaktuuri asemele tulevad nüüd tohutud tehased, vabrikud ja kaevandused. «Loodusjõudude alistamine, masinatega tootmine, keemia kasutamine tööstuses ja põllunduses, aurulaevandus, raudteed, elektritelegraafid, tervete maailmajagude ülesharimine, jõgede laevatatavaks muutmine, terved rahvastikud, kes on nagu maa seest esile manatud...»[1] — nii iseloomustasid Marx ja Engels kapitalismi tootlikke jõude «Kommunistliku partei manifestis». Oma olemasolu alguses tegi kapitalism ühe-kahe sajandi jooksul tootlike jõudude arenemiseks palju rohkem kui kõik eelnenud epohhid inimkonna ajaloos.

See tootlike jõudude kiire kasv oli tingitud uutest, kapitalistlikest tootmissuhetest. Nende aluseks on kodanlik eraomandus, mis järk-järgult, kuid möödapääsmatult tõrjus välja feodaalse omanduse. Tootja — proletariaat — on kapitalismi tingimustes juriidiliselt vaba, ta ei ole kinnistatud ei maa ega ka mingi ühe ettevõtte külge. Ta on vaba selles mõttes, et võib minna tööle kas ühe või teise kapitalisti juurde, kuid ta on sõltuv kodanlusest kui tervest klassist. Kuna tal ei ole tootmisvahendeid, on ta sunnitud müüma oma tööjõudu ja sellega kandma oma turjal ekspluateerimise iket.

Kapitalistlikud tootmissuhted tekitasid tootmise arenemise sellise stiimuli, nagu seda on kapitalistlik kasum. Nimelt just kasumit taga ajades laiendab kodanlus toot-

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 23.

mist, täiustab tehnikat ning tehnoloogiat tööstuses ja põllumajanduses. Kuid need tootmissuhted ei tinginud mitte ainult eelmiste ühiskonnakordadega võrreldes enneolematu tootmise arengutaseme, vaid nad kutsusid ellu ka sellised tootlikud jõud, mis viisid kapitalistliku süsteemi tervikuna hukkumise äärele. Marx ja Engels võrdlesid kapitalismi võluriga, kes oma loitsimisega manas esile nii vägevad jõud, et ei suutnud ise enam nendega toime tulla.

Tootlike jõudude hiiglasliku kasvu tõttu jäid kapitalistlikud tootmissuhted neist maha, ei vastanud neile enam ja muutusid ahelaks tootlike jõudude edasisel arenemisel. Tuli ilmsiks kapitalistliku tootmisviisi sügavaim vastuolu — vastuolu tööprotsessi ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Tootmisel on kodanlikus ühiskonnas ilmne ühiskondlik iseloom. Tootmisest võtavad siin osa paljud miljonid töölised, kes on kontsentreeritud suurtesse ettevõtetesse, nende miljoniliste hulkade töövaeva omastab aga käputäis tootmisvahendite valdajaid. See vastuolu on kapitalismi põhivastuoluks.

XIX sajandi viimasel veerandil kasvas kapitalism üle *imperialismiks* — astus oma kõrgeimasse ja viimsesse staadiumi. Imperialismi kõige olulisemaks tunnuseks on monopolide valitsemine, mis on asendanud vaba konkurentsi. Monopolid on suured kapitalistide ühendused, kes on koondanud enda kätte lõviosa ühe või teise kauba tootmisest ja turustamisest. Monopolide eesmärk on võimalikult suurema kasumi saamine.

Kasumit taga ajades suurendavad imperialistid oma maa töötajate ning koloniaal- ja sõltuvate maade rahvaste ekspluateerimist. Nad on maailma enda vahel ära jaganud ja nende vahel käib vihane võitlus selle ümberjagamiseks.

Kõik kapitalistliku ühiskonna vastuolud teravnevad imperialismi tingimustes äärmuseni ja eelkõige teravneb just vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. See vastuolu tekitab kriise ja tööpuudust, kutsub esile ägeda klassivõitluse kodanluse ja proletariaadi vahel ning on sotsialistliku revolutsiooni majanduslikuks aluseks. Võidukas sotsialistlik revolutsioon hävitab kapitalistlikud tootmissuhted ja rajab sotsialistliku tootmisviisi.

XI PEATÜKK

SOTSIALISTLIK TOOTMISVIIS, SOTSIALISMI ÜLEKASVAMINE KOMMUNISMIKS

Ühiskondliku tootmise arenemise küsimust vaadeldes nägime, et iga uus klassiantagonismil rajanev tootmisviis tekib eelneva, vana ühiskonnakorra rüpes. Selgitame nüüd välja, kuidas tekib *sotsialistlik tootmisviis,* millised on tema tekkimise ja arenemise iseärasused.

1. SOTSIALISTLIKU TOOTMISVIISI KUJUNEMISE ISEÄRASUSED

Vastupidiselt kapitalistlikule tootmisviisile rajaneb sotsialistlik tootmisviis ühiskondlikul omandusel ega võimalda ekspluateerimist. See aga tähendab, et ta ei saa tekkida kapitalismi rüpes, nagu tekkis kapitalistlik kord feodaalses ühiskonnas.

Sellest aga ei tulene sugugi, nagu tekiks sotsialism tühja koha peal. Juba kapitalismi ajal tekivad sotsialismi eeldused — masinaline suurtööstus töö kõrge kontsentratsiooni ja ühiskonnastamise astmega, teaduse ja tehnika kõrge arengutase. Kapitalismi tingimustes kasvab ka jõud, kes on kutsutud looma sotsialismi — töölisklass, kes võitluses kodanlusega teeb läbi karmi kooli, organiseerib oma partei, omandab teadusliku maailmavaate.

Kuid sotsialistliku tootmisviisi loomiseks ainuüksi nendest eeldustest kaugeltki ei piisa, sest sotsialistlikud tootmissuhted ei saa kujuneda kapitalismi rüpes. Sotsialism kaotab täielikult eraomanduse, hävitab alatiseks ekspluateerimise ja igasuguse rõhumise. Selleks aga on vajalik sotsialistlik revolutsioon, terve kapitalismilt sotsialismile ülemineku periood. Sel perioodil loob võimu enda kätte võt-

nud tööliskласs koos kõigi töötajatega teadlikult ja plaanipäraselt uut, sotsialistlikku tootmisviisi. Väga suur osa kuulub selle loomisel sotsialistlikule riigile ja Kommunistlikule Parteile.

Võitnud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena kätte poliitilise võimu, hakkas meie maa tööliskласs kohe looma tingimusi sotsialistlike tootmissuhete rajamiseks. Eelkõige natsionaliseeriti kapitalistlik suurtootmine — suurtööstus, pangad, transport, sidevahendid. Selle tulemusena oli pandud alus sotsialistlikele tootmissuhetele rahvamajanduse kõige tähtsamas harus — tööstuses. Koos sellega hävitati mõisnike suurmaaomandus. Need ülitähtsad abinõud andsid purustava löögi kodanluse majanduslikule võimsusele, likvideerisid reaktsioonilise mõisnike klassi, kindlustasid tööliskласsi ja talurahva liitu.

Vallutanud rahvamajanduses juhtpositsiooni, sai tööliskласs võimaluse asuda ellu viima sotsialismi ehitamise leninlikku plaani. Selle plaani tähtsamateks lülideks olid kogu maa industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine. Industrialiseerimispoliitika võit andis võimaluse luua sotsialistlikud tootlikud jõud tööstuses ja ka valmistada ette eeldused põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkujundamiseks, põllumajanduse varustamiseks eesrindliku masinatehnikaga. Lenini kooperatsiooniplaani realiseerimisega loodi mehhaniseeritud sotsialistlik suurpõllumajandus, see aga tähendas, et sotsialistlikud tootmissuhted kindlustusid ka kõige mahajäänumas majandusharus.

Meie maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise elluviimise tulemusena kindlustus NSV Liidus kolmekümnendate aastate lõpuks sotsialistlik tootmisviis. Juba 1937. aastal moodustas ühiskondlik omandus 99 protsenti maa tootmisfondidest. Sotsialistlikud ettevõtted andsid sellel aastal 99,8 protsenti tööstuse kogutoodangust ja 98,5 protsenti põllumajandussaaduste toodangust.

Praegu lähevad sotsialistlikku arenemisteed mitmed riigid maakera erinevates piirkondades. Sotsialistliku tootmisviisi kujunemine nendes maades allub kogu sotsialistliku süsteemi jaoks ühistele seadustele, kuid sotsialistliku ümberkujundamise vormid ja tempo on eri maades erinevad. Erinevad on näiteks vormid, milles toimub kapita-

listliku tootmise ümberkujundamine sotsialistlikuks, erinev on industrialiseerimise tempo. Varem tööstuse arengu poolest mahajäänud maades toimub industrialiseerimine kiiremas tempos kui tööstuslikult arenenud maades. Erinevad on ka sotsialistliku süsteemi maade põllumajanduse koopereerimise vormid.

Kuid vaatamata nende vormide erinevusele on sotsialistlike ümberkujunduste olemus üks: kapitalistliku eraomanduse likvideerimine ja sotsialismi majandusliku aluse — ühiskondliku, sotsialistliku omanduse — rajamine.

2. TOOTLIKE JÕUDUDE JA TOOTMISSUHETE DIALEKTIKA SOTSIALISMI TINGIMUSTES

TOOTLIKUD JÕUD JA TOOTMISSUHTED SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Sotsialistlik tööstus ja põllumajandus, transport ja sidevahendid, ehitustööstus, samuti ka inimesed, töörahvas, kes nendes rahvamajanduse harudes töötavad, — need on meie ühiskonna *tootlikud jõud*. Nõukogudemaal on üle kahesaja tuhande üleliidulise tähtsusega ettevõtte, mis annavad rõhuva enamuse tööstuse kogutoodangust, ja kümneid tuhandeid kohaliku tööstuse ettevõtteid. Põllumajanduses on üle kaheksa tuhande sovhoosi ja kümneid tuhandeid kolhoose. Meie maal on suur raudteede ja autoteede võrk, jõe- ja merelaevastik. Kogu maal toimub intensiivne ehitustegevus. Laialdaselt on meil arenenud sidevahendid: telegraaf, telefon, raadio, televisioon jms.

Sotsialistliku majanduse tehniliseks baasiks on pidevalt progresseeruv masinaline suurtootmine, mis põhineb elektri, keemia, mõningates tootmisharudes ka aatomienergia laialdasel kasutamisel, komplekssel mehhaniseerimisel ja automatiseerimisel.

Meie maa kogu rahvamajanduse põhialuseks, meie võimsuse ja rikkuse allikaks on rasketööstus.

Sotsialismi tootlike jõudude tähtsaimaks elemendiks on inimesed, meie maa töötajad: töölised, kolhoosnikud, insener-tehnilised töötajad. Nõukogude võimu aastate jooksul on sotsialistliku majanduse töötajad kogunud tohutuid tootmiskogemusi, juhivad edukalt kõige mitmekesisemaid

ja keerulisemaid masinaid ning seadmeid, tagavad pideva tehnilise progressi, tööviljakuse järjekindla suurendamise.

Tootlike jõudude arendamine, tööriistade ja -vahendite, inimeste tootmisalaste kogemuste pidev täiustamine on sotsialistliku majanduse progressi möödapääsmatu tingimus.

Sotsialismi tootlike jõudude baasil on kasvanud ja arenevad *sotsialistlikud tootmissuhted.* Nende suhete aluseks on tootmisvahendite *ühiskondlik, sotsialistlik omandus.* Ühiskondliku omanduse vorme on kaks: *riiklik*, s. o. kogu rahva omandus, mida esindab sotsialistlik riik, ja *kooperatiiv-kolhooslik*, s. o. üksikute kolhooside ja kooperatiivsete ühenduste omandus. Mõlemad omanduse vormid on loomult sotsialistlikud ja tagavad kommunistliku ülesehitustöö ülesannete lahendamise. Sotsialistlikus ühiskonnas on ülekaalukaks ja juhtivaks omanduse vormiks riiklik omandus.

Sotsialistlik omandus määrab ära tootmises töötavate inimeste vahelised tootmissuhted. Need on sotsialismi ajal *vennaliku koostöö ja vastastikuse abistamise* suhted. Igasugune ühe inimese ekspluateerimine teise inimese poolt on siin võimatu ja selles ongi sotsialistlike tootmissuhete suurim eelis, nende põhjalik erinevus antagonistliku klassiühiskonna tootmissuhetest.

Sotsialistliku omanduse alusel kindlustus ka sotsialistlik töö järgi jaotamise printsiip. «Kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma» — nii on formuleeritud see printsiip.

Niisiis moodustavad sotsialismi tingimustes sotsialistlike tootmissuhete olemuse tootmisvahendite sotsialistlik omandus ja sellest tulenevad ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse abistamise suhted ning samuti ka sotsialistlik töö järgi jaotamise printsiip.

SOTSIALISTLIKE TOOTMISSUHETE VASTAVUS TOOTLIKE JÕUDUDE ISELOOMULE

Sotsialistlik ühiskond on alatiseks hävitanud kapitalismile omase antagonistliku vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel.

Sotsialismi tingimustes on tootmisel selgesti väljendatud ühiskondlik iseloom. Suurtes tööstus- ja põllumajandusettevõtetes töötavad miljonid meie maa töölised ja kolhoosnikud. Kuid vastupidiselt kapitalismile, kus miljonite töö tulemused kuuluvad käputäiele ekspluateerijatele, kuuluvad sotsialistlikus ühiskonnas tootmise saadused tootjatele, töötajatele enestele. Ühiskondliku omanduse valitsemine, mis on sotsialistlike tootmissuhete aluseks, tingib ka jaotamise ühiskondliku iseloomu. Kolm neljandikku meie maa rahvatulust läheb töötajate isiklike materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks. Rahvatulu ülejäänud osa suunatakse tootmise laiendamiseks ja teisteks ühiskondlikeks vajadusteks, s. t. see kuulub samuti töörahvale.

Sotsialistlikus ühiskonnas on *tootmissuhted vastavuses tootlike jõudude iseloomuga.* Seejuures on oluline rõhutada, et see vastavus ei ole ajutise, mööduva iseloomuga, ta ei esine mitte ainult tootmise arenemise algetapil, nagu näiteks kapitalismi puhul, vaid püsib sotsialistliku tootmisviisi kogu olemasolu ja arenemise kestel. See on seletatav sellega, et sotsialismi tingimustes on tootmisvahendite ühiskondlik omandus vastavuses tootlike jõudude ühiskondliku iseloomuga.

Sotsialistlikud tootmissuhted vastavad tootlikele jõududele ja annavad seega enneolematuid võimalusi viimaste arenemiseks, sotsialistlikud tootmissuhted kujutavad endast tootmise arenemise võimsat tegurit. Mitte kasumi tagaajamine, vaid see, et kõik töötajad on huvitatud ühiskondliku tootmise kasvust, viib edasi sotsialistliku majanduse arenemist.

Sotsialistlike koostöö ja vastastikuse abistamise suhete kõige eredamaks väljenduseks on *sotsialistlik võistlus,* mille käigus töötajad võitlevad töös esinevate puuduste kõrvaldamise eest, aitavad mahajäänutel jõuda järele eesrindlastele.

Sotsialistlikele tootmissuhetele on omane ka selline võimas majandusliku progressi stiimul, nagu seda on töötajate *materiaalne huvitatus* oma töö tulemustest. Mida intensiivsemalt ja paremini tööline, kolhoosnik või haritlane töötab, seda rohkem elatusvahendeid ta saab. Ühtlasi võidab sellest ka ühiskond. *Isiklike ja ühiskondlike huvide* orgaaniline ühendamine sotsialismi ajal on tootmise arenemise võimas tegur.

Tänu sotsialistlikele tootmissuhetele muutis nõukogude rahvas Kommunistliku Partei juhtimisel endise mahajäänud Venemaa võimsaks tööstus- ja kolhoosiriigiks. 1963. aastal toodeti NSV Liidus malmi ligikaudu 14 korda, terast 18,6 korda, naftat 20 korda ja sütt 18 korda rohkem kui Venemaal 1913. aastal.

Ühe nädala jooksul annab meie tööstus praegu niisama palju toodangut, kui seda andis revolutsioonieelse Venemaa tööstus kogu aasta kestel. Selleks aga, et anda niipalju toodangut, kui seda andis vana Venemaa masinaehitustööstus aasta jooksul, kulub meie tööstusel vaid üks päev, isegi veidi vähem aega. Suured on ka sotsialistliku põllumajanduse edusammud, millel on kõik võimalused selleks, et rahuldada riigi üha kasvavaid vajadusi tooraine ja toiduainete järele.

On iseloomulik, et sotsialistliku tootmise arenemistempo on mitu korda suurem tootmise arenemistempost ka kõige arenenumates kapitalistlikes maades. Nii on üksnes viimase kümne aasta jooksul NSV Liidu tööstustoodang kasvanud 171 protsendi võrra (2,7-kordselt), Ameerika Ühendriikides aga kõigest 36 protsenti. Nõukogude Liit liigub kindlalt Ameerika Ühendriikidele järele nii toodangu kogumahu poolest kui ka toodangu hulga poolest iga elaniku kohta.

Sotsialistlikud tootmissuhted tagavad kõigi sotsialismimaade rahvamajanduse tormilise kasvu. Nii kasvas 1962. aastal sotsialistlike maade tööstusliku tootmise maht 1957. aastaga võrreldes 70 protsenti, kapitalistlikes maades aga kõigest 25 protsenti.

SOTSIALISTLIKU TOOTMISVIISI VASTUOLUDEST

Tootmissuhete vastavus tootlikele jõududele sotsialismi tingimustes ei välista aga teatud vastuolusid nende vahel. Ka sotsialismi ajal on tootlikud jõud — ühiskondliku tootmise sisu — tootmise kõige liikuvam, kõige revolutsioneerivam osa. Mis aga puutub vormi — tootmissuhetesse —, siis jääb see nagu iga vorm oma arenemises sisust maha. Siit tulenevadki teatud vastuolud tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel sotsialismi tingimustes.

Milles seisneb nende vastuolude olemus?

Nagu me juba märkisime, kujunesid sotsialismi tingimustes tootmisvahendite ühiskondliku omanduse alusel inimeste vahel välja koostöö ja vastastikuse abistamise sotsialistlikud suhted. Need suhted kujutavad endast vastastikuse toime keerukat ahelat tööstuses ja põllumajanduses, tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise erinevates harudes töötavate inimeste vahel, linna ja maa töötajate vahel, vaimse ja füüsilise töö tegijate vahel jne.

See vastastikuse toime, nõukogude inimeste majanduslike sidemete ahel tervikuna vastab tootlike jõudude iseloomule ning tagab nende kiire ja igakülgse arenemise. Kui hea see ahel ka on, ikkagi ei jõua selle üksikud lülid alati järele tootlike jõudude tormilisele arenemisele ja vananevad. Selle tagajärjel satuvad nad vastuollu tootlike jõududega, muutuvad majandusliku arenemise pidureiks. Tekib vajadus asendada need vananenud lülid uutega ja sellega tagada tootmise takistamatu arenemine. Sotsialistliku majanduse plaanipärane iseloom, antagonistlike klasside puudumine, asjaolu, et kõik töötajad on huvitatud tootmise arenemise teel esinevate takistuste kõrvaldamisest, — kõik see võimaldab Kommunistlikul Parteil ja Nõukogude riigil täiustada sotsialistlikke tootmissuhteid, õigeaegselt asendada nende suhete vananenud lülid uutega, eesrindlikega ning sellesamaga ületada sotsialistliku tootmisviisi vastuolusid.

Toome mõningad näited.

Ajal, mil põllumajanduse mehhaniseerimise tase meie maal oli veel küllaltki madal, kujunesid välja väikesed kolhoosid, kelle valduses oli suhteliselt vähe maad. Hiljem on põllumajandus saanud rohkesti masinaid, kuid väikesed kolhoosid takistasid olemasolevate põllutöömasinate efektiivset kasutamist, mis kutsus põllumajanduslikus tootmises esile teatavaid vastuolusid. Ühendanud kolhoosnikute täielikul nõusolekul ja toetusel väikesed kolhoosid suurteks kolhoosideks, ületasid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus nimetatud vastuolu ning tagasid kolhoositootmise suurenemise.

Siis aga sattus põllumajanduse tootlike jõudude arenemine vastuollu vananenud vormiga: kolhoose teenindasid masinatega masina-traktorijaamad. Masina-traktorijaamad etendasid tohutut osa kolhoositootmise kujunemisel, kuid pärast seda kui kolhoosid olid tunduvalt tugevnenud,

hakkas kahe peremehe (masina-traktorijaama ja kolhoosi) olemasolu ühel ja samal maa-alal segama masinate ja tööjõu kasutamist.

Tekkinud vastuolu kõrvaldati kiiresti — partei ja valitsus reorganiseerisid 1958. aastal masina-traktorijaamad ning masinaid hakati müüma kolhoosidele. See abinõu oli ülitähtis samm sotsialistlike tootmissuhete arenemises. Selle elluviimise tulemusena kindlustusid sidemed töös-tusliku ja põllumajandusliku tootmise vahel, tugevnes kolhoosikord. Nüüd muutus kolhoos igaveseks ajaks tema kasutusse antud riigi maa ainsaks peremeheks, tööjõu ja masinate täieõiguslikuks käsutajaks.

Õeldust järeldub, et tootlike jõudude ja tootmissuhete vastavus sotsialismi ajal ei ole midagi tardunut, muutumatut. See vastavus areneb ja täiustub pidevalt, samal ajal aga ei välista ta teatud vastuolusid, kuid erinevalt kapitalismi tingimustest, kus tootmissuhted tervikuna on antagonistlikus vastuolus tootlike jõudude iseloomuga, jäävad sotsialismi tingimustes tootlike jõudude arenemisest maha vaid üksikud tootmissuhete elemendid, üksikud küljed. Kui kapitalistliku tootmisviisi vastuolud viivad lõpuks välja sotsialistliku revolutsioonini, kapitalistlike tootmissuhete asendamiseni uute, sotsialistlike tootmissuhetega, siis sotsialismi ajal tootmisviisi mitteantagonistlike vastuolude lahendamine lõpeb vaid tootmissuhete üksikute, vananenud elementide asendamisega. Mis aga puutub tootmissuhetesse tervikuna, siis need arenevad edasi ja muutuvad täiuslikumaks.

3. KOMMUNISMI MATERIAAL-TEHNILISE BAASI LOOMINE JA SOTSIALISTLIKE TOOTMISSUHETE ÜMBERKUJUNDAMINE KOMMUNISTLIKEKS TOOTMISSUHETEKS

Tohutud saavutused ühiskonna elu kõikides valdkondades ja sotsialismi grandioossed edusammud võimaldasid Nõukogudemaal astuda oma arenemise uude perioodi — *kommunismi laiahaardelise ehitamise* perioodi. Selle perioodi majanduslikuks peaülesandeks on *kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine.* Vaatleme kõigepealt, mida kujutab endast kommunismi materiaal-tehniline baas

ja kuidas seda luuakse, siis aga selgitame, kuidas selle alusel sotsialistlikud tootmissuhted kujunevad ümber kommunistlikeks.

KOMMUNISMI MATERIAAL-TEHNILISE BAASI LOOMINE

Nõukogude võimu aastate jooksul on sotsialistlik tootmine teinud tohutuid edusamme. Sellele vaatamata ei suuda ta veel täielikult tagada inimeste kasvavate vajaduste rahuldamiseks ning nende igakülgseks harmooniliseks arenemiseks tarvilike materiaalsete ja vaimsete hüvede küllust. Ilma selleta aga, nagu teada, kommunismi olla ei saa. Tuleb välja, et kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks on eelkõige vaja saavutada ühiskondliku tootmise uus, veelgi võimsam tõus, teiste sõnadega öeldes — luua kommunismi materiaal-tehniline baas.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine on otsustavaks lüliks majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste ülesannete ahelas ning seda dikteerivad nii meie kodumaa arenemise sise- kui ka välistingimused. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi rajamine võimaldab Nõukogudemaal lahendada tähtsaimad kommunistliku ülesehitustöö ülesanded:

luua oma võimsuselt ennenägematud tootlikud jõud, asuda iga elaniku kohta tuleva toodanguhulga poolest esikohale maailmas ja sellesamaga võita majanduslik võistlus kapitalismiga;

arendada materiaalsete hüvede tootmist nõukogude inimeste kõigi vajaduste rahuldamiseks, tagada kogu elanikkonnale kõige kõrgem elatustase ja luua kõik vajalikud tingimused selleks, et edaspidi üle minna jaotamisele vajaduste järgi;

tagada maailma kõrgeim tööviljakus, mis lõppkokkuvõttes on kõige tähtsam, kõige peamisem uue, kommunistliku ühiskonnakorra võiduks, anda nõukogude inimeste käsutusse kõige täiuslikum tehnika ja muuta sellesamaga töö rõõmu, vaimustuse ja loomingu allikaks;

kujundada sotsialistlikud tootmissuhted järk-järgult ümber kommunistlikeks tootmissuheteks, luua klassideta ühiskond, likvideerida olulised erinevused linna ja maa vahel, seejärel aga vaimse ja füüsilise töö vahel;

hoida kogu aeg meie maa kaitsevõimet sellisel tasemel,

mis võimaldab puruks lüüa iga agressori, kes julgeks tõsta käe Nõukogude Liidu vastu, kogu sotsialismileeri vastu.

Missugused on kommunismi materiaal-tehnilise baasi iseärasused, millised on selle loomise teed ja millistel tähtaegadel see luuakse?

Ammendava vastuse nendele küsimustele annab NLKP programm. Programmis on rõhutatud, et kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine ei piirdu üksnes tootmisvõimsuste kvantitatiivse suurenemisega, nende lihtsa juurdekasvuga. Eelkõige eeldab see põhjalikke *kvalitatiivseid muutusi* tootmisprotsessi iseloomus endas. Meie maa täielik elektrifitseerimine ja selle alusel tehnika, tehnoloogia ja ühiskondliku tootmise organiseerimise täiustamine kõigis rahvamajandusharudes; tootmisprotsesside kompleksne mehhaniseerimine ning nende järjest täielikum automatiseerimine; keemia ulatuslik rakendamine rahvamajanduses; uute, majanduslikult efektiivsete tootmisharude igakülgne arendamine, uute energialiikide ja materjalide loomine; looduslike, materiaalsete ja tööjõuressursside igakülgne ja ratsionaalne kasutamine; teaduse orgaaniline ühendamine tootmisega ning teaduse ja tehnika progressi kiire tempo; töötajate kõrge kultuuriline ja tehniline tase; tunduv üleolek kõige arenenumatest kapitalistlikest maadest tööviljakuse alal — sellised on kommunismi materiaal-tehnilise baasi kvalitatiivsed iseärasused.

Kommunistliku ühiskonna majanduse ehitamise peaülesanne on *elektrifitseerimine.* Sellel on juhtiv koht kõigi rahvamajandusharude arendamises, kogu tänapäeva tehnilise progressi tagamises. Sellepärast on NLKP programmis ette nähtud elektrienergia tootmise kiire arenemistempo, mis ületab teiste rahvamajandusharude kasvu. Teise aastakümne lõpuks moodustab elektrienergia aastatoodang Nõukogude Liidus ligikaudu 3000 miljardit kilovatt-tundi, see on umbes poolteist korda rohkem kui praegune elektrienergia aastatoodang kõigis ülejäänud maailma maades kokku. Elektrienergia sellise hulga tootmine tähendab, et viiakse ellu Lenini vormel: «Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine.»

Meie maa täielik elektrifitseerimine tagab *teaduse ja tehnika progressi* maksimaalse kiirendamise, s. o. tootmis-

riistade, tehnoloogia ja tootmise organiseerimise pideva arendamise ja täiustamise teaduse ja tehnika uusimate saavutuste alusel, mis võimaldab läbi viia tootmise *kompleksset mehhaniseerimist* ja *ulatuslikku automatiseerimist*. Selle tulemusel kasvab järsult tööviljakus ja ka töö ise muutub tunduvalt kergemaks. Automaadid ja elekter vabastavad inimese raskest, kahjulikust ja kvalifitseerimata tööst. Töö muutub huvitavaks, loominguliseks, ta ei ole siis enam füüsiliselt raske. Selles aga peitubki töö esimeseks eluvajaduseks muutmise vältimatu tingimus.

Erakordselt kiire tempoga hakkab arenema *keemiatööstus*. Nii näiteks kasvab sünteetiliste vaikude ja plastmasside toodang 20 aasta jooksul 60-kordseks! Ning see ei ole juhuslik. Tänapäeva tootmine koos selle enneolematute kiiruste, tohutute survete ja ülikõrgete temperatuuridega ei ole mõeldav ilma uute sünteetiliste materjalide, kütuse ja tooraineta, mis oma omadustelt ületavad tunduvalt kõike looduses leiduvat. Sünteetiliste materjalide ulatuslik kasutamine avab enneolematud perspektiivid teaduse ja tehnika arenemisele, suurendab inimese võimu looduse üle, teeb kaunimaks tema igapäevase elu. Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus pühendavad keemiatööstuse arendamisele kõige tõsisemat tähelepanu, käsitlevad mitmesuguste rahvamajandusharude kemiseerimist kui tähtsat eeldust kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomiseks, rahva heaolu tõstmiseks. Partei on välja töötanud ulatusliku programmi keemiatööstuse arendamiseks, keemia saavutuste laialdaseks kasutamiseks rahvamajanduse tehnilise progressi huvides, põllumajandussaaduste ja rahvatarbekaupade tootmise suurendamiseks.

Suur tähtsus kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisel on metalli ja kütuse tootmise edasisel kiirel suurendamisel, masinaehituse, ehitustööstuse, transpordi ja side kõigi liikide igakülgsel arendamisel. Sellest lähtudes on partei programmis kavandatud suurendada 1980. aastaks terase toodangut 250 miljoni tonnini, nafta tootmist 690—710 miljoni tonnini. Masinaehituse ja metallitööstuse toodang kasvab 20 aasta kestel 10—11-kordseks, tsemendi toodang rohkem kui 5-kordseks.

Kommunismi laiahaardelise ehitamise üheks tähtsaks ülesandeks on tootlike jõudude ratsionaalne paigutamine. Sel eesmärgil ehitatakse uusi elektrijaamu, tehaseid ja vabrikuid, maagi- ja söekaevandusi Uraalist ida pool asu-

vates piirkondades, kus on loendamatuid loodusrikkusi, tooraine- ja energiaallikaid. Tunduvalt arendatakse majandust ka kõigis teistes meie maa piirkondades. Tootlike jõudude ratsionaalne paigutus tagab ühiskondliku töö kokkuhoiu, piirkondade komplekssе arendamise ja nende majanduse spetsialiseerimise, kõrvaldab elanikkonna liigse kuhjumise suurtes linnades. Sellega seoses toimub meie maa erinevate piirkondade majandusliku arengu taseme edasine ühtlustumine.

Suur tähtsus kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisel kuulub *teadusele*. Vastavalt kommunismi ehitamise edusammudele hakatakse üha ulatuslikumalt rakendama teaduse uusimaid saavutusi. Selle tulemusel toimub teaduse orgaaniline ühendamine tootmisega ning teadus muutub otseseks tootlikuks jõuks. Teaduse ühendamine tootmisega on teaduslik-tehnilise progressi kiirendamise tähtsaimaks teguriks.

Koos tootmisriistade ja -vahendite arenemisega muutuvad kommunismi ehitamise käigus ka inimesed, töötajad — ühiskonna peamine tootlik jõud. Tehnika progress, tootmisriistade arenemine ja täiustumine eeldavad tingimata ka inimeste olemasolu, kes suudavad teostada tehnilist progressi ja sellega sammu pidada ega jää oma kasvus maha üha keerukamaks muutuva tehnika suurtest nõudmistest. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise käigus kujunevadki need inimesed — töölised, insener-tehnilised töötajad ja teaduslik kaader, kelle ülesandeks on panna tööle kommunismi aja võimas tehnika, puhuda sellesse elu.

Tehniline progress suurendab märgatavalt ka nõudmisi tootmiskultuuri suhtes, kõigi töötajate erialase ettevalmistuse ja üldise haridustaseme suhtes. Just sellepärast kasvab vastavalt tehnika arenemisele ja täiustumisele vääramatult ka *tootmises töötavate inimeste kultuuriline ja tehniline tase*. Tunduvalt soodustab seda ka tehnika progressiga tihedalt seotud töötingimuste kergendamine, tööaja lühendamine ja elukondlike tingimuste edasine parandamine.

Töötajate mitmekülgne haridus ja tehniline meisterlikkus, nende oskus juhtida mehhaniseeritud ja automatiseeritud tootmist on võimsaks vahendiks erakordselt *kõrge tööviljakuse* saavutamisel, mis on nii iseloomulik kommunistlikule tootmisele.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi ehitamise vältimatuks tingimuseks on kõrvuti võimsa tööstuse rajamisega ka igakülgselt arenenud suure produktiivsusega põllumajanduse loomine. Põllumajanduse tootlike jõudude järsk tõus võimaldab saavutada kvaliteetsete toiduainete külluse elanikkonna jaoks ja tooraine külluse tööstuse jaoks, samuti võimaldab see tagada nõukogude küla järkjärgulise ülemineku kommunistlikele ühiskondlikele suhetele. Suund põllumajandusliku tootmise kiirendatud arendamisele, põllumajanduse sissetulekute suurenemisele väetiste ulatusliku kasutamise, niisutusmaaviljeluse arendamise, komplekssе mehhaniseerimise ja eesrindlike kogemuste rakendamise alusel on tähtsaks lüliks Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse poliitikas sotsialistliku ühiskonna arendamise käesoleval etapil.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise grandioosne ülesanne, nagu on näidatud NLKP programmis, lahendatakse kahe teineteisele järgneva etapiga.

Lähemal aastakümnel (aastail 1961—1970) suurendab Nõukogude Liit nii tööstusliku kui ka põllumajandusliku tootmise ligikaudu kahe ja poole kordseks ning jõuab toodangu valmistamises iga elaniku kohta, sealhulgas ka põhiliste põllumajandussaaduste osas, ette Ameerika Ühendriikidest — kapitalistliku maailma kõige võimsamast ja rikkamast maast. Selle tulemusena kindlustatakse kõigile nõukogude inimestele materiaalne heaolu, rahuldatakse põhiliselt nende vajadus mugavate korterite järele. Kaob raske füüsiline töö. NSV Liidust saab kõige lühema tööpäevaga maa maailmas.

Teisel aastakümnel (aastail 1971—1980) luuakse Nõukogudemaal kommunismi materiaal-tehniline baas. Tööstustoodangu maht kasvab 20 aasta jooksul vähemalt kuuekordseks, põllumajandustoodangu maht — ligikaudu kolme ja poole kordseks. See on võrdne sellega, nagu tekiks meie Nõukogudemaal juurde veel viis tööstuslikku ja üle kahe põllumajandusliku riigi, mis on võrdsed praeguse NSV Liiduga! Meie maal loodud kommunismi materiaal-tehnilise baasi alusel saavutatakse materiaalsete ja vaimsete hüvede küllus kogu elanikkonna jaoks, mis võimaldab jõuda päris lähedale kommunistliku vajaduste järgi jaotamise printsiibi elluviimisele. Seega on siis *kommunistlik ühiskond* NSV Liidus *põhiliselt üles ehitatud.* Täielikult

viiakse kommunistliku ühiskonna ülesehitamine lõpule järgmisel perioodil.

Tähtis koht sotsialistliku tööstuse ja põllumajanduse järsu tõusu ülesande lahendamisel kuulub NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaanile (1959.—1965. a.), mis näeb ette tootlike jõudude edasist igakülgset arendamist. Seitsme aasta plaani edukas täitmine on tähtis etapp kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisel, Nõukogude Liidu võidu kindlustamisel rahulikus majanduslikus võistluses kapitalismiga, nõukogude rahva elatustaseme edasisel tõstmisel.

SOTSIALISTLIKE TOOTMISSUHETE ÜMBERKUJUNDAMINE KOMMUNISTLIKEKS TOOTMISSUHETEKS

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine on aluseks sotsialistlike tootmissuhete edasisele arendamisele ja nende järkjärgulisele ümberkujundamisele kommunistlikeks tootmissuheteks, mis on *kõige täiuslikumad suhted vabade, igakülgselt arenenud ja kõrge teadlikkusega inimeste vahel.*

Nii sotsialistlikud kui ka kommunistlikud tootmissuhted baseeruvad tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel. Kuid kommunismi ajal tuleb sotsialismi tingimustes eksisteerivate kahe omanduse vormi — üldrahvaliku, riikliku ning kooperatiiv-kolhoosliku asemele *ühtne kommunistlik omandus*, mis kuulub eranditult kõigile ühiskonnaliikmetele.

Edasine liikumine kommunismi poole toimub sotsialistliku omanduse mõlema vormi arenemise ja täiustumise teel. Üha küpsemaks muutub riiklik omandus, mis on seotud tootmise edasise kontsentratsiooni ja töö ühiskonnastamisega, spetsialiseerimise ja koopereerimise arenemisega. Eriti põhjalikud muutused teeb aga läbi kooperatiiv-kolhooslik omandus. Kolhooside tootlike jõudude pideva arenemise alusel suureneb järk-järgult kolhoositootmise ühiskonnastatuse tase, toimub kooperatiiv-kolhoosliku omanduse üha suurem lähenemine üldrahvalikule omandusele, seejärel aga toimub nende ühtesulamine ühtseks kommunistlikuks omanduseks. Kooperatiiv-kolhoosliku ja üldrahvaliku omanduse vormi teineteisele lähenemise protsess toimub juba praegu. Kasvavad kolhooside jagamatud

fondid, mis on kolhoositootmise arendamise majanduslikuks aluseks. Arenevad kolhoosidevahelised sidemed. Järjest suurema ulatuse võtab elektrijaamade, põllumajandussaaduste ümbertöötamise ettevõtete jms. ühine ehitamine mitme kolhoosi poolt. Seoses küla elektrifitseerimise arenemisega, põllumajandussaaduste tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimisega viiakse üha ulatuslikumalt ellu kolhooside tootmisvahendite ühendamist üldrahvalikega. Sedamööda, kuidas areneb ühiskondlik majapidamine, hakatakse kolhoosnike vajadusi põllumajandussaaduste osas järjest suuremas ulatuses rahuldama mitte vähetootlike isiklike abimajandite kaudu, vaid kolhoositootmise saaduste arvel.

Vajadus kooperatiiv-kolhooslikku omandust järkjärguliselt lähendada üldrahvalikule ei tähenda aga sugugi, et omanduse kolhooslik vorm oleks juba praegu oma aja ära elanud. See omanduse vorm vastab täielikult küla praeguste tootlike jõudude tasemele ja arenemise vajadustele. Kolhoos on talupoegadele kommunismi kooliks, sellepärast on kommunistlike tootmissuhete arenemise teeks külas kolhoosikorra igakülgse kindlustamise ja arendamise tee.

Sotsialistlikud tootmissuhted, nagu oli juba öeldud, on ühiskonna kõigi töötajate koostöö, sõpruse ja vastastikuse abistamise suhted. Kommunismi ehitamise käigus need suhted, mis on omased ka kommunistlikule ühiskonnale, saavutavad enneolematult kõrge täiuslikkuse astme. Tihedamaks ja mitmekülgsemaks muutub tootmistegevuse vahetus linna ja maa vahel. Arenevad koopereerimise vormid maa majanduspiirkondade vahel, ettevõtete majanduslikud sidemed piirkondade raames, töötajate vastastikused suhted üksikutes ettevõtetes. Selle tulemusena tekib *tööinimeste* hästi organiseeritud ja igati harmooniline *kommunistlik koostöö*. Iga ühiskonnaliige hakkab armastuse ja entusiasmiga täitma oma tööalaseid kohustusi ning osa võtma ühiskondlikust elust. «Kommunism,» on öeldud NLKP programmis, «kujutab endast ühiskonnaelu organiseerimise kõrgeimat vormi. Kõik tootmisrakukesed, kõik omavalitsusega assotsiatsioonid on omavahel harmooniliselt seotud üldises plaanipäraselt organiseeritud majanduses, ühtses ühiskondliku töö rütmis.»[1]

Suur tähtsus sotsialistlike tootmissuhete arendamisel ja

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 60.

täiustamisel, kommunismi ühiskondlike suhete kujundamisel on võistlusel kommunistliku töö eest, mille käigus kujunevad inimeste vahel uued suhted, kollektivismi ja vastastikuse abistamise kõrgeim tüüp, kasvatatakse püüdu teadmiste, novaatorluse, loomingu poole, tahet aidata oma seltsimeestel vabaneda kahjulikest harjumustest ja mineviku traditsioonidest.

Sedamööda, kuidas kasvavad tootlikud jõud ning suureneb materiaalsete ja vaimsete rikkuste tootmine, areneb ja täiustub ühiskondliku omanduse alusel ka materiaalsete hüvede jaotamine. Selle tulemusena rahuldatakse töötajate materiaalseid ja kultuurilisi vajadusi üha suuremal ja suuremal määral.

Nõukogude rahva kangelaslik töö, öeldakse NLKP programmis, on loonud võimsa ja igakülgselt arenenud majanduse. Nüüd on olemas kõik võimalused selleks, et kiiresti tõsta kogu elanikkonna — tööliste, talupoegade ja haritlaste heaolu. NLKP püstitab maailmaajaloolise tähtsusega ülesande — *tagada Nõukogude Liidus kõrgem elatustase kui mis tahes kapitalismimaal.* Sel eesmärgil näeb NLKP programm ette rahvatarbekaupade tootmise kiire kasvu. Tööstuse kasvavad ressursid suunatakse järjest suuremas ulatuses Nõukogude kodanike vajaduste igakülgsele rahuldamisele, elanikkonna elukondliku ja kultuurilise teenindamise ettevõtete ja asutuste ehitamisele ning sisustamisele.

Juba lähema 10 aastaga suureneb rahvatulu NSV Liidus peaaegu kahe ja poole kordseks ning 20 aasta jooksul umbes viiekordseks. Reaaltulu iga elaniku kohta kasvab 20 aastaga rohkem kui kolme ja poole kordseks. Oluline on rõhutada, et töötajate reaaltulude vääramatule kasvule kaasneb tööaja pidev lühendamine ja töötingimuste edasine parandamine.

Töötajate elatustaseme tõstmise põhiliseks teeks on vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile makstava individuaalse tasu tõstmine koos jaehindade alandamisega ja elanikkonnalt võetavate maksude kaotamisega. Uueks avalduseks hoolitsusest töötajate elatustaseme tõusu eest on haridusala, tervishoiu, elamu- ja kommunaalmajanduse, kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ning teiste elanikkonna teenindamisega otseselt seotud rahvamajandusharude töötajate palga tõstmise seadus, mille NSV Liidu Ülemnõukogu võttis vastu 1964. aastal.

Sotsialistlik ühiskond, nagu oli juba öeldud, ei oie veel suuteline täielikult rahuldama kõigi kodanike vajadusi. Sellepärast püstitab partei ülesande ka edaspidi rangelt kinni pidada sotsialistlikust töö järgi jaotamise printsiibist ning seda täiustada, ühendades töötajate materiaalset huvitatust moraalsete tööstiimulite arendamisega.

Suurt tähelepanu pööratakse töö tasustamise vormide täiustamisele kolhoosides. Ikka suurema ulatuse võtavad kolhoosides sellised progressiivsed vormid nagu igakuise avansi maksmine kolhoosnikutele, rahaline töötasu jt. Järkjärgult muutub kolhoosnikute töötasu samasuguseks, nagu see on üldrahvalikes ettevõtetes. Kolhoosnikud hakkavad kasutama kõiki sotsiaalkindlustuse liike (puhkused, pensionid jne.) kolhooside ja riiklike vahendite arvel. Oluliseks etapiks selle programmi elluviimisel on seadus pensionide ja abirahade kohta kolhoosiliikmeile (1964).

Kõrvuti töötajate individuaalse töötasu tõstmisega on maailma kõige kõrgema elatustaseme saavutamise teiseks teeks NSV Liidus ühiskondlike fondide igakülgne suurendamine. Neid fonde jaotatakse ühiskonnaliikmete vahel olenemata töö hulgast ja kvaliteedist, s. o. tasuta (haridus, ravi, laste ülalpidamine lasteasutustes jne.).

Nõukogude ühiskonna liikumisel kommunismi poole on isiklike vajaduste rahuldamiseks määratud ühiskondlike tarbimisfondide kasvutempo kiirem individuaalse töötasu suurenemise tempost. Selle tulemusena moodustavad kahekümne aasta pärast ühiskondlikud tarbimisfondid ligikaudu poole kogu elanikkonna reaaltulude summast. See annab võimaluse kindlustada elanikkonnale tasuta, ühiskonna arvel laste ülalpidamise lasteasutustes ja internaatkoolides, hariduse kõigis õppeasutustes, arstiabi kõigile kodanikele, kaasa arvatud arstirohud ja haigete sanatoorne ravi, korterite, kommunaalteenuste, transpordi ja mõnede elukondliku teenindamise liikide kasutamise. Viiakse läbi puhkekodude, pansionide, turismibaaside kasutamise eest võetava tasu järjekindel vähendamine ning nende osaline tasuta kasutamine, samuti ka järkjärguline üleminek tasuta toitlustamisele (lõunasöök) ettevõtetes, asutustes ja kolhoosides. Elanikkonnale hakatakse järjest laialdasemalt andma toetusi, soodustusi ja stipendiume (toetused üksikemadele, stipendiumid üliõpilastele jne.). Ühiskond võtab täielikult enda peale töövõimetute ainelise kindlustamise.

Just see tee — isiklike vajaduste rahuldamiseks määratud ühiskondlike fondide järjekindel kasv koos töö järgi jaotamisega moodustabki sotsialistliku töö järgi jaotamise printsiibi kommunistlikuks vajaduste järgi jaotamise printsiibiks järkjärgulise ümberkujundamise sisu. Täielik ülemineк kommunistlikule jaotusprintsiibile teostub alles siis, kui sotsialistlik printsiip on end lõpuni ammendanud, s. o. kui saavutatakse materiaalsete ja vaimsete hüvede küllus ning töö muutub kõigile ühiskonnaliikmetele esimeseks eluvajaduseks. See aeg saabub seda kiiremini, mida kiiremini arenevad tootlikud jõud ja suureneb tööviljakus, mida ulatuslikumalt areneb nõukogude rahva tööalane aktiivsus.

Sellised on kommunismi ehitamise põhilised majanduslikud ülesanded meie maal. Nende ülesannete täitmine etendab tohutut osa kogu inimkonna saatuses. «Kui nõukogude rahvas hakkab kasutama kommunismi hüvesid,» öeldakse NLKP programmis, «siis ütlevad uued sajad miljonid inimesed maailmas: «Me oleme kommunismi poolt!» Mitte teiste maadega sõdimise teel, vaid ühiskonna täiuslikuma organiseerimise eeskujuga, tootlike jõudude õitsenguga, kõigi tingimuste loomisega inimese õnneks ja heaoluks võidavad kommunismi ideed rahvahulkade mõistuse ja südamed.»[1]

Kommunism on Kommunistliku Partei ja nõukogude rahva suur eesmärk. Mida siis kujutab endast kommunism, millised perspektiivid ta avab inimkonna ees?

4. KOMMUNISM ON KOGU INIMKONNA HELGE TULEVIK

Inimkond on kommunismist unistanud sajandeid. Juba XVI sajandi algul, süngel keskajal, kirjutas inglise õpetlane-humanist Thomas More oma kuulsas raamatus «Utoopia» ühiskonnast, kus ei saa olema inimese ekspluateerimist teise inimese poolt, kus inimesed loovad eluks vajalike vahendite külluse ja igaüks hakkab saama eluhüvesid vastavalt oma vajadustele. Hiljem unistasid sellest hämmastavast ühiskonnast itaalia mõtteteadlane Campanella, prantsuse utopistlikud sotsialistid Fourier ja Saint-Simon, vene kirjanik ja filosoof Tšernõševski ning

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 130.

paljud teised inimkonna helged pead. Utopistlikud sotsialistid kritiseerisid põhjalikult kapitalismi ja nägid geniaalselt ette mõningaid kommunistliku ühiskonna iseärasusi, selle ühiskonna iseärasusi, mis pidi tulema kapitalismi asemele. Kuid nad ei olnud võimelised leidma tõelisi teid selle ühiskonna loomiseks. Nende unistused kommunismist olid oma iseloomult utoopilised, täitumatud, mis oli tingitud tolle perioodi ühiskondlike suhete ebaküpsusest. Tol kaugel ajal ei võimaldanud kommunismi üles ehitada ei tootmise areng ega ka teised sotsiaalsed tingimused.

Alles Marx ja Engels, tööliisklassi geniaalsed teoreetikud ja juhid, muutsid kommunismi utoopiast teaduseks. Nad avastasid inimkonna ajaloo seadused ja näitasid, et kommunism ei ole inimeste teostumatu unistus, vaid ühiskonna arenemise vältimatu tulemus. Marx ja Engels määrasid kindlaks kommunismi kõige iseloomulikumad jooned, veelgi enam, nad näitasid kätte tee kommunismi saavutamiseks. Näidanud kapitalismi sügavaid vastuolusid, tõestasid nad veenvalt, et nende vastuolude lahendamise ainsaks vahendiks on sotsialistlik revolutsioon. Nad näitasid kätte ka revolutsioonilise jõu, kelle ülesandeks on hävitada vana maailm ja luua uus. Selleks jõuks on proletariaat. Proletariaat hävitab kodanluse võimu ja loob omaenda võimu — proletariaadi diktatuuri, organiseerib töötajate laiad kihid ja tagab sotsialismi võidu.

Suur Lenin arendas edasi marksistlikku õpetust kommunismist. Ta konkretiseeris ja süvendas Marxi ja Engelsi poolt antud kommunistliku ühiskonna kahe astme määratlust, töötas välja sotsialismi ehitamise plaani ning näitas kätte sotsialismi kommunismiks järkjärgulise ülekasvamise seaduspärasused.

Liikudes mööda uurimata teid, saades võitu tohututest raskustest ja puudustest, viisid nõukogude inimesed Kommunistliku Partei juhtimisel ellu leninliku sotsialismi ehitamise plaani. Sotsialism on Nõukogudemaal võitnud täielikult ja lõplikult. Rahva hiiglaslik töö ja ennastsalgav võitlus, partei murdumatu mehisus on viinud meie maa välja kommunismi lähistele; kommunistliku ühiskonna ehitamine on nüüd muutunud nõukogude rahva otseseks praktiliseks ülesandeks.

Mida siis kujutab endast kommunism?

«Kommunism,» öeldakse NLKP programmis, *«on klassideta ühiskonnakord, kus kehtib ühtne tootmisvahendite*

üldrahvalik omandus ja kõigi ühiskonnaliikmete täielik sotsiaalne võrdsus, kus koos inimeste igakülgse arenemisega kasvavad pidevalt areneva teaduse ja tehnika baasil ka tootlikud jõud, kus kõik ühiskonna rikkuse allikad hakkavad voolama täie jõuga ja viiakse ellu üllas põhimõte «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi». Kommunism on vabade ja teadlike tööinimeste hästi organiseeritud ühiskond, kus seatakse sisse ühiskonna omavalitsus, kus töö ühiskonna heaks saab igaühele esimeseks eluvajaduseks, tunnetatud paratamatuseks, kus igaühe võimeid rakendatakse kõige suurema kasuga rahva heaks.»[1]

Kommunism täidab suurt ajaloolist missiooni: ta päästab kõik inimesed sotsiaalsest ebavõrdsusest, kõigist rõhumise ja ekspluateerimise vormidest, sõjakoledustest ning tagab maakeral rahu, töö, vabaduse, võrdsuse, vendluse ja õnne kõigile rahvastele.

Kommunismi kindlustamine maakeral saab olema suurimaks revolutsiooniliseks pöördeks inimkonna sajanditepikkuses ajaloos ning tähistab põhjalikke muutusi absoluutselt kõigis inimtegevuse valdkondades — tootmises, töötingimuste iseloomus, ühiskondlikes suhetes, kultuuris ja inimeste eluviisis, nende ideedes ja vaadetes. Kommunism garanteerib igaühele elutingimused, mis täielikult vastavad inimese kõige sisematele püüetele, vastavad inimese kõige kõrgematele ideaalidele.

Kommunistlikku ühiskonda iseloomustab eelkõige pidevalt areneva tootmise erakordselt kõrge tase ja enneolematult kõrge tööviljakus, mis luuakse teaduse ja tehnika kiire progressi abil. Kommunismi ajal saavutatakse majanduse plaanipärase organiseerimise kõrgeim aste, tagatakse materiaalsete rikkuste ja looduslike ressursside kõige otstarbekohasem ja ratsionaalsem kasutamine. Kommunism varustab inimesi kõige täiuslikuma ja võimsama tehnikaga ning tõstab seega enneolematule kõrgusele inimese võimu looduse üle, annab inimesele võimaluse üha suuremas ulatuses juhtida looduse stiihilisi jõude ja kasutada neid enda huvides. Kommunistliku tootmise eesmärgiks on tagada lakkamatu ühiskondlik progress, anda igale ühiskonnaliikmele materiaalseid ja kultuurilisi väärtusi vastavalt tema pidevalt kasvavatele vajadustele, huvidele ja maitsele.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 58.

Kommunism rahuldab inimeste kõige mitmekesisemad vajadused, kuid see ei ole anarhia, laisklemise ja jõudeoleku ühiskond. Kommunistliku ühiskonna materiaalse ja vaimse rikkuse peamiseks allikaks on töö. Kommunismi ajal töötab igaüks vabatahtlikult vastavalt oma võimetele, suurendades sellega ühiskondlikku rikkust ja tugevdades ühiskonna võimsust. Muutub ka töö iseloom ise. Töö lakkab olemast vaid elu alalhoidmise vahend ja muutub esimeseks eluvajaduseks, tõeliseks loominguks, rõõmu ja õnne lätteks.

Kommunism teeb lõpu ühiskonna jagunemisele klassideks ja ühiskondlikeks kihtideks. Täielik ülesaamine sotsiaalsetest ja majanduslikest, kultuurilistest ja elukondlikest erinevustest linna ja maa vahel, sotsialistliku omanduse kahe vormi ühtesulamine ühtseks kommunistlikuks omanduseks viib välja töölisklassi ja talupoegade klassi kadumisele. Füüsilise töö tegijad saavutavad vaimse töö tegijate kultuurilise ja tehnilise taseme, sellepärast ei ole kommunismi ajal ka intelligentsi kui eri sotsiaalset kihti. Iga ühiskonnaliige hakkab tegelema nii vaimse kui ka füüsilise tööga, kusjuures vaimsed ja füüsilised jõupingutused tema tootmisalases tegevuses seostuvad orgaaniliselt.

Tänu ühesugustele suhetele tootmisvahenditega on kõik kommunistliku ühiskonna liikmed ühesuguses olukorras, kõigil on võrdsed töö ja jaotamise tingimused, kõik võtavad aktiivselt osa ühiskonna juhtimisest. Ühiskondlike ja isiklike huvide vankumatu ühtsuse alusel kindlustuvad harmoonilised suhted ühiskonna ja isiku vahel.

Enneolematu tõusu saavutab kommunismi ajal inimkultuur. Kommunismi kultuur, mis on kogunud endasse ja arendanud kõike eesrindlikku, parimat, mis maailmakultuur on loonud, saab inimkonna kultuurilise arengu uueks, kõrgeimaks astmeks. Ta kehastab vaimse elu mitmekesisust ja rikkust, uue ühiskonna kõrget ideelisust ja humanismi. Sellest saab klassideta, internatsionaalne, üldinimlik kultuur.

Kommunism eeldab ka uue inimese olemasolu, kelles ühtiksid vaimne rikkus, moraalne puhtus ja füüsiline täiuslikkus. Kõrge kommunistlik teadlikkus, töökus ja distsipliin, ustavus ühiskonna huvidele — sellised on uue inimese võõrandamatud omadused. Erakordne organiseeritus ja täpsus, mida temalt nõuab kommunistlik tootmine, saavutatakse mitte sundimisega, vaid ühiskondliku kohuse

sügava mõistmise alusel. Inimene areneb kommunismi ajal igakülgselt ja harmooniliselt. Tema kalduvused ja anded avanevad täielikult ja puhkevad õitsele, tema parimad vaimsed ja füüsilised omadused avalduvad kõige täielikumalt ja eredamalt.

Kommunismi ülesehitamisega viiakse täide Kommunistliku Partei kõrgeim eesmärk — luuakse ühiskond, mille lipukirjaks on: «Igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi.» Täielikult viiakse ellu partei loosung: «Kõik inimese heaks, kõik inimese õnne nimel.»

XII PEATÜKK

BAAS JA PEALISEHITUS

Nagu me juba veendusime, on ühiskonna arenemise peamiseks, määravaks jõuks materiaalsete hüvede tootmise viis. *Mil moel* aga tootmisviis, tootmissuhted määravad kõik teised ühiskondlikud suhted (poliitilised, õiguslikud, kõlbelised jt.) ja kuidas need viimased omakorda avaldavad mõju ühiskonna majanduslikule arenemisele, sellele küsimusele annab vastuse marksistlik-leninlik baasi ja pealisehituse teooria.

1. BAASI JA PEALISEHITUSE VASTASTIKUNE TOIME NING NENDE ARENEMISE ISEÄRASUSED

MIS ON BAAS JA PEALISEHITUS

Kogu ühiskondlike suhete mitmekesisusest eristab ajalooline materialism kui peamised, määravad *materiaalsed* suhted, *tootmissuhted.* Tootmissuhete kogusumma moodustabki ühiskonna majandusliku struktuuri, tema *baasi.* Seejuures tuleb tootmissuhete kogusumma all mõista omanduse vorme, nendest tulenevaid inimeste suhteid tootmisprotsessis ja materiaalsete hüvede jaotamise vorme.

Igal ühiskonnal on talle omane baas. Baasi kui tootmissuhete kogusumma tüüp sõltub tootlike jõudude olukorrast. Ükski baas ei saa ilmuda enne seda, kui vana ühiskonna rüpes ei ole tekkinud vastavad materiaalsed tingimused — tema ilmumiseks vajalikud tootlikud jõud.

Kui baas on tekkinud, siis mängib ta ühiskonna elus tohutut osa. Baas võimaldab inimestel organiseerida tootmist ja materiaalsete hüvede jaotamist. Astumata majanduslikesse suhetesse ei saa inimesed toota, järelikult ka elatusvahendeid jaotada.

Baasi tähtsus seisab ka selles, et ta on reaalseks aluseks, mille kohal kerkib *pealisehitus*, s. o. ühiskonna poliitilised, õiguslikud, filosoofilised, eetilised, kunstilised ja religioossed vaated ning neile vastavad suhted, institutsioonid ja organisatsioonid. Sellepärast moodustab baas tootmisviisi selle külje, mis *otseselt* määrab ühiskonna *ilme*, tema ideed ja institutsioonid.

Suur on ka pealisehituse osa ühiskonna arenemises. Teatud majandusliku baasi alusel tekkinud pealisehitus väljendab lõppkokkuvõttes inimeste suhet selle baasiga. Mitmesuguste ideede abil põhjendavad inimesed antud baasi kindlustamise või lammutamise vajadust, institutsioonid ja asutused aga (riik, poliitilised parteid jne.) aitavad neid ideid ellu viia. Baasi kaudu avaldab pealisehitus mõju tootlike jõudude arenemisele. Näiteks on hästi teada, millist suurt osa etendavad Kommunistlik Partei, Nõukogude riik, sotsialistlik pealisehitus tervikuna kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise, kommunismi tootlike jõudude arendamise ülesande lahendamisel.

BAASI MÄÄRAV OSA PEALISEHITUSE SUHTES

Baas *sünnitab* pealisehituse ja viimane on baasiga lahutamatult seotud. Milline on baas, selline on ka pealisehitus. Võtame näiteks ürgkogukondliku ühiskonna baasi. Et ürgkogukondlikus ühiskonnas ei olnud eraomandust ega klasse, järelikult ei olnud ka klassivastuolusid, siis ei olnud ürgkogukondliku ühiskonna pealisehituses ka riiklikke, poliitilisi ega õiguslikke ideid ning neile vastavaid institutsioone.

Eraomanduse ja klasside tekkimine, s. t. orjandusliku ühiskonna baasi ilmumine, kutsus esile juba täiesti teistsuguse pealisehituse. Tekkisid ideed, mis põhjendasid orjapidajate võimu orjade üle, samuti ka seda võimu kaitsvad institutsioonid (riik ja teised).

Antagonistliku klassiühiskonna baas on vastuoluline. Inimeste erinevat suhet tootmisvahenditega väljendades iseloomustab sellise ühiskonna baas klassihuvide vastandlikkust, rõhutute ja rõhujate antagonismi. Selline on näiteks tänapäeva kapitalismi majanduslik baas, mida iseloomustab eelkõige kodanluse ja proletariaadi antagonism, kuigi kodanliku ühiskonna majanduslikku struktuuri

ei tohi muidugi taandada üksnes nende kahe antagonistliku põhiklassi vahekorrale. On ju kapitalistlikus ühiskonnas peale kodanluse ja proletariaadi olemas ka teised klassid ja ühiskondlikud kihid — töötav talupoegkond, käsitöölised, linna ja maa väikekodanlus, kes kõik samuti on vastuolus monopolistliku kodanlusega.

Baasis esinevate vastuolude peegeldusena on ka antagonistliku klassiühiskonna pealisehitus vastuoluline. Temasse kuuluvad mitmesuguste klasside ja ühiskondlike rühmade ideed ja institutsioonid, kusjuures valitsevateks on majanduslikult valitseva klassi ideed ja institutsioonid. «...See klass,» kirjutasid Marx ja Engels, «kes moodustab ühiskonna valitseva *materiaalse* jõu, on samal ajal ka tema valitsev *vaimne* jõud.»[1] Kapitalismi ajal valitseb majanduslikult kodanlus. Vastavalt sellele on ühiskonnas valitsevateks kodanlikud ideed ja institutsioonid, mida kodanlus kasutab võitluseks proletariaadi vastu, oma võimu säilitamiseks.

Kuid kapitalistlikus ühiskonnas asub kodanluse vastaspoolusel proletariaat, kes kujundab oma ideed ja institutsioonid. Aja jooksul hakkavad proletaarlased aru saama kapitalismi olemusest, nad saavad teadlikuks kapitalismi hävitamise vajadusest. Võitluseks kodanluse vastu loovad nad oma organisatsioonid — poliitilise partei, ametiühingud, kooperatiivid jt. Revolutsioonilise võitluse käigus omandab proletariaat eesrindliku marksistliku teooria, loob oma moraali, oma poliitilised, õiguslikud ja esteetilised vaated.

Baasi määrav osa pealisehituse suhtes ilmneb mitte üksnes selles, et baas sünnitab pealisehituse, vaid veel ka selles, et olulised muudatused majanduslikus korras loovad tingimata kaasa ka muutusi pealisehituses. Nii näiteks ülemineku monopolismieelselt kapitalismilt imperialismile elas kapitalistlik majandus üle tõsiseid muutusi: vaba konkurents asendus monopolidega. Vastavalt sellele muutus ka kodanlik pealisehitus. Riigi valdkonnas läheb kodanlus mitmetes maades kodanlik-demokraatlikelt valitsemisvormidelt üle reaktsioonilistele valitsemisvormidele — fašistlikele ja poolfašistlikele. Ikka rohkem ja rohkem piiratakse tööliste õigusi, kiusatakse taga kommunistlikke parteisid, progressiivseid organisatsioone. Kodan-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, lk. 45.

lik kunst mandub, filosoofias omandavad juhtiva koha idealismi kõige reaktsioonilisemad vormid, ulatuslikult levib religioon.

Eriti põhjalikud muutused toimuvad pealisehituses siis, kui sotsiaalse revolutsiooni tulemusena üks majanduslik baas asendub teisega. Revolutsiooni käigus hävitatakse vana klassi poliitiline võim ja kindlustatakse uue klassi võim. Vana asemele luuakse uus riigimasin (poliitiliste ja õiguslike institutsioonide süsteem). Muutub ühiskondlik teadvus: uus ideoloogia, mis vastab uuele kindlustunud baasile, tõrjub välja vana ideoloogia. Ühesõnaga, «revolutsiooni ajastul,» nagu märkis V. I. Lenin, «vana «pealisehitus» variseb kokku, uue aga loob... kõige erisuguse-mate sotsiaalsete jõudude isetegevus...».[1]

PEALISEHITUSE SUHTELINE ISESEISVUS JA AKTIIVNE OSA

Baas sünnitab pealisehituse ja viimane on *suhteliselt iseseisev*, mille üheks tähtsaks avaldumisvormiks on tema arenemise *järjekestvus*. See järjekestvus leiab oma väljenduse selles, et pööre pealisehituses, mis toimub vana baasi asendamisel uuega, ei tähenda kõigi vanade pealisehituslike nähtuste automaatset likvideerimist. Vana baasi hävitamisega lõpetab oma olemasolu pealisehitus kui tervik, kui vana ühiskonna vaadete ja institutsioonide süsteem. Selle üksikud elemendid aga elavad kauem baasist, mis oli tekitanud selle vana pealisehituse, ja lähevad üle uue ühiskonna pealisehitusse. Sealjuures uus pealisehitus võtab vanast ainult need elemendid, mis võivad teenida uue ühiskonna klasse, vastavad nende klasside huvidele. Nii võtab igasugune uus ekspluataatorlik ühiskond üle temale eelnenud ühiskonna pealisehitusest ideed, mis õigustavad ekspluateerimist, kaitsevad ekspluateerijate poliitilisi ja õiguslikke institutsioone, religiooni. Näiteks ristiusk, mis tekkis orjanduslikus ühiskonnas, teenis tões ja vaimus feodaale, nüüd aga teenib ta kodanlust.

Igasuguse ühiskonna pealisehituses on ka selliseid püsivaid elemente, mis on tähtsad kogu inimkonna jaoks. Niisugused on näiteks kõlbluse üldinimlikud normid, kirjanduse ja kunsti parimad saavutused.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 9. kd., lk. 120.

Just tänu sellele järjekestvusele kujutab iga antud ühiskonna pealisehitus endast küllaltki keerukat nähtust. Ta hõlmab nii vanalt ühiskonnalt päritud ideed ja institutsioonid kui ka antud majandusliku baasi alusel tekkinud ideed ja institutsioonid.

Pealisehituse suhteline iseseisvus väljendub veel ka selles, et tekkinud majandusliku baasi alusel, etendab pealisehitus selle arenemises *aktiivset osa*. Antagonistlikus klassiühiskonnas valitsevad ideed ja institutsioonid teenivad selle ühiskonna baasi säilitamise ja kindlustamise eesmärke. Nad põhjendavad selle klassi võimu, kes on nad ellu kutsunud ja kelle huvisid nad peavad kaitsma. Need ideed ja institutsioonid põhjendavad teoreetiliselt ja organiseerivad valitseva klassi võitlust teiste klassidega, mis antud antagonistlikus ühiskonnas eksisteerivad, ja eelkõige töötavate klassidega, surudes maha nende püüde vabaneda ekspluateerimisest, koloniaalsest ja muud liiki rõhumisest.

Võtame näiteks kodanluse ideed ja institutsioonid. Kapitalistliku baasi tekkimise perioodil nad soodustasid aktiivselt selle arenemist ja kindlustumist, olid võimsaks vahendiks võitluses feodaalide klassiga. Tänapäeval, mil kapitalistlik baas on ajaloo poolt hukkumisele määratud, on kodanlike ideede ja institutsioonide eesmärgiks maha suruda kõik progressiivsed jõud, iga hinna eest säilitada seda baasi, ära hoida või siis vähemalt edasi lükata kapitalismi hukkumist. Kaasaegne kapitalism püsib eelkõige seetõttu, et tema huvide kaitsel asuvad kodanlik riik, kodanlik õigus, kõik ideoloogilise mõjutamise vahendid, millede osa kapitalismi kaitsmisel on erakordselt suur.

2. SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA BAAS JA PEALISEHITUS

Eelmises peatükis sotsialistliku tootmisviisi tekkimise iseärasusi analüüsides rääkisime ka sellest, kuidas kujunevad sotsialistlikud tootmissuhted — sotsialismi majanduslik baas. Meenutame veel kord, et sotsialistlik baas ei ilmu kapitalismi rüpes, et kapitalismi tingimustes luuakse vaid eeldused uue, sotsialistliku baasi tekkimiseks.

Edaspidi tugevneb vastavalt sotsialistliku baasi tugevnemisele ka pealisehitus. Areneb ja täiustub riigiapa-

raat, kõrge arengutaseme saavutavad teadus ja kunst. Muutub inimeste teadvus, kindlustuvad kommunistliku moraali printsiibid. Sotsialismi võidu ja sotsialistliku baasi kindlustumisega lõpeb ka sotsialistliku pealisehituse kujunemise protsess.

Sotsialismi majandusliku baasi loomise möödapääsmatuks tingimuseks on proletariaadi diktatuuri kehtestamine, s. t. et tööliisklass peab enda kätte võitma poliitilise võimu. Seejärel, koondades enda kätte põhilised tootmisvahendid, organiseerib proletaarne riik sotsialistlike tootmissuhete plaanipärast ülesehitamist linnas ja maal. Sotsialismi majandusliku baasi loomise tähtsaimateks etappideks on maa industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine.

Niisiis ei looda sotsialistlikku baasi stiihiliselt, nagu eelnevate, antagonistlike klassiühiskondade baase, vaid ta kujuneb sotsialistliku riigi mõjul. Otsustav osa selle loomises kuulub töötajate aktiivsele, teadlikule tegevusele eesotsas tööliisklassi ja tema marksistlik-leninliku parteiga.

Erinevalt baasist tekivad sotsialistliku pealisehituse üksikud elemendid juba kapitalismi rüpes. Marksistlik-leninlik teooria, tööliisklassi partei, tööliste ametiühingud, proletaarne moraal, kirjandus ja kunst tekivad juba kapitalistliku baasi valitsemise tingimustes, seejärel aga lähevad üle sotsialistliku ühiskonna pealisehitusse. Peale selle võtab sotsialistlik pealisehitus üle kõigi eelnevate epohhide parimad saavutused teaduse, kultuuri ja filosoofia alal. Kuid kõik need elemendid ei moodusta veel sotsialistlikku pealisehitust tervikuna kui ideede, institutsioonide ja organisatsioonide kogusummat. Sotsialistlik pealisehitus kui tervik luuakse alles pärast sotsialistliku baasi kujunemist.

Vaatame sellega seoses, kuidas kujunes nõukogude sotsialistliku ühiskonna pealisehitus. Sotsialistliku baasi alused loodi meie maal juba nõukogude võimu esimestel kuudel põhiliste tootmisvahendite natsionaliseerimisega. Umbes samal ajal toimus vana riigiaparaadi põhjalik lammutamine ja proletaarse riigi — sotsialistliku pealisehituse tähtsaima elemendi — loomine. 26. oktoobril 1917 loodi Rahvakomissaride Nõukogu. 1917. aasta detsembris loodi Ülevenemaaline Erakorraline Komisjon — organ võitluseks kontrrevolutsiooni ja sabotaažiga. 15. jaanuaril

1918 kirjutati alla dekreedile Tööliste ja Talupoegade Punaarmee ning 14. veebruaril Punalaevastiku loomise kohta. Loodi võimuorganid keskuses ja kohtadel.

Sotsialistlik ideoloogia ja sellele vastavad institutsioonid — sotsialistlik riik, Kommunistlik Partei, ametiühingud, Kommunistlik Noorsooühing, kultuur-hariduslikud, spordi-, riigikaitsealased ja teised organisatsioonid — moodustavad oma kogusummas *sotsialistliku pealisehituse.*

Sotsialistliku ühiskonna pealisehitus erineb põhjalikult antagonistlike klassiühiskondade pealisehitustest, sealhulgas ka kaasaegse kapitalismi pealisehitusest.

Imperialismi ekspluataatorlik baas tingib ka kapitalistliku pealisehituse reaktsioonilise iseloomu. Kodanluse ideoloogia, tema institutsioonid ja organisatsioonid on vastuolus ajalooprotsessi objektiivse kulgemisega, nad ei vasta vähimalgi määral ühiskonna materiaalsetele vajadustele, rahvamasside huvidele. Nad täidavad tänamatut ajaloolist osa: kaitsevad kapitalismi pehkinud majanduslikku korda.

Eesrindlik, progressiivne sotsialistlik baas määrab ka sotsialistliku pealisehituse olemuse, tema aktiivse, revolutsiooniliselt ümberkujundava iseloomu. Peegeldades ajaloo tegelikku kulgemist — inimkonna pidurdamatut liikumist kapitalismilt kommunismile — soodustab sotsialistlik pealisehitus igati seda liikumist, täidab suurt ajaloolist missiooni: kindlustab ja arendab eesrindlikku sotsialistlikku baasi.

Sotsialistliku ühiskonna pealisehituse omapäraks on monoliitne ühtsus ja terviklikkus, antagonistlike vastuolude puudumine. See on tingitud sotsialistliku baasi ühtsusest ja terviklikkusest. Sotsialismi tingimustes ei ole klasse, kes esindaksid reaktsioonilisi ideid ja vaateid. Kõik meie maa töötajad on huvitatud sotsialistliku ühiskonna arenemisest, selle edukast liikumisest kommunismi poole. Nad püüavad kõigiti kindlustada sotsialismi majanduslikku baasi, arendada ja täiustada selle pealisehitust.

Muidugi esineb ka sotsialistlikus ühiskonnas veel iganenud ideid ja vaateid, näiteks kapitalismi igandid üksikute nõukogude inimeste teadvuses. Kuid need vaated ei kuulu ega võigi kuuluda sotsialistlikku pealisehitusse. Nad ei tulene sotsialistliku baasi seesmisest loomusest, vaid meie ühiskond on nad saanud pärandiks kapitalismilt.

Sotsialistlikul pealisehitusel on tõeliselt rahvalik iseloom. Töörahva huvisid väljendades ja kaitstes leiab ta omakorda neilt pidevat toetust. Siit tuleneb sotsialistliku pealisehituse ülisuur aktiivsus, tema tohutu mõju baasi arenemisele, kogu sotsialistliku ühiskonna arenemiskäigule. On iseloomulik, et vastavalt nõukogude ühiskonna liikumisele kommunismi poole kasvab vääramatult pealisehituse tähtsus, selle mõju baasi ja ühiskonna arenemisele tervikuna. See on tingitud majandusliku ja kultuurialase ehitustöö ülesannete suurejoonelisusest meie maal, üha uute inimhulkade kaasatõmbamisest aktiivsele osavõtule ühiskonna elust, ideoloogilise ja kasvatustöö osa suurenemisest. Sotsialistlik pealisehitus ja eelkõige selle kõige tähtsamad elemendid — Nõukogude riik ja Kommunistlik Partei, kes organiseerivad meie maa majandus-, poliitilist ja kultuurielu, — on kommunismi eduka ehitamise tähtsaks teguriks.

XIII PEATÜKK

RAHVAHULGAD KUI ÜHISKONNA ARENEMISE OTSUSTAV JÕUD. ISIKU OSA AJALOOS

Eespool me rääkisime, et ühiskond areneb oma seaduste, ajaloolise paratamatuse alusel. Kuid ühiskonna seadused avalduvad alati inimeste tegude ja tegevuse kaudu, kes ise loovad oma ajalugu.

Milline osa kuulub siis ajalooprotsessis inimestele, milline on rahvahulkade, samuti ka üksikute isikute osa ajaloos?

Ajalooline materialism lähtub sellest, et ajalooprotsessi tõeliseks loojaks on rahvas. Selgitame välja, miks just rahvas esineb kui ajaloo looja ja milline osa ühiskonna arenemises kuulub isikule.

1. RAHVAS KUI AJALOOPROTSESSI TÕELINE LOOJA JA ÜHISKONNA ARENEMISE OTSUSTAV JÕUD

RAHVA MÕISTE

Selleks et näidata, milline on rahva kui ajaloo looja osa, on eelkõige vaja kindlaks teha, mis on rahvas, rahvahulgad.

Rahvas ei kujuta endast midagi muutumatut, väljaspool ajalugu seisvat, igavesti ühetaolist. Ta ei ole ka hall, korratu «mass», «pööbel», mis on vaenulik igasugusele tsivilisatsioonile ja progressile, nagu seda püüavad näidata ekspluateerivate klasside ideoloogid.

Rahvas on eelkõige töötavad, antagonistlikus klassiühiskonnas aga ekspluateeritavad massid. Orjanduslikus ühiskonnas moodustavad rahva peamiselt orjad, feodaalses — talupojad ja käsitöölised. Kapitalistlikus ühiskon-

nas kuuluvad rahvasse töölisklass, talupojad, töötavad haritlased ja teised kihid, kes soodustavad ühiskonna progressi.

Antagonistlikus klassiühiskonnas moodustab rahvas elanikkonna põhimassi, kuid mitte elanikkonna tervikuna. Näiteks on kapitalistlikus ühiskonnas rahvale vastandatud reaktsiooniline imperialistlik ladvik.

Sotsialistlikus ühiskonnas kuulub rahva hulka kogu maa elanikkond — töölisklass, talupoegkond, intelligents.

RAHVAS KUI AJALOO LOOJA

Rahvahulkade otsustav osa ajalooprotsessis tuleneb materiaalsete hüvede tootmise viisi määravast osast ühiskonna arenemises. Materiaalne tootmine, nagu oli juba öeldud, on ühiskonna elu aluseks, peamiseks tootlikuks jõuks aga on töötajad, rahvamassid. Järelikult on rahvas, töötajad ühiskonna arenemise *otsustav jõud*, ajaloo *tõeline looja*.

Milles konkreetselt avaldub rahva kui ajaloo looja osa?

Töötavad massid loovad ajalugu eelkõige oma tootliku tööga. Nende kätega on loodud kõik materiaalsed väärtused: linnad ja külad, tehased ja vabrikud, teed ja sillad, tööpingid ja masinad, riided ja jalatsid, toiduained ja majapidamistarbed — ühesõnaga kõik see, ilma milleta inimkonna eksisteerimine ei ole mõeldav.

Rahvahulgad on tehnilise progressi peamiseks liikumapanevaks jõuks. Hoolikalt ja visalt, päevast päeva, aastast aastasse, sajandist sajandisse on nad, tihtipeale seda ise mõistmata, arendanud ja täiustanud tööriistu, mis lõppkokkuvõttes on viinud välja põhjalikele pööretele tehnikas, tootlike jõudude muutumisele. Tootlike jõudude arenemine aga kutsub esile kogu tootmisviisi muutumise. Nii on ka ekspluataatorliku korra rasketes rõhumistingimustes lihtsate inimeste töö ette valmistanud materiaalseid eeldusi inimkonna progressiks, uuele ühiskonnakorrale üleminekuks.

Kuid rahvamasside osa ajaloos ei piirdu tootlike jõudude arendamisega ja seega ka uuele ühiskonnakorrale ülemineku materiaalsete eelduste ettevalmistamisega. Rahvahulgad on ka selleks *peamiseks jõuks*, mis otsustab sotsiaalsete revolutsioonide, poliitiliste liikumiste ja rah-

vuslike vabadusliikumiste saatuse. Antagonistlike klassiühiskondade liikumapanevaks jõuks on klassivõitlus ja eelkõige töötajate võitlus oma orjastajate vastu, mille kõrgeimaks vormiks on sotsiaalne revolutsioon. Orjade ülestõusud purustasid orjanduse põhialuseid ja olid feodalismile ülemineku tähtsaimaks põhjuseks. Talupojad ja linnakehvikud olid üheks tähtsaks liikumapanevaks jõuks kodanlikes revolutsioonides, mille tulemusena feodalism loovutas oma ajaloolise koha progressiivsemale ühiskonnakorrale — kapitalismile.

Sotsialismieelsetes ühiskondades ei kuulunud rahva töö ja võitluse vili rahvale endale, kuid rahva töö ja võitlus olid nendeks ülitähtsateks teguriteks, mis lõppkokkuvõttes viisid välja töötajate vabanemisele, eesrindliku, sotsialistliku ühiskonnakorra loomisele.

Rahvahulgad on andnud tohutu panuse ühiskonna vaimukultuuri arenemisesse. «Rahvas on jõud,» kirjutas M. Gorki, «mis loob kõik materiaalsed väärtused; veel rohkem, ta on ka ainus ja ammendamatu vaimsete väärtuste allikas, oma loomingu aja, ilu ja geniaalsuse poolest esimene filosoof ja poeet, kes on loonud kõik suured poeemid, kõik tragöödiad maailmas ja kõige suurema nendest — maailmakultuuri ajaloo.»

Rahva töö, tema hingestatud looming on teaduse ja kunsti allikaks. Paljud suurepärased teadlased, kirjanikud, kunstnikud ja teised kultuuritegelased, kes on maailma rikastanud oma geniaalse loominguga, on pärit lihtrahva seast. Näiteks M. V. Lomonossov oli Pomorje kaluri poeg, I. Newton — kehva farmeri poeg, isa ja poeg Tšerepanovid, esimese veduri loojad Venemaal, olid pärisoriad jne. Rahvas loob hämmastavaid poeeme ja muinasjutte, laule ja tantse, mis pakuvad ülimat naudingut. Väljapaistvad kunstnikud on ikka ja alati ammutanud eeskuju oma parimatele teostele rahvaloomingu ammendamatust varalaekast.

RAHVA OSA SUURENEMINE AJALOOLISE ARENEMISE KÄIGUS

Rahvas loob ajalugu, kuid ta ei loo seda oma suva järgi, vaid sõltuvalt objektiivsetest tingimustest ja eelkõige sõltuvalt ajalooliselt kindlast materiaalsete hüvede tootmise viisist. Et aga materiaalne tootmine pidevalt

täiustub, areneb madalamalt astmelt kõrgema poole, siis muutub ka rahva osa ajalooprotsessis. Sealjuures *rahva osa ajaloos kasvab vastavalt inimkonna progressiivsele arenemisele.* Marksism on teinud kindlaks, et mida põhjalikumad on sotsiaalsed ümberkujundused, mida tõsisemad on ühiskonna ees seisvad ülesanded, seda *suurem* on inimeste hulk, kes võtab osa ajalooprotsessist, seda *aktiivsemad* on rahvamassid. «Koos ajaloolise tegevuse põhjalikkusega,» kirjutas Marx, «kasvab ... ka nende masside ulatus, kelle tegevus see on.»[1]

Orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas ei olnud töötajatel ka kõige elementaarsemaid inimõigusi, nende loomingulisi jõude suruti halastamatult maha. Orjapidajad ja feodaalid koondasid enda kätte riigi juhtimise, tegevuse poliitika, teaduse ja kunsti alal ning hoidsid masse pimeduses ja harimatuses, jätsid nende osaks vaid raske sunniviisilise töö. Masside aktiivsus oli tol ajal suhteliselt väike, nende väljaastumistel ekspluateerijate vastu ei olnud lootust edule. Nagu märkis V. I. Lenin, võis ajalugu tollal edasi roomata vaid kohutavalt aeglaselt.

Kapitalismi ajal tekivad materiaalsed eeldused töötajate vabanemiseks ekspluateerimisest. Ilmub masinaline suurtootmine. Kasvab ka klass — proletariaat —, kes on võimeline viima rahvast võitlusele kapitalismi vastu ja saavutama sotsialistliku korra võidu. See klass loob kommunistliku partei, kes ainsast teaduslikust maailmavaatest — marksismist-leninismist — juhindudes asub töötajate revolutsioonilise võitluse etteotsa. Nimetatud põhjustel kasvab rahvahulkade osa kapitalismi ajal. Aktiivsesse poliitilisesse võitlusesse haaratakse üha uued ja uued miljonid töötajad ning selle tulemusena ajaloo käik kiireneb tunduvalt.

Rahvas, töötajate massid on sotsialistliku revolutsiooni peamiseks liikumapanevaks jõuks. Erinevalt eelnenud revolutsioonidest, kus rahvas täitis peamiselt vana ühiskonnakorra lammutaja osa, on sotsialistlikus revolutsioonis rahvas nii vana, kapitalistliku ühiskonna lammutaja kui ka uue, sotsialistliku ühiskonna looja.

Eriti suur on rahvahulkade aktiivsus, nende osa ühiskonna elus sotsialistlikus ühiskonnas. Sotsialism vastab töötajate kõige elulisematele huvidele ja sellepärast on

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 2, lk. 90.

nad sügavalt huvitatud sotsialismi loomisest. «... Elav, loov sotsialism,» ütles V. I. Lenin, «on rahvahulkade endi kätetöö.»[1] Rahvahulkade aktiivsuse kasv uue elu ehitamisel on sotsialismi arenemise seadus. See sügav seaduspärasus on eriti eredalt avaldunud meie maa elus — selle maa elus, kus esmakordselt ajaloos on võitnud sotsialism.

Rahvahulkade osa enneolematu suurenemine sotsialismi ajal on eelkõige tingitud *sotsialistliku korra olemusest endast*, sotsialistlike tootmissuhete valitsemisest NSV Liidus. Meie maal kindlustunud sotsialistlik omandus ühendab, liidab töötajate laiu kihte ja tagab nende aktiivse osavõtu kommunistliku ülesehitustöö ülesannete lahendamisest.

Ainult sotsialismi ajal saavutatakse ühiskondlike ja isiklike huvide harmooniline kooskõla, tagatakse töötajate materiaalne huvi oma töö tulemuste vastu. Kapitalismi tingimustes loovad rahvamassid suurimaid materiaalseid ja kultuuriväärtusi, nad on kõigi progressiivsete ühiskondlike liikumiste peamiseks osavõtjaks, kuid nende töö vilja, nende võitluse ja püüdluste vilja omastab tühine käputäis ekspluateerijaid. Hoopis teistsugune on asi sotsialismi ajal: siin on töörahva hulgad eluliselt huvitatud sotsialistliku korra kindlustamisest ja arendamisest, sest see kord on nende poliitilise vabaduse, majandusliku heaolu ning nende kultuuritaseme kasvu aluseks. «Esmakordselt pärast sajandeid kestnud tööd võõraste kasuks, sunniviisilist tööd ekspluateerijate kasuks,» kirjutas V. I. Lenin, «avaneb võimalus *töötada enda jaoks*, kusjuures see töö tugineb kõigile uusima tehnika ja kultuuri saavutustele.»[2] See, et töötajad teavad, et nad töötavad enda, oma ühiskonna ja oma rahva heaks, sünnitab neis tööentusiasmi, novaatorlust, loomingulist initsiatiivi, kutsub esile massilise sotsialistliku võistluse.

Rahvahulkade osa kasvu sotsialismi ajal tingib ka kommunismi ehitava rahva ees seisvate *ülesannete suurejoonelisus*. Kommunismi võit tähendab tohutut hüpet ühiskonna arenemises, kommunismi võit on hiiglaslike, ajaloos seniolematute ümberkujunduste tulemus ühiskonnaelu kõigis valdkondades, ning on täiesti mõistetav, et nende ülesannete lahendamine, nende tohutute ümberkujunduste

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 260.
[2] Sealsamas, lk. 374.

teostumine on täiesti mõeldamatu ilma paljude miljonite töötajate laialdase osavõtuta sellest tööst.

Nõukogude rahvas on kuulus kui rahvas-kangelane, rahvas-töösangar. Ülirasketes tingimustes saavutas ta sotsialismi maailmaajaloolise võidu. Titaanlikus heitluses saksa fašistlike anastajate vastu Suures Isamaasõjas aastail 1941—1945 kaitses ta sotsialismi saavutusi ja päästis inimkonna kaasaegsete barbarite verisest kallaletungist. Taastanud sõjas laostatud majanduse, on nõukogude rahvas saavutanud uusi edusamme loovas töös ja ehitab praegu hoogsalt kommunismi.

Nõukogude inimesed tajuvad, näevad selgesti kommunismi lähedust, nad saavad aru, et kommunism juba praegu võtab maad nende töös ja igapäevases elus, et nad juba praegu ehitavad oma tööga seda tulevikku. Nad mõistavad, et kommunismi täieliku võidu aeg sõltub nõukogude inimestest endist, sellest, millise panuse nad annavad kommunismi ülesehitamise suurde töösse. Siit tulenebki see kolossaalne, seninägematu tööalane ja poliitiline entusiasm, mis on leidnud väljenduse tõepoolest üldrahvalikus liikumises Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei poolt kavandatud kommunismi ülesehitamise suure programmi eduka täitmise eest.

Sotsialistlikus ühiskonnas on rahvahulkade osa kasvu tähtsaimaks teguriks see, et rahvast *juhib Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei.* Partei relvastab nõukogude inimesi teaduslikult põhjendatud poliitikaga, mis baseerub objektiivsetel seadustel ja arvestab ühiskonna materiaalse elu vajadusi. Saavutatud tootmistasemest ja reaalsetest võimalustest lähtudes seab partei rahva ette edasised ülesanded ning näitab kätte nende lahendamise teed ja vahendid. Päev päeva kõrval kasvatab partei nõukogude inimesi, arendab rahva loovat aktiivsust, võitleb selle eest, et rahvas võtaks võimalikult ulatuslikult osa uue ühiskonna grandioossest ehitamisest.

Rahvamassid on kaasaja otsustav poliitiline jõud. See väljendub kommunismi loova nõukogude rahva seninägematus edus, tohutus loomingulises tõusus, mis on vallanud teisi sotsialistlike maade rahvaid, kes ehitavad sotsialismi, kapitalistlike riikide töötajate aktiivses osavõtus võitlusest demokraatia, ühiskondliku progressi ja sotsialismi eest, koloniaal- ja sõltuvate maade rahvaste üha arenevas rahvuslikus vabadusliikumises. Meie päevil on

töötavad massid need, kes palavalt ja järjekindlalt kaitsevad rahu kogu maailmas. Nende võitlus rahu eest on tõsiseks takistuseks imperialistlikele jõududele uue maailmasõja vallapäästmisel.

2. ISIKU OSA AJALOOS

Kodanluse ideoloogide armastatuimaks võtteks on marksistide süüdistamine selles, et viimased tunnistavad ajaloolist paratamatust ja eitavat seega üksikute isikute, suurmeeste, juhtide tähtsust ajaloos. Need väited ei kannata mingit kriitikat. Marksism on kaugel isiku osa alahindamisest. Kuigi marksistid on seisukohal, et isik ei saa oma suva järgi muuta ajaloo objektiivset käiku, tunnistavad nad, et isikule kuulub teatud ja mitte just väike osa ühiskonna arenemises. «... Ajaloolise paratamatuse idee,» osutas V. I. Lenin, «ei võta sugugi pinda isiku osalt ajaloos: kogu ajalugu koosnebki isikute tegudest, kes kahtlemata kujutavad endist tegelasi.»[1] Ainult marksism on näidanud isiku tõelist tähtsust ühiskonna arenemises, samuti on marksism juhtinud tähelepanu tingimustele, mille puhul isik võib ajaloos etendada tõsist osa.

JUHTIJATE OSA AJALOOS

Nagu me välja selgitasime, teevad ajalugu rahvamassid. Massid jagunevad klassideks, kes klassivõitluse käigus organiseerivad oma poliitilised parteid. Parteid aga tõstavad endi seast esile juhtijaid — oma kõige kogenenumaid, ettevalmistatumaid ja aktiivsemaid esindajaid. Nende juhtijate osa ajaloos seisab selles, et nad organiseerivad masse, tõstavad nende aktiivsust, püstitavad masside ette teatud ülesandeid ja mobiliseerivad masse nende ülesannete lahendamisele.

Mida aktiivsemalt esinevad ajaloos massid, mida laiem on ühiskonnaelu loojate ring, seda suurem on vajadus kogenud, küpsete juhtijate järele. Ilma juhtijateta, ilma juhtideta ei ole eesrindlik klass võimeline kätte võitma poliitilist võimu, poliitilist võimu enda käes hoidma ja

[1] V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., Tallinn, 1960, lk. 138.

kindlustama, looma oma riiki ja edukalt võitlema oma poliitiliste vaenlastega. «Ajaloos ei ole ükski klass pääsenud võimule,» kirjutas V. I. Lenin, «kui ta ei ole esile tõstnud oma poliitilisi juhte, oma eesrindlikke esindajaid, kes oleksid suutelised liikumist organiseerima ja juhtima.»[1]

Eriti suur on juhtijate, ideoloogide, juhtide osa proletariaadi revolutsioonilises võitluses. On ju proletariaadi jaoks organisatsioon ja raudne distsipliin tema ees seisvate ülesannete lahendamise tähtsaimaks vahendiks. Aga organisatsioon ilma kogenud ja karastunud juhtijateta on mõeldamatu. Ilma suurte autoriteetideta, kartmatute organisaatoriteta ja tarkade ideoloogideta ei oleks töölisliikumine võinud leida õigeid teid ja vahendeid võitluses ekspluateerijate vastu.

MISPÄRAST KERKIVAD ESILE VÄLJAPAISTVAD ISIKUD JA MILLES ON NENDE JÕUD

Suurmeeste esilekerkimine ei ole juhuslik, vaid nad kerkivad esile ajaloolise paratamatuse tõttu siis, kui selleks kujunevad vastavad objektiivsed tingimused. Väljapaistvad poliitikategelased, rahvahulkade juhid kerkivad esile ühiskonna põhjalike revolutsiooniliste ümberkujunduste perioodidel, suurte poliitiliste väljaastumiste, rahvaülestõusude ajal. Geniaalsed teadlased kerkivad esile kõige sagedamini siis, kui tootmises tekib vajadus ühe või teise suure teadusliku avastuse järele. Väljapaistvate kunstitegelaste anne avaldub tavaliselt ajaloo kõige tähtsamatel, pöördelistel momentidel. Siinjuures tuleb silmas pidada seda, et üks või teine talent avaldub ja läheb ajalukku sel juhul, kui ta on ajaloole vajalik, kui tema võimed, iseloom ja mõistus on ühiskonnale antud arenguetapil vajalikud.

Ajalooraamatu lehekülgedele on kirjutatud palju nimesid. Kuid kaugeltki kõik neist ei ole tõepoolest suurmehed. Ajalugu tunneb inimesi, kes astusid välja risti vastu ajaloolistele vajadustele, kes püüdsid ajalooratast tagasi pöörata. Need isikud, kes väljendasid reaktsiooniliste klasside huvisid, said möödapääsmatu krahhi osaliseks, nagu

[1] V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 330—331.

kukkusid läbi ka reaktsioonilised üritused, mida nad juhtisid.

Tõeliselt suur inimene on vaid see, kes kogu oma eluga, kõigi oma tegudega soodustab ühiskonna edasiliikumist, kes ennastsalgavalt võitleb eesrindliku ja uue eest, kes väsimatult aitab ühiskonna eesrindlikel klassidel kindlustada progressiivset ühiskonnakorda.

Mispärast siis on väljapaistev isik suuteline täitma nii tohutuid ja raskeid ülesandeid? Milles on tema jõud?

Väljapaistva isiku jõud on eelkõige selle progressiivse ühiskondliku liikumise jõud, mille väljendajaks ja juhtijaks antud isik on. Suurmees on suur sellepärast, et ta mõistab ajalooprotsessi objektiivset käiku, näeb ühiskonna arenemise vajadusi ning teab, kuidas neid vajadusi rahuldada, kuidas muuta ühiskonna elu paremaks. Tema jõud on selles, et ta teenib eesrindlike klasside huvisid, miljoniliste rahvahulkade huvisid ja sellepärast kuulub talle nende piiritu usaldus ja toetus.

Seejuures tuleb silmas pidada, et ka suurmehe isiklikud omadused on küllaltki tähtsad. Ainult see inimene, kellel on erakordsed võimed ja isiklikud omadused — avar mõistus, ammendamatu energia ja initsiatiiv —, kes on otsustav ja julge, võib täita ajaloo poolt tema ette seatud ülesandeid. Mida täielikumalt inimese isiklikud võimed vastavad sotsiaalsetele nõudmistele, seda suurem, tähtsam on tema osa ajaloos.

Kõige väljapaistvamad ajaloolised isikud, kes on jätnud ajalukku erakordselt sügava jälje, on olnud proletariaadi ja kõigi töötajate suured juhid Karl Marx, Friedrich Engels ja V. I. Lenin. Nad olid kvalitatiivselt uut tüüpi juhid, kõige suurema rahvaliikumise — proletariaadi revolutsioonilise liikumise — geniaalsed teoreetikud ja organiseerijad. Nad paistsid silma oma suurima teoreetilise jõu ja hiilgavate organisaatorivõimetega, otsustavuse ja julgusega, vankumatu sisemise veendumusega, et kommunismi üritus on õige, armastusega rahva vastu ja ammendamatu vihaga rahva vaenlaste vastu. Nad olid tihedalt seotud rahvahulkadega, õpetasid rahvast ja õppisid ise rahvahulkadelt, üldistades nende rikkalikke revolutsioonilisi kogemusi.

Nende poolt alustatud suurt üritust viivad edasi nende õpilased ja järelkäijad — Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei, vennalike kommunistlike parteide ja tööliis-

parteide väljapaistvad tegelased, kes juhivad kaasaja kõige võimsamat liikumist — rahvaste liikumist kommunismi poole.

ISIKUKULTUS ON VASTUOLUS MARKSISMIGA

Väljapaistvate isikute suurt osa ajaloos tunnustades käsitleb marksism tema tegutsemist tihedas seoses rahvahulkade, eesrindlike klasside ja poliitiliste parteide tegevusega. Isikukultus, väljapaistva inimese pime kummardamine, temale üliinimliku võime omistamine luua ajalugu oma suva järgi, on marksismiga vastuolus. Isikukultus on vastuolus sotsialistliku ideoloogiaga ja teeb tõsist kahju kommunistlikule liikumisele. Marx, Engels ja Lenin olid alati isikukultuse vastu ning astusid alatasa välja üksikute juhtijate osa ülemäärase suureks paisutamise vastu, nende kiitmise ja ülistamise vastu. Marksismi-leninismi rajajad olid seisukohal, et ainult kollektiivse juhtimise meetod tagab revolutsioonilise liikumise edu.

Isikukultuse kahjulikkus on selles, et see vähendab rahva kui ajaloo looja osa, Kommunistliku Partei ja tema keskorganite kui rahvahulkade kollektiivse juhi osa. Isikukultus aheldab partei ideelise tegevuse arenemist ja töötajate loovat energiat, sisendab neile passiivsust, mis väljendub selles, et nad ootavad direktiivseid juhendeid ülalpoolt. Isikukultus ja sellega seotud juhtimise kollektiivsuse, sisemise parteilise demokraatia ja sotsialistliku seaduslikkuse rikkumine on täiesti võõrad sotsialismi demokraatlikule loomusele, millele on iseloomulik mitte üksiku isiku kõikvõimsus, vaid täielik rahvavõim.

Isikukultus on vastuolus marksismi-leninismi kriitilise revolutsioonilise olemusega, sest see viib nullini kriitika ja enesekriitika tähtsuse, need aga on sotsialismi tingimustes vastuolude väljaselgitamise ja ületamise tähtsad vahendid, sest see viib puuduste kinnimätsimisele, kiitlemisele ja tegelikkuse ilustamisele, subjektivismile ja isevoolule ühiskonna juhtimises. Isikukultus soodustab partei ja riigi elus administreerimise, kantseleilike bürokraatlike juhtimismeetodite juurdumist, kaadri valiku ja kasvatamise leninlikest printsiipidest hälbimist. Sellega piiratakse rahvahulkade ulatusliku osavõtu võimalust kommunistlikust liikumisest, surutakse maha rahva loovat init-

siatiivi. Väga hästi on aga teada, et kommunismi võib üles ehitada ainult siis, kui sellest kõige aktiivsemalt võtavad osa miljonilised rahvamassid.

Just sellepärast astus Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei otsustavalt välja isikukultuse vastu. Selle võitluse käigus koondas partei veelgi oma ridu, tugevdas sidet rahvaga, mobiliseeris kõik jõud oma peajoone edukale elluviimisele. Kindlus ja otsustavus, millega partei kogu nõukogude rahva toetusel võitles isikukultuse vastu, tõendab nõukogude sotsialistliku korra jõudu ja elujõulisust. NLKP jõupingutused võitluses isikukultuse vastu said kõrge hinnangu ja heakskiidu osaliseks maailma kommunistliku liikumise poolt.

Nõukogude kommunistid, kõik nõukogude inimesed, kõik tõelised marksistid-leninlased mõistsid põhjalikult isikukultuse kahjulikkust ja on teinud selle vastu võitlemisest tõsiseid järeldusi. Nad on teinud igaveseks lõpu isikukultusele ega luba kunagi ega mitte mingis vormis selle taassündi.

Isikukultust otsustavalt hukka mõistes on marksism-leninism seisukohal, et on ekslik ja kahjulik isikukultust segi ajada juhtija autoriteediga. V. I. Lenin kirjutas: «Töölisklass, kes kogu maailmas peab rasket ja visa võitlust täieliku vabastamise eest, vajab autoriteete...»[1] Marksism-leninism nõuab, et kaitstaks nende juhtijate autoriteeti, kes on ustavad rahvale ja parteile, kes annavad kõik oma teadmised ja kogu oma loomingulise energia, kõik oma rikkalikud kogemused kommunismi võidu suure ürituse heaks.

Niisiis, kogu ajaloo arenemise käik näitab, et kui suur ka üksikisik ei oleks, ei ole ta võimeline määrama ajaloo käiku. Ajaloo tõeliseks loojaks, kõigi materiaalsete ja vaimsete väärtuste loojaks on rahvas, töötajate hulgad.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 11. kd., lk. 381.

XIV PEATÜKK

KLASSID JA KLASSIVÕITLUS

Eelnevas peatükis me näitasime, et ühiskonna arenemise peamiseks otsustavaks jõuks on rahvas, töörahva hulgad. Kuid ühiskond ei ole ühetaoline. Ta koosneb teatud klassidest, sotsiaalsetest rühmadest ja kihtidest.

Mida kujutavad endast klassid ja missugune on nende osa ühiskonna arenemises? Vastuse sellele küsimusele annab marksistlik-leninlik klasside ja klassivõitluse teooria.

1. KLASSIDE OLEMUS JA TEKKIMINE

Juba enne marksismi tekkimist märkasid teadlased inimeste jagunemist klassidesse ja klassidevahelist võitlust ühiskonnas. Kuid olles ühiskonna elu käsitlemisel idealistid, ei suutnud nad leida ühiskonna klassideks jagunemise objektiivset alust. Nad ei mõistnud, et ühiskonna klassideks jagunemise alust tuleb otsida materiaalse tootmise sfääris — selles inimsuhete kõige tähtsamas valdkonnas.

Klasside igakülgse definitsiooni andis V. I. Lenin töös «Suur algatus»: «Klassideks,» kirjutas ta, «nimetatakse suuri inimeste gruppe, kes erinevad üksteisest neile teatud ajaloolises ühiskondliku tootmise süsteemis kuuluva koha poolest, oma suhtelt (mis on enamasti fikseeritud ja vormistatud seadustes) tootmisvahenditega, nende poolt töö ühiskondlikus organisatsioonis etendatavalt osalt, järelikult aga ka ühiskondliku rikkuse selle osa saamisviisilt ja suuruselt, mis on nende käsutuses. Klassid on niisugused inimeste grupid, kellest üks võib omastada

teise tööd selle tõttu, et nende koht ühiskondliku majanduse teatavas formatsioonis on erinev.»[1]

Loetletud klassitunnustest on peamine *suhe tootmisvahenditega.* Suhtest tootmisvahenditega tuleneb klasside koht ja osa ühiskondlikus tootmises, samuti ka sissetulekute saamise viis ja hulk.

Klassid ei ole igavesed. Ürgühiskonnas neid ei olnud. Tootmine oli siis niivõrd madalal arenguastmel, et kindlustas ainult minimaalsete materiaalsete hüvede saamise, mida ürginimestele vaevalt jätkus selleks, et mitte nälga surra. Sellepärast langes ära igasugune võimalus materiaalsete väärtuste kogumiseks, eraomanduse, klasside ja ekspluateerimise tekkimiseks.

Edaspidi, seoses tootlike jõudude arenemise ja töötootlikkuse tõusuga, hakkasid inimesed tootma rohkem, kui nad tarbisid. Kujunes võimalus koguda materiaalseid rikkusi, omastada tootmisvahendeid. Tekkis eraomandus, mida soodustas progresseeruv tööjaotus ja kaubanduse kasv.

Seejärel, vastavalt eraomanduse arenemisele ja kogukondliku omandi väljatõrjumisele, suurenes inimeste majanduslik ebavõrdsus. Ühed neist, peaasjalikult sugukonna ülikud, rikastusid ja haarasid endi kätte kogukonna tootmisvahendid. Teised aga, kellel tootmisvahendeid ei olnud, olid sunnitud töötama nende omanike jaoks. Nii toimus ürgkogukonna lagunemise ja klassidesse kihistumise protsess. See protsess lõppes vastandlike klasside ja ekspluateerimise tekkimisega.

Niisiis, klassid tekkisid ürgkogukondliku korra lagunemise ja orjandusliku korra kujunemise perioodil. Klasside vastandlik olukord ühiskonnas tingis ägeda võitluse nende vahel. Klassivõitlus sai paljudeks sajanditeks inimkonna arenemise tähtsaimaks jooneks.

2. KLASSIVÕITLUS KUI ANTAGONISTLIKU KLASSIÜHISKONNA ARENEMISE ALLIKAS

Antagonistliku klassiühiskonna ajalugu, nagu õpetasid Marx ja Engels, on klassivõitluse ajalugu. «Vaba ja ori, patriits ja plebei, mõisnik ja pärisori, tsunftimeister ja sell, lühidalt, rõhuja ja rõhutav on olnud teineteisega alalises antagonismis, on pidanud lakkamatut, kord varja-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 388.

tud, kord avalikku võitlust, võitlust, mis iga kord on lõppenud kogu ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamisega või võitlevate klasside ühise hukkumisega.»[1]

Antagonistlike klasside võitlus on lepitamatu. Põhjuseks on see, et nende majanduslik ja poliitiline seisund ühiskonnas on täiesti vastandlik. Paljude ja paljude aastasadade jooksul kannatavad töötajad, olgu nad orjad, talupojad või töölised, valitsevate klasside metsiku ekspluateerimise all. Nende võitlus rõhumise vastu, püüd saavutada vaba ja õnnelik elu on täiesti loomulik ja seaduspärane.

Tuleb silmas pidada, et igas klassiühiskonnas on olemas nii põhilised kui ka mittepõhilised klassid. *Põhiklassid* on sellised klassid, mis on seotud antud ühiskonnas valitseva tootmisviisiga. Antagonistlikus klassiühiskonnas on nendeks klass, kellele kuuluvad tootmisvahendid, ja temale vastandlik, rõhutud klass. Orjad ja orjapidajad orjanduslikus, talupojad ja feodaalid (mõisnikud) feodaalses, proletariaat ja kodanlus kapitalistlikus ühiskonnas — sellised on antagonistlike ühiskondade põhiklassid.

Peale selle esinevad antagonistlikus ühiskonnas veel *mittepõhilised klassid*, kes ei ole valitseva tootmisviisiga otseselt seotud (vabad käsitöölised orjanduslikus, talupojad kapitalistlikus ühiskonnas ja teised), samuti ka mitmesugused ühiskondlikud vahekihid (intelligents, vaimulikud ja teised). Klassivõitlus antagonistlikus ühiskonnas on eelkõige võitlus ühiskonna põhiklasside vahel. Mis puutub mittepõhilistesse klassidesse ja sotsiaalsetesse vahekihtidesse, siis neil tavaliselt ei ole selles võitluses oma joont, vaid nad asuvad ühe võitleva antagonistliku klassi poolele ja kaitsevad selle huve.

Klassivõitlus on antagonistliku klassiühiskonna arenemise võimas liikumapanev jõud ja allikas. See võitlus tingib antagonistliku ühiskonna arenemise niihästi suhteliselt «rahulikel» perioodidel kui ka — ja seda eriti — revolutsiooniliste tormide ja vapustuste perioodidel.

Kapitalismi tingimustes on klassivõitlus tähtsaks teguriks ka tootlike jõudude arenemises. Kui ei oleks töölisklassi võitlust, hoolitseksid kapitalistid tunduvalt vähem tehnika arendamise eest. Neil oleks palju lihtsam ja odavam kasumeid välja pigistada selliste läbiproovitud

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 19—20.

vahenditega nagu tööpäeva pikendamine ja palga vähendamine. Kuid tööliste visa võitlus — nagu ka kapitalistide omavaheline konkurents — sunnib kapitaliste rakendama tootmises uut tehnikat ja tehnoloogiat. «... Peaaegu kõik uued leiutused,» märkis Marx, «olid tööliste ja ettevõtjate vahelise konflikti tulemus ... Pärast iga uut kuigivõrd silmapaistvat streiki ilmus mingi uus masin.»[1]

Veel suurem tähtsus on klassivõitlusel antagonistliku ühiskonna poliitilises elus. Käesoleval ajal on töölisklassi võitlus tõsiseks takistuseks imperialistide kuritegelike plaanide teostamisel. Imperialistid püüavad valla päästa uut maailmasõda, maha suruda rahvuslikku vabadusliikumist, likvideerida demokraatlike vabaduste jäänused ja sellega pidurdada ühiskonna progressiivset arenemist.

Ilma klassivõitluseta poleks ühiskondlikku progressi, kusjuures ühiskonna progressiivne arenemine toimub tavaliselt seda kiiremini, mida visam ja organiseeritum on rõhutute võitlus ekspluateerijatega.

Eriti suur koht kuulub sotsiaalses progressis klassivõitluse kõrgeimale vormile — sotsiaalsele revolutsioonile, mille tulemusena kukutatakse vana ja kehtestatakse uus, progressiivsem ühiskonnakord.

Kogu antagonistliku ühiskonna ajalugu läbib ekspluateeritavate võitlus ekspluateerijate vastu.

Orjanduslikus ühiskonnas toimus äge võitlus orjade ja orjapidajate vahel. See võitlus omandas kõige mitmekesisemad vormid — tööriistade rikkumisest selliste massiliste ülestõusudeni, nagu oli seda ülestõus Spartacuse (I saj. e. m. a.) juhtimisel, millest võttis osa üle saja tuhande orja.

Feodalismi ajal võttis klassivõitlus veelgi teravama kuju. Siin olid põhilisteks võitlevateks klassideks talupojad ja feodaalid, kusjuures talupoegadega liitus sageli linna töörahvas, eriti käsitöölised. Ülestõusud muutusid siin tõelisteks talurahvasõdadeks, milledest võtsid osa kümned ja sajad tuhanded talupojad. Need sõjad haarasid mõnikord tohutuid territooriume ja kestsid palju aastaid. Sellised olid Wat Tyleri ülestõus Inglismaal (XIV sajandil), Jacquerie Prantsusmaal (XIV—XV sajandil), talupoegade sõda Saksamaal (XVI sajandil), ülestõusud Bolotnikovi, Razini (XVII sajandil) ja Pugatšovi (XVIII

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 4, lk. 157.

sajandil) juhtimisel Venemaal, taipingide ülestõus Hiinas (XIX sajandil) ja teised.

Kuid rõhutute ülestõusud orjanduslikus ja feodaalses ühiskonnas ei olnud suutelised hävitama ekspluateerimist, kuna selleks ei olnud veel kujunenud vajalikud tingimused. Tootmise tase ei lubanud veel üle minna korrale, kus ei oleks ekspluateerimist ega rõhumist. Need ülestõusud kandsid organiseerimatut iseloomu. Ülestõusnud ei mõistnud küllaldaselt võitluse eesmärke ega nende saavutamise teid. Neil ei olnud eesrindlikku teooriat, mis oleks valgustanud neile võitluse teed, neil ei olnud ka oma parteid. Nagu näeme edaspidi, luuakse need tingimused alles kapitalismi ajal.

Kuid sellest hoolimata etendasid orjade ja pärisoriste feodaaltalupoegade ülestõusud suurt progressiivset osa ajaloos. Orjad õõnestasid orjandusliku ühiskonna aluseid, talupojad aga olid üheks peamiseks jõuks, mis purustas feodalismi ning rajas tee üleminekuks progressiivsemale, kapitalistlikule korrale.

3. KLASSIVÕITLUS KAPITALISTLIKUS ÜHISKONNAS

KODANLUSE JA PROLETARIAADI VÕITLUS KUI KAPITALISMI ARENEMISE SEADUSPÄRASUS

Kapitalistliku ühiskonna põhiklassideks on teatavasti kodanlus ja proletariaat. Kasumit taga ajades ekspluateerib kodanlus proletariaati, kusjuures vastavalt kapitalismi arenemisele ekspluateerimine muutub üha julmemaks. Tööliste töö muutub järjest intensiivsemaks, tööline muutub üha enam lihtsaks masina lisandiks. Eriti palju koledusi ja kannatusi toovad proletariaadile sellised kapitalismi alatised kaaslased nagu majanduskriisid, tööpuudus ja röövsõjad.

On täiesti arusaadav, et proletariaat ei või sellega leppida. Juba kapitalismi seesmine loomus — tööline on ilma jäetud oma töö viljast —, proletariaadi olukord ühiskonnas tõukab teda võitlusse kodanlusega. Sellepärast pole juhuslik, et kapitalistliku ühiskonna ajalugu on proletariaadi ja kodanluse ägeda võitluse ajalugu. See võitlus on seaduspärane, ta on kapitalismi arenemise tähtsaim allikas. Proletariaadi võitlus kodanlusega tugevneb eriti

imperialismi ajastul, mil kapitalismi majanduslikud ja poliitilised vastuolud muutuvad enneolematult teravaks.

Proletariaadi osaks on langenud suur ajalooline missioon — *teha igaveseks lõpp ekspluateerimisele, hävitada kapitalism ja luua klassideta kommunistlik ühiskond.* Nii suur ja üllas ülesanne pole jõukohane ühelegi teisele ühiskonnaklassile, kuna ükski neist pole järjekindlalt revolutsiooniline.

Kodanlus oli revolutsiooniline ainult siis, kui ta pidas feodaalide vastu võitlust ühiskonna valitsemise pärast. Haaranud võimu, muutub ta üha enam ja enam reaktsiooniliseks. Tema ainus eesmärk on säilitada igavesti ekspluateerimine.

Samuti pole lõpuni revolutsioonilised kapitalismi ajal eriti rohkearvulised keskkihid, kuhu kuuluvad eelkõige talupojad ja käsitöölised. Neil ei ole iseseisvat kohta ühiskonnas ja nad kihistuvad vastavalt kapitalismi arenemisele. Suurem osa talupoegadest ja käsitöölistest laostub, täiendab proletariaadi ridu ja ainult tühisel osal läheb korda pääseda kodanluse hulka. Ägedas klassivõitluses on talupoegade positsioon kõikuv, sellepärast seisab proletariaadi ees ülesanne tõmmata nad enda poole ja teha nad oma kindlateks liitlasteks.

Järjekindlalt revolutsiooniline ei saa olla ka selline kapitalistliku ühiskonna kiht nagu intelligents (insenerid, tehnikud, arstid, õpetajad, teadlased jt.). Oma enamuses on haritlased sunnitud teenima ekspluateerivaid klasse.

Proletariaat on kapitalistliku ühiskonna ainus järjekindel revolutsiooniline klass. Olles seotud kõige progressiivsema, areneva tootmisvormiga — masinalise tööstusega, kasvab ja areneb ta pidevalt. Kapitalistliku tootmise enda iseloom aitab kaasa proletariaadi ühinemisele, organiseerimisele ja õpetamisele. Proletariaadil ei ole omandit ja tal pole võitluses midagi kaotada. Enda vabastamise eest võideldes on proletariaat võimeline organiseerima ja viima endaga kaasa kõiki tööinimesi, kes vihkavad kapitalistlikku korda. Kui proletariaat vabastab enda, siis vabastab ta kogu töörahva, likvideerides alatiseks ühe inimese ekspluateerimise teise inimese poolt. Kui proletariaat saavutab võidu, tagastab ta töötajaile kõik selle, mis on nende poolt toodetud, likvideerides sellega suurima sotsiaalse ebaõigluse — ühiskonnakorra, mille tingimustes käputäis rõhujaid omastab miljonite töövilja.

Vastavalt kapitalismi arenemisele areneb proletariaat, üha mitmekesisemaks ja teravamaks muutuvad tema kodanlusevastase võitluse vormid. On olemas kolm proletariaadi klassivõitluse põhivormi — majanduslik, poliitiline ja ideoloogiline.

Kõige lihtsam ja töölismassidele kõige arusaadavam on *majanduslik võitlus* — proletariaadi võitlus oma materiaalse olukorra ja töötingimuste parandamise eest. Majanduslikku võitlust pidades nõuavad töölised ettevõtjailt palga tõstmist, tööpäeva lühendamist jne. Kui neid nõudmisi ei rahuldata, ei tule töölised tööle, kuulutavad välja streigi.

Majanduslik võitlus on ajalooliselt esimeseks proletariaadi klassivõitluse vormiks ja mängib suurt osa tema revolutsioonilise liikumise arenemises. Ta aitab kaasa tõmmata klassivõitlusse laiu proletaarseid masse ja on neile heaks organiseerimise kooliks. Selles võitluses kasvab tööliste eneseteadvus, nende klassisolidaarsus, tekivad esimesed töölisorganisatsioonid — ametiühingud, kooperatiivid, vastastikuse abistamise kassad.

Ühtlasi on aga majanduslikul võitlusel piiratud iseloom. See ei ole veel proletariaadi kui klassi võitlus kodanluse kui klassiga, vaid on rühma tööliste kokkupõrge üksiku kapitalistiga selles või teises vabrikus, selles või teises rajoonis. Lisaks sellele, ja see on peamine, ta ei puuduta kapitalismi aluste alust — eraomandust — ega sea endale ülesandeks likvideerida kodanluse riigivõim. Selle võitluse eesmärgiks ei ole ekspluateerimise hävitamine, vaid ainult selle piiramine, pehmendamine.

Proletariaadi kasvamise ja arenemisega liitub üksikute vabrikute ja rajoonide tööliste majanduslik võitlus üldiseks töölisklassi võitluseks kapitalistide klassiga tervikuna. Klassivõitlus saavutab kõrgema, poliitilise vormi.

Poliitiline võitlus on võitlus kapitalistliku korra aluste hävitamise eest, võitlus riigivõimu ja proletariaadi diktatuuri eest.

Majandusliku võitluse abil võib proletariaat veidi parandada oma materiaalset olukorda, saavutada kodanluselt mõningaid majanduslikke järeleandmisi. Ent rahuldada oma põhilised majanduslikud ja poliitilised huvid, vabaneda alatiseks ekspluateerimisest võib ta ainult siis,

kui ta hävitab kodanluse poliitilise võimu ja kehtestab iseenda võimu — proletariaadi diktatuuri.

Selle eesmärgi saavutamiseks peabki proletariaat poliitilist võitlust, kasutades kõige erinevamaid vahendeid: poliitilisi streike ja demonstratsioone, rahulikku võitlust parlamendis ja relvastatud võitlust. Kuid lõppude lõpuks on kõik need vahendid allutatud sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamisele ja läbiviimisele. Sotsialistlik proletaarne revolutsioon on proletariaadi klassivõitluse kõrgeim vorm, kapitalismi hävitamise ja proletariaadi poliitilise võimu kättevõitmise otsustav ning ainus vahend.

Suur tähtsus proletariaadi revolutsioonilises liikumises on *ideoloogilisel võitlusel,* s. o. võitlusel kapitalistlikus ühiskonnas valitseva kodanliku ideoloogia vastu, sotsialistliku, proletaarse ideoloogia võidu eest.

Kapitalismi arenemine viib paratamatult proletariaadi koondumisele ja organiseerumisele. Kuid selleks et hävitada kapitalistlik kord, peab proletariaat formeeruma kui klass ning peab ka mõistma oma klassi huve ja oma suurt ajaloolist ülesannet. Selleks on proletariaadil vaja revolutsioonilist teooriat. Proletariaat ise pole suuteline looma seda teooriat, kuna tal puuduvad aeg, vahendid ja küllaldane haridus. Selle teooria töötasid välja intelligentsi esindajad, kes olid tulnud üle proletariaadi poolele. Selle uue revolutsioonilise teooria — marksismi-leninismi — rajasid proletariaadi suured juhid Marx, Engels ja Lenin.

Kuid ülesanne ei seisa ainult selles, et välja töötada eesrindlik revolutsiooniline ideoloogia. Kui selline teooria on loodud, siis tuleb saavutada seda, et töölised ta omaks võtaksid. Järelikult on ideoloogiline võitlus ka võitlus isevoolu, stiihilisuse vastu töölisliikumises, võitlus selle eest, et proletaarsed massid omandaksid eesrindliku marksistlik-leninliku teooria.

Marksistlik-leninlik teooria on pidevalt kodanluse ideoloogide ja samuti ka reformistide ning revisionistide kallaletungi objektiks. Sellepärast kuulub ideoloogilise võitluse valdkonda ka võitlus marksismi-leninismi teooria puhtuse eest, tema kõigi ja igasuguste vaenlaste vastu, eelkõige imperialistliku reaktsiooni ideoloogia vastu.

Nagu majanduslik võitlus, nii ka võitlus ideoloogia valdkonnas ei ole omaette eesmärgiks: ta on allutatud poliitilistele ülesannetele, kodanluse võimu kukutamise ja proletariaadi võimu kehtestamise ülesannetele.

MARKSISTLIK PARTEI KUI PROLETARIAADI KLASSIVÕITLUSE ORGANISEERIJA JA JUHTIJA

Ainult proletariaadi poliitiline partei on võimeline kindlustama töötajate klassivõitluse oskusliku juhtimise ja kõigi tema vormide ühendamise. Selle partei osatähtsus on eriti suur imperialismi ajastul, mil kapitalismi vastuolude äärmise teravnemise tõttu on sotsialistlik revolutsioon muutunud vahetuks praktiliseks ülesandeks.

II Internatsionaali kokkuleplikud, reformistlikud parteid ei suutnud kindlustada proletaarse liikumise juhtimist uutes ajaloolistes tingimustes. Oli tingimata vaja uut tüüpi parteid — revolutsioonilist, marksistlikku parteid. Sellise partei rajas V. I. Lenin.

Marksistlik partei on proletariaadi eesrindlik revolutsiooniline väesalk, tema avangard. Olles proletariaadi organiseerimise kõrgeimaks vormiks, ühendab ta kõik teised proletariaadi organisatsioonid (ametiühingud, kooperatiivid jt.), juhib neid poliitiliselt ja suunab nad ühise eesmärgi saavutamisele — kapitalismi kukutamisele ja sotsialistliku ühiskonna loomisele. V. I. Lenin kirjutas: «Kasvatades töölisparteid kasvatab marksism proletariaadi eelväge, kes suudab võimu enda kätte võtta ja *viia kogu rahva* sotsialismile, suunata ja organiseerida uut korda, olla kogu töörahva ja kõigi ekspluateeritavate õpetajaks ja juhiks oma ühiskondliku elu korraldamisel ilma kodanluseta ja kodanluse vastu.»[1]

Partei on suuteline täitma töölisklassi avangardi, eesrindliku väesalga ja kogu rahva juhi osa sellepärast, et ta on relvastatud teadusliku marksistliku teooriaga, ühiskonna arenemise seaduste tundmisega ja oskusega praktiliselt kasutada neid seadusi ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamiseks.

Olles proletariaadi teadlik väesalk, kasvatab partei töölismassides sotsialistlikku teadvust, kaitseb töölisklassi kodanliku ideoloogia laostava mõju eest. Ta peab leppimatut võitlust igasuguste katsetega võltsida ja revideerida marksismi, arendab marksismi teaduse uusimate saavutuste ja ühiskondlik-ajaloolise praktika alusel.

Marksistlik partei on nii töölisklassi eesrindlik ja teadlik kui ka organiseeritud väesalk, mille liikmeid ühendab

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 377.

püüd viia ellu marksismi-leninismi suured revolutsioonilised ideed. Partei suhtub sallimatult iga liiki oportunistidesse, lõhestajaisse, kes püüavad lõhkuda tema ühtsust, laostada teda seestpoolt ja sellega teha teda võimetuks juhtima proletariaadi klassivõitlust.

Marksistlik partei on tõeline rahva partei. Ta ühendab rahva kõige paremaid esindajaid, ta on tuhandete niitidega seotud töörahva kõige laiemate hulkadega. Partei on rahva sisimate soovide väljendaja, tema eluliste huvide ennastsalgav kaitsja ning sellepärast kuulub parteile kõige laiemate masside ääretu usaldus ja toetus. Tihedas sidemes rahvaga, rahva toetuses ja tähelepanus peitub marksistliku partei võitmatu jõud.

Just selline tõeliselt revolutsiooniline, tõeliselt rahvalik on V. I. Lenini poolt loodud Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei.

KLASSIDE JA KLASSIVÕITLUSE KODANLIKE NING REVISIONISTLIKE TEOORIATE PAIKAPIDAMATUS

Marksistlikule teooriale klassidest ja klassivõitlusest seavad kodanluse ideoloogid vastu jutluse klassirahust kapitalistlikus ühiskonnas. Eriti visalt eitavad nad klasside ja klassivõitluse olemasolu kaasaegse kodanliku ühiskonna tingimustes.

Ühed kodanlikest sotsioloogidest kuulutavad otseselt, et kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas ei ole ekspluateerimist ega vastandlikke klasse, et on olemas ainult sotsiaalsed kihid («stratumid»), mis ühendavad inimesi sõltuvalt elukutsest, haridusest, sissetulekutest, vanusest, religioossetest, poliitilistest vaadetest ja reast teistest tunnustest. Nendesse kihtidesse kuuluvad inimesed ei olevat seotud mitte mingite omandussuhetega, suhted nende vahel kujutavat endast täiuslikku harmooniat. Need kihid on liikuvad ja inimene võib kergesti üle minna ühest kihist teise.

Teised kodanlikud sotsioloogid küll tunnistavad klasside olemasolu, kuid väidavad, et kaasaegses kodanlikus ühiskonnas toimub klassierinevuste kustumise protsess ja klasside järkjärguline muutumine üheks tohutu suureks «keskmiseks» klassiks. Seejuures räägivad nad, et näiteks Ameerika Ühendriikides on «keskmise» klassi formeerumine lõpule jõudmas. Tuntud ameerika sotsioloog Strausz-

Hupé väidab raamatus «Ükskõiksuse vöönd» (1952. a.), et kaasaegses Ameerikas on raske teha vahet ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel. Ta kinnitab, et vaesus kaob, kõrgem klass aga muutub anakronismiks.

Kodanluse ideoloogide vaatevinkli kohaselt on ameerika töölised lakanud olemast proletaarlased. Neil olevat kõrge elatustase, neil olevat hoiuseid, nad omandavat aktsiaid ning sellepärast saavat nad kui ettevõtete omanikud oma osa kasumeist. Teiselt poolt aga piiravat riik üha suuremal määral ettevõtjate õigusi, mille tagajärjel viimased mängivat tootmises üha väiksemat osa.

Reformistlikud ja revisionistlikud tegelased võtsid üle kapitalismi apologeetide väljamõeldised klasside ja klassivõitluse puudumisest kaasaegses kodanlikus ühiskonnas. Üks Ameerika Tootmisametiühingute Kongressi liidreid, reformist Ph. Murray kirjutab otse, et Ameerikas ei ole klasse, et seal olevat «kõik töölised» ja et lõppude lõpuks farmerite, tööstustööliste, ärimeeste, teenistujate ja intelligentsi huvid langevat ühte.

Tema järgi korrutavad revisionistid. Nad kuulutavad leninliku klassimäärangu «vananenuks» ja väidavad, et selle asemel on vaja kasutusele võtta mõiste «rühm» ja teised. Nad kinnitavad, et inimesed ei ühine sellistesse rühmadesse tootmisvahendeisse suhtumise tunnuse, vaid teisejärguliste tunnuste järgi. Klasside olemasolu eitades ütlevad revisionistid lahti ka klassivõitlusest. Itaalia revisionist Giolitti on arvamisel, et käesoleval ajal ei seisa tööliste ülesanne mitte võitluses kodanlusega, vaid selles, et aidata kaasa tehnilisele progressile. Tehniline progress viivat selleni, et võimu üleminek rahva kätte toimuvat automaatselt, ilma klassivõitluse ja revolutsioonita.

Levitades valelikku jampsi klasside ja klassivõitluse puudumisest kaasaegses kodanlikus ühiskonnas, kuulutades välja illusoorse «töö ja kapitali kooskõla» ajastu, püüavad kodanluse apologeedid ja nende revisionistlikud lakeid viia töölisklassi eksiteele, sisendada talle mõtet kodanlusevastase klassivõitluse asjatusest ja suunata töölisliikumine reformistlikule teele.

Aga kuidas siis olukord tegelikult on?

On teada, et osa ameerika tööliste, eelkõige aga tema ladvakihi elatustase on küllaltki kõrge, eriti võrreldes töölisklassiga teistes kapitalistlikes maades. Kuid ei tohi unustada, et sellist kõrget elatustaset ei ole kaugeltki kõi-

gil ameerika töölistel. Miljonite töötute, tööliste-neegrite, mehhiklaste ja teiste «sissetulekud» on alla elatusmiinimumi. Samal ajal valdab üks protsent Ameerika elanikkonnast — monopolistliku kodanluse esindajad — peaaegu 60 protsenti kogu Ameerika Ühendriikide rahvuslikust rikkusest, kusjuures nende hulgas on 10 000 kapitali suurmagnaati (kõigest 0,005 protsenti rahvastikust). Neist igaühe valduses on rikkused, mille väärtus ületab 5 miljonit dollarit.

Mõnedel ameerika töölistel on hoiuseid, kuid milline on nende osatähtsus hoiuste üldsummas? Poolele Ühendriikide elanikkonnast kuulub kõigest üks protsent hoiustest, samal ajal kui teisele poolele kuulub ülejäänud 99 protsenti.

Ameerika töölistel on ka aktsiaid. Kuid kõigi ameerika töötajate aktsiate turuväärtus kokku moodustab ainult ligikaudu 0,2 protsenti Ameerika Ühendriikides olemasolevatest aktsiatest, mis on 10 korda väiksem Dupont'i perekonna aktsiate väärtusest.

Millisest klasside kadumisest, millisest «suurest ameerika keskmisest klassist» võib juttu olla? Ei, Ameerika Ühendriigid on suurte sotsiaalsete kontrastide ja sügavaimate sotsiaalsete vastuolude maa. Mis puutub teistesse kapitalistlikesse maadesse, siis enamikus neist on töörahva olukord palju halvem kui Ameerika Ühendriikides, vastuolud kodanluse ja proletariaadi vahel on veel sügavamad, veel teravamad.

Seega pole mingit kahtlust, et kaasaegses kodanlikus ühiskonnas valitseb kapitalistlik omandus ja sellepärast on seal antagonistlikud klassid: kodanlus ja proletariaat. Äge klassivõitlus nende vahel jätkub ka käesoleval ajal.

KLASSIVÕITLUS KAASAEGSES KAPITALISTLIKUS ÜHISKONNAS

Proletariaadi klassivõitlus kodanlusega kapitalistlikes maades toimub nüüd tingimustes, kus kapitalismi üldkriis on astunud uude etappi ja sotsialistlik maailmasüsteem muutub maailma arenemise otsustavaks teguriks. Nüüd on olukord töölisliikumisele muutunud palju soodsamaks. Nõukogude Liidu ja kogu sotsialistliku maailmasüsteemi edusammud, maailma kapitalismi kriisi süvenemine, kommunistlike parteide mõju suurenemine rahvahulkades ja

reformismi ideeline krahh on oluliselt muutnud klassivõitluse tingimusi töölisklassi kasuks. Töölisliikumise võimalused laienevad veelgi enam tänu kõige laiemate rahvahulkade rahulolematusele imperialismi reaktsioonilise poliitikaga ja eriti sõjapsühhoosi õhutamise ning relvastumise võidujooksu poliitikaga, mille põhiline raskus langeb nende õlgadele. Üha suurem ja suurem arv töötajaid hakkab veenduma selles, et loomulikuks väljapääsuks nende raskest olukorrast on sotsialism. See loob soodsad tingimused nende kaasatõmbamiseks aktiivsesse võitlusse kodanlusega. Proletaarse liikumise jõudu suurendavad sotsialistliku süsteemi edusammud, tema eelised võrreldes kapitalistliku süsteemiga. Need edusammud innustavad kapitalistlike maade proletariaati tema võitluses, sisendavad temasse kindlat usku sotsialismi saabuvasse võidusse.

Kaasaegse töölisliikumise tähtsaimaks iseärasuseks on see, et proletariaadi võitlus sotsialismi eest ja üldrahvalik liikumine rahu, rahvusliku sõltumatuse ning demokraatia eest on omavahel läbi põimunud. Kaasaja demokraatlike liikumiste küsimuse juures peatume hiljem üksikasjalisemalt.

Võitluses oma õiguste, demokraatia ja sotsialismi eest kasutab proletariaat kõige mitmekesisemaid vorme: streike, demonstratsioone, miitinguid, konverentse jne. Ta kasutab ka sellist vormi nagu parlamentlik võitlus.

Kõige levinum kaasaja tingimustes on selline traditsiooniline võitluse vorm nagu streik. Vastupidiselt kodanlike ja reformistlike paberimäärijate kinnitustele kodanluse ja proletariaadi huvide harmooniast, streigiliikumine kapitalistlikes maades kasvab ja laieneb. Kui 1958. aastal streikis umbes 27 miljonit inimest, siis 1962. aastal kasvas streikijate arv 60 miljonini. On iseloomustav, et käesoleval ajal on streigid organiseeritumad ja massilisemad kui sõjaeelsel perioodil, järjest ulatuslikumalt kasutab töölisklass sellist võimast võitlusvahendit, nagu seda on üldstreik. Aastail 1958—1962 toimus peaaegu 40 kapitalistlikul maal ligemale 80 üldstreiki.

Tähtis on märkida, et tööliste nõudmised üha sagedamini ja sagedamini kasvavad välja majanduslike nõudmiste raamidest ning omandavad poliitilise iseloomu. 1958. aastal võttis poliitilistest streikidest osa umbes 44 protsenti streikijatest, 1962. aastal aga 64 protsenti. Kõiki tööliste väljaastumisi läbib punase niidina rahu

nõue, relvastumise võidujooksu lõpetamise ja tuumarelva keelamise nõue. Töölisklass ja tema revolutsiooniline avangard — marksistlikud parteid — suunavad oma pealöögi kapitalistlike monopolide — reaktsiooni ja agressiooni allika, relvastumise võidujooksu ja töötajate raske olukorra peasüüdlaste vastu.

Võitluses imperialismi reaktsiooniliste jõudude vastu pole töölisklass üksi: tema ustavaks liitlaseks on miljonilised talurahva hulgad. Samuti liituvad töölisliikumisega intelligentsi eesrindlikud kihid ja teised ühiskonna progressiivsed jõud.

Kaasaegset töölisliikumist iseloomustab haruldaselt lai ulatus, töörahva poliitilise aktiivsuse tõus võitluses imperialistliku reaktsiooni vastu, rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

Sügavast nihkest töörahvahulkade teadvuses annab tunnistust kommunistlike ja töölisparteide kasv. Kui Teise maailmasõja eelõhtul kapitalistlike maade kommunistlikesse parteidesse kuulus 650 000—700 000 liiget, siis nüüd ühendavad kapitalistlike maade kommunistlikud parteid oma ridades enam kui viis miljonit kakssada tuhat inimest.

Reaktsioonilised imperialistlikud ringkonnad kasutavad kommunistliku ja demokraatliku liikumise vastu kõige drakoonilisemaid vahendeid. Nad rakendavad üha sagedamini monopolistliku kodanluse avaliku diktatuuri meetodeid, likvideerivad demokraatia jäänuseid ja kasutavad vana rahvavastast vahendit — upitavad võimule «tugeva käega» valitsusi. Mõningates kapitalistlikes maades, eriti aga Lääne-Saksamaal, ilmnevad fašismi kurjakuulutavad tundemärgid.

Neis tingimustes omandab võitluses rahu, demokraatia ja sotsialismi eest tohutu tähtsuse *töölisklassi ning kõigi progressiivsete ja rahuarmastavate jõudude ühtsus.* Nende suurte ajalooliste ülesannete lahendamiseks, räägitakse sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis (1957. aasta), «on vaja mitte üksnes kommunistlike parteide ja töölisparteide endi monoliitsust, vaid ka kogu töölisklassi monoliitsust, töölisklassi ja talurahva liidu tugevdamist, kõigi töötajate ja kogu progressiivse inimkonna, kogu maailma vabadustarmastavate ja rahuarmastavate jõudude ühtekoondumist».

Imperialistlik reaktsioon ja ta abilised töölisliikumises — antikommunistlikult meelestatud parempoolse sotsiaaldemokraatia liidrid, aga ka iga liiki oportunistid — takistavad töölisklassil ühtsuse saavutamist, teostavad lõhestuspoliitikat, moonutavad marksistlik-leninliku teooria olemust ja püüavad mustata kommunistlikku liikumist. Seoses sellega on kaasaegsel etapil suur tähtsus võitlusel oportunistlike voolude vastu töölis- ja kommunistlikus liikumises, otsustavalt on vaja ületada dogmatism ja revisionism, pahempoolne oportunism.

Leppimatu võitlus revisionismi vastu viis iga kommunistliku partei ja rahvusvahelise kommunistliku liikumise tervikuna ideelisele ning organisatsioonilisele kindlustumisele. Kuid rahvusvahelise kommunistliku ja töölisliikumise huvid nõuavad ka edaspidi võitlust nii revisionismi kui ka dogmatismi, pahempoolse oportunismi vastu, kuivõrd ei üks ega teine ei sobi kokku marksismi-leninismi põhiprintsiipidega.

Revisionism ehk parempoolne oportunism moonutab marksismi ja roogib sellest välja revolutsioonilise vaimu ning peegeldab seega kodanluse mõju töölisklassile.

Marksismi-leninismi loova arendamisega on vastuolus dogmatism, pahempoolne oportunism, mis asendab konkreetse olukorra tundmaõppimise tsitaatluse ja tähenärimisega.

Võidu möödapääsmatuks tingimuseks võitluses rahvusliku sõltumatuse, demokraatia ja rahu eest, sotsialistliku revolutsiooni ülesannete eduka lahendamise, sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise eest on rahvusvahelise kommunistliku liikumise ühtsuse otsustav kaitsmine ja igasuguse tegevuse ärahoidmine, mis võib seda ühtsust lõhestada.

4. KLASSID JA KLASSIVÕITLUS KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRGUL

Me juba nägime, et alates tootmisvahendite eraomanduse ja antagonistlike klasside tekkimisest käib ekspluateeritavate ja ekspluateerijate vahel lepitamatu klassivõitlus. See võitlus viib lõpuks sotsialistlikule revolutsioonile, mille tulemusena kukutatakse kodanluse võim ja

kehtestatakse töörahva võim — proletariaadi diktatuur. Proletariaadi diktatuuri kehtestamine tähendab kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi algust.

KLASSIVÕITLUS KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRGUL

Klassivõitlus on kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil vältimatu. Kukutatud kodanlus ei lepi iialgi sellega, et võimule tulid needsamad tööinimesed, keda ta aastakümnete kaupa ekspluateeris, et need inimesed sirutasid käe tema pühadest pühama — eraomandi järele. Kodanlus ei suuda kuidagi uskuda, et saabus lõpp tema muretule jõudeelule, mis näis talle igavese ja purustamatuna, tema rikkusele, privileegidele, piiramatule valitsemisele. Sellepärast avaldabki ta uuele, proletaarsele võimule ägedat, otse fanaatilist vastupanu.

Võitluses proletariaadiga kasutab kodanlus kõige erinevamaid võtteid. Kasutades oma majanduslikku positsiooni, endisi sidemeid intelligentsi ladvikuga, ametnikega ja sõjaväe spetsialistidega, püüab ta desorganiseerida riigi majanduselu, riigiasutuste tööd, riigikaitset. Samuti püüab ta avaldada mõju rahvahulkade teadvusele. Ja lõpuks kasutab kodanlus kapitalismi restaureerimise eesmärgil avalikku relvastatud võitlust töörahva vastu, pannes peamise lootuse rahvusvahelise kapitali abile. Ajaloo kogemused (14 imperialistliku riigi sõjakäik noore Nõukogude riigi vastu, imperialistide interventsioon Hiinas ja Koreas, sündmused Ungaris 1956. aasta oktoobris) õpetavad, et võitnud proletariaat peab ägedat võitlust nii oma maa kodanluse kui ka rahvusvahelise reaktsioonilise kodanluse vastu.

Tuleb välja, et proletariaadi diktatuur ei kõrvalda klassivõitlust, et klassivõitlus jätkub ka ülemineku perioodil. Kuid võitlus toimub nüüd tingimustes, kus proletariaat valitseb poliitiliselt ja koondab enda kätte majanduse võtmepositsioonid. Vastavalt tingimustele muutuvad ka klassivõitluse vormid. V. I. Lenin kirjutas: «Proletariaadi diktatuur ei ole klassivõitluse lõpetamine, vaid selle jätkamine uutes vormides. Proletariaadi diktatuur on võitnud ja poliitilise võimu enda kätte võtnud proletariaadi klassivõitlus võidetud kodanluse vastu, kes pole aga hävi-

tatud, pole kadunud, pole lakanud osutamast vastupanu, kes on kõvendanud oma vastupanu.»[1]

Ekspluateerijate vastupanu mahasurumine, milleks kasutatakse ka relva jõudu, võitlus talupoegade vabastamiseks kodanluse mõju alt ja nende kaasatõmbamine sotsialismi ehitamisele, kodanlike spetsialistide kasutamine tööks rahvamajanduses, sotsialistliku distsipliini kasvatamine — sellised on klassivõitluse uued vormid kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul.

PROLETARIAADI SUHTUMINE VÄGIVALLASSE

Töölisklassi ja talurahva lepitamatu võitlus hukkuva, kuid vastupaneva kodanlusega on kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul ühiskonna arenemise tähtsaim tegur. See võitlus viib lõppude lõpuks kodanluse kui klassi täielikule likvideerimisele ja sellise ühiskonna kujunemisele, kus ei ole inimese ekspluateerimist inimese poolt.

Milliste vahenditega töölisklass ületab kodanluse vastupanu, milline on töölisklassi suhtumine vägivallasse?

Kodanluse ideoloogid püüavad kujutada proletariaadi diktatuuri stiihilise organiseerimata terrori ja hävitamisena, väites seejuures, et ainsa võitlusvahendina kodanluse vastu kasutab proletariaat vägivalda, relvastatud võitlust. Tegelikult lähtub marksism-leninism nii teoorias kui ka praktikas sellest, et kodanluse vastupanu mahasurumine võib toimuda erinevates vormides, nii vägivaldses vormis kui ka rahulikus.

Proletariaat on meie ajastu kõige humaansem, kõige inimlikum klass. Ta püüab säilitada ja suurendada inimkultuuri saavutusi, tõsta tootmise taset, hoida peamist tootlikku jõudu — inimesi, töörahvast. Sellepärast on proletariaat sügavalt huvitatud rahulikust üleminekust kapitalismilt sotsialismile. Rahulik tee säilitab suuri materiaalseid väärtusi, suure hulga inimesi ja sellepärast on ta, nagu kirjutas V. I. Lenin, rahvale kõige valutum, kõige kergem ja kasulikum tee.

Kuid millist teed areneb sotsialistlik revolutsioon pärast proletariaadi diktatuuri kehtestamist, see ei sõltu mingisuguse klassi, veel vähem üksikisiku soovist, vaid eeskätt

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 350.

klassijõudude objektiivsest vahekorrast ühel või teisel maal, kukutatud kodanluse vastupanu astmest, tema valmisolekust järeleandmistele minna.

Kui võitnud töölisklassi ja tema liitlaste jõud on otsustavalt üle kodanluse jõududest ja viimane, veendunud relvastatud vastupanu lootusetuses, eelistab, nagu ütles V. I. Lenin, «säilitada oma pead», siis on võimalik revolutsiooni rahulik arenemine. Kui aga kodanlus ei taha leppida uue võimu nõudmistega ja püüab relva jõul ajalooratast tagasi pöörata, siis ei jää töölisklassil, töörahval muud üle, kui kodanluse vastupanu relvastatud võitlusega maha suruda. Sel juhul ei ole töölisklassil muud teed oma saavutuste kaitsmiseks, töötajate, kogu rahva eluliste huvide kaitsmiseks.

Nõukogudemaal, kus esimesena teostati sotsialistlik revolutsioon, püüdis kodanlus kaotatud võimu, omandit ja privileege tagasi saada relva jõuga ja kasutas rahvusvahelise kapitali relvastatud abi. Nendes tingimustes ei olnud töölisklassil teist võimalust — ta pidi kodanluse maha suruma relva jõul. Kodanluse mahasurumine relva abil — kodusõda — oli seega klassivõitluse spetsiifiliseks vormiks NSV Liidus kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul. Tõsiseid vägivaldse mahasurumise vahendeid kasutati ka võitluses kulaklusega.

Kuid nagu näitasid klassivõitluse kogemused Euroopa rahvademokraatlikes maades, ei ole kodanluse relvastatud mahasurumine ülemineku perioodi klassivõitluse paratamatuks vormiks. Nendes maades saadi läbi ilma kodusõjata. See juhtus nii sellepärast, et reaalne jõud oli proletariaadi poolel. Nendes maades olid reaktsiooni põhilised positsioonid purustatud juba vabadusvõitluse käigus saksa fašismiga, ülejäänud osal kodanlusest aga ei olnud küllaldaselt jõudu ning ta ei riskinud rahvavõimule relvastatud vastupanu osutada. Samal ajal viibisid Nõukogude armee — armee-vabastaja — väeosad nendes maades ja see ei võimaldanud maailma imperialistlikul reaktsioonil organiseerida sõjalist interventsiooni.

Klassivõitluse teravuse aste ülemineku perioodil on erinev mitte ainult erinevatel maadel, vaid ka ühel ja samal maal tema arenemise erinevail ajajärkudel. Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade ajaloolised kogemused näitavad, et vastavalt proletariaadi diktatuuri kindlustumisele ja sotsialistliku ülesehitustöö edusammudele muu-

tub klassijõudude suhe vääramatult sotsialismi kasuks, mille tulemusena vaenulike klasside jäänuste vastupanu nõrgeneb. Selline on klassivõitluse arenemise üldine tendents kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil.

Sellega seoses on sügavalt ekslik Stalini poolt 1937. aastal esitatud tees klassivõitluse teravnemisest vastavalt sotsialismi jõudude tugevnemisele. See tees, olles formuleeritud ajal, kui NSV Liidus olid juba likvideeritud ekspluateerivad klassid ja sotsialism oli üles ehitatud, õigustas leninlike partei- ja riigielu normide, sotsialistliku demokraatia ja seaduslikkuse kõige jämedamaid rikkumisi.

Lähtudes sellest, et klassivõitlus võib ülemineku perioodil toimuda erinevates vormides, seab proletariaat ja tema marksistlik partei enda ette ülesande vallata kõiki klassivõitluse vorme ja kasutada selliseid neist, mis kõige paremini vastavad konkreetsele olukorrale, klassijõudude objektiivsele vahekorrale.

5. SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA KLASSISTRUKTUUR

Sotsialismi ülesehitamisega NSV Liidus toimusid nõukogude ühiskonna klassikoosseisus põhjalikud muudatused. Alatiseks on hävitatud eraomandus tootmisvahendeile ja inimese ekspluateerimine inimese poolt. Ekspluateerivad klassid on likvideeritud nii linnas kui ka maal.

Meie maal on jäänud kaks sõbralikku klassi — *töölisklass* ja *kolhoositalurahvas*, ning ka töötav *intelligents*, kes on nõukogude võimu aastate jooksul põhjalikult muutunud.

Töölisklass pole enam endine kapitalistliku ühiskonna ekspluateeritav ja õigusetu proletariaat. Koos kogu rahvaga valdab ta tootmisvahendeid, on oma maa tõeline peremees. Töölisklassile, kes jääb kõige organiseeritumaks ja teadlikumaks klassiks ning kes on oma loomult seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse abi suhete kandja, kuulub sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise ajajärgul juhtiv osa ühiskonnas.

Põllumajanduse kollektiviseerimine ja kultuurirevolutsioon muutsid tundmatuseni nõukogude talupoegkonna iseloomu. Lõhestatud, rõhutud klassist, keda ekspluateerisid mõisnikud ja kulakud, on talupoegkond muutunud tõeliselt

vabaks, mehhaniseeritud suurmajanduses töötavaks klassiks.

Ühine töö kodumaa hüvanguks murdis talupoja iidse kinnisuse, aitas ületada tema eraomanduslikku psühholoogiat ja kasvatada temas kollektivismi, sõpruse ja seltsimehelikkuse tunnet. Tõuseb nõukogude talurahva kultuuritase. Eesrindliku tehnika laialdane kasutamine kutsus külas esile kvalifitseeritud mehhanisaatorite kaadri ilmumise, kelle töö erineb vähe tööliste omast.

Suured muudatused on toimunud ka meie maa intelligentsis. Nõukogude intelligents on tõeliselt rahvalik intelligents, kelle esindajad pärinevad enamikus töölisklassist ja talupoegkonnast. Rahva hulgast pärinev intelligents teenib rahvast ustavalt ja ennastsalgavalt.

Nõukogude võimu aastail on intelligentsi read oluliselt kasvanud. Üksnes 1963. aastal sai meie maa rahvamajandus üle 840 000 kõrgema ja kesk-eriharidusega spetsialisti, nende hulgas 125 000 inseneri. Praegu on juba pooltel meie maa töötavatel elanikel kesk- ja kõrgem haridus. Kaks miljonit õpetajat, sajad tuhanded teaduslikke töötajaid, arste, insenere ja tehnikuid, juriste, finantstöötajaid ja teisi spetsialiste töötab praegu nõukogude rahva hüvanguks.

Nõukogudemaal on alatiseks hävitatud klassilised valitsemise ja allumise suhted. Meil ei ole privilegeeritud klasse või inimeste rühmi. Kõik meie ühiskonna liikmed on tootmisvahenditega ühesugustes suhetes ja see teeb ekspluateerimise, võõra töö omastamise võimatuks. Sotsialistlik ühiskond on töötajate ühiskond. Sotsialismi ajal ei ole kapitaliste ega mõisnikke. Töölised töötavad tehastes ja vabrikutes, mis on üldrahvalikuks omandiks. Talupojad töötavad kollektiivmajandites rahvale kuuluval maal. Igaüks saab sissetulekuid oma töö järgi, mitte aga mahutatud kapitali järgi.

Kuna sotsialistlikus ühiskonnas ei ole ekspluateerijaid ja ekspluateeritavaid, vaid on ainult töötavad klassid ja ühiskondlikud rühmad, siis pole siin ka klassivõitlust.

Sotsialistlikus ühiskonnas on kujunenud *nõukogude rahva vankumatu sotsiaal-poliitiline ja ideeline ühtsus.* See ühtsus seisab töölisklassi, talurahva ja intelligentsi põhiliste majanduslike ja poliitiliste eesmärkide ühtsuses, nende üksmeelses püüdes üles ehitada kommunistlik ühiskond, mis tagab neile suurimad materiaalsed ja kultuuri-

lised hüved. See ühtsus võimaldab nõukogude rahval tegutseda koos, sõbralikult, ühiste pingutustega ületada kõige tõsisemad raskused, lahendada suure ajaloolise tähtsusega ülesanded. Kümnete miljonite inimeste jõud, keda seovad ühised huvid, keda liidab ühine tegevus ja innustavad kommunismi võimsad ideed, on purustamatu jõud.

6. KLASSIERINEVUSTE ÜLETAMISE TEED

Nagu eespool oli näidatud, on sotsialistlikus ühiskonnas kaks sõbralikku klassi: töölisklass ja talurahvas. See on tingitud sellest, et sotsialismi ajal säilivad veel sotsialistliku omanduse kaks vormi — üldrahvalik ja kooperatiivkolhooslik, aga järelikult ka olulised erinevused maa ja linna vahel. Peale selle esineb sotsialistlikus ühiskonnas selline sotsiaalne kiht nagu intelligents, mis on füüsilise ja vaimse töö vahel veel säiliva olulise erinevuse tagajärg.

Sellepärast on klassierinevuste ületamine, samuti ka erinevuse kaotamine ühelt poolt intelligentsi, teiselt poolt töölisklassi ja talurahva vahel sisuliselt olulise erinevuse likvideerimine linna ja maa vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel. Klasside täielikuks kaotamiseks, õpetas V. I. Lenin, on tingimata vaja mitte ainult likvideerida ekspluateerivad klassid, vaid ka «kaotada niihästi linna ja maa vahel valitsev erinevus kui ka füüsilise ja vaimse töö-tegijate vahel valitsev erinevus».[1]

Sotsiaalsete erinevuste kustumise protsess toimub nõukogude ühiskonnas järk-järgult tootlike jõudude ja tootmissuhete pideva arenemise ning nende kommunistlikeks suheteks ülekasvamise alusel.

LINNA JA MAA VAHELISE OLULISE ERINEVUSE ÜLETAMISE TEED

Kapitalismi ajal ekspluateeris linn halastamatult küla. Siit ka nende huvide vastandlikkus. Sotsialism likvideerib vastandlikkuse linna ja maa vahel, kuid nende vahel säilivad veel olulised sotsiaal-majandusliku ja kultuurilis-olustikulise iseloomuga erinevused. Need erinevused sei-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 388.

savad eelkõige selles, et linnas, tööstuses kehtib riiklik, üldrahvalik omandus, samal ajal kui maal, kolhoositootmises — rühma, kooperatiiv-kolhooslik omandus. Peale selle jääb maa teatud määral linnast maha kultuuritasemelt, erineb linnast elu-olu ja elulaadi poolest.

Kommunismi ehitamise käigus toimub kolhoosliku omanduse tugevnemise ja arenemise alusel tema lähenemine üldrahvalikule omandusele. See protsess toimub kolhoositootmise tehnilise baasi kasvu alusel, mis toob endaga kaasa põllumajandusliku töö järkjärgulise muutumise tööstusliku töö eriliigiks. Tähtsaimaks sammuks selles muutumise käigus oli masina-traktorijaamade reorganiseerimine ja masinate müümine kolhoosidele, mille tulemusena on kolhoosides loodud kaasaegsete põllutöömasinate baas.

Mehhaniseerimise suurenemisega tõuseb järjekindlalt töö tootlikkus, kasvab põllumajandusliku tootmise produktiivsus, mistõttu pidevalt suurenevad kolhooside ja kolhoosnikute tulud. Kolhoosnikute töötasu suurus ja vormid lähenevad üha enam linna tööstustööliste töötasu suurusele ja vormidele.

Põllumajandusliku tootmise iseloomu muutumise alusel muutub ka külade ilme, talupoegade elu-olu ja tõuseb nende kultuur. Käesoleval ajal areneb maal massiline masinate hoiu- ja remondiruumide, loomakasvatus-, laoja teiste hoonete, põllumajandusliku tooraine ja saaduste ümbertöötamise ning ehitusmaterjale tootvate ettevõtete ehitamine.

Suure ulatuse on maal võtnud sööklate, lasteaedade ja lastesõimede, leivatööstuste, kaupluste ja teiste elukondlike ning kaubandusettevõtete ehitamine. Toimub laialdane elamuehitus, kusjuures üha enam ja enam ehitatakse linnatüüpi maju: keskkütte, veevärgi ja kanalisatsiooniga ning teiste olustikuliste mugavustega. Kolhoosikülad muutuvad järk-järgult heakorrastatud linnatüüpi asulaiks.

Kolhoosid eraldavad palju vahendeid kultuurimajade, klubide, raamatukogude, koolide ja spordiehituste rajamiseks. Raamat ja raadio, telefon ja televisioon on leidnud kindla koha kolhoosi igapäevases elus. Üha laiemalt levivad maal kultuuriülikoolid, isetegevuslikud teatrid ja muusikakoolid. Areneb kunstiline isetegevus.

Linna ja maa lähenemine toimub ka elanikkonna professionaalse koosseisu poolest. Alatisteks maaelanikeks on

saanud suur hulk insenere, tehnikuid, mehhanisaatoreid, agronoome ja zootehnikuid. Kolhoosikülas töötab üha suurem ja suurem arv õpetajaid, arste ja teisi spetsialiste.

Kommunismile lähenemisega toimuvad olulised muutused ka linnaelanike elutingimustes. Likvideeritakse linnaelanike liigtihedus. Linnatöötajad saavad rohkem õhku, valgust, rohelust ja selles suhtes lähenevad nende töö- ja elutingimused küla omadele.

Sellised on linna ja maa vahelise olulise erinevuse likvideerimise teed. Selle erinevuse ületamisega kaob alatiseks ühiskonna jagunemine tööliskiassiks ja talupoegkonnaks.

VAIMSET JA FÜÜSILIST TÖÖD TEGEVATE INIMESTE VAHELISE OLULISE ERINEVUSE LIKVIDEERIMISE TEED

Enamik vaimse töö tegijaid — intelligents — teenis sajandite vältel valitsevaid klasse, aitas rõhuda töörahvast — füüsilise töö tegijaid. Siit põline vastandlikkus vaimse ja füüsilise töö vahel. Sotsialism likvideeris ka selle vastandlikkuse. Nõukogude intelligents töötab käsikäes füüsilise töö tegijatega — tööliste ja talupoegadega — sotsialistliku kodumaa hüvanguks. Kuid sotsialismi ajal säilib veel oluline erinevus vaimse ja füüsilise töö vahel: tööliste ja talupoegade kultuuriline tase ja nende tehnilised teadmised tervikuna jäävad veel maha intelligentsi kultuuriliste ja tehniliste teadmiste tasemest. Selle erinevuse likvideerimiseks tuleb tõsta tööliste ja talupoegade kultuurialaste ja tehniliste teadmiste tase intelligentsi tasemeni. See ülesanne lahendatakse kommunismi hoogsa ehitamise ajajärgul.

Peamine vahend selle ülesande lahendamiseks on tehniline progress ja sellega seotud töö iseloomu muutumine. Tehnika arenemine, uute keeruliste ja suure tootlikkusega masinate rakendamine, tootmisprotsesside automatiseerimine ja täielik elektrifitseerimine, aatomienergia kasutamine tööstuses, keemia ja teiste teaduste saavutuste ulatuslik kasutamine rahvamajanduses nõuab tööstustöölistelt mitte ainult kõige mitmekesisemaid spetsiaalseid tehnilisi vilumusi, vaid kõrget üldhariduslikku ettevalmistust, teaduse aluste tundmist. Võitlus tehnilise progressi eest on lahutamatult seotud tööliste ja talupoegade kultuuriliste ja tehniliste teadmiste taseme tõstmi-

sega. Eelkõige just *tööst* — inimtegevuse peamises valdkonnas — kujunebki igakülgselt arenenud isiksus — kommunistliku ühiskonna inimene.

Vaimse ja füüsilise töö vahelise olulise erinevuse ületamisel teeb palju ära kommunistliku töö brigaadide ja lööklaste liikumine. Sellest liikumisest osavõtjad on seadnud oma peamiseks eesmärgiks töötootlikkuse tõstmise tehnilise progressi alusel ning seovad selle eesmärgi saavutamise pideva ja visa õppimisega, oma erialase ja üldhariduslikku ettevalmistuse tõstmisega.

Vaimse ja füüsilise töö vahelise olulise erinevuse likvideerimise ülesannet teenib ka rahvahariduse süsteem. Seda süsteemi arendatakse ja täiustatakse, pidades silmas õppetöö tihedamat sidumist tootva tööga, et parandada noorsoo kasvatamist ja spetsialistide ettevalmistamist kõigi rahvamajandusharude jaoks. Pidevalt laieneb meie kaugõppe ja õhtuste kõrgemate ning kesk-eriharidusliike õppeasutuste, üldhariduslike koolide, mitmesuguste eesrindlaste koolide, agronoomiliste ja zootehniliste kursuste ning mehhanisaatorite koolide võrk, et üha suurem arv töölisi ja talupoegi saaksid tõsta oma tööalast ja kultuurilist taset.

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus hoolitsevad ka selle eest, et nõukogude inimestel oleks vaba aega, mis on vajalik teadmiste ja kultuuritaseme tõstmiseks. Nõukogude Liidus toimuvad ulatuslikud üritused tööpäeva lühendamise alal. Juba mõne aasta pärast saab enamik meie maa töölisi ja teenistujaid nädalas kaks puhkepäeva 6—7-tunnise tööpäeva juures. Nõukogudemaal saab olema kõige lühem ja samal ajal kõige paremini tasutav tööpäev maailmas.

Kommunismi ülesehitamisega jõuab lõpule vaimse ja füüsilise töö vahelise olulise erinevuse kustumise protsess. Kommunistlikus ühiskonnas kaob nii kitsalt spetsialiseeritud vaimne töö kui ka puhtfüüsiline töö. Tekib kvalitatiivselt uus töö tüüp, milles on harmooniliselt ühendatud igakülgselt arenenud inimese füüsilised ja vaimsed pingutused.

XV PEATÜKK

RAHVUSED JA RAHVUSLIK VABADUSLIIKUMINE

Nagu nägime, on klassivõitlus antagonistliku klassiühiskonna arenemise tähtsaim tegur. Kaasajal on inimkonna arenemises kõrvuti klassivõitlusega suur tähtsus rahvuslikul vabadusliikumisel. Nüüd asumegi rahvuste ja rahvusliku vabadusliikumise marksistlik-leninliku teooria käsitlemisele. Algul selgitame, mis on rahvused ja kuidas nad tekkisid.

1. MIS ON RAHVUSED

Peale klassiliste ühtekuuluvuste eksisteerivad kaasaegses ühiskonnas rahvuslikud ühtekuuluvused — rahvused. Rahvused tekkisid tunduvalt hiljem kui klassid. Kui klassid tekkisid orjandusliku ühiskonna kujunemise ajajärgul, siis on rahvused kapitalismi arenemise produkt.

Rahvuste tekkele eelnesid sellised inimeste ajaloolised ühtekuuluvuse vormid nagu sugukond, hõim ja rahvas.

Sugukond on selline inimeste ühtekuuluvus, mis põhineb veresugulusel ja majanduslikel sidemetel. Sugukonna aluseks oli tootmisvahendite kollektiivne valdamine ja kasutamine. *Hõimu* koondus mitu sugukonda. Sugukond ja hõim eksisteerisid ürgkogukondliku korra ajal.

Orjanduslikule ja feodaalsele ühiskonnale oli omane uus inimeste ühtekuuluvuse tüüp — *rahvas*, mis erinevalt sugukonnast põhines mitte veresuguluse sidemeil, vaid territooriumi, keele ja kultuuri ühtsusel. Rahvas ei olnud küllalt püsiv inimeste ühtekuuluvus, kuna orjanduse ja feodalismi tingimustes ei saanud kujuneda majanduslikku ühtsust tervete maade ulatuses, milleta aga ei või olla inimeste tihedat ja püsivat ühendust. Tõsi, orjanduslikus

ja feodaalühiskonnas olid kaubavahetus ning turud, kuid neil oli piiratud, kohalik tähtsus ja nad ei suutnud ületada majanduslikku ning poliitilist killustatust.

Kapitalismi arenemise tõttu likvideerus järk-järgult majanduslik killustatus ja kujunes ühine turg, mille tulemusena rahvad muutusid rahvusteks. «Rahvused,» kirjutas V. I. Lenin, «on ühiskondliku arenemise kodanliku ajastu vältimatu produkt ja vältimatu vorm.»[1]

Rahvust nagu rahvastki iseloomustavad sellised tunnused nagu territooriumi, keele ja kultuuri ühtsus. Kuid erinevalt rahvast on rahvus inimeste püsiv ühtekuuluvus, kusjuures, nagu näitas V. I. Lenin, püsivuse annavad talle «sügavamad majanduslikud tegurid».[2] Nii ei olnud slaavi hõimud Kiievi-Venes veel rahvus, kuigi nad moodustasid ühise keele ja territooriumiga rahva. Lenin kirjutas, et rahvuslikud sidemed nende vahel tekkisid alles vene ajaloo uuel perioodil (umbes XVII sajandist alates), mil ületati maa majanduslik killustatus, arenes kaubavahetus ja väikesed kohalikud turud sulasid ühtseks ülevenemaaliseks turuks. Seega on *majanduselu ühtsus* rahvuse tähtsaim tunnus. Just majandus, majanduslikud sidemed ühendavad ühisel territooriumil elavad ja üht keelt kõnelevad inimesed ühtseks tervikuks — rahvuseks. Majandusliku ja poliitilise arenemise protsessis kujuneb nende inimeste psühholoogiline ühtsus, mis avaldub rahvuse ajaloolistes traditsioonides, tema kultuuri ja olustiku iseärasustes.

Rahvusi ei tohi segi ajada *rassidega*. Rassilised erinevused on inimeste välised erinevused mõningate bioloogiliste tunnuste: naha värvuse, silmade kuju jms. järgi. Sõltuvalt neist tunnustest eristatakse kolme põhirassi: valget, kollast ja musta.

Reaktsioonilise kodanluse ideoloogid püüavad seletada rassitunnustega ühe või teise rahva majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist taset, ühe või teise inimese seisundit ühiskonnas. Nad räägivad palju valge rassi üleolekust, väidavad, et valge rass olevat looduse enda poolt määratud valitsema värviliste rasside üle. Kuid ajaloo kogemused ja teaduse andmed räägivad sellest, et kõikidesse rassidesse kuuluvatel inimestel on ühesugused võimed.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 54.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 364.

Mis puutub aga mõningate valgesse rassi mittekuuluvate rahvaste mahajäämusse, siis ei ole see tingitud naha ja juuste värvusest, nagu väidavad kodanlikud ideoloogid, vaid koloniaalikkest, mis sajandite jooksul rõhus neid valgete ekspluateerijate tahtel. Käesoleval ajal arendavad endiste asumaade ja sõltuvate riikide rahvad, kes on vabanenud imperialismi ikkest, edukalt oma majandus- ja kultuurielu. Eriti edukalt sammuvad progressi teed nende maade rahvad, kes on asunud sotsialistliku arenemise teele.

2. MARKSISM-LENINISM RAHVUS- JA KOLONIAALKÜSIMUSEST

Rahvused, mis kujunevad kapitalismi tingimustes, on *kodanlikud rahvused*. Kuigi neis rahvustes moodustab rõhuva enamuse töölisklass ja teised töötajate kihid, mängib valitsevat osa nendes kodanlus. Temale kuuluvad kõik tootmisvahendid, riigivõim ja ideoloogilise mõjutamise vahendid. Just sellepärast määravad kodanlik majandus, poliitika ja ideoloogia põhiliselt rahvuste ilme. Majanduslikus ja sõjalises suhtes tugevamate rahvuste poolt teostatav rõhumine ja valitsemine nõrgemate üle on kodanlike rahvuste arenemise seaduspärasus. Seepärast on arusaadav, et rahvuste arenemine kapitalismi ajal on lahutamatult seotud rõhutud rahvuste üha teravama võitlusega enda vabastamise eest. *Rahvusküsimus*, s. o. küsimus rahvuste vabastamise teedest ja vahendeist, rahvusliku ikke likvideerimisest ja võrdõiguslike suhete kehtestamisest rahvaste vahel, on kapitalismi tingimustes eriti terav ning see on üks ühiskonna arenemise tähtsaid küsimusi.

Juhtides tähelepanu rahvusküsimuse tähtsusele, nõuab marksism-leninism konkreetset ajaloolist lähenemist sellele küsimusele. See tähendab, et nimetatud küsimuse õigeks lahendamiseks on vaja arvesse võtta ühiskonna arenemist eri ajajärkudel, iga üksiku maa iseärasusi, klassijõudude vahekorda nii rahvusvahelisel areenil kui ka antud riigi raames, eri rahvustest töötajate hulkade aktiivsuse astet, nende teadlikkuse ning organiseerituse taset jne.

Rahvusküsimuse sisu kapitalismi arenemise eri astmetel ei jää muutumatuks. Kapitalistliku ühiskonna kujunemise perioodil see küsimus tavaliselt ei väljunud *üksikute* rii-

kide raamest. Paljurahvuselised riigid nagu Venemaa, Austria-Ungari ja mõned teised, kus olid rõhuvad ja rõhutud rahvused, olidki rahvusliku ikke ning rahvusliku vabadusvõitluse peamiseks areeniks. Rahvusküsimus taandus siin sisuliselt küsimusele vähemusrahvustest, nende võitlusele enda vabastamise eest ja nende õiguse eest arendada oma majandust ning kultuuri.

Imperialismi ajastu saabumisega rahvussuhted muutusid. Maailm lõhenes käputäieks valitsevaiks rahvusteks, nendeks olid kõige enam arenenud imperialistlikud maad, ja arvukateks koloniaal- ning sõltuvateks rahvusteks ja maadeks. Rahvuste jagunemist rõhuvateks ja rõhutavaiks vaatles V. I. Lenin kui «peamist, kõige olulisemat ja paratamatumat imperialismi ajal».[1] Kujunes imperialismi koloniaalsüsteem. Oma ajaloo koidikul oli kapitalism aidanud kaasa rahvaste vabanemisele feodaalikkest ja kiriku ülemvõimust, kuid astunud imperialistlikku staadiumi, muutus ta suurimaks rahvuste rõhujaks ja rahvaste vabaduse halastamatuks kägistajaks. Seega muutus rahvusküsimuse sisu, selle sfäär laienes tunduvalt. Riigisisesest küsimusest muutus see *rahvusvaheliseks* küsimuseks, mis puudutab paljude ja paljude miljonite inimeste saatust maailmas.

Imperialismi ajal pole rahvusküsimus enam küsimus vähemusrahvustest ühe riigi raames, vaid on *rahvus- ja koloniaalküsimus*. See on eelkõige küsimus rahvaste võitlusest koloniaalikke vastu, nende vabanemisest ja edasisest arenemisest progressi teel.

Marx, Engels ja Lenin, märkides rahvusküsimuse tähtsust, ei lugenud aga seda revolutsioonilise liikumise põhiküsimuseks. Marksismi-leninismi klassikud allutasid selle küsimuse alati peamisele marksismis — õpetusele proletariaadi diktatuurist, nad vaatlesid seda küsimust alati rahvusvahelise proletaarse liikumise, sotsialismi ja ühiskonna progressi huvide positsioonidelt. Seejuures nad lähtusid seisukohast, et kapitalistliku ühiskonna raames on rahvusprobleem tervikuna printsipiaalselt lahendamatu. Seda probleemi saab lahendada ainult proletariaadi võimu tingimustes, sotsialistliku ühiskonna tingimustes.

V. I. Lenin avastas kaks vastandlikku tendentsi rahvussuhete arenemises kapitalismi ajal. Üks neist ilmneb rah-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 135.

vusliku elu ärkamises ja rahvuslikes liikumistes, võitluses igasuguse rahvusliku ikke vastu ja rahvusriikide tekkimises. Teine tendents väljendub vastastikustes sidemete arenemises eri rahvuste vahel, rahvuslike vaheseinte murdumises, ühise majanduse ja maailmaturu kujunemises. Esimene tendents on valdavaks tõusva kapitalismi ajastul. Teine aga imperialismi ajastul, mil kapitalismi asemele paratamatult tuleb sotsialism.

Need mõlemad tendentsid tulenevad ühiskonna arenemise vajadustest ja on oma seesmiselt ajalooliselt mõttelt progressiivsed. Kuid kapitalismi tingimusis nad võtavad sellised värdjalikud vormid, mis on kokkusobimatud nende objektiivselt progressiivse sisuga. Imperialism loob hiiglaslikud rahvusvahelised pangad ja trustid, kõikehaarava maailmamajanduse, üha enam ühendades ja internatsionaliseerides ühiskonna majanduslikku, poliitilist ning kultuurilist elu. Kuid see ühinemine, rahvuste «lähenemine» ei saa toimuda kapitalistlike monopolide valitsemise tingimustes teisiti kui vägivalla, koloniaalse riisumise ja ühtede rahvaste rõhumise teel teiste, arenenumate ning tugevamate poolt. Terved rahvad, suured ja väikesed, hiiglaslikud kontinendid langesid imperialismi ajal peotäie imperialistlike kiskjate koloniaalse ekspansiooni ohvreiks. Imperialistid suruvad julmalt maha rõhutud rahvaste vähimadki vabanemiskatsed. Seega satub rahvuste ühinemis- ja lähenemistendents kapitalismi ajal lepitamatusse vastuollu rahvusliku iseseisvuse saavutamise ja rahvusriikide tekkimise tendentsiga.

Nimetatud tendentsid rahvussuhete arenemises peegelduvad ka kodanlikus ideoloogias ja poliitikas ning avalduvad natsionalismi vormis. Olles leppimatu igasuguste kodanliku natsionalismi avalduste suhtes, nõuab marksism-leninism samal ajal valitsevate rahvuste natsionalismi (suurriiklik šovinism ja rassism) ja rõhutud rahvuste natsionalismi eristamist. Suurriikliku šovinismi ja rassismi ideoloogia, mis õigustab ühe rahvuse valitsemist teise üle, on absoluutselt reaktsiooniline ja töölisklass eitab seda täielikult. Rõhutud rahvuste natsionalism sisaldab võitluse tendentsi iseseisvuse eest imperialismi vastu, mis on progressiivne, ja leiab sellepärast toetust proletariaadi poolt. «*Igas* rõhutud rahvuse kodanlikus natsionalismis on rõhumise *vastu* suunatud ülddemokraatlikku sisu,» kirjutas V. I. Lenin, «ja just seda sisu meie toetame

tingimata.»[1] Selline on näiteks mitmete kaasaegsete Aasia ja Aafrika maade natsionalism. Progressiivse sisu sellele natsionalismile annab võitlus imperialismi ja kolonialismi, feodaalse reaktsiooni ja mahajäämuse vastu, mille käigus ärkab rahva teadvus, eeskätt miljoniliste talurahvahulkade teadvus.

Tuleb märkida, et progressiivne tendents rõhutud rahvuste natsionalismis ei saa olla püsiv, ta on ajutine ja mööduv, mis on seotud rahvusliku kodanluse ajalooliselt progressiivse osa mööduva iseloomuga rahvuslikus vabadusliikumises. Sellepärast, toetades rõhutud rahvaste võitlust oma vabastamise eest, püüab töölisklassi partei vabastada töötajaid igasuguse natsionalismi mõjust, kuna kodanlik natsionalism on kokkusobimatu proletaarse internatsionalismiga. Näidates klassivõitluse otsustavat osa igas ühiskondlikus liikumises, sealhulgas ka rahvuslikus, kutsudes üles kõigi maade proletaarlaste ühtsusele, ületab marksistlik partei kodanliku natsionalismi ja arendab töötajates proletaarset internatsionalismi.

3. RAHVASTE RAHVUSLIKU VABADUSLIIKUMISE TÕUS JA IMPERIALISMI KOLONIAALSÜSTEEMI LAGUNEMINE

KOLONIALISMI HÄVING ON MEIE AJASTU ISELOOMULIK JOON

Julm, ebainimlik asumaade ja sõltuvate riikide ekspluateerimine imperialistlike kiskjate poolt kutsus esile nende maade rahvaste vabadusvõitluse koloniaalikke vastu, vabaduse ja rahvusliku sõltumatuse eest.

Võimsa tõuke rahvuslikule vabadusliikumisele andis Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mis äratas Ida ja tõmbas asumaade rahvad maailma revolutsioonilise liikumise üldisesse voolu. Nõukogude Liit — esimene sotsialismimaa maailmas — oli rõhutuile ammendamatuks poliitilise ja moraalse toetuse allikaks.

Uus jõudude vahekord rahvusvahelisel areenil pärast Teist maailmasõda ja sotsialistlik revolutsioon mitmetes Euroopa ning Aasia maades ning sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine lõid eriti soodsad tingimused edukaks rahvuslikuks vabadusvõitluseks. Kui imperialism surus

[1] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 378.

maha enamiku rahvaste rahvuslikku sõltumatust ja vabadust ning neetis nad julma koloniaalorjuse ahelatesse, siis *sotsialismi tekkimine*, öeldakse NLKP programmis, *tähistab rõhutud rahvaste vabaduse ajastu saabumist.* Rahvusliku vabastuse revolutsioonide võimas laine pühib minema koloniaalsüsteemi ja õõnestab imperialismi alustugesid. Endiste asumaade ja poolasumaade asemele on tekkinud ja tekivad noored suveräänsed riigid.

Põhjalikult on muutunud Aasia pale, variseb kokku koloniaalne kord Aafrikas. Ainuüksi 18 sõjajärgse aasta jooksul on omandanud rahvusliku iseseisvuse 50 Aasia ja Aafrika riiki. Võitlusele imperialismi ja kolonialismiga on tõusnud Ladina-Ameerika, kus aastakümneid valitsesid jagamatult Ameerika Ühendriikide imperialistid. Kangelaslik Kuuba, kus võitis rahvarevolutsioon, sai Ladina-Ameerika kontinendi rahvastele tähiseks nende õiglases võitluses rahvusliku vabaduse ja sotsiaalse progressi eest. Pole kaugel aeg, mil kolonialismile — sellele inimkonna ajaloo häbiväärseimale nähtusele — tehakse igaveseks ajaks lõpp. *«Kolonialismi täielik krahh on vältimatu. Koloniaalse orjuse süsteemi kokkuvarisemine rahvusliku vabadusliikumise survel on oma ajalooliselt tähtsuselt teine nähtus peale sotsialismi maailmasüsteemi tekkimise.»*[1]

Imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemise tähtsus seisab selles, et ta äratab ajaloolisele loomingule uued sajad miljonid inimesed. Koloniaalimpeeriumide varemeil tekkinud noorte suveräänsete riikide rahvad tõusid kui uue elu loojad, kui aktiivsed maailmapoliitikast osavõtjad, kui võimas revolutsiooniline jõud, mis purustab imperialismi.

Rahvad, kes on endalt heitnud kolonialismi ahelad, on kutsutud etendama silmapaistvat osa kaasaja tähtsaima probleemi — uue maailmasõja vältimise, rahu säilitamise ja kindlustamise probleemide lahendamisel. Koos sotsialistlike maade rahvastega moodustavad nad kaks kolmandikku inimkonnast, see aga on hiigeljõud, mis on võimeline sundima taanduma imperialistlikke agressoreid.

---

[1] 1957. ja 1960. aastal Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamiste dokumendid, lk. 49.

Töölisklass ja tema marksistlikud parteid on kõige leppimatumad kolonialismi vastased, kõige tulisemad rahvuste üheõigusluse ja rahvaste riikliku sõltumatuse pooldajad. Nad võitlevad rahvusliku, imperialismivastase ja demokraatliku revolutsiooni ülesannete järjekindla lõpuleviimise eest ja reaktsiooniliste jõudude püüde vastu pidurdada ühiskonna progressi üritust. Ja ikkagi pole rahvuslik vabadusliikumine oma iseloomult proletaarne ja sotsialistlik: ta ei sea enda ette kapitalismi hävitamise ja uue, sotsialistliku ühiskonna loomise ülesannet. Sellepärast ei tohi selle liikumise tähtsust absolutiseerida ja käsitada teda kaasaja peamise revolutsioonilise jõuna, mis on suuteline imperialismi iseseisvalt hävitama ja sotsialismi võitu tagama.

Rahvusliku vabadusliikumise kuulutamine peamiseks revolutsiooniliseks jõuks võitluses imperialismi vastu tähendab ilmselt marksismi õpetuse töölisklassi ajaloolisest osast revideerimist, tähendab arenenud kapitalistlike maade töölisliikumise tähtsuse alahindamist, üha otsustavamaks muutuva sotsialismi maailmasüsteemi osatähtsuse maailma arenemise käigus eitamist.

Ülemaailmses revolutsioonilises protsessis rahvusliku vabadusliikumise osatähtsuse absolutiseerimise eesmärgiks on eraldada Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika rahvaid NSV Liidust ja teistest sotsialistlikest maadest, kapitalistlike riikide töölisklassist, isoleerida rahvuslik vabadusliikumine rahvusvahelisest töölisklassist. Niisugune kurss võib tõsist kahju tekitada nii sotsialistlikule süsteemile kui ka rahvuslikule vabadusliikumisele, rahvusvahelise töölisklassi õilsale võitlusele. Üksnes ühteskoos rahvusvahelise töölisliikumisega, sotsialismi ja kommunismi ehitavate rahvastega võivad rõhutud rahvused edukalt võidelda oma vabaduse ja õnneliku tuleviku eest.

Kuigi rahvuslik vabadusliikumine ei ole oma olemuselt sotsialistlik, on ta võimeline lahendama ja lahendabki sellised tähtsad sotsiaalsed ülesanded nagu feodaalse elukorra ja tema igandite kaotamine, kolonialismi jäänuste hävitamine ja imperialismi võimu juurte väljakiskumine, välismaiste monopolide piiramine ja väljatõrjumine ning

oma rahvusliku tööstuse loomine, radikaalsete agraarsete ümberkujunduste läbiviimine, poliitilise sõltumatuse kindlustamine ja iseseisva rahutaotleva välispoliitika teostamine ning ühiskonna elu ulatuslik demokratiseerimine.

Nende ülddemokraatlike, üldrahvuslike ülesannete lahendamine põrkab kokku imperialistlike jõudude visa vastupanuga, kes püüavad hoida endisi asumaid ja poolasumaid kapitalistliku majanduse süsteemis ning tõmmata neid oma reaktsioonilise agressiivse poliitika orbiidile. Just sellepärast on *järjekindel võitlus imperialismi vastu* ja eeskätt Ameerika Ühendriikide — kolonialismi peamise kantsi vastu *rahvusliku vabastusrevolutsiooni edu põhitingimuseks.*

Üldrahvuslike demokraatlike ülesannete lahendamise alusel võivad kolonialismist vabanenud maades ühineda ja tegelikult ühinevad kõik rahvuse eesrindlikud jõud. Peale tööliskiassi, kellele kuulub kõige aktiivsem osa võitluses kolonialismiga, võtavad sellest osa suured talurahva ja teiste keskkihtide hulgad, aga samuti ka see osa rahvuslikust kodanlusest, kes on objektiivselt huvitatud imperialismi- ja feodalismivastase revolutsiooni põhiülesannete teostamisest, eriti aga kohaliku majanduse ja turu loomisest ning nende kaitsmisest välismaa imperialistide pealetungi vastu. Kõigi täieliku rahvusliku sõltumatuse kindlustumise, laialdase demokraatia ja rahvusliku vabastuse revolutsiooni lõpuleviimise eest võitlevate rahvuse progressiivsete ja patriootlike jõudude blokk võib olla *rahvusliku demokraatia riigi* poliitiliseks aluseks. Selle riigi moodustamise ja arenemise kaudu avanevad majanduslikult nõrgaltarenenud maade rahvastele suured perspektiivid.

Rahvusliku kodanluse osavõtt kaasaja rahvuslikust vabadusliikumisest ei muuda selle progressiivset iseloomu. Kuid tegutsedes ühiselt kodanluse ja teiste ühiskondlike jõududega, arvestab rõhutud rahvuse tööliskiass kodanluse ebajärjekindlust ja ebapüsivust ning kalduvust kokkuleppimisele imperialismi ja feodalismiga.

Rahvusliku vabadusliikumise tähtsaimaks jõuks on tööliskiassi ja talurahva liit. Ilma selle liiduta on võimatu kätte võita ja kaitsta rahvuslikku sõltumatust, teostada sügavaid demokraatlikke ümberkujundusi ja kindlustada sotsiaalset progressi.

Võideldes asumaade rahvaste vabaduse ja sõltumatuse eest, ei loe töölisklass ja tema marksistlikud parteid oma võitluse lõppeesmärgiks rahvusliku sõltumatuse kättevõitmist. Ajaloo kogemused kõnelevad sellest, et pärast poliitilise sõltumatuse kättevõitmist kerkib rahvahulkade ette palju tõsiseid probleeme. Tähtsaim neist on küsimus sellest, millist teed mööda minna edasi — kas mööda kapitalistlikku või mittekapitalistlikku arenemisteed.

Eri klassid ja parteid esitavad selle probleemi eri lahenduse. Kodanlus püüab suunata rahvuse arenemist kapitalistlikku teed mööda, säilitada eraomandust ja ekspluateerimist. Ta püüab kõigi vahenditega kinni mätsida rahvuse sisemisi vastuolusid, mis rahvusliku sõltumatuse saavutamisega ei lahendu, vaid üha enam ja enam teravnevad. On iseloomulik, et vastavalt nende vastuolude teravnemisele ilmutab kodanlus üha suuremat kalduvust kompromissiks sisemise reaktsiooni ja väliste imperialistlike jõududega.

Teine asi on laiad rahvakihid, töörahvas. Omaenda kogemuste põhjal nad veenduvad, et kapitalistlik tee ei tõota neile midagi head, et kapitalism on rahvaste kannatuste tee. Rahvahulgad hakkavad mõistma, et *ainsaks teeks rahvaste vabadusele ja õnnele on sotsialism.* Ainult sotsialism on võimeline likvideerima imperialismi ikkest vabanenud asumaade ja sõltuvate riikide sajandilise mahajäämuse, kindlustama nende majanduse ja kultuuri kiire tõusu, rahuldama rahvaste materiaalsed ja vaimsed vajadused, alatiseks vabastama neid ekspluateerimisest, viletsusest ja näljast ning uue maailmasõja ohust.

Milline tee valida, see on rahvaste sisemine asi. Praeguse jõudude vahekorra juures rahvusvahelisel areenil, mil on olemas reaalne võimalus osutada vabanenud asumaade rahvastele võimsat toetust sotsialistliku maailmasüsteemi poolt, võivad nad lahendada selle küsimuse vastavalt oma huvidele, s. o. valida mittekapitalistliku arenemistee. Selle tee kindlustab töölisklassi, rahvahulkade, rahvuse kõigi demokraatlike, imperialismivastaste jõudude aktiivne võitlus ning see vastab rahvuse absoluutse enamuse huvidele. Nii luuakse rahvusliku vabadusliikumise käigus eeldused ühiskonnaelu sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks.

RAHVUSKÜSIMUSE LAHENDAMINE NSV LIIDUS

Kapitalistlik ühiskond, mis on rajatud eraomandusele ja ekspluateerimisele, mis õhutab tüli ja vaenu rahvaste vahel, pole suuteline lahendama rahvusküsimust. Ainult sotsialism, tehes lõpu ekspluateerimisele ja klasside antagonismile, kaotab rahvusliku vaenu, kindlustab rahvaste tõelise õitsengu, vastastikuse usalduse ja lähenemise. «Vastavalt sellele,» kirjutasid Marx ja Engels «Kommunistliku partei manifestis», «kuidas kaob ühe isiku ekspluateerimine teise poolt, kaob ka ühe rahvuse ekspluateerimine teise poolt.

Klasside antagonismi kokkuvarisemisega rahvuse enese raamides variseb kokku vastastikune vaenulik suhtumine ka rahvuste vahel.»[1]

Rahvusküsimuse lahendamise konkreetse programmi, rahvaste õitsengu ja lähenemise programmi töötas välja V. I. Lenin. Ühiskonnaelu täielik demokratiseerimine sotsialismi alusel, kõigi rasside ja rahvuste tõelise võrdõiguslikkuse elluviimine, rahvustele enesemääramise õiguse andmine kuni eraldumiseni ja iseseisvate riikide moodustamiseni, riigi kõigist rahvustest töölisklassi internatsionaalne ühtekoondumine — niisugused on selle programmi põhiprintsiibid. Tulvil austust suurte ja väikeste rahvaste vastu, sügavat hoolitsust nende sisimate vajaduste ja ootuste eest soodustas leninlik rahvusprogramm Venemaa rohkearvulistest rahvustest tööliste ja talupoegade ühtekoondumist murdmatusse liitu eesotsas töölisklassiga, mis oli üheks tähtsaimaks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu teguriks.

Sotsialistlik revolutsioon meie maal purustas rahvusliku rõhumise ahelad, hävitas vana vaenu rahvaste vahel ja puhastas pinna nende igakülgseks koostööks ning lähenemiseks. Ta andis rahvastele ülla õiguse ise määrata oma saatust ja arendada rahvuslikku riiklust, majandust ja kultuuri.

Nõukogudemaa eksisteerimise esimestest sammudest peale on rahvusprobleem olnud Kommunistliku Partei ja sotsialistliku riigi eriliseks tähelepanu objektiks. Juba

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 33.

15. novembril 1917 võttis Nõukogude valitsus vastu «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni», milles kuulutati pühalikult välja kõigi meie maad asustavate rahvaste võrdsus ja suveräänsus, nende piiramatu enesemääramisõigus kuni eraldumiseni ja iseseisvate riikide moodustamiseni, kõigi rahvuslike privileegide ja kitsenduste kaotamine, rahvusvähemuste ja etnograafiliste rühmade vaba arenemine.

«Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni» vastuvõtmine tähendas, et meie maal on likvideeritud rahvuslik rõhumine ning kehtestatud arvukate rahvuste ja rahvaste poliitiline ning juriidiline võrdõiguslikkus. Samal ajal pandi kindel alus kõigi rahvuste ja rahvaste vabatahtlikule ühinemisele ühtsesse riiki. See ühinemine jõudis lõpule Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamisega (30. detsembril 1922). Ta oli esimeseks paljurahvuseliseks riigiks maailmas, mis põhineb rahvuslikul võrdõiguslikkusel ja vabatahtlikkusel. Nõukogude Liidu moodustamine tugevdas nõukogude vabariikide majanduslikku ja sõjalist võimsust, kindlustas nende poliitilist seisundit ja lõi vajalikud eeldused rahvaste edasiseks lähenemiseks ning nende ühiseks võitluseks sotsialismi eest.

Mõistagi ei saanud rahvuste vabastamine piirduda ainult rahvusliku rõhumise likvideerimisega ja nende poliitiliste ning juriidiliste õiguste võrdsustamisega. Peamine seisis selles, et ületada sajanditepikkune majanduslik ja kultuuriline mahajäämus, mille uus ühiskond oli pärinud isevalitsuslikult Venemaalt. Nõukogude sotsialistlik riik lahendas selle raske ülesande edukalt. Ta andis varem rõhutud rahvustele nii õiguse vabaks arenemiseks kui ka aitas neil ületada mahajäämust ning saavutada suuri tulemusi rahvusliku majanduse ja kultuuri arendamisel.

Olles taastanud sõjas purustatud rahvamajanduse, võtsid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus kohe suuna rahvusvabariikide industrialiseerimisele. Tänu partei ja valitsuse pidevale hoolitsusele, teiste rahvuste omakasupüüdmatule abile, eelkõige vene rahva abile, tekkisid varem mahajäänud vabariikides uued tööstusharud ja tagati nende arenemise enneolematult kiire tempo. Iseloomulik on see, et varem mahajäänud vabariikide tööstuse arenemise tempo oli kiirem kui Nõuko-

gude Liidu tööstuse arengutempo tervikuna. Kui kogu Nõukogude Liidu tööstuse kogutoodang kasvas 1940. aastaks, võrreldes 1913. aastaga, 11,7-kordseks, siis Kirgiisias suurenes see 153-kordseks ja Tadžikistanis 277-kordseks. Rahvusvabariikides on loodud uued tööstusharud — metallurgiatööstus, autotööstus, elektrotehnikatööstus ja teised. Nii on Gruusias nõukogude võimu aastate jooksul ehitatud ligikaudu 1000 tööstusettevõtet. Ligikaudu 500 tehast ja vabrikut, kaevandust ja elektrijaama on ehitatud Armeenias jne.

Tundmatuseni on muutunud ka rahvusvabariikide põllumajandus. Ta on muutunud kollektiivseks ja hästi mehhaniseerituks.

Tootlike jõudude arenemise baasil kasvas nõukogude vabariikides kvalifitseeritud rahvuslik kaader, suurearvuline intelligents. On ületatud kultuuriline mahajäämus. *Nõukogude Liidu rahvad teostasid mitte ainult sügavaima pöörde majanduselus, vaid ka suurima kultuurirevolutsiooni.*

Kõik Nõukogude Liidu vabariigid muutusid üldise kirjaoskusega vabariikideks, kattusid koolide, kõrgemate õppeasutuste, teaduslike uurimisasutuste ja kultuuriasutuste tiheda võrguga. Neis puhkes õitsele uus kultuur, sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik. Nõukogude rahvusvabariigid jätsid kultuuri arenemise taseme poolest maha mitte ainult kapitalistlikud idamaad, vaid ka Lääne arenenud kapitalistlikud maad.

Seega muutusid sotsialismi võidu tulemusel NSV Liidus endised Venemaa rahvuslikud ääremaad vene tsarismi majanduslikus ja kultuurilises suhtes mahajäänud agraar- ja tooraineripatsist eesrindlikuks, hästiarenenud tööstuse ja kõrge tootlikkusega põllumajandusega, oma tööliskl̈assi ja arvuka intelligentsiga suveräänseteks sotsialistlikeks riikideks.

Kodanlikud rahvused muutusid kvalitatiivselt uuteks, *sotsialistlikeks rahvusteks*. Uuel sotsiaal-majanduslikul alusel konsolideerusid paljud rahvad sotsialistlikeks rahvusteks, kusjuures mitmed neist vältisid kapitalistlikku arenguteed ja tõusid teiste, enamarenenud rahvaste abiga oma arenemises eesrindlike tasemele.

Rahvuste arenemine NSV Liidus ei kulge rahvuslike vaheseinte tugevnemise, rahvusliku piiratuse ja egoismi teed mööda, nagu see toimub kapitalismi tingimustes,

vaid rahvuste üksteisele lähenemise, vennaliku vastastikuse abistamise ja sõpruse teed mööda. Ühelt poolt toimub iga rahvuse tormiline ja igakülgne arenemine. Teiselt poolt toimub aga proletaarse internatsionalismi printsiipide alusel sotsialistlike rahvuste järjest suurem lähenemine. Sellised on rahvusküsimuse kaks omavahel seotud *progressiivset tendentsi* sotsialistlikus ühiskonnas. Selle tulemusel on NSV Liidus tekkinud inimeste uus, ajaloos ennenägematu ühtekuuluvus — nõukogude rahvas. Seda ühtekuuluvust moodustavad nõukogude sotsialistlikud rahvused on vabad sotsiaalsetest ja rahvuslikest antagonismidest. Neil on ühine majanduslik alus — sotsialistlik omand, ühine maailmavaade — marksism-leninism. See suur rahvuste sõprusliit, mida ühendab majanduslik, poliitiline ja ideeline ühtsus ja mis on koondunud Kommunistliku Partei ümber, taotleb tänapäeval ühtse perena ühtset eesmärki — kommunismi.

Seega on Lenini poolt väljatöötatud marksistliku partei programm rahvusküsimuses NSV Liidus täielikult täidetud. Sotsialistlike tootmissuhete jagamatu valitsemise alusel kujunesid Nõukogudemaal maailmas seninägematud suhted rahvaste vahel — *vennaliku koostöö ja vastastikuse abistamise suhted.* Sotsialismi võidu tulemusel kindlustunud NSV Liidu rahvaste sõprus muutus sotsialistliku ühiskonna võimsaks liikumapanevaks jõuks, üheks tema võitmatu tugevuse ning võimsuse tähtsaks allikaks. Rahvusküsimuse — inimkonna arenemise ühe kõige keerulisema ja teravama küsimuse täielik ja järjekindel lahendamine NSV Liidus on marksismi-leninismi ideede, proletaarse internatsionalismi ideede võidu eredaks väljenduseks.

NSV Liidu rahvusliku korralduse kogemused näitasid veenvalt, et ainult sotsialistlik revolutsioon loob tingimused rahvusliku rõhumise täielikuks likvideerimiseks, vabade ja võrdõiguslike rahvaste vabatahtlikuks ühinemiseks ühtsesse riiki ja rahvuste tõeliseks õitsenguks ning lähenemiseks. Neid kogemusi kasutavad nüüd sotsialistliku maailmasüsteemi riigid rahvusprobleemi lahendamiseks nii iga üksiku maa kui ka kogu sotsialistliku sõprusühenduse ulatuses. Nendel väärtuslikel kogemustel on suur tähtsus ka noorte suveräänsete riikide rahvastele, kes on vabanenud kolonialismi ikkest, ja ka nendele rahvastele, kes võitlevad kolonialismist vaba-

nemise eest. NSV Liidu rahvaste edusammud on neile innustuse ja jõu allikaks nende raskes võitluses imperialismi ja kolonialismiga. Sotsialistlike rahvuste tänapäevas näevad nad oma tulevikku.

RAHVUSTE EDASINE LÄHENEMINE KOMMUNISMI EHITAMISE TINGIMUSTES

Kommunismi laiahaardeline ehitamine, näidatakse NLKP programmis, tähendab NSV Liidu rahvussuhete arenemise uut etappi, mida iseloomustavad rahvuste edasine üksteisele lähenemine ja nende täieliku ühtsuse saavutamine. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi rajamine toob kaasa Nõukogude rahvaste veelgi tihedama ühtekoondumise.

Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine soodustab liiduvabariikide majanduse igakülgset arenemist, nendevahelise tööjaotuse pidevat täiustumist ja olemasolevate majanduslike sidemete arenemist ning uute tekkimist. Kommunistlik majandus nõuab kõige tihedamaid vastastikuseid sidemeid nõukogude vabariikide vahel, sellepärast kasvab vastavalt liikumisele kommunismi suunas iga vabariigi panus kogu maa tootlike jõudude arendamise ühisesse üritusse ja toimub sotsialistlike rahvuste edasine majanduslik lähenemine. Nõukogude rahvaste lähenemist soodustab ka üha uute tööstuskeskuste rajamine, uute loodusrikkuste avastamine ja ekspluateerimine, uudismaade ja kaugete piirkondade kasutuselevõtmine ning kõigi transpordiliikide arendamine. Kõik see laiendab rahvuste vastastikust läbikäimist ja tootmiskogemuste ning kultuurisaavutuste vahetamist.

Rahvuste lähenemine kommunismi ehitamise tingimustes väljendub ka selles, et NSV Liidu raames kaotavad endise tähtsuse piirid liiduvabariikide vahel. See on ka arusaadav: kõigil Nõukogudemaa rahvustel on võrdsed õigused, nende elu rajaneb ühtsel sotsialistlikul alusel ja võrdselt rahuldatakse iga rahva materiaalseid ning vaimseid vajadusi. Kõik nad on ühendatud ühiste eluhuvidega ühte perre ja koos, õlg õla kõrval sammuvad ühise eesmärgi suunas.

Iga nõukogude vabariik muutub elanikkonna rahvusliku koosseisu poolest üha enam ja enam paljurahvuseli-

seks, mis samuti veenvalt näitab NSV Liidu rahvaste lakkamatut lähenemist. Igas vabariigis elavad ja töötavad külg külje kõrval nagu lihased vennad kõige erinevamatest rahvustest kodanikud. Töötajate koosseisu poolest on sotsialistlikud ettevõtted samuti paljurahvuselised.

Kommunismi ehitamise edusammud, piiride kustumine klasside vahel ja kommunistlike ühiskondlike suhete arenemine suurendavad rahvuste sotsiaalset homogeensust, aitavad kaasa ühiste kommunistlike kultuuri-, moraali- ja igapäevase elu joonte arenemisele, mis kindlustab rahvuste vastastikuse usalduse ja sõpruse edasise tugevnemise. Veel kindlamaks muutub rahvuste vaimne ühtekuuluvus. Toimub NSV Liidu rahvaste sotsialistlike kultuuride igakülgne arenemine, rahvuslike kultuuride vastastikune rikastamine ja lähenemine. Areneb kõigile rahvustele ühine internatsionaalne kultuur, mis hõlmab parimad, inimkonna möödumatu väärtusega kultuurisaavutused. Iga rahvuse kultuuri varasalv täieneb järjest rohkem teostega, mis omandavad internatsionaalse iseloomu. See tähendab kommunistliku ühiskonna ühtse tulevase üldinimliku kultuuri kujunemise algust.

Rahvuste lähenemine kommunismi ehitamise käigus on objektiivne protsess. Kuid see ei tähenda hoopiski, et see protsess laabub stiihiliselt, takistamatult ja sujuvalt. Sotsialistlike rahvuste majanduse ja kultuuri arendamine, rahvuste järkjärguline lähenemine eeldavad leppimatut võitlust natsionalismi ja šovinismi igasuguste avalduste ning igandite vastu, sääraste tendentside vastu, mille eesmärgiks on säilitada rahvuslikku piiratust ja erandlikkust, idealiseerida minevikku ja kinni mätsida rahvaste ajaloo sotsiaalseid vastuolusid, võitlust iganenud tavade ja kommete vastu.

Veel suurem rahvuste lähenemine toimub siis, kui NSV Liidus võidab kommunism. Nende majanduslik ja ideeline ühtekuuluvus kasvab. Nende kultuur tõuseb seninägematule tasemele ja nende vaimse palge kommunistlikud jooned arenevad välja täiel määral.

Rahvuste lähenemise protsess jõuab lõpule nende ühtesulamisega. Kuid rahvuste ühtesulamise, rahvuslike erinevuste ületamise protsess on märksa pikaajalisem protsess kui klassipiiride kustumine. Kommunismi võiduga klassierinevused kaovad, kuid rahvuslikud, eriti keelelised erinevused säilivad veel üsna kaua.

XVI PEATÜKK

RIIK

V. I. Lenin näitas, et riigiküsimust on kodanlikud sotsioloogid kõige enam vassinud. Seda sellepärast, et ei ole teist küsimust, mis suuremal määral riivaks valitsevate klasside huve. Kodanlikud ideoloogid kujutavad riiki mingi üleloomuliku jõuna, mis on iidsest ajast antud inimestele jumala poolt. Tal ei olevat klassiiseloom, ta olevat vaid süütu «korrahoidmise vahend», «vahekohtunik», mis olevat kutsutud lahendama võimalikke vaidlusi inimeste vahel, olenemata nende klassikuuluvusest. V. I. Lenin kõneles, et taolise riigiteooria eesmärgiks on õigustada kodanluse privileege, ekspluateerimise ja kapitalismi olemasolu.

Ainult marksism-leninism andis teadusliku seletuse riigi tekkimisele, olemusele ja osale ühiskonna elus.

1. RIIGI TEKKIMINE JA OLEMUS

RIIK KUI ÜHISKONNA AJALOOLISE ARENGU PRODUKT

Vastupidiselt kodanluse ideoloogidele näitas marksism, et riik ei ole ühiskonnale väljastpoolt peale surutud jõud. Ta on ühiskonna sisemise arengu produkt. Muudatused materiaalses tootmises kutsusid esile riigi. Ühe tootmisviisi asendumine teisega põhjustab ka riikliku korralduse vahetumise.

Riik ei ole alati eksisteerinud. Ürgühiskonnas, kus polnud eraomandust ega klasse, ei olnud ka riiki. Mõistagi olid ka seal kindlaks kujunenud teatud ühiskondlikud funktsioonid, kuid neid funktsioone täitsid inimesed, kes olid valitud kogu ühiskonna poolt, ja ühiskonnal oli õigus

neid igal ajal maha võtta ja valida teised. Inimestevahelised suhted sel kaugel ajal olid rajatud avalikule arvamusele.

Tootlike jõudude arenemine, nagu me juba teame, viis ürgkogukondliku korra lagunemisele. Tekkis eraomandus ja koos sellega klassid — orjad ja orjapidajad. Tekkis vajadus kaitsta eraomandust, samuti tema valdajate võimu ja rahu. Selle tulemusena tekkiski riik. Riigi tekkimise ja tema arenemisega kaasnes äge klassivõitlus.

Niisiis on riik *klassi*ühiskonna produkt. Ta tekkis klasside kujunemisega. Ta kaob, sureb välja klasside kadumisega. Kuid see toimub alles kommunismi ajal.

Mis on siis riik?

RIIGI OLEMUS

Antagonistlikus klassiühiskonnas on *riik* poliitiline tööriist, «masin selleks, et alal hoida ühe klassi võimu teise klassi üle».[1] Majanduslikult valitsev klass, s. o. klass, kes valdab tootmisvahendeid, omandab riigi näol võimsa tööriista rõhutute ja ekspluateeritavate vaoshoidmiseks. Riigil on selgelt väljendatud klassiiseloom. Olles antud ühiskonna majandusliku baasi pealisehituse tähtsaimaks osaks, võtab ta kasutusele kõik abinõud, et kindlustada ja kaitsta seda baasi.

Missugused on riigi tunnused?

Tähtsaimaks riigi tunnuseks on *avaliku* (ühiskondliku) võimu olemasolu, mis ei väljenda kogu elanikkonna huve, vaid majanduslikult valitseva klassi huve. See võim toetub relva jõule — armeele, politseile ja sandarmeeriale.

Ürgühiskonnas oli kogu rahvas relvastatud. Ühiskonnas, mis jaguneb vaenulikeks klassideks, on relvastatud jõud valitseva klassi käes ja neid kasutatakse rahva mahasurumiseks ning allutamiseks käputäiele ekspluateerijatele. Samadeks eesmärkideks kasutatakse esindusorganeid (parlamente), tohutut bürokraatlikku valitsemisaparaati terve ametnike armeega, luure-, kohtu- ja prokuratuuriorganeid, vanglaid, koonduslaagreid. Kõik

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 442.

see koos moodustabki ekspluataatorliku riigi avaliku poliitilise võimu.

On iseloomustav, et vastavalt klassivastuolude süvenemisele ja klassivõitluse kasvule kasvab ka riigimasin. Eriti intensiivselt toimub see protsess kaasaegses kapitalistlikus ühiskonnas, kus riigiaparaat ja relvastatud jõud on kasvanud enneolematult suurteks. Selle koletisliku masina ja eriti relvastatud jõudude ülalpidamine relvastumise võidujooksu tingimustes, mida praegu teostavad reaktsioonilised imperialistlikud ringkonnad, lasub tohutu raskusena töörahva hulkadel.

Peale avaliku võimu olemasolu on riigile omane inimeste jaotumine mitte suguluse järgi, nagu see oli ürgkogukondlikus ühiskonnas, vaid *territoriaalse* printsiibi järgi, s. o. rajoonide, maakondade, osariikide, kubermangude jne. järgi. Territoriaalne jaotus on tootmise arengu, progresseeruva tööjaotuse, kaubanduse ja kaubavahetuse laienemise tulemus.

2. RIIK EKSPLUATAATORLIKUS ÜHISKONNAS

EKSPLUATAATORLIKU RIIGI FUNKTSIOONID

Iga ekspluataatorliku ühiskonna (orjandusliku, feodaalse, kapitalistliku) riik on kutsutud kaitsma valitseva klassi huve nii sisemaal — suhetes teiste ühiskonna klassidega, kui ka väljaspool — suhetes teiste riikidega. Siit ka riigi tegevuse kaks põhisuunda, tema kaks funktsiooni: seesmine ja välimine. Peamine neist on seesmine funktsioon, mis määrab riigi kogu välispoliitilise tegevuse.

Selgitame nende funktsioonide sisu.

Ekspluataatorliku riigi *seesmine* funktsioon on selles, et maha suruda töörahva hulki, allutada neid käputäiele rõhujatele. Ta iseloomustab riigi klassiolemust ja avaldub riigi sisepoliitikas, võitluses rõhutud klassidega. Ülekaalu saamiseks selles võitluses ei piisa ekspluateerijatel ainult majanduslikust sunnist, mida nad kasutavad tootmisvahendite monopoolse valdamise tõttu. Neil on vaja erilist vägivallaaparaati — ekspluataatorlikku riiki.

Esimeseks ekspluataatorlikuks riigiks oli orjanduslik riik. Tema asemele tuli feodaalide ja seejärel kapitalistide riik. Vaatamata teatud erinevustele on neile omane

üks ühine joon: ohjeldada rahvamasse, maha suruda igasugused töörahva katsed vabaneda ekspluateerimisest.

Orjapidajate riik surus relva jõuga maha oma orjastajate vastu ülestõusnud orje. Feodaalne riik kinnitas talupoegi vägivaldselt mõisnike maa külge ja õiendas julmalt arveid nendega, kes ei tahtnud mõisniku heaks töötada. Veremerre uputati rohkearvulised talupoegade ülestõusud. Kuigi kapitalistlikul riigil on kombeks ehtida end demokraatlikku rüüsse, on ta samuti töörahva mahasurumise tööriist. Tema tõeline eesmärk on selles, et pühalikult kaitsta kapitalistlikku eraomandit, säilitada eraomandusel põhineva palgaorjuse distsipliini ja maha suruda proletariaadi revolutsioonilist liikumist.

Ekspluataatorliku riigi *väline* funktsioon on selles, et vallutada võõraid territooriume ja kaitsta oma maad välise kallaletungi eest. Ta iseloomustab antud riigi suhteid teistega ja avaldub välispoliitikas. Välispoliitika tuleneb sisepoliitikast ja kujutab endast viimase jätku. Nii on kaasaegse imperialismi reaktsiooniline anastuslik välispoliitika loomulikuks täienduseks imperialistlikule töölisklassi ja kõigi progressiivsete jõudude mahasurumise sisepoliitikale.

RIIGI TÜÜBID JA VALITSEMISE VORMID

Riigid erinevad selle järgi, missugust ühiskonna klassi nad teenivad, missugusel majanduslikul alusel, majanduslikul baasil nad tekkisid. Ajaloos on tuntud neli riigi *tüüpi*: orjanduslik, feodaalne, kapitalistlik ja sotsialistlik. Erinevalt kolmest esimesest ekspluateerijate huve kaitsvast riigi tüübist on sotsialistlik riik *uut tüüpi* riik, tõeline *rahva* riik.

Igale riigi tüübile on omased erinevad *valitsemise vormid*, s. o. riigikord, valitseva klassi võimu organisatsioon. Valitsemise vormid sõltuvad iga üksiku maa arenemise konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, klassijõudude vahekorrast sellel maal ja välistest teguritest. Kui mitmekesised valitsemise vormid ka on, kuidas nad ka muutuksid, jääb riigi tüüp, tema klassiolemus antud majandusliku korra raames muutumatuks.

V. I. Lenin näitas, et juba orjanduslik ühiskond tundis erinevaid valitsemise vorme: monarhiat kui ühe (impe-

raatori, monarhi) võimu; vabariiki kui valitavat võimu; aristokraatiat kui suhteliselt väikese vähemuse võimu; demokraatiat kui enamuse võimu. Kuid vaatamata neile erinevustele oli orjandusliku ajajärgu riik, nagu kirjutas Lenin, orjanduslik.

Samasugust pilti võib näha ka feodaalses ühiskonnas. Kõige levinumaks feodaalse riigi vormiks oli monarhia, kuid mõnikord esines ta ka teistes vormides, näiteks vabariigi vormis. Seejuures oli nii monarhia kui ka iga teine feodaalse riigi vorm feodaaltalupoegade ja käsitööliste mahasurumise tööriistaks.

Ka kodanliku riigi vormid on mitmekesised. Kõige sagedamini esineb ta vabariigi vormis (Ameerika Ühendriigid, Prantsusmaa, Itaalia ja teised maad). Palju harvemini esinevad kapitalismi ajal monarhistlikud valitsemisvormid, kusjuures seal, kus nad esinevad, on monarhi võim ühel või teisel määral piiratud konstitutsiooniga (Inglismaa, Belgia). Imperialismi ajal kasutab kodanlus ka fašistliku diktatuuri vormi (hitlerlik Saksamaa, frankistlik Hispaania jt.). Iga kodanliku riigi vorm teostab kodanluse piiramatut võimu.

Nagu näha, on ühiskonna arenemisega riigi tüübid ja vormid muutunud. Kuid need muudatused ei puudutanud tema ekspluataatorlikku olemust. Muutusid ainult ekspluateerimise vormid, kuid ekspluateerimine ise säilis.

KAASAEGSE KODANLIKU RIIGI REAKTSIOONILINE ISELOOM

Kodanluse ideoloogid ja poliitikud räägivad palju kodanliku riigi progressiivsest osast, kinnitavad, et ainult tema andis inimestele täieliku vabaduse, et ta on demokraatia kõrgeim tüüp, tõeline demokraatia. Agarad on selles mõttes ka kaasaegsed revisionistid, kes püüavad kujutada kodanlikku riiki kui mingit klassidest kõrgemal seisvat jõudu, mis ühtviisi piirab nii töölisklassi kui ka erakapitali. Kapitalistlik riik, väidavad reformistid, lakkab olemast ühe klassi — kapitalistide — valitsemisorgan ja teenib kõiki ühiskonna klasse. Kuid revisionistide väidetel kaasaegse kodanliku riigi progressiivsusest, ta demokraatlikkusest ei ole mingit alust.

Kodanlikul riigil oli kapitalismi koidikul tõepoolest mõningaid progressiivseid jooni: ta aitas kaasa kapitalist-

like tootmissuhete kujunemisele ja arenemisele, mis olid progressiivsemad kui feodaalsed tootmissuhted. Kuid isegi oma parimatel aegadel ei olnud kodanlik riik demokraatia kõigile, vaid oli demokraatia valituile, kodanlusele. Demokraatia tühisele vähemusele, rikastele — selline on kapitalistliku ühiskonna demokratism, kirjutas V. I. Lenin.

Kodanlik riik kujutab endast igas oma vormis kodanluse diktatuuri, vahendit tööliskiassi mahasurumiseks. Ta kasutab oma klassivaenlase suhtes alati vägivalda, rakendades seda erineval määral ja erinevates vormides. Imperialismi tekkimisega teeb kodanlik riik järsu pöörde reaktsiooni suunas, võtab enda peale näotu osa — kaitsta imperialismi majanduslikku baasi, mis on juba ammu muutunud ajaloolise progressi piduriks.

Imperialism, näitas V. I. Lenin, on reaktsioon igas suhtes, eeskätt riiklikus ja poliitilises. «Nii välispoliitikas kui ka sisepoliitikas taotleb imperialism ühtviisi demokraatia rikkumist, reaktsiooni. Selles mõttes on vaieldamatu, et imperialism on *demokraatia* «eitamine» *üldse, kogu demokraatia* «eitamine» . . .»[1]

Imperialismi ajal areneb laialdaselt riiklik-monopolistlik kapitalism, mis ühendab monopolide jõu riigi jõuga ühtseks mehhanismiks, et rikastada monopole, maha suruda töölisliikumist ja rahvuslikku vabadusvõitlust, päästa hukkuvat kapitalistlikku korda ja valla päästa agressiivseid sõdu. Riik muutub monopolistliku ladviku asjade ajamise komiteeks. Viimase huvides ta segab end otseselt vahele kapitalistliku tootmise protsessi, rakendab mitmesuguseid reguleerimisabinõusid ja riigistab üksikud majandusharud, et kindlustada monopolistidele võimalikult kõrged kasumid.

Kaasaegse kodanliku riigi sise- ja välispoliitika reaktsioonilist iseloomu ei saa varjata lobisemisega vabadusest ja demokraatiast, viidetega kodanlikele konstitutsioonidele, kinnitustega kapitalismi tsiviliseerivast missioonist, kuigi imperialismi poliitikud ja teoreetikud püüavad asja nii kujutada. Kui heita pilk paljude kodanlike riikide konstitutsioonidesse, siis pole raske leida paragrahve, mis kõnelevad hulgalistest vabadustest ja õigustest kõigi kodanike jaoks. Siin on üldine valimisõigus ja vabad valimised, sõna-, trüki- ja teised vabadused. Tegelikult on need vaba-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 30—31.

dused formaalsed ja nad jäävad alatasa kodanike suurele enamusele, töörahvale, vabadusteks paberil. Nad on täiel määral kättesaadavad ainult kodanlusele, kelle kätte on koondunud kõik majandusliku ja poliitilise valitsemise vahendid.

Formaalne on näiteks paljude kapitalistlike riikide konstitutsioonides väljakuulutatud üldine, võrdne ja otsene valimisõigus. Terve rea märkuste ja kitsenduste kaudu on osa rahvast valimistest osavõtust kõrvaldatud. Ja ka valimistel endil on demokraatiaga vähe ühist. Endale enamuse kindlustamiseks parlamendis kasutab kodanlus kõiki survevahendeid, alates šantaažist ja äraostmisest ning lõpetades ähvarduste ja terroriga, kõikvõimalikke nõkse ja võltsinguid. Kõige selle tagajärjel valitakse selline parlamendi koosseis, mis on meelepärane suurkapitalistidele. Näiteks Ameerika Ühendriikide kõik Kongressi (kõrgema valitsemisorgani) liikmed on kas kapitalistid või nende ustavad teenrid. Seal ei ole ühtki töölist, olgugi et töölisklass moodustab poole kõigist valijaist. Kongressis on ainult mõni naine, kuigi naised moodustavad poole Ameerika kodanikest.

Parem pole lugu ka sõna-, trüki-, südametunnistuse- ja paljude teiste kapitalistliku «vaba» maailma vabadustega. «Vabas» kapitalistlikus maailmas on miljoneid töötuid. Tuleb välja, et kodanlik võim pole suuteline tagama kogu rahvale õigust tööle, rääkimata õigusest puhkusele ja sotsiaalhooldusele.

Kui palju kapitalistid ja nende lakeid ka kõneleksid kapitalistlikust paradiisist, on kapitalism olnud ja jääb ühiskonnaks, kus võrdlemisi väike käputäis ekspluateerijaid rõhub inimeste valdavat enamust, ühiskonnaks, kus miljonite lihtsate tööinimeste osaks on õiguste puudumine, viletsus ja tööpuudus. Vabadus ekspluateerida nii oma maa kui ka kõigi teiste monopolide raudse kanna alla sattunud maade töölisklassi, töörahvast — selles on «vabaduse» olemus imperialistlikus maailmas.

Imperialismi tingimustes võtab finantsoligarhia üha sagedamini kasutusele kõige reaktsioonilisemad valitsemise meetodid — avaliku terroristliku diktatuuri, fašismi, ta loodab sõjaväele, sandarmeeriale, politseile kui viimasele abinõule rahva viha eest pääsemiseks, kui viimasele võimalusele lükata edasi oma paratamatu hukkumine.

Inimkond pole veel toibunud Hitleri, Mussolini ja nende

liitlaste fašistlike režiimide võimutsemise aja koledustest Euroopas ja fašismi poolt valla päästetud Teise maailmasõja koledustest, kuid mõningates kapitalistlikes maades ilmnevad taas fašismi ohtlikud tunnused. Riigi täielik allutamine suurimatele monopolidele, majanduse militariseerimine, riigiaparaadi kasv, metsik pealetung töölis- ja kommunistlikule liikumisele, rahupooldajate ja teiste progressiivsete organisatsioonide liikmete tagakiusamine, rassiline diskrimineerimine, demokraatlike vabaduste jäänuste likvideerimine — selline on kaasaegsete imperialistlike riikide sisepoliitika sisu.

Reaktsioonilisele teele on asunud näiteks Lääne-Saksamaa, kus on keelatud kommunistlik partei, jälitatakse progressiivseid jõude ja soositakse igati fašistlikke ning revanšistlikke organisatsioone. Paljud tuntud hitlerlikud tegelased asuvad riiklikel ametikohtadel ja enamik Lääne-Saksamaa armee kindraleid on endised hitlerlikud kindralid.

Reaktsiooniline on ka kaasaegsete imperialistlike riikide välispoliitika. Asumaade rahvaste «vabaduse» eest võitlejaina esinedes peavad imperialistid eesotsas Ameerika Ühendriikide monopolidega tegelikult ägedat võitlust rahvusliku vabadusliikumise vastu ja levitavad uutes vormides sedasama rahvaste poolt vihatud kolonialismi. Selleks et allutada oma kontrollile formaalselt iseseisvuse saanud maid, kisuvad imperialistid neid agressiivsetesse blokkidesse, kasutavad ära niinimetatud majandusliku «abi» nõrgaltarenenud maadele ja teisi vahendeid. Nad toetavad reaktsioonilisi režiime (näiteks Jang Jie-shi režiim Taivanil), teostavad relvastumise võidujooksu ja valmistuvad uueks sõjaks, piiravad Nõukogude Liitu ja teisi sotsialistlikke maid sõjaliste baaside rõngaga.

On iseloomustav, et imperialistlikud riigid ajavad oma reaktsioonilist sise- ja välispoliitikat «kommunismi ohu» vastu võitlemise valeliku loosungi all. See «oht» tulevat Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maade poolt, kuigi on teada, et Nõukogude Liit ega teised sotsialismimaad kedagi ei ähvarda. Vastupidi, sotsialistliku süsteemi maad on kõige järjekindlamad võitlejad rahu eest kogu maailmas ja rahuliku kooseksisteerimise eest kapitalistlike maadega.

Töölisklass ei või jääda ükskõikseks selle suhtes, milline kodanliku riigi vorm valitseb tema maal. Vaatamata pii-

ratusele, annab kodanlik demokraatia töölisklassile enam võimalusi kui avalik diktatuur edukaks võitluseks kodanluse vastu, proletariaadi diktatuuri ja sotsialismi eest. Sellepärast võitleb kapitalistlike maade töölisklass visalt kõigi progressiivsete jõudude eesotsas reaktsiooni surve vastu.

3. PROLETARIAADI DIKTATUUR

Proletariaadi suur ajalooline missioon on selles, et hävitada kapitalism ja ehitada üles klassideta kommunistlik ühiskond. Kuid see uus ühiskond ei kasva välja kapitalismist korraga, vahetult. Kapitalismi ja sotsialismi, kommunismi madalama astme vahel, näitas Marx, «asub kapitalistliku ühiskonna kommunistlikuks ühiskonnaks revolutsioonilise ümberkujundamise periood. Sellele perioodile vastab ka poliitiline üleminekuperiood, ja selle perioodi riik ei saa olla midagi muud kui *proletariaadi revolutsioonile diktatuur*».[1]

PROLETARIAADI DIKTATUUR KUI KVALITATIIVSELT UUS RIIGI TÜÜP

Proletariaadi diktatuur tekib eduka sotsialistliku pöörde, kodanliku riigimasina põhjaliku purustamise tulemusena. Ta on kvalitatiivselt uus riigi tüüp ja erineb põhjalikult kõigist eelmistest riigi tüüpidest oma klassiolemuselt, riikliku organisatsiooni vormidelt ja selle osa poolest, mida ta peab täitma.

Kõik varasemad riigi tüübid olid ekspluateerivate klasside tööriistaks, töörahva allasurumise tööriistaks ja seadsid oma eesmärgiks ekspluataatorliku korra kindlustamise ja ühiskonna jagunemise rõhujaiks ja rõhutavaiks säilitamise. Proletariaadi diktatuur on töölisklassi võim, kes koos kõigi töötajatega hävitab kapitalismi ja loob uue ühiskonna, kus ei ole vaenulikke klasse ega ekspluateerimist.

«Proletariaadi diktatuur,» kirjutas V. I. Lenin, «kui tõlkida see ladinakeelne, teaduslik, ajaloolis-filosoofiline väljend lihtsamasse keelde, tähendab seda, et ainult teatav

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 21.

klass, nimelt linna ja üldse vabrikute ja tehaste töölised, tööstustöölised on võimelised juhtima kogu töörahva ja kõigi ekspluateeritavate massi võitluses kapitali ikke kukutamiseks, selle kukutamise enese kestel, võitluses võidu käeshoidmise ja kindlustamise eest, uue, sotsialistliku ühiskonnakorra loomises, kogu võitluses klasside täieliku kaotamise eest.»[1]

Õpetus proletariaadi diktatuurist on *peamine* marksismis. Ainult diktatuur, proletariaadi jagamatu võim lubab tal hävitada kapitalismi ning üles ehitada sotsialismi. Sellepärast on täiesti seaduspärane, et proletariaadi diktatuuri küsimus on alati olnud ja jääb marksismi-leninismi reformismi- ja revisionismivastase ideoloogilise võitluse keskpunkti. V. I. Lenin nimetas proletariaadi diktatuuri katsekiviks, millel proovitakse marksismi tegelikku mõistmist ja tunnustamist. Selleks et olla marksist, ei piisa veel klassivõitluse tunnustamisest, ütles V. I. Lenin. Ainult see on marksist, kes laiendab klassivõitluse tunnustamise proletariaadi diktatuuri tunnustamiseni.

V. I. Lenin võitles halastamatult proletariaadi diktatuuri vajadust eitavate II Internatsionaali reformistlike liidrite ja revisionistide vastu. Ta tõestas väsimatult, et proletariaadi diktatuur on ainus vahend sotsialismi ülesehitamiseks. Ajalugu näitas, kui sügavalt õigus oli Leninil. Just tänu proletariaadi diktatuurile saavutas sotsialism Nõukogudemaal täieliku ja lõpliku võidu, rida teisi maid aga sammub edukalt sotsialistlikku teed mööda.

Ka kaasaegsed revisionistid eitavad proletariaadi diktatuuri vajalikkust, kuigi teevad seda peenemate meetoditega kui nende eelkäijad ajaloos. Olles võimetud eitama proletariaadi diktatuuri eksisteerimise fakti sotsialistliku süsteemi maades, käsitlevad nad seda mitte kui üldist, kapitalismilt sotsialismile ülemineku seaduspärast vormi, vaid kui üht rahvuslikku vormi, mis on rakendatav üksnes revolutsioonieelse Venemaa taolistes majanduslikult mahajäänud maades. Proletariaadi diktatuur, räägib näiteks itaalia revisionist Giolitti, on teostatav «ainult majanduslikult mahajäänud maades, kus tootlike jõudude arengutase oli madal ja peaaegu puudusid poliitilise demokraatia vormid». Mis puutub kõrgestiarenenud maadesse, siis seal toimub revisionistide arvates üleminek sotsialismile «puhta

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 387.

demokraatia» kaudu, mille all mõistetakse kodanlikku demokraatiat.

Reformistide ja revisionistide vaated on ebaõiged ning on vastuolus ajalooliste kogemustega, mis on veenvalt näidanud, et sotsialismi ehitamine on võimatu ilma proletariaadi diktatuurita. Sotsialismi ehitades lahendab proletariaadi diktatuur terve rea tähtsaid ülesandeid, millele vastavad teatud kindlad *funktsioonid* — tema tegevuse põhilised, peamised suunad. Nende funktsioonide vaatlemisel me peamegi nüüd peatuma.

PROLETARIAADI DIKTATUURI FUNKTSIOONID

Proletariaadi diktatuuri riik on kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi riik. Sellele perioodile on iseloomulik sotsialismi ja kapitalismi elementide olemasolu majanduses ning äge klassivõitlus proletariaadi ja kodanluse vahel. Tol ajajärgul seisab töölisklassi ees tähtis ülesanne: murda kodanluse vastupanu ja ehitada koos kogu töörahvaga üles sotsialism. Vastavalt sellele kujunevad ka proletaarse riigi funktsioonid.

Üheks tähtsaks funktsiooniks, mis on üleminekuperioodil iseloomulik proletaarse riigi tegevusele *oma maa piires*, on *ekspluataatorlike klasside*, eeskätt kogu kodanluse *mahasurumise funktsioon*. Kaotanud poliitilise võimu, ei lepi ühegi maa kodanlus oma lüüasaamisega, võimu ja privileegide kaotamisega, vaid paneb võitnud proletariaadile ägedalt vastu.

Proletariaadi diktatuur on tingimata vajalik selleks, et ületada kodanluse vastupanu ja saavutada ägedates klassilahingutes võit kodanluse üle. «Proletariaadi diktatuur,» kirjutas V. I. Lenin, «on uue klassi kõige ennastsalgavam ja kõige halastamatum sõda *temast tugevama* vaenlase vastu, kodanluse vastu, kelle vastupanu on *kümnekordistanud* tema kukutamine . . .»[1]

Ekspluataatorite mahasurumine on kohustuslik igale proletaarsele riigile, kuid sõltuvalt ajaloolistest tingimustest võib see toimuda erineval viisil. NSV Liidus, näiteks, kasutati peale poliitiliste (valimisõiguse äravõtmine) ja majanduslike abinõude (varanduse konfiskeerimine,

[1] V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 7.

kõrgendatud maksud jne.) ka relvastatud mahasurumist, sest ekspluataatorid astusid rahvavõimu vastu välja, relv käes.

Kodanluse mahasurumine pole proletariaadile omaette eesmärgiks. Tema peamine ülesanne seisab *sotsialismi ülesehitamises*, uue, sotsialistliku majanduse loomises. Selle ülesande täitmise raskus on selles, et sotsialistliku revolutsiooni algul puuduvad sotsialistliku korra valmis vormid. Proletariaadi diktatuur, proletaarne riik peab organiseerima ühiskonna majanduslikku elu, looma uue, täiuslikuma majanduse tüübi kui kapitalismi ajal — sotsialistliku majanduse. «Proletariaadi diktatuur,» kirjutas V. I. Lenin, «...ei ole ainult vägivald ekspluataatorite suhtes ja isegi mitte peamiselt vägivald... Proletariaat esindab ja teostab kapitalismiga võrreldes kõrgemat töö ühiskondliku organiseerimise tüüpi. Selles on asja tuum. Selles on kommunismi jõu allikas ja tema vältimatu täieliku võidu pant.»[1]

Riigi tegevus sotsialistliku majanduse loomisel ja kogu maa majanduselu juhtimisel moodustabki proletariaadi diktatuuri riigi väga tähtsa *majanduslik-organisatoorse funktsiooni*. Proletaarse riigi ülesanne selle funktsiooni teostamisel on tagada sotsialismi majanduslik võit kapitalismi üle, saavutada kapitalismiga võrreldes kõrgem ühiskondliku töö organisatsioon. Natsionaliseerinud põhilised tootmisvahendid, võtab proletariaadi riik otsekohe enda kätte majanduse võtmepositsioonid ja organiseerib plaanipärast, teaduslikult põhjendatud majandamist. Marksistliku partei juhtimisel viib riik läbi maa sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise, taotleb tootmise pideva arendamise ja täiustamise alusel rahva materiaalse heaolu taseme tõusu. Sotsialismi edusammude kasvades võtab majanduslik-organisatoorne funktsioon ikka suurema ulatuse ja kui sotsialism saavutab võidu, hõlmab see funktsioon eranditult kõiki rahvamajanduse harusid.

Sotsialismi ehitamine aga ei piirdu üksnes sotsialistliku majanduse loomisega. Sotsialismi ehitamine on mõeldamatu ilma rahvahulkade teadlikkuse ja kultuuritaseme süstemaatilise tõusuta, ilma et saadaks lahti kapitalismi iganditest inimeste teadvuses. Sellepärast on loomulik, et

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 386—387.

töörahva, eriti poolproletaarsete kihtide, talurahva kasvatamine sotsialismi vaimus, nende üldharidusliku, kutsealase ja kultuurilise taseme tõstmine on proletaarse riigi tähtsaks ülesandeks. Selle ülesande lahendamine on seda vajalikum, et ekspluataatorid on sajandite kestel töörahvast vaimselt orjastanud, igati maha surunud nende püüdu kultuuri ja teadmiste järele. Proletaarne riik juhib kultuurirevolutsiooni, mis on sotsialistliku revolutsiooni tähtis lüli. Riigi tegevus kultuurilise ülesehitustöö organiseerimisel, töörahva kasvatamisel väljendub tema *kultuuri- ja kasvatustöö funktsioonis.*

Välispoliitilise tegevuse valdkonnas on proletaarsele riigile iseloomulik rahvastevahelise *rahu eest võitlemise funktsioon* ja väljastpoolt ähvardava imperialistliku agressiooni eest *oma maa kaitsmise funktsioon.* Astudes järjekindlalt välja rahu kaitseks, kannab proletariaadi diktatuuri riik pidevalt hoolt oma maa kaitsevõime kõvendamise eest, oma relvastatud jõudude tugevdamise eest.

PROLETARIAADI DIKTATUUR KUI KÕRGEMAT TÜÜPI DEMOKRAATIA

Kodanluse ideoloogid ja nende reformistlikud abilised pasundavad uhkeldavalt «üleüldisest demokraatiast», «demokraatiast kõigile», mis eksisteerivat kapitalistlikus maailmas. Seda «puhast» kodanlikku demokraatiat vastandavad nad proletariaadi diktatuurile, mis olevat bürokraatlik, mittedemokraatlik võim.

Kontrollimisel osutub kõik vastupidiseks. Kiidetud kodanlik demokraatia, nagu me juba nägime, on ainult sirm, mille taga peitub rahakoti kõikvõimsus ja töötajate faktiline õigusetus. Säilitada igaveseks kapitalistlik kord, miljonite töötajate ekspluateerimine tühise vähemuse tootmisvahendite omanike poolt — selline on kodanliku demokraatia ülesanne.

Ainult proletaarne riik on tõeliselt demokraatlik. Proletariaadi diktatuur on kvalitatiivselt uut, *kõrgemat tüüpi demokraatia.* See on, nagu näitas V. I. Lenin, demokraatia rahva määratule enamusele ja demokraatia puudumine ekspluataatoreile, rõhujaile. Iseloomulik on see, et ta oma arenemise protsessis üha enam muutub *üldrahvalikuks* sotsialistlikuks demokraatiaks.

Kvalitatiivselt uus demokraatia tüüp proletariaadi diktatuuri tingimustes tuleneb ta enda loomusest, eesmärkidest ja ülesannetest, mida ta enda ette seab. Murda ekspluateerivate klasside vastupanu, säilitada võimu, ehitada üles sotsialism ja kindlustada sellesamaga rahvale õnnelik elu suudab proletariaat ainult kindla liidu alusel kõigi töötajate ja demokraatlike jõududega, laiade rahvahulkade toetusel. Sellepärast moodustab *töölisklassi liit* linna ja maa poolproletaarsete kihtidega ja eelkõige *talupoegkonnaga* proletariaadi diktatuuri aluse, *kõrgema printsiibi,* proletaarse riigi demokraatia kõige täiuslikuma ja tõelisema väljenduse.

Töölisklassi liit linna ja maa töörahva hulkadega rajaneb nende põhiliste majanduslike ja poliitiliste huvide ühtsusel, ühisel soovil hävitada ekspluateerimine ja üles ehitada sotsialism. Ainult sotsialism suudab vabastada töölised kapitalistlikust palgaorjusest ning talupojad ja teised mitteproletaarsed kihid laostumisest ja viletsusest. Ühises võitluses ekspluateerijate vastu, uue, sotsialistliku korra eest tekkis ja areneb töölisklassi liit kogu töörahva ja demokraatlike jõududega, mis on proletariaadi diktatuuri vääramatu jõu aluseks.

Kuid, õpetas V. I. Lenin, töölisklassile pole vaja mitte igasugust liitu poolproletaarsete kihtidega, vaid liitu töölisklassi juhtimisel. Talupojad ja linna väikekodanlus on kõikuvad. Need kihid on oma loomuselt vastuolulised, nad on ühéaegselt töötajad ja väikeomanikud ning seetõttu kõiguvad sageli proletariaadi ja kodanluse vahel. Ainult proletariaat — kõige eesrindlikum, järjekindlalt revolutsiooniline ja organiseeritud klass — eesotsas marksistliku parteiga on võimeline ületama poolproletaarlaste kõikumised, kiskuma nad lahti kodanlusest ja juhtima neid sotsialistliku ülesehituse teed mööda.

Proletaarse demokraatia tähtsaim iseärasus on selles, et ta mitte ainult kuulutab välja töörahva õigused, vaid ka kindlustab nende tegeliku ellurakendamise. Proletariaadi diktatuuri tingimustes kuuluvad töötajatele mitte ainult formaalsed õigused, nagu see on kodanlikus riigis, vaid nad tegelikult juhivad riiki, juhivad ise otseselt või oma esindajate kaudu kogu tema majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist elu.

Demokraatlike õiguste kasutamine proletaarses riigis on garanteeritud vastava materiaalse baasiga. Töötajate val-

duses on kõik tootmisvahendid, mis võimaldab neil juhtida maa majanduselu ja kasutada õigust tööle. Nende käsutuses on koolid, õppeasutused, teaduslikud ja kultuurialased asutused, sanatooriumid ja puhkekodud, mis annab neile võimaluse realiseerida õigust haridusele ja puhkusele. Sõna-, trüki- ja organiseerimisvabaduse elluviimiseks kuuluvad neile trükikojad, paber, raadiojaamad, parimad hooned jne.

Laialdase osavõtu kaudu nõukogudest või teistest riiklikest organitest, nende organite juurde loodud rohkearvuliste komiteede, komisjonide, samuti ka ühiskondlike organisatsioonide kaudu võtavad töötajad osa maa poliitilisest elust, riigi elu korraldamisest. Ühesõnaga, proletaarne demokraatia, nagu rääkis V. I. Lenin, on miljoneid kordi demokraatlikum igasugusest kodanlikust demokraatiast.

PROLETARIAADI DIKTATUURI ERI VORMID

Kapitalismilt sotsialismile üleminek võib toimuda ainult proletariaadi diktatuuri kaudu. Kuid olles üleminekuajajärgu paratamatuks sisuks, võib proletariaadi diktatuur erinevates maades võtta erinevad vormid. «Kõik rahvused jõuavad sotsialismi, see on paratamatu,» õpetas V. I. Lenin, «kuid mitte kõik ei jõua täiesti ühtviisi, igaüks toob omapära ühte või teise demokraatia vormi, proletariaadi diktatuuri ühte või teise erikujusse, ühiskondliku elu mitmesuguste külgede sotsialistlike ümberkujunduste nii- või teistsugusesse temposse.»[1]

Proletariaadi diktatuuri vormid sõltuvad ühe või teise maa konkreetsetest ajaloolistest arenemise tingimustest, s. o. tema majandusliku arengu tasemest, klassijõudude paigutusest ja klassivõitluse teravusest, rahva rahvuslikest ja ajaloolistest traditsioonidest, välispoliitilistest tingimustest.

Venemaa töölisklassi revolutsiooniline praktika kutsus ellu sellise proletariaadi diktatuuri vormi nagu *tööliste, talupoegade ja soldatite saadikute nõukogud*, mis kujunes välja meie maal 1917. aastal. Mitmetes teistes Euroopa ja Aasia maades tekkis teine proletariaadi diktatuuri vorm — *rahvademokraatia*.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 57.

Mille poolest erineb selline proletariaadi diktatuuri vorm nagu rahvademokraatia nõukogudest?

Esiteks, rahvademokraatiale on omane mitmeparteilisus. Siin võib esineda rida sotsialistliku ülesehitustöö positsioonidel seisvaid ja kommunistliku partei juhtivat osa tunnustavaid parteisid. Mitmeparteiline süsteem on näiteks Bulgaarias, Saksa Demokraatlikus Vabariigis, Poolas, Tšehhoslovakkias. Nõukogude võimu tingimustes kujunes välja üheparteiline süsteem sellepärast, et väikekodanlikud parteid Venemaal, näiteks pahempoolsed esseerid, ütlesid ära koostööst bolševikega ja läksid üle avalike kontrrevolutsionääride laagrisse.

Teiseks, rahvademokraatia tingimustes eksisteerib rahva- (rahvus-) rinne — massiorganisatsioon, mis ühendab rahva kõige erinevamaid kihte sotsialismi ülesehitamise eesmärgil. Rahvarinne on töölisklassi liidu omapärane organisatsiooniline vorm talupoegkonna ja intelligentsiga, samuti väikekodanlusega ja osa keskmise kodanlusega töölisklassi ja tema partei juhtimisel. Nõukogudemaal seda laadi massiorganisatsiooni ei ole ega pole olnud.

Kolmandaks, Euroopa maade rahvademokraatia kasutab seal väljakujunenud parlamentaarseid vorme ja traditsioone võitluses kapitalismi vastu, sotsialismi eest. Isevalitsuslikul Venemaal polnud arenenud parlamentarismi ja mingeid püsivaid parlamentlikke traditsioone seal ei tekkinud.

Rahvademokraatia kui üks proletariaadi diktatuuri vorme peegeldas sotsialistliku revolutsiooni arenemise omapära imperialismi nõrgenemise ja maailma areenil jõudude vahekorra sotsialismi kasuks muutmise tingimustes. Samuti väljendusid temas sotsialismi teele asunud maade ajaloolised ja rahvuslikud iseärasused.

Seni on ajalugu andnud kaks proletariaadi diktatuuri vormi — nõukogud ja rahvademokraatia. Ent pole võimatu muude proletariaadi diktatuuri vormide ilmumine. Kuid ka sel juhul on töölisklassi ja tema marksistliku partei juhtiv osa tingimusteta kohustuslik. «Kapitalismilt kommunismile üleminek,» kirjutas V. I. Lenin, «ei jäta muidugi andmata poliitiliste vormide suurt küllust ja mitmekesisust, kuid nende olemus on seejuures vältimatult üks: *proletariaadi diktatuur.*»[1]

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 385.

Marksistlik partei kui töölisklassi eesrindlik, teadlik ja organiseeritud väesalk oli selleks juhtivaks jõuks, kes viis kodanluse poliitilise võimu kukutamisele ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisele. Võtta võim on raske ülesanne. Kuid veel raskem on säilitada võimu, lõplikult võita kukutatud kodanlus ja hoopis raske (tuhat korda raskem, nagu kirjutas V. I. Lenin) on ületada miljonite talupoegade ning teiste väikeomanike eraomanduslikud harjumused, kiskuda nad lahti kodanlusest ja muuta teadlikeks sotsialismi ehitajateks. Ainult rangeima organiseerituse ja distsipliini tingimustes ning veendumuses, et valitud tee on õige, on töölisklass võimeline lahendama need raskeimad ülesanded ja ehitama üles sotsialismi ning seejärel kommunismi. Ainult *marksistlik partei* võib organiseerida töölisklassi, kehtestada temas raudse distsipliini, kasvatada teda, kaitsta teda väikekodanliku stiihia eest, suunata tema poliitilist tegevust ja mõjutada tema kaudu kõiki töötajaid. Sellepärast, nagu näitas V. I. Lenin, on sotsialismi edukas ülesehitamine mõeldamatu «ilma raudse ja võitluses karastatud parteita, kellel on kõige selle usaldus, mis antud klassis on ausat, ilma parteita, kes oskab tähele panna ja mõjutada hulkade meeleolu . . .»[1]

Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu muutub marksistlik partei valitseva klassi parteiks ja see paneb tema peale erilise vastutuse ning suurendab mitmekordselt tema kui töölisklassi juhi osa. Kasutades ühiskonna arenemise objektiivsete seaduste tundmist, üldistades rahvahulkade revolutsioonilisi kogemusi ja neile toetudes, juhib partei kogu proletaarse riigi majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist tegevust. Ta töötab välja ühtse poliitilise joone riigi kõigil elualadel ja organiseerib selle joone elluviimist.

Proletariaadi diktatuuri tingimustes on partei ridade ühtsus tähtsam kui kunagi varem. Ainult siis, kui kõik partei liikmed on seotud tahte- ja tegevusühtsusega, on partei võimeline ellu viima oma juhtivat osa ühiskonnas, kaitsma ja tugevdama töölisklassi võimu ning organiseerima sotsialismi ja kommunismi ehitamist. Leppimatu suhtumine igasugustesse partei ühtsust õõnestada püüdvatesse frakt-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 27.

sionääridesse ja lõhestajatesse on see, mis iseloomustab NLKP ja samuti ka kõigi teiste sotsialistliku arenemise teele asunud maade kommunistlike ja töölisparteide tegevust.

Partei teostab oma juhtivat osa riigiorganite süsteemi ja rohkearvuliste ühiskondlike organisatsioonide — ametiühingute, kooperatiivide, mitmesuguste noorsoo-, spordi-, loominguliste ja teiste organisatsioonide kaudu. Partei ühendab nende organisatsioonide pingutused, suunab nad ühisele eesmärgile, kusjuures ta ei asenda riiklikke ja teisi organeid, vaid arendab igati nende initsiatiivi, taotleb nende töös võimalikult suuremat demokratismi. Riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide kaudu on partei seotud töötajate miljoniliste hulkadega, õpetab, kasvatab rahvahulki ja õpib rahvahulkadelt. Koos rahvaga, koos proletaarse riigiga, milles rahvas on laialdaselt esindatud, lahendab partei proletariaadi diktatuuri ajastul sotsialistliku ülesehitustöö tähtsaimad ülesanded.

Marksistlik partei hoolitseb pidevalt proletaarse riigi tugevdamise ja demokraatia laiendamise eest, tõmbab maa valitsemisele kaasa üha uusi ja uusi töörahva hulki. Kapitalismivastase võitluse käigus tekkinud partei sidemed rahvahulkadega kasvavad proletariaadi diktatuuri perioodil *partei ja rahva monoliitseks ühtsuseks.* Selles on marksistliku partei jõud, tema suure ürituse edu pant.

4. ÜLDRAHVALIK RIIK

Eelnevas osas me selgitasime välja proletariaadi diktatuuri kui kvalitatiivselt uut, sotsialistlikku tüüpi riigi põhilised iseärasused, iseloomustasime tema peamisi funktsioone. Nüüd on tarvis peatuda sellel, kuidas ja missuguses suunas sotsialistlik riik areneb ning missuguseid funktsioone ta kommunistliku ühiskonna ehitamise protsessis täidab. Näitame seda, analüüsides nõukogude sotsialistliku riigi osa kommunismi ehitamisel.

PROLETARIAADI DIKTATUURI RIIGILT ÜLDRAHVALIKULE RIIGILE

Nagu juba nägime, on proletariaadi diktatuuri riik töölisklassile vajalik selleks, et maha suruda ekspluateerijate

vastupanu, kaotada inimese ekspluateerimine inimese poolt ning koos talurahva ja teiste ühiskonna töötavate kihtidega tagada sotsialismi ülesehitamine.

Meie maa töölisklass, kasutades riigivõimu kogu täiust, lahendas edukalt selle maailmaajaloolise ülesande: NSV Liidus on sotsialism võitnud täielikult ja lõplikult. Seoses sellega kadusid tingimused, mis tegid proletariaadi diktatuuri paratamatult vajalikuks. Tema sisemised ülesanded on täidetud ja vajadus tema olemasoluks on kadunud. «Töölisklass,» on kirjutatud NLKP programmis, «on ajaloos ainus klass, kes ei taotle oma võimu jäädvustamise eesmärki.

Taganud sotsialismi — kommunismi esimese faasi — täieliku ja lõpliku võidu ning ühiskonna ülemineku kommunismi laiahaardelisele ehitamisele, täitis proletariaadi diktatuur oma ajaloolise missiooni, ja sisemise arengu ülesannete seisukohalt pole ta NSV Liidus enam vajalik. Riik, mis tekkis kui proletariaadi diktatuuri riik, on uuel, kaasaegsel etapil muutunud üldrahvalikuks riigiks, kogu rahva huvide ja tahte väljendamise organiks.»[1]

Seega on proletariaadi diktatuuri riik *ajalooliselt mööduv*. Ta tekib paratamatult siis, kui selle või teise maa töötajate ette kerkib sotsialismi ülesehitamise ülesanne. Kui aga sotsialism võidab täielikult ja lõplikult, siis proletariaadi diktatuur lakkab olemast. Töölisklass, olles kindlustanud sotsialismi võidu, lähtudes kommunismi ehitamise ülesannetest, loobub vabatahtlikult ühiskonnas valitsemisest ja kujundab ümber oma diktatuuri riigi kogu rahva riigiks.

NLKP programmi tees proletariaadi diktatuuri ajalooliselt mööduva iseloomu kohta tuleneb otseselt V. I. Lenini juhendeist. Vladimir Iljitš kirjutas: «Diktatuuri paratamatuks tunnuseks, obligatoorseks tingimuseks on ekspluateerijate kui *klassi* mahasurumine *vägivalla abil* ja järelikult «puhta demokraatia», s. o. võrdsuse ja vabaduse *rikkumine* selle *klassi suhtes*.»[2] On täiesti loomulik, et kui ekspluataatorlikud klassid on likvideeritud, kaotab proletaarne riik selle paratamatu tunnuse ja lakkab seega olemast proletariaadi diktatuuri riik. Mis puutub võitlusesse ühiskonnavastaste elementide vastu, keda sotsialistliku

[1] NLKP XXII kongress. Stenogramm, III osa, lk. 282.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 234.

ühiskonna sõbralike klasside hulgas ikka veel esineb, siis see võitlus ei ole klassivõitlus ja seda peab edukalt üldrahvalik riik, kogu rahvas.

Mõistagi ei tähenda proletariaadi diktatuuri riigi muutumine üldrahvalikuks riigiks seda, et töölisklass kaotab juhtiva osa ühiskonnas. Olles nõukogude ühiskonna kõige eesrindlikum ja organiseeritum jõud, juhib ta ühiskonna elu ka kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodil. Alles klasside kadumisega, s. o. kommunismi ülesehitamisega viib töölisklass lõpule oma kui ühiskonna juhtija ülesande täitmise.

Proletariaadi diktatuuri riigi muutumine NSV Liidus üldrahvalikuks riigiks on fakt, millel pole eeskuju inimkonna ajaloos. Seni oli riik alati ühe või teise klassi piiramatu valitsemise tööriistaks. Nõukogudemaal aga kujunes esmakordselt riik, mis pole mingi ühe klassi diktatuuriks, vaid on *kogu ühiskonna, kogu rahva tööriistaks.*

Seega näitasid sotsialismi ja kommunismi ehitamise kogemused NSV Liidus, et proletariaadi diktatuur lakkab olemast vajalik enne, kui sureb välja riik. Riik kui kogu rahva organisatsioon säilib kommunismi täieliku võiduni.

Kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise ajajärgul seisab nõukogude rahva ees suur ülesanne — viia ellu majanduse, kultuuri ja rahva materiaalse heaolu uue võimsa tõusu grandioosne programm, aga samuti ka uue inimese kasvatamise programm. Seda ülesannet on võimatu lahendada ilma sotsialistliku riigi edasise kindlustamiseta ja arendamiseta.

ÜLDRAHVALIKU SOTSIALISTLIKU RIIGI FUNKTSIOONID

Üldrahvalik riik vastab ühiskonna sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku perioodile.

Sotsialismi ülesehitamisega toimusid meie maa majanduselus põhjalikud muudatused. Likvideeriti majanduse mitmesektorilisus, kadusid ekspluateerivad klassid. Sotsialistlik baas, mille aluse moodustab ühiskondlik omandus, kindlustus kõigis rahvamajandusharudes.

Muudatused majanduslikus baasis kutsusid esile ka muudatused sotsialistlikus pealisehituses. Muutusid ka sotsialistliku riigi *sisefunktsioonid.* Langes ära mahasurumise funktsioon, kuna peale ekspluateerivate klasside lik-

videerimist polnud kedagi maha suruda. Sunnivahendeid kasutab riik nüüd ainult sotsialistlike seaduste rikkujate suhtes. Samal ajal hoolitseb ta pidevalt rahva õiguste ja vabaduste ning sotsialistliku seaduslikkuse kaitsmise eest. Erilist hoolt ilmutab riik sotsialismi majandusliku aluse — sotsialistliku omanduse kaitsmisel, mille igakülgne arendamine ja tugevdamine on kommunismi eduka ehitamise vältimatu tingimus. *Sotsialistliku omanduse kaitsmine*, samuti *Nõukogude kodanike õiguste ja vabaduste ning sotsialistliku õiguskorra kaitsmine* on sotsialistliku riigi tähtsad funktsioonid. Need funktsioonid tekkisid sotsialistliku riigi olemasolu esimesel etapil ning sotsialismi ülesehitamisega saavutasid nad täieliku arengu.

Sotsialismi võiduga NSV Liidus saavutasid igakülgse arengu sotsialistliku riigi peamised funktsioonid — majanduslik-organisatoorne ning kultuuri- ja kasvatustöö funktsioon.

Seoses majanduse tormilise arenemisega muutus *majanduslik-organisatoorne funktsioon* palju keerulisemaks ja mitmekülgsemaks. Kui kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul riigi majanduslik-organisatoorne tegevus oli suunatud sotsialistlike jõudude majandusliku võidu kindlustamisele kapitalistlike üle sisemaal, siis pärast sotsialismi võitu on tema eesmärgiks kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine, sotsialistlike suhete ümberkujundamine kommunistlikeks ja rahva heaolu edasise tõusu kindlustamine. Suureneb riigi osa kontrolli teostamisel töö ja tarbimise määra üle.

Sotsialismi ülesehitamisega toimusid suured muudatused ka Nõukogude riigi *kultuuri- ja kasvatustöö funktsioonis*. Üleminek kommunismile saab teoks ju seda kiiremini, mida kõrgem on rahva teadlikkus, tema kultuuritase. Uue, ilma mineviku igandite koormata, põhjalikult ja igakülgselt haritud teadliku töötaja kasvatamine, kellele töö kodumaa hüvanguks pole mitte kohustus, vaid on kõige esimene vajadus, ta elumõte — selles on sotsialismilt kommunismile ülemineku ajajärgu üks tähtsaid ülesandeid.

Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku perioodil arenevad ka Nõukogude riigi *välispoliitilised funktsioonid*. See on seotud tõsiste muudatustega rahvusvahelises olukorras. Pärast Teist maailmasõda kujunes sotsialistlik maailmasüsteem. Selle süsteemi maade vahel tekkisid ajaloos seninägematud riikidevahelised koostöö ja

vennaliku vastastikuse abistamise suhted. *Sotsialistlike maadega vennaliku koostöö tugevdamine ja arendamine* — selline on Nõukogude riigi uus funktsioon, mis tekkis sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemisega.

Kõrvuti selle uue funktsiooniga säilis ja arenes *üldise rahu eest võitlemise ja kõigi maadega normaalsete suhete säilitamise funktsioon.* Sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimise ja kindlustamisega, NSV Liidu võimsuse kasvuga tekkis reaalne võimalus ära hoida kolmas maailmasõda. Sotsialistlik riik teeb kõik, et muuta see võimalus tegelikkuseks. Ühtlasi tugevdab ta igati maa kaitset: kuni eksisteerib imperialism, kes kannab agressiivsete sõdade ohtu, ei saa sotsialismimaa pidada end garanteerituks välise kallaletungi eest. Sotsialistliku isamaa kaitsmine, *maa kindla kaitse ja julgeoleku tagamine* ning Nõukogude relvastatud jõudude võimsuse tugevdamine on sotsialistliku riigi tähtsaim funktsioon. Kõrvuti sellega loeb Nõukogude Liit oma internatsionaalseks kohuseks tagada koos teiste sotsialismimaadega kogu sotsialistliku süsteemi kindel kaitse ja julgeolek.

SOTSIALISTLIKU DEMOKRAATIA ÕITSENG

Iga sammuga kommunismi suunas muutub üha mitmekesisemaks meie maa elu, arenevad tema piirkondade majandus- ja kultuurisidemed ning seninägematu kiirusega kasvavad loova töö mastaabid. Kõik see tingib Nõukogude sotsialistliku riigi organiseeriva osa suurenemise, nõuab tema majanduslik-organisatoorse ja kultuurilis-kasvatusliku tegevuse pidevat täiustamist ning arendamist.

Teiselt poolt on mõeldamatu kommunistliku ülesehitustöö grandioossete ülesannete edukas lahendamine demokraatia edasise arendamiseta ja kõigi töötajate aktiivse osavõtuta võitlusest kommunismi eest.

Kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgul arenebki sotsialistlik riik demokraatia edasise arengu suunas koos majanduslik-organisatoorse ja kultuurilis-kasvatusliku tegevuse täiustamisega. *«Sotsialistliku riikluse arenemise peasuunaks kommunismi ehitamise perioodil,»* räägitakse NLKP programmis, *«on sotsialistliku demokraatia igakülgne arendamine ja täiustamine, kõigi kodanike*

aktiivne osavõtt riigi valitsemisest, majandusliku ülesehitustöö ja kultuurielu juhtimisest, riigiaparaadi töö parandamine ja rahva kontrolli tugevdamine tema tegevuse üle.»[1]

Viimase aastakümne jooksul, eriti pärast NLKP XX kongressi, on partei ja valitsus teinud ära väga suure töö partei- ja riigielu leninlike normide taastamisel ning nõukogude demokraatia edasisel laiendamisel. Igakülgselt areneb demokraatliku tsentralismi leninlik printsiip, mis kindlustab tsentraliseeritud juhtimise õige ühendamise rahva initsiatiivi ulatuslikuma arenemisega kohtadel, liiduvabariikide, kohalike organite ja majandusjuhtide õiguste laienemise. Liiduvabariikide valduses on nüüd suur hulk ettevõtteid, mis varem allusid üleliidulistele ministeeriumidele. Samuti on nende kätte antud õiguslik seadusandlus, administratiiv-territoriaalne korraldus ja mitmed teised tähtsad majandusliku, poliitilise ja kultuurilise ülesehitustöö küsimused. Ettevõtete juhid said enam õigusi materjalide ja rahaliste vahendite kasutamise alal, ja mis on peamine — õiguse kohapeal planeerida vabriku või tehase, sovhoosi või kolhoosi tööd.

Samuti viis Kommunistlik Partei läbi ka mitmeid tähtsaid üritusi riigiaparaadi edasiseks täiustamiseks, tema lihtsustamiseks ja odavamaks muutmiseks, tema tööst bürokratismi elementide väljajuurimiseks ning laiade töötajate hulkade kaasatõmbamiseks riigi juhtimisele.

Partei poolt rakendatud abinõud põllumajanduse juhtimise parandamiseks kindlustasid põllumajandusliku tootmise tõusu, päästsid valla kolhooside ja kolhoosnikute initsiatiivi.

Demokraatia arenemine sotsialistlikus ühiskonnas avaldub ka *töötajate massiliste ühiskondlike organisatsioonide* — ametiühingute, komsomoli, kooperatiivide ja kultuurhariduslike ühenduste *osa kasvus.* Ühiskondlikud organisatsioonid on alati olnud Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse ustavateks abilisteks, nende poliitika elluviijaiks. Kommunistliku ülesehitustöö käigus nende funktsioonid tähtsate riiklike küsimuste otsustamisel laienevad pidevalt.

Kasvab *ametiühingute* osa majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö tähtsaimate küsimuste lahendamisel. Ameti-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 93.

ühingud on kommunistliku kasvatuse, majandamise ja juhtimise kooliks. Nad võtavad aktiivselt osa tootmise planeerimisest ja organiseerimisest ettevõtteis, tootmis-tehniliste normide väljatöötamisest ja sotsialistliku võistluse organiseerimisest. Nende kompetentsi kuuluvad paljud küsimused töötajate materiaalse kindlustamise, kultuurilise ja olustikulise teenindamise, nende töö ja tervise kaitse jne. alal.

Ametiühingute tähtsaim ülesanne on selles, et igati arendada töötajate tööalast ja poliitilist aktiivsust, tõsta nende kommunistlikku teadlikkust, olla kommunistliku töö nimel toimuva võistluse organiseerijaks, aidata töötajatel omandada riigi ja ühiskonna juhtimise harjumusi, tõmmata nad võitlusse lakkamatu tehnilise progressi ja tööviljakuse edasise tõusu eest, hoolitseda nende materiaalsete ja olustikuliste elutingimuste parandamise ning nende kasvavate vaimsete vajaduste rahuldamise eest.

Suur on *Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu* panus kommunismi ehitamisse ja noorsoo kommunistlikku kasvatamisse. Viimastel aastatel on tööstuse löökehitustele vabatahtlikult sõitnud 1,2 miljonit kommunistlikku noort, sealhulgas üle 160 000 suurkeemia objektidele, rohkem kui 2,5 miljonit noort tuli komsomoli läbetuskirjadega loomakasvatusfarmidesse, üle 700 000 komsomoli saadiku võtsid osa uudismaade ülesharimisest.

Komsomoli ülesanne on arendada nõukogude noorte loomingulist aktiivsust ja töökangelaslikkust, ette valmistada inimeste sugupõlve, kes hakkavad elama, töötama ja ühiskonda juhtima kommunismi tingimustes. Peamine komsomoliorganisatsioonide töös on noorsoo kasvatamine piiritult ustavana kodumaale, rahvale, Kommunistlikule Parteile ja kommunismiüritusele, mistahes raskustest jagusaamise vaimus selle suure ürituse võidu nimel. Komsomol peab noori ette valmistama tööks ühiskonna hüveks, hoolitsema nende üldhariduslike ja tehnikaalaste teadmiste taseme tõstmise eest ning kasvatama neid kommunistliku moraali kõrgetest printsiipidest ja normidest range kinnipidamise vaimus.

Suureneb *kooperatsiooni* (kolhooside, tarbijate kooperatiivide ja teiste kooperatiivsete organisatsioonide) tähtsus; arenevad edasi teaduslikud, teaduslik-tehnilised, kultuurihariduslikud, spordi- ja teised ühingud ning organisatsioonid. Kõik nad kujutavad endast masside

kommunismi ülesehitamisele kaasatõmbamise erinevaid vorme, töötajate kommunistliku kasvatamise vorme.

Vastavalt lähenemisele kommunismile antakse ühiskondlikele organisatsioonidele järk-järgult üle üksikud funktsioonid, mida praegu täidavad riiklikud organid. Juba praegu teostatakse kehakultuuri ja spordi juhtimist ühiskondlikel alustel. Rahvamalevad avaliku korra säilitamiseks, seltsimehelikud kohtud ja teised ühiskondlikud organisatsioonid peavad käsikäes miilitsa-, kohtu- ja prokuratuuriorganitega edukat võitlust sotsialistlike seaduste ja kommunistliku moraali normide rikkujate vastu.

Lähematel aastatel antakse ühiskondlike organisatsioonide kätte praegu riigi valduses olevate teatrite ja kinode, raamatukogude, klubide ja teiste kultuurihariduslike asutuste juhtimine, laiendatakse nende tegevust avaliku korra kaitsmisel. Ametiühingud, komsomol ja teised massilised ühiskondlikud organisatsioonid saavad seadusandliku initsiatiivi õiguse, s. o. õiguse esitada seaduste projekte.

Üksikute funktsioonide üleandmine riiklikelt organeilt ühiskondlikele organisatsioonidele ei tähenda sotsialistliku riigi osatähtsuse nõrgenemist kommunismi ülesehitamises. Vastupidi, praeguste riiklike organite funktsioonide täitmine ühiskondlike organisatsioonide poolt laiendab ja tugevdab sotsialistliku ühiskonna poliitilist alust, tagab sotsialistliku demokraatia edasise arenemise. Nõukogude riik saab veelgi rohkem tähelepanu koondada majanduse — meie ühiskonnakorra materiaalse aluse arendamisele.

NLKP uues programmis on ette nähtud ulatuslikud vahendid sotsialistliku demokraatia arendamiseks. Rahvaesinduse normide ja nõukogude valimissüsteemi demokraatlike printsiipide täiustamine; kõige tähtsamate kommunistliku ülesehitustöö küsimuste ja seaduste projektide üldrahvaliku arutamise praktika laiendamine; rahvakontrolli igakülgne süvendamine riigivõimu- ja valitsemisorganite tegevuse üle ning tema efektiivsuse suurendamine; juhtivate organite koosseisu süstemaatiline uuendamine ja üha järjekindlam juhtide valitavuse ning aruandekohustuslikkuse printsiibi teostamine ja selle järkjärguline laiendamine kõigi riigiorganite, ühiskondlike organisatsioonide ja kultuuriasutuste juhtivate töötajate kohta — sellised on tähtsaimad vahendid, mille abil par-

tei sõna otseses mõttes püüab *kõiki nõukogude inimesi tõmmata kaasa ühiskonna juhtimisele.*

Üldrahvalik riik, mis tekkis NSV Liidus sotsialismi võidu tulemusel, on uus, kõrgem etapp sotsialistliku riigi arenemises, tähtsaim samm sotsialistliku riikluse ühiskonna kommunistlikuks omavalitsuseks ülekasvamise teel.

NLKP OSATÄHTSUSE KASV KOMMUNISMI LAIAHAARDELISE EHITAMISE PERIOODIL

Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei, on kirjutatud uues partei põhikirjas, mis võeti vastu NLKP XXII kongressil, on nõukogude rahva läbiproovitud võitlusavangard, mis ühendab vabatahtlikkuse alusel töölisklassi, kolhoositalurahva ja haritlaskonna eesrindliku ja kõige teadlikuma osa.

Suure Lenini poolt rajatud Kommunistlik Partei on oma olemasolu kuuekümne aasta jooksul käinud läbi kuulsusrikka ja kangelasliku võitluse ja võitude tee. Ta viis meie maa töölisklassi ja töötavad talupojad Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidule ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisele, kindlustas sotsialismi täieliku ja lõpliku võidu. Partei läbiproovitud juhtimisel kujunes ja tugevnes nõukogude ühiskonna sotsiaal-poliitiline ja ideeline ühtsus. *Kommunistlik Partei on nüüd töölisklassi parteist saanud kogu nõukogude rahva parteiks.*

Erinevalt eelnevatest ühiskondlik-majanduslikest formatsioonidest luuakse kommunistlik ühiskond mitte stiihiliselt, vaid marksistlik-leninliku partei poolt juhitavate rahvamasside teadliku ja sihipärase tegevuse tulemusel. Olles rahva ühiskondlik-poliitilise organisatsiooni kõrgeimaks vormiks, juhib partei rahva suurejoonelist loovat tööd ja annab rahva võitlusele kommunismi eest organiseeritud, plaanipärase ja teaduslikult põhjendatud iseloomu. Partei viib kommunismi eest võitluse idee riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide süsteemi kaudu masside teadvuseni kindlate konkreetsete ülesannete kujul ja suunab iga kollektiivi, kõigi nõukogude inimeste pingutused nende edukale lahendamisele. Partei vaatab tähelepanelikult tulevikku, näitab rahvale kätte edasiliikumise teed ja äratab rahvahulkades tohutu loova energia. Kommunistlik Partei juhindub kogu oma tegevuses marksismi-leninismi

kõikevõitvast õpetusest ja selle alusel välja töötatud programmist. Partei programm määrab tema põhilised ülesanded kommunistliku ühiskonna ehitamise ajajärgul.

«Kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodi,» räägitakse NLKP programmis, «iseloomustab *Kommunistliku Partei* — nõukogude ühiskonna juhtiva ja suunava jõu *osa ja tähtsuse jätkuv kasv* ... Partei osatähtsuse kasv nõukogude ühiskonna elus selle arenemise uuel etapil on tingitud:

kommunistliku ülesehitustöö ülesannete ulatuse ja komplitseerituse kasvust, mis nõuavad kõrgemat poliitilise ja organisatsioonilise juhtimise taset;

rahvahulkade loomingulise aktiivsuse tõusust, miljonite uute töötajate kaasatõmbamisest riigiasjade ja tootmise juhtimisele;

sotsialistliku demokraatia edasiarendamisest, ühiskondlike organisatsioonide osatähtsuse tõusust, liiduvabariikide ja kohalike organisatsioonide õiguste laienemisest;

teadusliku kommunismi teooria, selle loova edasiarendamise ja propageerimise kasvavast tähtsusest, töörahva intensiivsema kommunistliku kasvatamise ja inimeste teadvuses säilinud minevikuigandite energilisema likvideerimise vajalikkusest.»[1]

Nõukogude ühiskonna uuele arenguetapile vastab uus, kõrgem etapp ka partei arengus, tema poliitilises, ideoloogilises ja organisatsioonilises töös. Partei täiustab lakkamatult oma tegevuse vorme ja meetodeid, et tema töö tase rahvahulkade juhtimisel, kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomisel, ühiskonna vaimse elu arenemise juhtimisel vastaks kommunismi ehitamise ajastu kasvavatele nõuetele.

Partei juhindub oma elus ja tegevuses V. I. Lenini poolt väljatöötatud printsiipidest ja normidest, mida paljude aastate ajaloo kogemused on kontrollinud, kinnitanud ja rikastanud. Kõige tähtsam neist printsiipidest, partei järeleproovitud relvaks, suureks poliitiliseks varaks on *juhtimise kollektiivsus*. Üksnes kollektiivse juhtimise leninliku printsiibi alusel on võimalik partei ja kogu rahva loovat initsiatiivi edukalt suunata, olukorda õigesti analüüsida, edusamme kainelt ja objektiivselt, ilma upsakuseta hinnata, puudusi avastada ja õigeaegselt kõrvaldada. Par-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 125—126.

teilise juhtimise jõud ja võitmatus peitub oskuses organiseerida ja suunata rahva jõupingutused kommunistliku ülesehitustöö põhiliste ülesannete lahendamisele, oskuses ühendada rahvahulkade anded, teadmised ja kogemused ühtseks tervikuks.

Partei usáldusväärseks organisatsiooniliseks relvaks võitluses kommunismi võidu eest on tema põhikiri, mis esitab kõrgendatud nõudmised igale partei liikmele, nõuab, et kommunist oleks kommunistliku töössesuhtumise eeskujuks, kõrgelt ideeline, lepitamatu puuduste, ahnitsemise ja muidusöömise vastu, nõuab hoolitsevat ja tähelepanelikku suhtumist inimestesse, ustavust parteile ja rahvale. Põhikiri näeb ette siseparteilise demokraatia edasiarendamist, partei kohalike ja algorganisatsioonide osatähtsuse kasvu. Ta tõstab veelgi kõrgemale NLKP kui kommunismi ehitamise innustaja ja organiseerija osatähtsuse.

Partei ja laiade rahvahulkade vaheliste sidemete edasine laiendamine ja süvendamine on kommunismi eest peetava võitluse edu vajalik tingimus. Partei peab oma pühaks kohuseks pidada töötajatega pidevalt nõu tähtsamates sise- ja välispoliitika küsimustes, kaasa tõmmata oma töösse laiu parteitute töötajate hulki.

Sotsialistliku riigi arendamine, ühiskondlike organisatsioonide funktsioonide laiendamine ja sotsialistliku demokraatia hoogne arendamine tingib seda, et parteitöö töötajate hulgas peab muutuma üha sügavamaks ja mitmekesisemaks, et tema mõju rahvahulkadele peab üha tugevnema.

Saabuva kommunismi võidu tähtsaim tegur on NLKP juhtiv ja suunav tegevus, tema organisatoorne ja kasvatuslik töö.

5. RIIGI VÄLJASUREMISEST

Eespool esitatust saime teada, millist määratu suurt osa etendab sotsialistlik riik sotsialismi ja kommunismi ehitamisel.

Kommunism kujutab endast rahva teadliku loomingu, kangelasliku töö ja ennastsalgava võitluse tulemust. Kuid rahva loomingulisi pingutusi on vaja ühendada, organiseerida ja suunata ühise eesmärgi saavutamisele. Kommunistliku Partei poolt juhitav sotsialistlik riik ongi jõud, mis organiseerib uue ühiskonna loomist. Siit tule-

neb sotsialistliku riigi paratamatu eksisteerimine kogu kommunismi ehitamise perioodi vältel, tema möödapääsmatu pidev arendamine ja täiustamine.

Kuid sotsialistliku riigi tugevdamine ja arendamine ei tähenda sugugi, et ta eksisteerib igavesti. Nagu on öeldud NLKP programmis, *viib sotsialistliku riikluse arenemine järk-järgult selle ümberkujunemisele ühiskonna kommunistlikuks omavalitsuseks,* mis ühendab nõukogusid, ametiühinguid, kooperatiivseid ja muid töörahva massiorganisatsioone.

Loomulik, et kommunistliku ühiskonna tingimustes säilivad ühiskonna juhtimise funktsioonid, mis sarnanevad praegu riigi poolt teostatavaile majandus- ja kultuurielu juhtimise funktsioonidele. Vähe sellest, vastavalt ühiskonna arenemisele hakkavad nad pidevalt arenema ja täiustuma. Kuid nende iseloom ja teostumise viisid saavad olema teistsugused kui sotsialismi ajal. Vastavalt liikumisega kommunismi poole kaotavad riigijuhtimise organid järk-järgult oma poliitilise ja klassiiseloomu. Ühinedes lõpuks ühiskonnaga, muutuvad nad ühiskondliku omavalitsuse organeiks, mille kaudu *kõik ühiskonnaliikmed* hakkavad juhtima majandus- ja kultuurielu. Riik sureb välja.

Kuid oleks ekslik arvata, et riigi väljasuremine, riigi valitsemise muutumine kommunismi ajal ühiskonna omavalitsuseks oleks äkiline, ühekorraga toimuv akt. Riigi väljasuremine on järkjärguline, pikaajaline protsess, mis haarab terve ajaloolise epohhi. Teatud perioodi jooksul riikliku juhtimise ja ühiskondliku omavalitsuse jooned saavad koos eksisteerima, läbi põimuma, ja alles siis, kui ühiskond saab täiesti küpseks ühiskondlikuks omavalitsuseks, s. o. arenenud kommunismi tingimustes, kaob vajadus riigi järele. «Riik,» näitas V. I. Lenin, «võib täielikult välja surra siis, kui ühiskond viib ellu põhimõtte: «igaüks oma võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi», s. o. siis, kui inimesed niivõrd harjuvad pidama ühiselu põhireegleid ja kui nende töö on niivõrd produktiivne, et nad vabatahtlikult töötavad oma *võimete kohaselt.*»[1]

Arenenud kommunistliku ühiskonna ülesehitamine on riigi väljasuremise *sisemine tingimus.* Kuid riigi täielikuks väljasuremiseks on vajalikud ka *välised tingimu-*

[1] V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 438.

sed — sotsialismi võit ja kindlustumine rahvusvahelisel areenil. Rääkides riigi väljasuremisest on tingimata vaja arvestada rahvusvahelist olukorda. Kui ühel või teisel maal või maade rühmas võidab kommunism, kuid maailmas säilivad veel relvastatud kapitalistlikud kiskjad, siis sel juhul kommunistlikus ühiskonnas säilib tingimata maa riiklik kaitsefunktsioon. See funktsioon sureb välja ainult siis, kui täielikult kaob kallaletungioht reaktsiooniliste imperialistlike jõudude poolt.

Niisiis, kommunismi ülesehitamise käigus muutub riiklik juhtimine järk-järgult ühiskondlikuks omavalitsuseks, kusjuures see protsess on lahutamatult seotud riigiaparaadi töö edasise paranemisega ja sotsialistliku demokraatia laienemise ning täiustumisega.

XVII PEATÜKK

SOTSIAALNE REVOLUTSIOON

Eelnevast peatükist saime teada, mis on riik, kuidas ta tekkis ja missuguseid riigi tüüpe tunneb inimkonna ajalugu. Nüüd kerkivad üles küsimused: missugustel põhjustel ja kuidas üks riigi tüüp asendub teisega, miks toimub ühiskonnakordade vahetus, ühe valitseva klassi asendumine teisega? Vastuse neile küsimustele annab marksistlik-leninlik sotsiaalse revolutsiooni teooria.

1. SOTSIAALNE REVOLUTSIOON KUI ANTAGONISTLIKU KLASSIÜHISKONNA ARENEMISE SEADUS

SOTSIAALSE REVOLUTSIOONI OLEMUS, PÕHJUSED JA TÄHTSUS

Sotsiaalne revolutsioon on sügav pööre ühiskonna poliitilises, majanduslikus ja ideoloogilises elus. Nimelt revolutsiooni tulemusena vahetuvad valitsevad klassid ja riigi tüübid, likvideeritakse vanad ja kehtestatakse uued tootmissuhted, muutuvad põhjalikult ühiskondlikud vaated ja asutused.

Sotsiaalne revolutsioon pole juhuslik, vaid *loomulik, seaduspärane* nähtus, mis tuleneb ühiskonna materiaalsete elutingimuste arenemisest tema teatud arenguastmeil, temale omastest sisemistest vastuoludest. Näidates sotsiaalse revolutsiooni põhjusi, kirjutas K. Marx eessõnas oma tööle «Poliitilise ökonoomia kriitikast», et ühiskonna arengu teatud astmel satuvad tootlikud jõud vastuollu tootmissuhetega, mille raames nad seni arenesid. Tootlike jõudude arenemise vormist muutuvad need, nüüd juba

mahajäänud tootmissuhted, tootlike jõudude kammitsaiks. Siis saabubki sotsiaalse revolutsiooni ajastu.

Niisiis, *sotsiaalse revolutsiooni objektiivseks majanduslikuks aluseks on konflikt uute tootlike jõudude ja vanade tootmissuhete vahel.* Nagu me juba varem selgitasime, ei või tootmissuhted kaua maha jääda tootlike jõudude arenemisest. Varem või hiljem peavad tootmissuhted saavutama nendega vastavuse. See vastavus kehtestataksegi sotsiaalse revolutsiooni tulemusena.

Konflikt tootmises leiab alati väljenduse klassihuvide konfliktis. Reaktsioonilise klassi, vanade tootmissuhete kandja vastu astub välja progressiivne klass, uute suhete kandja tootmises. Siit progressiivse klassi lepitamatu võitlus reaktsioonilisega, mille kõrgeimaks väljenduseks ja lõpuks on sotsiaalne revolutsioon.

Vana, reaktsiooniline klass ei loobu kunagi vabatahtlikult oma võimust. Vanade tootmissuhete säilitamiseks kasutab ta ära kogu riigivõimu jõu. Sellepärast peab progressiivne klass vanade tootmissuhete hävitamiseks ja uute kehtestamiseks kätte võitma poliitilise võimu. Tuleb välja, et küsimus sellest, kas uued tootmissuhted võidavad või ei võida, sõltub lõppude lõpuks sellest, kas revolutsiooniline klass võidab kätte riikliku võimu. Just sellepärast on *küsimus riiklikust võimust iga revolutsiooni põhiküsimus.*

Sotsiaalsetel revolutsioonidel on määratu suur tähtsus ühiskonna elus. Ainult põhjalike revolutsiooniliste ümberkujunduste teel võib hävitada vana, reaktsioonilise ühiskonnakorra ja kehtestada uue, progressiivse. Ainult sotsiaalsetes revolutsioonides lahendatakse majanduslikud ja klassivastuolud, mis on kujunenud ühiskonna pikaajalise eelnenud arenemise perioodil. Ainult revolutsiooni abil kõrvaldatakse takistused majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise teelt, mis esinevad oma aja äraelanud tootmissuhete ja nende reaktsiooniliste kandjate — vanade klasside näol. Sotsiaalsete revolutsioonide perioodidel ärkab rahvahulkade loominguline energia, aktiivsest ühiskondlikust elust hakkavad osa võtma järjest uued ja uued töörahva miljonid, mille tulemusena tunduvalt kiireneb ühiskonna arenemine. Just sellepärast nimetas Marx revolutsioone ajaloo vedureiks.

REVOLUTSIOONILINE SITUATSIOON. SUBJEKTIIVSE TEGURI OSATÄHTSUS REVOLUTSIOONIS

Revolutsioone ei tehta «tellimise peale», kellegi suva või soovi järgi. Revolutsiooni teostamiseks peavad olema teatud ajaloolised tingimused, objektiivsed ja subjektiivsed eeldused.

Revolutsiooniks vajalike objektiivsete tingimuste kogusummat nimetatakse *revolutsiooniliseks situatsiooniks*. Revolutsioonilise situatsiooni tunnuseiks, nagu näitas V. I. Lenin, on:

1. Valitsevad klassid ei saa elada ja valitseda vana viisi — niinimetatud «tippude» kriis ühelt poolt ja rõhutud klasside viha, kes ei taha vana viisi elada, — «alamkihtide» kriis teiselt poolt. «... Revolutsioon,» kirjutas V. I. Lenin, «on võimatu ilma üldrahvaliku (nii ekspluateeritavaid kui ka ekspluateerijaid puudutava) kriisita.»[1]

2. Rõhutud klasside häda ja viletsuse äärmine teravnemine.

3. Rahvahulkade aktiivsuse tunduv tõus. Kui tavalistes tingimustes massid käituvad suhteliselt rahulikult, siis kriisi perioodil olukord ise tõukab neid iseseisvatele revolutsioonilistele väljaastumistele.

Kuid mitte iga revolutsiooniline situatsioon ei lõpe revolutsiooniga. Venemaal oli aastail 1859—1861 revolutsiooniline situatsioon, kuid revolutsioon ei toimunud. Revolutsiooniline situatsioon, objektiivse teguri kujunemine, loob ainult võiduka revolutsiooni võimaluse, kuid selle võimalikkuse tegelikkuseks muutumiseks on vaja ka *subjektiivse teguri* kujunemist. Subjektiivse teguri kujunemine tähendab revolutsioonilise klassi valmisolekut ja võimet massilisteks revolutsioonilisteks väljaastumisteks, mis on küllalt tugevad, et purustada (või murda) vana valitsus, kes, nagu näitas V. I. Lenin, mitte kunagi ei «kuku», kui teda ei «kukutata». Võidukas sotsialistlik revolutsioon on võimalik ainult siis, kui on olemas organiseeritud ja teadlik töölisklass, tingimusel, et tal on kindlad liitlased ja et revolutsiooni juhib kogenud, võitlustes karastatud marksistlik partei.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 64.

Sotsiaalsed revolutsioonid erinevad iseloomu ja liikumapanevate jõudude poolest. Revolutsiooni *iseloom* sõltub sellest, milline klass tuleb võimule ja millised tootmissuhted kehtestatakse revolutsiooni tulemusena. Nii näiteks on revolutsioon, mille käigus feodaalide võim asendub kodanluse võimuga ja vastavalt sellele kehtestatakse feodaalsete tootmissuhete asemel uued, kapitalistlikud suhted, oma iseloomult kodanlik revolutsioon.

Revolutsiooni *liikumapanevateks jõududeks* on need ühiskonna klassid, kes teostavad revolutsiooni ja peavad võitlust reaktsiooniliste klassidega uute tootmissuhete võidu eest. Üks revolutsiooni teostavatest klassidest on tema hegemooniks, juhiks, kes viib enda järel teised revolutsioonist osavõtvad klassid ja sotsiaalsed rühmad.

Millised on revolutsiooni liikumapanevad jõud, milline klass on tema hegemooniks, sõltub nii revolutsiooni iseloomust kui ka ajaloolistest tingimustest, millistes antud revolutsioon toimub. Nii olid tõusva kapitalismi perioodi (XVII sajandist kuni XIX sajandi esimese pooleni) Lääne kodanlikes revolutsioonides liikumapanevateks jõududeks talupojad ja käsitöölised, aga hegemooniks oli kodanlus, kes juhtis kõiki teisi feodalismi vastu võitlejaid.

Imperialismi ajastul omandavad kodanlikud revolutsioonid sageli eredalt väljendatud demokraatliku iseloomu (näiteks 1905.—1907. aasta revolutsioon ja 1917. aasta Veebruarirevolutsioon Venemaal). Neist võtavad osa kõige laiemad rahvakihid, kes esitavad omaenda nõudmised, kel on oma seisukoht ja kes mõjutavad suurel määral revolutsiooni käiku. Mis puutub imperialistlikku kodanlusse, siis ta esineb neis revolutsioonides reaktsioonilise klassina. Ta kardab revolutsiooni täielikku võitu, pelgab laialdast demokraatiat, sest mida täielikum on vabadus, mida laiem on demokraatia, seda soodsamad on tingimused töölisklassi võitluseks imperialistliku kodanluse valitsemise vastu. Monopolistlik kodanlus, nagu näitas V. I. Lenin, püüab lõpetada revolutsiooni poolel teel, poolel sõnal, sõlmides tehingu mõisnike ja vana võimuga, ning sellepärast ei ole ta uutes tingimustes enam revolutsiooni hegemooniks ega isegi mitte revolutsiooni liikumapanevaks jõuks, reas maades toetab ta avalikult kontrrevo-

lutsiooni. Imperialismi ajastul on kodanlike revolutsioonide liikumapanevateks jõududeks proletariaat ja talupoegkond, kusjuures hegemooniks on proletariaat.

2. SOTSIALISTLIK REVOLUTSIOON

Ekspluateerimisest ja rahvuslikust rõhumisest, tööpuudusest ja viletsusest vabanemiseks peab proletariaat hävitama kapitalistliku korra ja looma sotsialistliku ühiskonna. *Sotsialistlik revolutsioon on ainsaks vahendiks selle eesmärgi saavutamisel.*

SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI OLEMUS

Sotsialistlik revolutsioon erineb põhjalikult kõigist eelnenud sotsiaalsete revolutsioonide tüüpidest.

Missugused need erinevused on?

Esiteks, kõik eelnevad revolutsioonid ei seadnud endale eesmärgiks ekspluateerimise kaotamist, vaid muutsid ainult tema vorme. Sotsialistlik revolutsioon aga kaotab *alatiseks igasuguse ekspluateerimise* ja avab klassideta ühiskonna loomise ajastu.

Teiseks, eelnevad revolutsioonid ei lahendanud uue majanduse loomise ülesannet. Nad viisid ainult poliitilise võimu vastavusse uute majanduslike suhetega, mis olid tekkinud vana korra rüpes. Sotsialistliku revolutsiooni üks peamisi ülesandeid seisab *uue majanduse*, sotsialistliku majanduse *loomises*, mis kapitalismi rüpes ei teki.

Kolmandaks, ühtki revolutsiooni ei iseloomusta nii suur *rahvahulkade aktiivsus* kui sotsialistlikku revolutsiooni. Sotsialistlikus revolutsioonis koondab proletariaat tihedalt enda ümber laiad töörahvakihid ja demokraatlikud jõud võitluseks kapitalismi vastu, sotsialismi eest.

Otsustavaks jõuks sotsialistlikus revolutsioonis on töölisklass. Töölisklass on kõige eesrindlikum, revolutsioonilisem klass, ta juhib eesotsas marksistliku parteiga kogu vana, kapitalistliku ühiskonna vastu võitlevat töörahvast. Ta organiseerib rünnaku kapitalismile tingimustes, mil kapitalism poliitiliselt valitseb, ja kehtestab oma võimu.

Võitnud kätte poliitilise võimu, jätkab töölisklass kõigi töötajate juhtimist sotsialismi teel.

Sotsialistliku revolutsiooni põhiküsimuseks on *proletariaadi poliitilise võimu kättevõitmise,* selle arendamise ja tugevdamise küsimus. Nagu varem öeldud, täita oma ülesande — hävitada kapitalism ja üles ehitada sotsialism — võib töölisklass ainult siis, kui ta loob oma proletaarse riigi. Seega on sotsialistliku revolutsiooni tähtsaim ülesanne kodanliku riigimasina likvideerimine ja uue, sotsialistliku riigi loomine.

SOTSIALISTLIK REVOLUTSIOON ON IMPERIALISMI AJASTUL PARATAMATU

Reformistid on alati olnud sotsialistliku revolutsiooni vastased. Eriti visalt püüavad nad ümber lükata marksistlik-leninlikku sotsialistliku revolutsiooni teooriat meie päevil, mil ajalooprotsessi peamiseks sisuks on inimkonna liikumine kapitalismilt sotsialismile. Püüdes maksku mis maksab ära hoida seda seaduspärast protsessi, säilitada kapitalistlik kord ja juhtida töölisklass eemale revolutsioonilisest võitlusest, püüavad reformistid tõestada, nagu oleks tänapäeva tingimustes sotsialistliku revolutsiooni vajadus ära langenud, nagu oleks tekkinud kapitalismi sotsialismiks evolutsioonilise, reformide teel ülekasvamise võimalus. Kaasaegne kapitalism on nende arvates lakanud olemast selline kapitalism, millisest Marx kirjutas «Kapitalis». Ta olevat muutunud «rahvakapitalismiks», ühiskonnaks, kus ei ole ekspluateerijaid ega ekspluateeritavaid. Olevat muutunud ka kodanlik riik: ta olevat kaotanud oma klassiiseloomu ja muutunud «üldise heaolu» riigiks, mis olevat võimeline teostama sotsialismi, viies kehtiva poliitilise korra raames läbi reformi reformi järel.

Kaasaegsed revisionistid laenasid reformistidelt sotsialistliku revolutsiooni paratamatust eitavad vaated. Peamise argumendina, mis tõendavat kapitalismi muutumist sotsialismiks, käsitlevad revisionistid riiklik-monopolistliku kapitali kasvu reas kapitalistlikes maades. Riiklik-monopolistlike tendentside kasvavat lainet kapitalistlikus maailmas peavad nad kõige ilmekamaks tõendiks selle kohta, et inimkond astub sotsialismi ajastusse.

Seega ei mõtlegi revisionistid kapitalismi aluste aluse — eraomanduse likvideerimisele, nad ei taha näha, et nende poolt kiidetav riiklik-monopolistlik kapitalism ei kaota, vaid ainult kontsentreerib omandi kapitalistliku riigi kätte. Nad eitavad proletariaadi juhtivat osa revolutsioonis, proletaarse riigi vajalikkust.

Nagu juba öeldud, mingit «rahvakapitalismi», kapitalismi ilma ekspluateerijateta, mingit «üldise heaolu» riiki imperialismi tingimustes ei ole ega saagi olla. Imperialismi iseloomustab äärmine reaktsioonilisus: töölisklassi ekspluateerimise suurenemine, äge pealetung töötajate elutasemele ja demokraatlikele õigustele, relvastumise võidujooks ja uue maailmasõja ettevalmistamine. Kõik see viib antagonismi süvenemisele töölisklassi ja kodanluse vahel. See antagonismi süvenemine avaldub klassivõitluse teravnemises, töörahvahulkade liikumises reaktsioonilise imperialismi vastu, oma elutaseme tõusu, rahu ja demokraatia eest. See võitlus viib vankumatu seaduspärasusega sotsialistlikule revolutsioonile, kapitalismi hävitamisele ja sotsialismi võidule.

Sotsialistlik revolutsioon on imperialismi ajastul paratamatu. Ainult proletaarne revolutsioon on suuteline kõrvaldama tohutu takistuse — kapitalistlikud tootmissuhted — kaasaegsete tootlike jõudude arenemise teelt, inimkonna progressi teelt ja täitma sellega ajaloolise arenemise tungiva vajaduse. Olgugi et imperialism on veel tugev, olgugi et ta suudab veel ülikasumite arvel ära osta töölisklassi ladvakihi, olgugi et kodanluse ideoloogidel ja nende revisionistlikel käsilastel õnnestub veel mõningat osa töörahvast petta, on kapitalismi päevad loetud.

LENINLIK SOTSIALISTLIKU REVOLUTSIOONI TEOORIA

Kapitalismi hukkumise ja sotsialismi võidu paratamatuse tõestasid teadusliku kommunismi rajajad Marx ja Engels. Avastanud kodanluse ja proletariaadi vahelise antagonismi, tulid nad järeldusele, et selle antagonismi süvenemine viib tingimata sotsialistlikule revolutsioonile.

Kuid Marx ja Engels elasid tõusva kapitalismi perioodil, kui kapitalism arenes enam-vähem ühtlaselt. Sellest lähtudes arvasid nad, et proletaarne revolutsioon võib

võita üheaegselt kõigis või enamikus tsiviliseeritud maades. Ja seda sellepärast, et katsed kehtestada sotsialism ühel maal eraldi oleks maha surutud teiste maade kapitalistide ühendatud jõududega.

XIX sajandi lõpul — XX sajandi algul, kui kapitalism jõudis imperialismi — oma viimsesse staadiumi, muutusid oluliselt sotsialistliku revolutsiooni tingimused. Uue, imperialismi ajastule vastava revolutsiooni teooria lõi V. I. Lenin.

Juba raamatus «Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis» töötas V. I. Lenin läbi tähtsa küsimuse *kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ümberkasvamisest sotsialistlikuks revolutsiooniks.* Analüüsides tööliisklassi revolutsioonilise liikumise iseärasusi uutes ajaloolistes tingimustes ja eelkõige 1905.—1907. a. revolutsiooni iseärasusi Venemaal, tuli ta järeldusele, et imperialismi ajastul võib kodanlik-demokraatliku revolutsiooni hegemooniks olla ja peab olema ainult proletariaat, kes on vahetult huvitatud revolutsiooni lõpuleviimisest. Revolutsiooni käigus teostab proletariaat kõigepealt demokraatlikud ümberkujundused, ja pärast seda, nagu näitas V. I. Lenin, läheb kohe demokraatlikult revolutsioonilt üle sotsialistlikule revolutsioonile.

V. I. Lenini geniaalne avastus *sotsialistliku revolutsiooni võidu võimalikkusest esialgu ühel maal eraldi* on tähtsaimaks lüliks leninlikus revolutsiooni teoorias. Seda avastust põhjendades lähtus Lenin sellest, et kapitalistlike maade arenemine toimub imperialismi ajal ebaühtlaselt, hüpetega. Ühed, varem mahajäänud maad, jõuavad järele ja mööduvad majanduslikult eesrindlikest maadest. Jõudude tasakaal kaob, tekivad konfliktid ja sõjad maailma ümberjagamiseks. Tulemuseks on maailma kapitalismi positsioonide nõrgenemine ja tekib võimalus imperialismi ahela läbimurdmiseks tema kõige nõrgemas lülis. «Kapitalismi arenemine,» kirjutas V. I. Lenin, «mitmesugustes maades toimub äärmiselt ebaühtlaselt. Kaubatootmise tingimustes ei saagi see olla teisiti. Sellest vääramatu järeldus: sotsialism ei saa võita üheaegselt *kõigis* maades. Ta võidab esialgu ühel või mitmel maal, teised aga jäävad mõnda aega kodanlikeks või eelkodanlikeks.»[1]

[1] V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., lk. 67.

Leninlikul sotsialistliku revolutsiooni teoorial on suur praktiline tähtsus. Ta päästab valla töörahva revolutsioonilise initsiatiivi, relvastab iga üksiku maa töölisklassi veendumusega tema suure ürituse võidus, kapitalismi hukkumise ja sotsialismi ning kommunismi võidu paratamatuses.

SOTSIALISMI MAAILMASÜSTEEMI KUJUNEMINE

Leninlikust sotsialistliku revolutsiooni teooriast juhindudes hävitas Venemaa töölisklass liidus töötava talurahvaga bolševike partei juhtimisel mõisnike ja kapitalistide võimu ja võttis poliitilise võimu enda kätte. 25. oktoober 1917 läks ajalukku kui uue ajastu algus inimkonna arenemises, kui kapitalismi hukkumise ja uue, sotsialistliku ühiskonna võidu ajastu algus. Sellel ajaloolisel päeval ütles V. I. Lenin: «Nüüdsest peale saabub uus ajajärk Venemaa ajaloos, ja käesolev kolmas Vene revolutsioon peab lõpptulemusena viima sotsialismi võidule.»[1]

Lenini sõnad, mis ta ütles nõukogude võimu esimesel päeval, on täide läinud. Sotsialism on meie maal täielikult ja lõplikult võitnud.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon andis võimsa tõuke maailma revolutsioonilisele liikumisele, aitas kaasa kapitalistliku süsteemi edasisele lagunemisele ja süvendas kapitalismi üldkriisi. Ta pani alguse *üleminekule kapitalismilt sotsialismile.*

Pärast Teist maailmasõda langes kapitalismi süsteemist välja rida Kesk- ja Kagu-Euroopa ning Aasia maid. Kapitalism ei ole enam ainus ühiskondlik-majanduslik maailmasüsteem. Maailmas eksisteerib praegu kaks süsteemi — raugastuv, oma aja äraelanud kapitalism ja noor, kasvav sotsialism.

Sotsialismi maailmasüsteem, öeldakse NLKP programmis, on sotsiaalne, majanduslik ja poliitiline sõprusliit, kuhu kuuluvad vabad ja suveräänsed rahvad, kes sammuvad sotsialismi ja kommunismi teed, keda ühendavad huvide ja eesmärkide ühtsus, rahvusvahelise sotsialistliku solidaarsuse tihedad sidemed. Sotsialismi maailmasüsteemi riigid hõlmavad tohutut territooriumi Euroopas,

[1] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 211.

Aasias ja Ladina-Ameerikas, mis moodustab rohkem kui veerandi maakera pinnast. Sellel territooriumil elab rohkem kui miljard inimest (enam kui üks kolmandik maakera elanikkonnast). Sotsialismimaade majanduslik võimsus on suur. Nad toodavad rohkem kui kolmandiku maailma tööstustoodangust ja umbes 50 protsenti maailma teraviljatoodangust.

Sotsialismi maailmasüsteem on *riikidevaheliste majanduslike ja poliitiliste suhete kvalitatiivselt uueks tüübiks.* Need suhted rajanevad nende majanduslike ja poliitiliste huvide sügaval ühtsusel, ühtsel marksistlik-leninlikul ideoloogial.

Sotsialistliku süsteemi majanduslikuks aluseks on ühiskondlik omandus tootmisvahendeile. Tema poliitilise aluse moodustab rahva võim eesotsas töölisklassiga. Tema ideoloogiliseks aluseks on marksismi-leninismi teooria. Kõigil sotsialismimaadel on ühine eesmärk — sotsialismi ja kommunismi ülesehitamine.

Suurte ja väikeste riikide täielik üheõiguslikkus, teineteise siseasjadesse mittevahelesegamine, rahvusliku suveräänsuse ja territoriaalse terviklikkuse austamine, vennalik vastastikune majanduslik abi, tihe koostöö majanduse, poliitika ja kultuuri valdkonnas — sellised on sotsialistlike maade vaheliste suhete põhiprintsiibid. Taolisi suhteid, milles proletaarne internatsionalism leidis oma kõrgeima väljenduse, pole inimkonna ajalugu varem tundnud. Need suhted ongi sotsialistliku maailmasüsteemi võitmatu jõu ja võimsuse pandiks.

Sotsialistlike maade koostöö ja vastastikuse abi vormid on kaunis mitmekesised. Majanduse alal leiavad nad oma väljenduse rahvamajandusplaanide kooskõlastamises, vastastikuse kasuliku kaubanduse igakülgses arendamises, krediitide andmises, teadusliku ja tehnilise informatsiooni vahetamises. Poliitika alal väljenduvad nad ühises võitluses imperialistliku reaktsiooni vastu, võitluses rahu, sotsialismi ja ühiskonna progressi eest. Kultuuri alal — sotsialistlike maade üha laiemas ja mitmekesisemas kultuurilises koostöös, mille tulemusena toimub üha intensiivsem rahvuslike kultuuride vastastikune rikastumine.

Nüüd on sotsialismi maailmasüsteem astunud oma uude arenguetappi. Nõukogude Liit ehitab laiahaardeliselt kommunismi. Teised maad rajavad sotsialismi aluseid,

mõned neist aga on astunud sotsialismi laiahaardelise ehitamise perioodi.

Sotsialismimaade edasiste edusammude vältimatuks tingimuseks on sotsialismi maailmasüsteemi ühtsuse tugevdamine proletaarse internatsionalismi printsiipide alusel. See ühtsus on kokkusobimatu natsionalismi ja rahvusliku erandlikkuse avaldustega, mis toovad kahju sotsialistliku sõprusliidu ühistele huvidele, ülemaailmse kommunistliku liikumise huvidele.

Ühtsus ja monoliitsus mitmekordistavad sotsialismi jõudu. Mida kindlam on sotsialistlike maade ühtsus, mida tihedamalt nad ühendavad oma jõupingutused majanduse ja kultuuri arendamisel, rahva heaolu taseme tõstmisel, mida kindlam on nende poliitiline koostöö, seda veenvamalt ja näitlikumalt demonstreerib sotsialism oma eeliseid kapitalismiga võrreldes, seda efektiivsem on sotsialistliku süsteemi mõju kogu maailma arenemise käigule, töörahva revolutsioonilisele võitlusele, rahvuslikule vabadusliikumisele. Sellepärast peavad NLKP ja kõik nõukogude inimesed oma pühaks kohuseks teha kõik vajalik selleks, et tugevdada sotsialismimaade ühtsust ja monoliitsust marksismi-leninismi ja proletaarse internatsionalismi alusel, arendada nende laialdast koostööd kõigil majanduse, poliitika ja kultuurielu aladel.

Sotsialistliku sõprusliidu edasine kindlustamine, tema võimsuse ja kaitsevõime tõstmine jääb üheks tähtsamaks kõigi sotsialismi maailmasüsteemi maade rahvaste ees seisvaks ülesandeks.

3. SOTSIALISTLIKE JA KAPITALISTLIKE RIIKIDE RAHULIK KOOSEKSISTEERIMINE ON INIMÜHISKONNA ARENEMISE OBJEKTIIVNE VAJADUS

RAHULIKU KOOSEKSISTEERIMISE LENINLIK PRINTSIIP

V. I. Lenin esitas erineva sotsiaalse korraga riikide rahuliku kooseksisteerimise printsiibi ja põhjendas seda igakülgselt. Nõukogude võimu esimestel tundidel, esinedes II nõukogude kongressil, teatas ta: «Me lükkame tagasi kõik punktid röövimise ja vägivalla kohta, kuid kõik punk-

tid. mis sisaldavad heanaaberluse tingimusi ja majandus-likke kokkuleppeid, võtame rõõmuga vastu, neid me ei saa tagasi lükata.»[1]

V. I. Lenin oli sügavalt veendunud, et sotsialism varem või hiljem võidab kogu maailmas. Kuid see võit, õpetas ta, ei saa teostuda üheaegselt, korraga kõigis maades. Sõltuvalt majanduse tasemest, klassivõitluse teravuse astmest, proletariaadi ja kodanluse jõudude vahekorrast ja teistest tingimustest jõuavad ühed maad sotsialismi varem kui teised. Sellest lähtudes tegi Lenin järelduse, et teatud ajaloolise perioodi jooksul, millal kõrvuti sotsialistlike riikidega eksisteerivad ka kapitalistlikud, on *sotsialistlike ja kapitalistlike maade kooseksisteerimine möödapääsmatu.* Lenin oli rahuliku kooseksisteerimise tuline pooldaja ja selle leninliku printsiibi võtsid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus oma välispoliitika aluseks. Tagada rahu kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks NSV Liidus ja sotsialismi maailmasüsteemi arenemiseks ning koos kõigi rahuarmastavate rahvastega päästa inimkond hävitavast maailmasõjast — selline on meie partei ja valitsuse välispoliitilise tegevuse peaeesmärk.

Sotsialistlike ja kapitalistlike riikide *rahulik kooseksisteerimine on inimühiskonna arenemise objektiivne vajadus.* Tänapäeva tingimustes, mil on olemas koletislikud hävitamise relvad ja nende igasse maakera punkti toimetamise vahendid, mil uus maailmasõda tooks kolossaalseid ohvreid ja purustusi, on sõja ja rahu küsimus saanud kaasaja põhiküsimuseks. Nüüd on peaasi *termotuumasõda ära hoida, sellel mitte puhkeda lasta.* Sõja ja rahu probleem on tänapäeval kujunenud sadade miljonite inimeste elu ja surma probleemiks, tervete rahvaste ja riikide olemasolu probleemiks. Sellepärast astuvad rahvad välja sõja vastu ja pooldavad mõistlikul alusel rahuliku kooseksisteerimise poliitikat.

Kooseksisteerimiseks mõistlikul alusel, rahulikuks kooseksisteerimiseks, näidatakse NLKP programmis, on vaja lahti öelda sõjast kui riikidevaheliste tüliküsimuste lahendamise vahendist ja lahendada need läbirääkimiste abil; riikide võrdõiguslikkust, üksteise mõistmist ja usaldamist, üksteise huvide arvestamist; mitte vahele segada siseasjadesse, tunnistada iga rahva õigust iseseisvalt otsustada

[1] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., lk. 227.

kõiki oma maa küsimusi; rangelt austada kõigi maade suveräänsust ja territoriaalset terviklikkust; arendada majanduslikku ja kultuurialast koostööd täieliku võrdsuse ja vastastikuse kasulikkuse alusel. Nende üllate ülesannete lahendamisele pühendavad Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja kõik marksistlikud parteid palju tähelepanu ning jõudu.

Tähtsaks abinõuks, mis tagab rahuliku kooseksisteerimise kaasaja tingimustes, on *desarmeerimine*. Üksnes üldise ja täieliku desarmeerimise tingimustes on võimalik tagada püsivat rahu rahvaste vahel, ühiskonna progressiivset arenemist. Sellepärast astub Nõukogude Liit oma olemasolu esimestest sammudest peale järjekindlalt välja üldise ja täieliku desarmeerimise eest.

Eriti visalt on Nõukogude Liit üldise ja täieliku desarmeerimise eest välja astunud sõjajärgseil aastail, mil on tekkinud termotuumasõja oht, mis ähvardab inimkonda loendamatute kannatuste ja hädadega. Nõukogude Liit esitas Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Peaassamblee XIV istungjärgule (1959. aastal) läbivaatamiseks üldise ja täieliku desarmeerimise ettepaneku ja XV istungjärgule (1960. aastal) «Üldise ja täieliku desarmeerimise lepingu alused». On iseloomustav, et Nõukogude Liit mitte ainult deklareeris desarmeerimise vajalikkust, vaid astus ka praktilisi samme selle teostamiseks: vähendas korduvalt ühepoolselt oma relvastatud jõude, kärpis eelarvelisi kulutusi relvastusele jne. NSV Liidu initsiatiivil saavutati kokkulepped maal, õhus ja vees tuumakatsetuste läbiviimise keelu kohta ja selle kohta, et kosmose orbiitidele ei saadeta massilise hävitamise relvaga varustatud objekte. Neile kokkulepetele sai osaks rahuarmastavate rahvaste palav heakskiit ja toetus. Hiljuti näitas NSV Liit taas üles oma rahutaotlevat initsiatiivi — esitas Genfis tegutsevale 18 riigi komiteele desarmeerimise küsimuses läbivaatamiseks NSV Liidu memorandumi abinõude kohta, mille eesmärgiks on võidurelvastumise nõrgendamine ja rahvusvahelise pinevuse lõdvendamine, samuti tegi ta ettepaneku lahendada riikidevahelised territoriaalsed vaidlused rahulike vahenditega.

Rahuliku kooseksisteerimise printsiipi järjekindlalt ellu viies lähtuvad marksistlikud parteid sellest, et maailmas on tekkinud ja kasvavad jõud, kes on suutelised rahu säilitama ja kindlustama. Sotsialistlik maailmasüsteem

tekkis ja areneb ning tugevneb kõrvalekaldumatult, olles loomulikuks külgetõmbekeskuseks kõigile maailma rahuarmastavatele jõududele.

Kõrvuti sotsialistlike maadega kuulub ulatuslikku rahutsooni suur rühm mittesotsialistlikke riike, kelledest tunduva osa moodustavad koloniaalikkest vabanenud riigid. Üha enam maid püüavad hoiduda ohust, mis peitub sõjalistest blokkidest osavõtmises, ja teostavad neutraliteedipoliitikat.

Tähtsaimaks teguriks võitluses rahu eest on rahvahulkade sõjavastane liikumine, rahvahulgad võtavad rahu ja sõja küsimuse otsustamise ikka aktiivsemalt enda kätte. Rahvaste võitluse eesotsas seisab rahvusvaheline töölisklass — kõige leppimatum ja kõige järjekindlam võitleja imperialistlike sõdade vastu.

Nende võimsate rahuarmastavate jõudude olemasolu lubaski Nõukogude Liidu Kommunistlikul Parteil ja teiste maade marksistlikel parteidel teha ajaloolise järelduse, et meie epohhil sõjad ei ole paratamatud, ja et juba nüüd on inimkond võimeline vältima sõda kui rahvusvaheliste vaidluste lahendamise vahendit. «Võimsa sotsialistliku leeri, rahuarmastavate mittesotsialistlike riikide, rahvusvahelise töölisklassi ja kõigi rahukaitsjate ühisel jõul,» öeldakse NLKP programmis, *«saab maailmasõda ära hoida.»*[1] Sellesamaga avaneb rahuliku kooseksisteerimise kindlustamise perspektiiv kogu perioodiks, mille jooksul leiavad oma lahenduse praegu maailma lõhestavad sotsiaalsed ja poliitilised probleemid.

Rahuliku kooseksisteerimise poliitika ning järjekindel võitlus rahu ja desarmeerimise eest, mida NLKP ja kommunistlikud vennasparteid järjekindlalt teostavad, ei tähenda imperialismi ees kapituleerumist, revolutsioonist ja revolutsioonilisest võitlusest loobumist. Rahu ja rahvaste sõpruse kaitseks välja astudes arendavad kommunistlikud parteid üha suurema energiaga ka revolutsioonilist klassivõitlust ja rahvuslikku vabadusvõitlust. Võitlust rahu kaitseks ja töörahva revolutsioonilist võitlust ei tohi teineteisele vastandada. Need võitlused on omavahel seotud, ühtsed. Nad on suunatud imperialismi vastu ja teenivad lõppkokkuvõttes ühiskondliku progressi, sotsialismi võidu huve.

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 54.

Rahuarmastavate jõudude võime ära hoida uut maailmasõda ei tähenda seda, et käesoleval ajal on kadunud igasugune sõdade puhkemise võimalus. See võimalus säilib seni, kuni eksisteerib kapitalism. Ainult kommunistlik ühiskond kindlustab igavese rahu maa peal. Kaasaja tingimustes põrkab Nõukogude Liidu, teiste sotsialistliku süsteemi maade ja kõigi ausate inimeste visa ning järjekindel võitlus rahu ja rahvaste julgeoleku eest kokku agressiivsete jõudude vihase vastupanuga, kellede eesotsas on Ameerika militaristlikud kildkonnad. Nõukogude Liit on sunnitud uue maailmasõja ohu tõttu võtma tarvitusele vajalikud abinõud oma kaitse tugevdamiseks, nõukogude ja kõigi sotsialismileeri rahvaste kaitseks.

Must imperialistlik reaktsioon pole loobunud oma ebainimlikkudest plaanidest, see aga tähendab, et erineva sotsiaalse korraga riikide rahulikku kooseksisteerimist saab säilitada ja kindlustada ainult kõigi rahvaste ennastsalgava võitlusega imperialistide agressiivsete püüdluste vastu.

Rahu eest võitluse avangardis seisavad kommunistlikud ja töölisparteid, kes paljastavad väsimatult kõiki imperialistide mahhinatsioone ja agressiivseid kavatsusi, tõstavad rahvaste valvsust, viivad vankumatult ja järjekindlalt ellu erineva sotsiaalse korraga riikide rahuliku kooseksisteerimise leninlikku kurssi.

RAHULIK KOOSEKSISTEERIMINE KUI KLASSIVÕITLUSE VORM

Kaasaegsed oportunistid moonutavad rahuliku kooseksisteerimise printsiibi olemust. Nad käsitlevad seda printsiipi kui sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi vahelise vastuolu lepitamist, kui sotsialistliku ja kodanliku ideoloogia vahelise võitluse lakkamist.

Tegelikult ei tähenda rahulik kooseksisteerimine kaugeltki sotsialismi ja kapitalismi vastuolude lepitamist ja igasuguse võitluse katkestamist. *Rahulik kooseksisteerimine on kahe vastandliku maailmasüsteemi vahelise klassivõitluse eriline vorm.* Rahulik kooseksisteerimine on vastandlike ühiskonnasüsteemide — sotsialismi ja kapitalismi võitluse jätkumine rahvusvahelisel areenil. See

võitlus on majanduslik, poliitiline ja ideoloogiline, kuid mitte sõjaline. Seda võitlust peetakse rahulike vahenditega, ilma relvadeta, ilma sõdadeta, ilma et riigid üksteise siseasjadesse vahele segaksid.

Rahulik kooseksisteerimine on sotsialismi ja kapitalismi vahelise majandusliku võistluse aluseks rahvusvahelises ulatuses. See on omapärane sotsialismi ja kapitalismi võitlus tootmise ja kultuuri arendamise tempo ning ulatuse alal, ühiskonnaliikmete materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamise alal. Selle võitluse käigus rahvad veenduvad isiklike kogemuste põhjal, milline süsteem on suuteline paremini rahuldama nende vajadusi.

Ei saa eitada sotsialismimaades toimuva majandusliku ülesehitustöö esmajärgulist tähtsust ning vastandada seda imperialismivastasele klassivõitlusele rahvusvahelisel areenil, rõhutud rahvaste võitlusele rahvusliku vabanemise eest. Võitluses imperialismi vastu toimub uue ja vana maailma peaheitlus lõppkokkuvõttes majanduse tandril, eeskätt just seal, majanduslikus võistluses, otsustatakse maailmarevolutsiooni saatus, rajatakse kogu inimkonnale tee sotsialismile.

Kahe vastandliku süsteemi võistluse, võitluse käik ja tulemused määravad kogu maailma arenemise meie ajastul. Seejuures on tähtis rõhutada, et rahuliku kooseksisteerimise printsiip ei tähenda loobumist proletariaadi poliitilisest võitlusest, revolutsioonilisest klassivõitlusest kodanluse vastu, ei tähenda töötajate loobumist võitlusest enda vabastamiseks kapitalistlikust ekspluateerimisest.

Vastupidi, rahulik kooseksisteerimine soodustab klassivõitluse arenemist kapitalistlikes maades. Sellest kõnelevad tööliskassi võitluse märgatav ägenemine kodanluse vastu mitmetes kapitalistlikes maades tänapäeval (Jaapanis, Itaalias, Prantsusmaal jm.) ja rahvusvahelise kommunistliku liikumise tõus. Piisab, kui öelda, et praegu läheneb marksistlik-leninlike parteide arv maailmas üheksakümnele ning kommunistide arv maailmas moodustas 1962. aastal väga suure arvu — üle 42 miljoni inimese.

Rahuliku kooseksisteerimise tingimustes kujunevad eriti soodsad võimalused rahvusliku vabadusvõitluse arenemiseks. Sellest kõneleb fakt, et 18 sõjajärgse aasta jooksul on üle poolteise miljardi inimese, s. o. pool maakera elanikest endalt raputanud kolonialismi ahelad.

Kahe vastandliku süsteemi kooseksisteerimine tähendab samuti leppimatut ideoloogilist võitlust — võitlust sotsialistliku ja kodanliku ideoloogia vahel. Sotsialistlik ideoloogia, mis väljendab töölisklassi ja kõigi töötajate huve ning põhjendab proletariaadi kodanlusevastase võitluse ja sotsialismi ning kommunismi eest peetava võitluse ajaloolist paratamatust, on vastandlik kodanlikule ideoloogiale. Kodanlik ideoloogia väljendab reaktsiooniliste imperialistlike jõudude huve, õigustab imperialismi olemasolu, on võitlusvahendiks rahu, demokraatia ja sotsialismi vastu. Neil eesmärkidel kasutatakse kõiki ideoloogilisi mõjutamise vahendeid. Peamine neist on *antikommunism*, mille põhisisuks on sotsialismi laimamine, kommunistlike parteide poliitika ja eesmärkide ning marksistlik-leninliku õpetuse võltsimine. Järjekindel ja leppimatu võitlus kodanliku ideoloogia vastu on sotsialismi võidu vältimatuks tingimuseks rahulikus võistluses kapitalismiga ja igavese rahu kindlustamiseks maailmas.

4. KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEK ON MEIE AJASTU PEAMINE SISU

SOTSIALISMI MAAILMASÜSTEEMI MUUTUMINE MAAILMA ARENEMISE OTSUSTAVAKS TEGURIKS

Ajalugu on olnud enam kui kord erinevate ühiskondlike kordade kokkupõrke tunnistajaks, kusjuures lõppkokkuvõttes on see võitlus alati lõppenud progressiivsema korra võiduga. Ei või olla kahtlust selles, et meie ajal toimuva kahe vastandliku süsteemi — sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi — vaheline võitlus lõpeb sotsialistliku korra täieliku võiduga. See veendumus põhineb ühiskonna arenemise seaduste teaduslikul analüüsil, elu enda faktidel. Kas ei räägi sotsialismi jõust ja elulisusest sellised maailmaajaloolise tähtsusega faktid, nagu Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit, sotsialismi kehtestamine NSV Liidus, sotsialismi maailmasüsteemi tekkimine ja arenemine? Samal ajal kapitalismi astumine üldkriisi uude etappi, mitmete maade väljalangemine kapitalistlikust süsteemist ja imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine tõendavad veenvalt, et kapitalismi päevad on loetud, et tema hukkumine on vältimatu.

Samal ajal kui kapitalismi maailm aheneb, laieneb sotsialismi maailm. *Sotsialism tuleb paratamatult kõikjal kapitalismi asemele. Inimkonna üleminek kapitalismilt sotsialismile on meie ajastu peamine sisu.* «Käesolev ajastu, mille peamise sisu moodustab kapitalismilt sotsialismile üleminek,» räägitakse NLKP programmis, «on kahe vastandliku ühiskonnasüsteemi võitluse ajastu, sotsialistlike revolutsioonide ja rahvusliku vabastuse revolutsioonide ajastu, imperialismi kokkuvarisemise ja koloniaalsüsteemi likvideerimise ajastu, üha uute rahvaste sotsialismi teele asumise, kogu maailmas sotsialismi ja kommunismi võidulepääsu ajastu. Käesoleva ajastu tsentrumis seisab rahvusvaheline töölisklass ja tema tähtsaim saavutus — sotsialismi maailmasüsteem.»[1]

Kapitalismi jagamatu võimutsemise ajad on tagasipöördumatult minevikku vajunud. Inimkonna arenemise peamise sisu, peamise suuna ja peamised iseärasused määrab nüüd sotsialistlik maailmasüsteem, määravad jõud, kes võitlevad imperialismi vastu ja sotsialismi ning ühiskondliku progressi eest. Imperialistide pingutused ajaloo progresseeruva arenemise peatamiseks on asjatud. Nüüd on sotsialismi edasisteks otsustavateks võitudeks rajatud kindlad eeldused.

Kaasaja tingimustes, kus sotsialismi maailmasüsteemi majanduslik, poliitiline ja sõjaline võimsus pidevalt kasvab, kus tema mõju üha selgemini avaldub suurte ja väikeste rahvusvaheliste küsimuste lahendamisel, on iseäranis lubamatu eitada tema otsustavat mõju maailma arenemise käigule. Seda enam lubamatu on pidada sotsialistlikku süsteemi teiste revolutsiooniliste jõudude, nimelt rõhutud rahvaste imperialismivastase rahvusliku vabadusliikumise ripatsiks, kuivõrd see liikumine, nagu juba oli öeldud, ei suuda täita meie aja ülemaailmse revolutsioonilise protsessi otsustava jõu osa.

Samal ajal kõneleb kogu inimkonna arenemise käik meie ajastul veenvalt, et just sotsialismi maailmasüsteem on tänapäeval meie planeedil mitte ainult kõigi sotsialistlike, vaid üldse kõigi progressiivsete jõudude tsentrumis. Olles kogu inimkonnale majakaks tema progressiivse liikumise teel, avaldades maailma arenemise käigule määratu suurt revolutsioneerivat mõju, on sotsialistlik

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 5.

süsteem ühtlasi selleks võimsaks materiaalseks jõuks, milles on kehastatud marksismi-leninismi surematud ideed, selleks jõuks, kellel lasub imperialismivastase võitluse pearaskus, kellele langeb peamine vastutus maailma ajaloo saatuse eest.

Peamist mõju maailma arenemise käigule osutab sotsialistlik süsteem oma majandusliku ülesehitustööga. Tema majandusliku arenemise kiire tempo tagab sotsialismi süsteemi üha suurema osatähtsuse maailma tööstuslikus ja põllumajanduslikus tootmises. Mõne aasta pärast ületab sotsialismi maailmasüsteemi toodangu maht kapitalistliku maailma toodangu kogumahu. Sel teel võidetakse kapitalism inimtegevuse kõige otsustavamas valdkonnas — materiaalse tootmise sfääris.

Vastavalt edusammudele majanduslikus ülesehitustöös, vastavalt sotsialistliku süsteemi majandusliku ja poliitilise võimsuse suurenemisele kasvab ka tema osatähtsus tähtsaimate rahvusvaheliste probleemide, eelkõige sõja ning rahu probleemi lahendamisel. Sotsialismi- ja rahujõudude võimsus lubab mitte ainult paljastada, vaid ka otsustavalt lõpu teha imperialistide reaktsioonilistele sepitsustele.

Sotsialismi maailmasüsteemi ülisuur tähtsus kaasaegse ajaloo arenemises avaldub ka selles, et ta osutab järjest kasvavat igakülgset mõju mittesotsialistlike riikide rahvaste võitlusele. Oma eeskujuga revolutsioneerib sotsialistlik süsteem kapitalistlike maade töötajate teadvust, innustab neid võitlusele kapitalismi vastu, rahu ja rahvusliku progressi eest, demokraatia ja sotsialismi võidu eest. Revolutsiooni alustavad rahvad saavad nüüd tugineda sotsialistliku süsteemi toetusele võitluses maailma reaktsiooni poolt teostatava kontrrevolutsiooni ekspordi vastu. Nad võivad saada ja saavad uue ühiskonna rajamisel sotsialistlikelt maadelt igakülgset abi ja toetust.

Sotsialismimaad on kõige lepitamatumad kolonialismi vastased, rahvusliku võrdõiguslikkuse ja rahvaste riikliku sõltumatuse pooldajad. Nimelt Nõukogude Liit esitas 1960. aasta septembris Ühinenud Rahvaste Organisatsioonile läbivaatamiseks deklaratsiooni, milles kuulutatakse välja ajalooline nõudmine kaotada alatiseks kolonialism — häbiväärseim nähtus inimkonna ajaloos. Astudes välja koloniaalvõimu vastu, igati toetades rahvaste võitlust sõltumatuse eest, on sotsialismi maailmasüsteem rahvusliku

vabadusliikumise tõusu ja imperialismi koloniaalsüsteemi kokkuvarisemise võimsaks teguriks.

Niisiis loob sotsialistliku süsteemi olemasolu ja arenemine üha soodsamad *rahvusvahelised tingimused* maailma revolutsioonilise liikumise hoogustumiseks.

Käesoleval ajal on ka *sisemised tingimused* üha uute ja uute maade sotsialismile üleminekuks soodsamad. See on seotud kapitalismi üldkriisi süvenemisega ja kõigi temale omaste vastuolude teravnemisega.

KAPITALISMI ÜLDKRIISI SÜVENEMINE

Sel ajal kui uus sotsialismimaailm areneb ning tugevneb, on täis jõudu, erksust ja tervist, on kapitalistlik süsteem haaratud sügavast languse ja laostumise protsessist. Ta astus oma üldkriisi uude, kolmandasse etappi, mis sõna otseses mõttes haarab kodanliku ühiskonna elu kõiki külgi: majandust, sise- ja välispoliitikat ning ideoloogiat.

Üldkriisi *esimesel etapil*, millele pani alguse Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, tekkis esimene sotsialismimaa — NSV Liit. Sellega tehti lõpp kapitalismi jagamatule valitsemisele maakeral.

Teisel etapil väljus sotsialistlike revolutsioonide võidu tulemusel mitmetes Euroopa ja Aasia maades sotsialism ühe maa raamest ning muutus maailmasüsteemiks.

Kapitalismi üldkriisi uue, *kolmanda etapi* tähtsaim iseärasus seisab selles, et maailma areenil on jõudude vahekord põhjalikult muutunud sotsialismi kasuks. Kapitalismi süsteemist langevad välja üha uued ja uued maad, kogu maailmas kasvavad võimsalt sotsialismi ja ühiskondliku progressi eest võitlevad jõud. Imperialismi positsioonid nõrgenevad raugematult rahulikus majanduslikus võistluses sotsialismiga. Rahvusliku vabadusvõitluse seniolematu tõus viis imperialismi koloniaalsüsteemi kokkuvarisemisele. Tähtis on märkida, et see kapitalismi üldkriisi uus etapp ei alanud seoses maailmasõjaga, vaid algas rahu ja vastandlike ühiskondlike süsteemide rahuliku kooseksisteerimise tingimustes.

Kapitalismi üldkriisi uue etapi iseloomulikuks jooneks on kapitalistliku majanduse sisemise ebakindluse ja roiskumise tugevnemine. Tootmise madal kasvutempo, tootmisvõimsuste pidev alakoormatus ja perioodiliselt kapita-

listlikku maailma vapustavad majanduskriisid on kujukateks näideteks kapitalismi suurenevast võimetusest täielikult kasutada olemasolevaid tootlikke jõude.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi arenemine ja militarismi kasv teravdavad kõiki imperialismi vastuolusid. Tugevneb töö ja kapitali vaheline võitlus, rahvuse huvid satuvad sügavasse konflikti endale riigiaparaadi allutanud monopolistide egoistlike püüdlustega. Seoses kapitalistlike maade majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtlusega muutub kiiresti kapitalistliku süsteemi sisemine jõudude vahekord, teravnevad vastuolud üksikute kapitalistlike maade ja nende blokkide vahel, tugevneb konkurentsivõitlus kapitalistlikul turul.

Kapitalismi üldkriisi kolmanda etapi üheks jooneks on imperialismi sise- ja välispoliitika kriisi süvenemine, mis avaldub poliitilise reaktsiooni tugevnemises igas suunas, kodanlikest vabadustest loobumises ja fašistlike ning türanniarežiimide kehtestamises mitmetes maades ning rahvusvahelistes asjades imperialismi otsustava osa minetamises.

Ka kodanlik ideoloogia elab käesoleval ajal üle sügavaimat kriisi. Pessimism ja hirm tuleviku ees, müstitsism ja usu puudumine teadusesse, inimese loovatesse jõududesse ja võimalustesse, progressi eitamine ja kommunismi laimamine, rahvaste poolt vihatava palgaorjuse ja rõhumise süsteemi kaitsmine — sellised on tema iseloomulikud jooned. Kodanlik ideoloogia pole ammu enam suuteline pakkuma ideid, mis suudaksid innustada laiu rahvahulki. See on ajaloo areenilt lahkuva klassi ideoloogia. Seepärast on tema täielik pankrot vältimatu.

Meie ajal saavutab äärmise teravuse kapitalistliku ühiskonna tootlike jõudude ja tootmissuhete vaheline konflikt. Inimkond on astunud suurima teadusliku ja tehnilise revolutsiooni ajajärku, mis on seotud aatomienergia kasutamisega, kosmiliste avaruste vallutamisega, tootmise automatiseerimisega ning teiste teaduse ja tehnika suurepäraste saavutustega. Kuid kapitalismi tootmissuhted on selle revolutsiooni jaoks liiga kitsad. Kapitalism mitte ainult ei pidurda tootlike jõudude arengut ega sega inimmõistuse saavutuste kasutamist ühiskonna progressi hüveks, vaid pöörab, muutes nad koletislikeks, hävitavaiks sõjavahendeiks, inimkonna enda vastu. See kapitalismi tootmisviisi sügavaim konflikt seab inimkonna ette üles-

ande rebida puruks kitsad kapitalistlike suhete ahelad, vabastada inimese poolt loodud võimsad tootlikud jõud ja kasutada neid kogu ühiskonna hüveks. Ainus tee selleks on sotsialistlik revolutsioon, mis asendab kapitalistlikud tootmissuhted uute, sotsialistlike tootmissuhetega.

Seega on sotsialism, sotsialistlik revolutsioon tungivaks paratamatuseks, mis tuleneb kaasaegse kapitalismi enda olemusest ja tema sisemistest vastuoludest. *«Kapitalistlik maailmasüsteem tervikuna,»* öeldakse NLKP programmis, *«on küps proletariaadi sotsiaalseks revolutsiooniks.»*[1]

VÕITLUS DEMOKRAATIA EEST ON SOTSIALISMI EEST PEETAVA VÕITLUSE KOOSTISOSA

Sotsialistliku maailma laienemine ja arenemine toimub ka edaspidi üha uute ja uute maade kapitalistlikust süsteemist väljalangemise teel.

Seejuures põimuvad revolutsiooni käigus sotsialistlikud ümberkujundused demokraatlike ja imperialismivastaste ümberkujundustega. V. I. Lenin, arendades ja konkretiseerides oma kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ümberkasvamise teooriat, näitas, et imperialismi ajastul ei saa olla «puhtaid» revolutsioone, mis pole seotud kõige erinevamate ühiskonnakihtide demokraatlike ja imperialismivastaste liikumistega. Nendes tingimustes on proletariaat, olles kõige järjekindlamaks rahvahulkade imperialismivastaste püüdluste väljendajaks, kohustatud juhtima demokraatlikke liikumisi, ühendama neist osavõtvad erinevad klassid ja suunama nad kodanluse kukutamisele ning sotsialismi võidule.

Pole võimatu see, et mitmetes maades revolutsioon läbib kaks suhteliselt iseseisvat etappi: ülddemokraatliku ja sotsialistliku. Nimelt nii toimus revolutsiooni arenemine NSV Liidus, Hiinas ja mõnedes teistes rahvademokraatiamaades. NSV Liidus eelnes Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon. Mitmetes rahvademokraatiamaades läbis revolutsioon enne sotsialistlikku perioodi astumist imperialismivastase, demokraatliku perioodi. Võimalik, et sarnaselt

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 10.

toimub revolutsioon ka mõnedes teistes maades, kus seni valitseb kapitalism.

Sõjajärgsel perioodil levisid sellised võimsad demokraatlikud liikumised, nagu seda on rahvuslik vabadusliikumine ja võitlus rahvusliku suveräänsuse säilitamise eest, liikumine rahu ja rahvaste julgeoleku eest ning võitlus demokraatia eest mitmetes kapitalistlikes maades. Kaasaja demokraatlikud liikumised paistavad silma massilisuse ja organiseerituse poolest. Oma teravikuga on need liikumised suunatud imperialismi vastu, monopolide reaktsioonilise sise- ja välispoliitika vastu.

Monopolid ekspluateerivad halastamatult töölisi, talupoegi ja käsitöölisi, laostavad väike- ja keskkodanlust, takistavad intelligentsi loominguliste võimete avaldumist, suruvad maha progressiivseid jõude, likvideerivad demokraatlike vabaduste jäänused ja valmistavad ette uut maailmasõda. Sellepärast on kõik ülalnimetatud kodanliku ühiskonna klassid ja kihid eluliselt huvitatud monopolide võimutsemise likvideerimisest. Selle tulemusel tekivad soodsad tingimused kõigi nende jõudude ühendamiseks võitluseks rahu, rahvusliku sõltumatuse ja demokraatia eest, tähtsaimate tööstusharude natsionaliseerimise eest, majanduse rahuotstarbelise kasutamise ja radikaalsete agraarreformide eest, töötajate elutingimuste parandamise ja kõige laiemate rahvakihtide õiguste eest.

Muidugi, võitlusel monopolide vastu, rahu ja demokraatlike ümberkujunduste eest ei ole sotsialistlik iseloom, see ei sea oma eesmärgiks eraomanduse ja inimese inimese poolt ekspluateerimise likvideerimist. Kuid see võitlus õõnestab monopolide võimu, aitab kaasa rahvusliku sõltumatuse ja demokraatia saavutamisele, mis loob vajalikud tingimused üleminekuks sotsialistliku revolutsiooni ülesannete lahendamisele. «Üldemokraatlik võitlus monopolide vastu,» on kirjutatud NLKP programmis, «ei lükka sotsialistlikku revolutsiooni edasi, vaid lähendab seda. *Võitlus demokraatia eest on sotsialismi eest peetava võitluse koostisosa.*»

Võitluses kapitalistlike monopolide vastu, võitluses demokraatia ja rahu eest luuakse töölisklassi liit kõigi töötajatega, eelkõige tema põhilise liitlase — talupoegkonnaga. Ühinedes töölisklassi ja tema marksistliku partei ümber, omandavad töörahva hulgad — talupoegkond, teenistujate laialdased kihid ja suur osa intelligentsist —

kogemusi võitluseks reaktsiooniga. Selle võitluse käigus veenduvad nad üha enam selles, et kodanliku korra tingimustes pole neil võimalik vabaneda monopolide ikkest, ja nad tulevad järk-järgult järeldusele, et ainsaks väljapääsuks neile on kapitalismi hävitamine. Nii hajuvad parempoolse sotsialismi ja reformismi illusioonid ning luuakse sotsialistliku revolutsiooni poliitiline armee.

Kõigest öeldust on selge, et kapitalismi alused meie ajal purunevad mitte ainult otseses proletariaadi sotsiaalses revolutsioonis. Sotsialistlikud revolutsioonid, imperialismivastased rahvusliku vabastuse revolutsioonid, demokraatlikud rahvarevolutsioonid, laialdased talurahvaliikumised, rahvahulkade võitlus fašistlike ja teiste türanniarežiimide kukutamise eest, üldemokraatlikud liikumised rahvusliku rõhumise vastu — kõik see, räägitakse NLKP programmis, liitub ühtseks ülemaailmseks revolutsiooniliseks protsessiks, mis õõnestab ja purustab kapitalismi.

ERI MAADE SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU VORMIDEST

Kaasaegsel epohhil, inimkonna vältimatu sotsialismiile liikumise ajastul omandab ülisuure tähtsuse küsimus eri maade sotsialismile ülemineku *konkreetsetest vormidest.* Millised on siis need vormid, millest nad sõltuvad? Kas see üleminek on tingimata seotud relvastatud ülestõusuga, kodusõjaga, nagu see oli näiteks meie maal?

Selle tähtsa küsimuse lahenduses väljendub erilise jõuga marksismi-leninismi loov iseloom, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja vennalike kommunistlike ning töölisparteide oskus lahendada tähtsamaid ühiskonna arenemise probleeme vastavalt aja vaimule, konkreetsetele ajaloolistele tingimustele.

Loov marksism lähtub sellest, et kapitalismilt sotsialismile ülemineku vormid sõltuvad kõigepealt klassijõudude vahekorrast sellel või teisel maal. Kui töölisklassi ja tema liitlaste jõud ületavad otsustavalt kodanluse jõud ja kodanlus, veendudes vastupanu mõttetuses, eelistab, nagu rääkis V. I. Lenin, säilitada oma pea ja loovutada võim proletariaadile, on kapitalismilt sotsialismile rahulik üleminek võimalik. Kui aga kodanlus seda «järeleandmist» ei tee ja osutab relvastatud vastupanu, siis ei jää töölisklassil üle

midagi muud kui suruda kodanluse vastupanu maha relva jõul.

Töölisklass ei tärista kunagi põhjusetult relvi, kuid ta peab alati olema valmis tagasi lööma kodanluse relvastatud kallaletungi ja, relv käes, välja astuma oma õiguste kaitseks.

Juba 1917. aastal, pärast Veebruarirevolutsiooni Venemaal, seadsid V. I. Lenin ja bolševikud üles küsimuse revolutsiooni rahulikust arenemisest, kuid see nurjus mitte proletariaadi süü läbi. Sel ajal kodanlus valitses jagamatult kogu maailmas, ta tundis oma jõudu ja sellepärast olid sotsialismile rahuliku ülemineku võimalused tühised.

Nüüd on teine asi. Pärast Teist maailmasõda tekkinud uus jõudude vahekord kapitalismi ja sotsialismi vahel avardas tunduvalt sotsialismile rahuliku ülemineku võimalusi. Kapitalistlikes maades endis need võimalused laienevad väga suurel määral tänu demokraatia- ja sotsialismijõudude kasvule, töölisklassi ja tema marksistlike parteide mõju tugevnemise tõttu kõige laiematele rahvakihtidele.

Laialdasele imperialismivastasele liikumisele toetudes on mõnede maade töölisklassil neis tingimustes palju parem võimalus kui kunagi varem võtta võim enda kätte ilma verevalamiseta ja kodusõjata. «Kaasaegsetes tingimustes on reas kapitalistlikes maades töölisklassil eesotsas oma eesmise väesalgaga võimalus ühendada rahva enamus töölis- ja rahvarinde alusel ning mitmesuguste parteide ja ühiskondlike organisatsioonidega kokkuleppe ja poliitilise koostöö saavutamise teiste võimalike vormide alusel, võita riigivõim ilma kodusõjata ja tagada põhiliste tootmisvahendite üleminek rahva kätte.»[1]

Üheks sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arenemise teeks võib olla parlamentlik tee. Toetudes rahva enamusele ja võideldes otsustavalt oportunistide vastu võib töölisklass reas kapitalistlikes maades kätte võita kindla enamuse parlamendis, muuta parlament töörahvast teenivaks relvaks, ja murdnud reaktsiooniliste jõudude vastupanu, luua vajalikud tingimused sotsialistliku revolutsiooni rahulikuks läbiviimiseks.

Seda tähtsat teoreetilist seisukohta, mille esitas NLKP ja mida kinnitas ülemaailmne kommunistlik liikumine, ei

[1] 1957. ja 1960. aastal Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamiste dokumendid, lk. 15.

taha kaasaja dogmaatikud arvestada. Nad tunnistavad ainult üht sotsialismile liikumise teed — relvastatud vägivalla, relvastatud võitluse teed, rahulikku, eriti parlamentlikku teed aga peavad nad reformistlikuks, leplaslikuks. Ometi, olles üheks sotsialismile ülemineku võimalikuks teeks, pole parlamentlik tee hoopiski mitte reformistlik. See on lepitamatu klassivõitluse, see on *põhjalike, revolutsiooniliste ümberkujunduste tee,* mis viib uue, sotsialistliku ühiskonna loomisele.

Sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arenemise võimalus ei tähenda, et proletariaat ütleks lahti sotsialismile ülemineku mitterahulikest vormidest. Kodanlus valitseb veel suuremal osal maailmast, tema käes on relvad, mida ta on võimeline kasutama ja kasutab töölisklassi, töörahva vastu. Sellepärast peab töölisklass olema valvas, peab olema alati valmis kasutama kõige erinevamaid võitluse vorme — rahulikke ja mitterahulikke, parlamentlikke ja mitteparlamentlikke. Kõigi võitlusvormide valdamine, oskus kasutada niisuguseid vorme, mis kõige paremini vastavad konkreetsetele tingimustele, oskus kiiresti ja ootamatult asendada üks võitlusvorm teisega — sellised on võiduka sotsialistliku revolutsiooni vältimatud tingimused kõigis maades.

XVIII PEATÜKK

ÜHISKONDLIK TEADVUS JA SELLE OSA ÜHISKONNA ARENEMISES

Inimeste materiaalsed, majanduslikud suhted on ühiskonna arenemise aluseks. Kuid selle arenemise mõistmiseks ei ole ainuüksi majanduslike tegurite tundmisest veel kaugeltki küllalt. On ju peale inimeste tootva tegevuse ühiskonnale omane ka vaimne elu. Inimesed juhinduvad teatud poliitilistest ja kõlbelistest ideedest, neil on vastavad teaduslikud teooriad, vaated kunstile jne. Kõik need ideed ja vaated kannavad päritolult ja tähenduselt ühiskondlikku iseloomu ning kuuluvad *ühiskondliku teadvuse* valdkonda.

Ühiskondlikul teadvusel on ajaloolises arenemises suur tähtsus. Et luua täielik ettekujutus ühiskonnast, selleks on vaja selgitada, mis on ühiskondlik teadvus, milline on tema päritolu ja osa ühiskonna elus.

1. ÜHISKONDLIK TEADVUS KUI ÜHISKONDLIKU OLEMISE PEEGELDUS

ÜHISKONDLIKU TEADVUSE OLEMUS JA TEKKIMINE

Ühiskondlik teadvus on inimeste selliste ideede, teooriate ja vaadete, sotsiaalsete tunnete, harjumuste ja tavade kogusumma, mis peegeldavad objektiivset tegelikkust — inimühiskonda ja loodust. Peamine objekt, mida ühiskondlik teadvus peegeldab, on inimeste ühiskondlik olemine. Kuna ühiskondlik olemine on mitmekesine ja keeruline, siis on mitmekesine ja keeruline ka ühiskondlik teadvus. Poliitilised ja õiguslikud ideed, moraal, kunst, teadus, filosoofia, religioon on *ühiskondliku teadvuse* erinevad *vormid*. Neil vormidel on oma tekkimise ja arenemise ise-

ärasused, nad peegeldavad ühiskondliku olemise eri külgi. Erinevad on ka nende poolt täidetavad ülesanded.

Idealism ei suuda õigesti lahendada küsimust ideede, ühiskondliku teadvuse osast ühiskonna elus. Idealistide arvates määravat ideed kogu ühiskonna arenemise käigu, kuid see ei vasta mingil määral tegelikkusele.

Ainult ajalooline materialism, lahendanud õigesti filosoofia põhiküsimuse rakendatuna ühiskonna suhtes, näitas, et *inimeste ühiskondlik teadvus on nende ühiskondliku olemise produkt,* et ta on sekundaarne, tulenev materiaalsetest suhetest, tootmissuhetest. Nimelt ühiskondlikus olemises — inimeste materiaalses, tootvas tegevuses — tuleb otsida ideede, teooriate, vaadete allikat.

Ühiskonna ajalugu räägib veenvalt sellest, et inimeste olemise, inimeste materiaalsete tootmissuhete muutumisega muutub ka nende teadvus, kaovad vanad ideed ja tekivad uued ideed, mis vastavad uutele tingimustele, uutele ühiskondlikele vajadustele. Nii muutus sotsialismi võiduga põhjalikult inimeste olemine: kapitalistliku omanduse asemele tuli sotsialistlik omandus. Vastavalt muutusid ka inimeste ideed, nende vaated. Näiteks hakkas individualismi printsiibi asemel, mis moodustab kapitalistliku moraali nurgakivi, kehtima kollektivismi printsiip, mis on kommunistliku kõlbluse aluseks.

Ükskõik millist teist ühiskondliku teadvuse vormi analüüsides avastame täpselt samuti, et selle allikas on lõppude lõpuks ühiskonna materiaalses elus.

IDEOLOOGIA KLASSIISELOOM

Klassiühiskonnas võtab ühiskondlik teadvus, ükskõik millises vormis ta ka esineks, paratamatult *klassiiseloomu.* Teatud klassi poliitiliste, õiguslike, kõlbeliste, kunstiliste ja teiste vaadete ning ideede summa moodustab tema *ideoloogia.*

Millega seletada ideoloogia klassiiseloomu? Miks iga klass loob oma, ainult temale omase ideoloogia? See on seletatav sellega, et antagonistlikus ühiskonnas klassidel ei ole kaugeltki ühesugune seisund, et nende ees seisavad erinevad ühiskondlikud eesmärgid ja ülesanded. Teatud vaadete süsteemi abil üks või teine klass väljendab, põhjendab oma seisundit, kaitseb oma huve, püüab saavutada

püstitatud eesmärke, lahendada tema ees seisvaid ülesandeid. Nii kaitseb kodanlik ideoloogia kodanluse huve, püüab põhjendada kapitalistliku eraomanduse ja ekspluateerimise printsiipide igavest iseloomu. Proletariaadi ülesandeks aga on hävitada kapitalism, üles ehitada sotsialism ja kommunism — klassideta ja ekspluateerimiseta ühiskond. Nendeks eesmärkideks on talle vaja kvalitatiivselt uut, sotsialistlikku ideoloogiat.

Seega ei saa vaenulikeks klassideks lõhestatud ühiskonnas olla ühtset ideoloogiat. Seal eksisteerivad tingimata nii ekspluateeriva klassi ideoloogia kui ka ekspluateeritava klassi ideoloogia, kusjuures valitsevaks on majanduslikult ja poliitiliselt valitseva klassi ideoloogia. Äge ideoloogiline võitlus, mis on, nagu me teame, üheks klassivõitluse vormiks, on antagonistliku klassiühiskonna lahutamatuks kaaslaseks.

Kuna ideoloogial on alati klassiiseloom, siis tekib küsimus, kuidas võib ta sellisena olla tõene, kas ta ei moonuta tegelikkust klassihuvide kasuks? Revisionistid arvavad, et ideoloogia ja tõde on kokkusobimatud, et ideoloogias tuuakse tõde ohvriks ühe või teise klassi huvidele. Marksism nõuab, et ideoloogiale lähenetaks konkreetsest, ajaloolisest seisukohast, et mõistetaks, *missuguse* klassi — progressiivse või reaktsioonilise klassi — huve ta väljendab. Seni, kuni see või teine klass etendab ühiskondlik-ajaloolises protsessis progressiivset osa, seni, kuni tema klassihuvid langevad kokku objektiivse tegelikkuse arenemisega, sisaldab tema ideoloogia tõde. Niipea aga, kui see klass on ammendanud oma progressiivse osa ja tema huvid on sattunud vastuollu tegeliku arenemisega, lakkab tema ideoloogia olemast tõene ja hakkab tegelikkust klassihuvide kasuks moonutama.

Võtame näiteks kodanliku ideoloogia. Seni, kuni kodanlus võitles feodalismiga, peegeldas tema ideoloogia maailma suhteliselt õigesti. Niipea aga, kui kodanlus tuli võimule, niipea, kui ta oli ammendanud oma progressiivsed võimalused ja muutus ühiskondliku arenemise piduriks, kaotas kodanlik ideoloogia võime õigesti peegeldada tegelikkust. «Omakasupüüdmatu uurimise asemele,» kirjutas Marx, «astub maksuline sulesõda, erapooletute teaduslike otsingute asemele võlts ja lömitav apologeetika.»[1]

[1] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 11.

Marksistlik-leninlik ideoloogia, tööliskласsi ja kogu töörahva ideoloogia on lõpuni teaduslik ja tõene. Tööliskласsi klassihuvid ja ajaloo objektiivne käik langevad alati ühte ja sellepärast säilib marksistlik-leninliku ideoloogia tõesus tema arenemise kõigil etappidel.

TEADVUSE ARENEMISE SUHTELINE ISESEISVUS

Me selgitasime välja, et inimeste ühiskondlik olemine, nende materiaalne tootmistegevus määrab nende ühiskondliku teadvuse. Kuid teadvusel on tema arenemises ka *suhteline iseseisvus*. Milles ja kuidas see väljendub?

Ühiskondliku teadvuse arenemise suhteline iseseisvus on selles, et ta võib maha jääda ühiskondliku olemise arenemisest või seda ennetada, aga samuti ka tema arenemise järjekestvuses. Teadvuse suhteline iseseisvus väljendub ka selles, et ta pole olemise suhtes passiivne, vaid mõjutab seda aktiivselt.

Ühiskondliku teadvuse *mahajäämine* ühiskondlikust olemisest on seletatav sellega, et alguses muutub inimeste olemine ja alles seejärel nende teadvus. See mahajäämine on tingitud ka vanade ideede ja vaadete visahingelisusest. Ja see püsivus ei ole juhuslik: valitsevad klassid kasutavad ära kõiki nende käsutuses olevaid vahendeid, et nende ideoloogia imbuks kõigi ühiskonnaliikmete lihasse ja verre. Kaasaegne imperialistlik kodanlus kasutab näiteks kogu ideoloogilise mõjutuse arsenali (ajakirjandust, kino, raadiot, televisiooni jm.) selleks, et mürgitada töötajate teadvust, teha nad ideoloogiliselt relvituks. Ja sellepärast on pärast uue korra võitu üksikute inimeste teadvuses veel pikka aega vana ideoloogia igandeid.

Kuid inimeste teadvus võib mitte ainult maha jääda ühiskondliku olemise arenemisest, vaid teatud tingimustel selle arenemisest ka *ette jõuda*. Analüüsides ühiskonna seadusi, selgitades välja ajaloolise arenemise üldised tendentsid, võivad silmapaistvad inimesed, teadlased ette näha tulevikku, s. o. luua teooriaid, mis tunduvalt jõuavad ette oma ajast ja näitavad inimkonnale arenemisteed paljudeks aastakümneteks ette. Nii tuli Marx kapitalistliku tegelikkuse analüüsimise, tema arenemise vastuolude uurimise alusel järeldusele, et kapitalismi hukkumine ja tema asendumine uue, kommunistliku ühiskonnaga on

paratamatu. Marksistlik teadusliku kommunismi teooria on ühiskondlike sündmuste ettenägemise suurepärane eeskuju.

Üheks ühiskondliku teadvuse suhtelise iseseisvuse avalduseks on ideoloogia arenemise *järjekestvus*. Oma ideoloogiat luues ei loobu uus klass mineviku inimmõtte saavutustest, vaid omandab nad, seab enda teenistusse.

Ideede arenemise järjekestvusel on suur tähtsus ühiskonna elus. Kui inimestel puuduks võimalus kasutada mineviku vaimse kultuuri saavutusi, tuleks neil sõna otseses mõttes kõike alustada otsast peale: avastada seadusi, mis on juba ammu avastatud, otsida teid vajalike masinate ja mehhanismide loomiseks, olgugi et need teed on samuti juba ammu tuntud, jne. Tänu järjekestvusele seda ei juhtu. Vabana eelnevate põlvkondade poolt tehtud titaanlikust tööst on inimestel võimalus jätkata oma esivanemate üritust, arendada ja täiendada nende saavutusi, tõsta neid uuele, kõrgemale astmele.

Erinevad klassid suhtuvad erinevalt mineviku ideelisesse pärandisse. Reaktsioonilised klassid võtavad minevikult reaktsioonilisi ideid ja kohandavad neid uutele ajaloolistele tingimustele, omaenda huvidele. Näiteks imperialismi ideoloogid kasutavad töörahva vaimse orjastamise eesmärgil keskaegset skolastikat ja müstikat, mitmesuguseid idealistlikke ja religioosseid süsteeme.

Eesrindlikud, revolutsioonilised klassid võtavad mineviku ideelisest pärandist selle, mis pole kaotanud oma positiivset tähtsust ja võib teenida inimkonna progressiivset arenemist. Nagu me teame, on mineviku vaimse pärandi kõige järjekindlamaks, säästlikumaks ja hoolikamaks hoidjaks proletariaat, kelle ideoloogia omandas ja töötas kriitiliselt ümber kõik selle parema, mida oli saavutanud inimmõte tema palju sajandeid kestnud arenemise jooksul.

2. IDEEDE AKTIIVNE OSA ÜHISKONNA ARENEMISES

Ajalooline materialism, käsitledes ühiskondlikku olemist primaarsena ühiskondliku teadvuse — inimeste ideede, vaadete — suhtes, tunnistab ühtlasi ka ideede *aktiivset osa* ühiskonna arenemises. Ühiskonnaelu kõikides sfäärides tegutsevad inimesed alati teadlikult, ja sellepärast nende ideed, vaated, teooriad, tungides läbi kõigist ühis-

konnaelu külgedest, avaldavad ühiskonnaelule suurt mõju. Ühiskondlike ideede aktiivsus avaldub selles, et nad on inimestele tegevusjuhendeiks, ühendavad ja suunavad neid ühtede või teiste ülesannete lahendamisele.

Ideed etendavad kahesugust osa: nad võivad kas *soodustada* ühiskonna arenemist või *pidurdada* seda. Ideede osa määratakse kindlaks sellega, millisele klassile, progressiivsele või reaktsioonilisele, nad kuuluvad, kuivõrd õigesti nad peegeldavad ühiskonna materiaalse elu vajadusi, millisel määral nad vastavad rahvahulkade huvidele.

Progressiivne tähtsus ühiskonna arenemises võib olla ainult nendel ideedel, mis väljendavad ühiskonna eesrindlike klasside, rahvahulkade huve, mis vastavad materiaalse tootmise arenemise vajadustele, aitavad kaasa vana ühiskonnakorra hävitamisele ja uue ühiskonnakorra kujunemisele.

Ent kui progressiivsed ka ideed oleksid, ei suuda nad iseenesest hävitada vana ja luua uut ühiskonnakorda. Selleks et ideed muutuksid materiaalseks jõuks, on vaja, et massid nad omandaksid. Ainult massid, kes on omandanud eesrindlikud ideed, kujutavad endast seda ühiskondlikku jõudu, kes on võimeline lahendama kujunenud sotsiaalseid ülesandeid.

Kõigist maailmas tuntud ideedest kõige progressiivsem, kõige võimsam on marksismi poolt põhjendatud *teadusliku kommunismi idee*, uue ühiskonnakorra, mis on vaba ekspluateerimisest ja orjusest, maailma kõige õiglasema korra idee. Selle idee tohutu suur elujõud on selles, et ta on rajatud ühiskonna arenemise objektiivsetele seaduspärasustele, vastab ühiskonna materiaalse elu tungivatele vajadustele, vastab miljonite ja miljonite töötajate huvidele. Sellepärast on teadusliku kommunismi idee võimas maailma ümberkujundav materiaalne jõud. See idee innustas Venemaa töölisklassi, kes liidus töötava talurahvaga teostas Kommunistliku Partei juhtimisel Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni. Ta teenis nõukogude rahvast tema kangelaslikus võitluses sotsialismi eest, aga praegu valgustab talle teed kommunistlikku homsesse. See idee haarab üha enam ja enam lihtsaid inimesi maakeral. Ta aitab kapitalistlike maade töötajaid võitluses imperialismi reaktsiooniliste jõudude vastu, aga seal, kus kapitalism on hävitatud, aitab ta edukalt ehitada sotsialismi.

Mis puutub mahajäänud, tegelikkust moonutavatesse ja reaktsiooniliste klasside huve teenivatesse ideedesse, siis takistavad nad ühiskonna arenemist. Sellised on näiteks kaasaegse reaktsioonilise kodanluse ideed, millede abil kodanlus püüab päästa möödapääsmatust hukkumisest oma aja äraelanud kapitalistlikku korda. Sellised on religioossed ideed, mis takistavad inimeste võitlust oma õnneliku tuleviku eest.

Öeldust järeldub, et ühiskondlikel ideedel on suur tähtsus inimkonna elus. Sellepärast on praktilises tegevuses tähtis lähtuda mitte ainult ühiskondliku olemise määravast osast, vaid arvestada ka ideede aktiivset osa ühiskonna arenemises.

3. MARKSISTLIK-LENINLIKU IDEOLOOGIA OSA KOMMUNISMI EHITAMISEL

MARKSISTLIK-LENINLIKU IDEOLOOGIA ISEÄRASUSED JA TÄHTSUS

Marksistlik-leninlik ideoloogia erineb põhjalikult kõigist temale eelnenud ideoloogiaist nii oma klassisisu kui ka eesmärkide ja ülesannete poolest, mida ta enda ette seab. Need erinevused seisnevad esiteks selles, et esmakordselt ajaloos ei teeni ta ekspluateerivaid klasse, vaid teenib töölisklassi, kõiki töötajaid ja miljonilisi rahvahulki, õpetab neid võitlema, töötama ja elama üldise õnne nimel. Teiseks põhjendab ta teoreetiliselt igasuguse ekspluateerimise kaotamise ja klassideta ühiskonna — kommunismi — rajamise paratamatust. Kolmandaks, ta on sügavalt teaduslik, peegeldab õigesti objektiivset tegelikkust ja väljendab ühiskonna materiaalse elu tungivaid vajadusi. Ta ei sobi kokku religioosse ja idealistliku maailmavaatega, mis moonutab asjade tegelikku olukorda. Tema teoreetiliseks aluseks on dialektiline ja ajalooline materialism. Sotsialistliku ideoloogia teaduslikkus on orgaaniliselt ühendatud parteilisusega, töölisklassi ja kogu töörahva ennastsalgava teenimisega.

Marksismi-leninismi ideoloogia on kõige humaansem ideoloogia. Tõeliselt inimlike vastastikuste suhete kehtestamine inimeste ja rahvaste vahel, inimkonna vabasta-

mine hävitavate sõdade ohust, maakeral igavese rahu ja kõigile vaba ning rõõmuküllase elu kättevõitmine — sellised on tema kõrged ideaalid.

Marksistlik-leninlik ideoloogia põhjendab teaduslikult kapitalismi hävitamise paratamatust, vanade tootmissuhete, valitsemise ja allumise suhete paratamatut asendamist uute, koostöö ja vastastikuse abistamise ühiskondlike suhetega. Olles tekkinud proletariaadi kodanlusevastase klassivõitluse praktikas, on ta proletariaadi tegevusjuhendiks selles võitluses, näitab talle sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise teid ja vahendeid, on suureks organiseerivaks ja ümberkujundavaks jõuks.

Suurimat ümberkujundavat osa saab marksismi-leninismi ideoloogia etendada sellepärast, et ta, väljendades rahva sisimaid soove ja mõtteid, levib töölisklassi ja kogu töörahva laiades kihtides. Vallanud miljonite inimeste teadvuse, muutus ta võimsaks materiaalseks jõuks. Kuid ta ei levinud massides stiihiliselt, vaid see on Kommunistliku Partei tohutu ideoloogilise töö tulemus, kes ühendab sotsialismi ideed masside revolutsioonilise liikumisega. Partei kaitseb marksistlik-leninliku ideoloogia puhtust lepitamatus võitluses kodanliku ideoloogia ja revisionismiga, dogmatismi ja sektantlusega. Ta arendab pidevalt seda teooriat teaduse saavutuste ja ühiskondlik-ajaloolise praktika alusel. Kommunistliku Partei tegevuse tulemusena on marksistlik-leninlik ideoloogia muutunud NSV Liidus *jagamatult valitsevaks*. Olles vallanud nõukogude inimeste teadvuse, osutab ta neile hindamatut abi kommunistlikus ülesehitustöös.

Vastavalt kommunismi ehitamise edusammudele kasvab marksistlik-leninliku ideoloogia aktiivne ümberkujundav osa üha enam ja enam. Iga uus samm kommunismi teel tähendab ühtlasi ka uut astet hulkade teadlikkuse tõusus ja nende loomingulise initsiatiivi arenemises.

IDEOLOOGILISE TÖÖ ÜLESANDED KOMMUNISMI HOOGSA EHITAMISE AJAJÄRGUL

Ideoloogilisel tööl on alati olnud tähtis koht Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei tegevuses. Eriti olulise tähtsuse omandab see töö praegu, kommunismi hoogsa ehitamise ajajärgul. Kommunistliku ülesehitustöö programmi

edukas teostamine, kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine, NSV Liidu majandusliku võimsuse edasine tugevdamine, materiaalsete ja vaimsete hüvede külluse saavutamine on otseses sõltuvuses töötajate teadlikkuse tõusust. Just sellepärast muutub marksismi-leninismi aluste tundmine, kommunistliku maailmavaate ja partei poliitika sügav omandamine iga nõukogude inimese eluliseks vajaduseks.

Nõukogude sotsialistliku riigi tugevus on alati peitunud masside teadlikkuses. Nüüd aga, millal kommunism on muutunud igapäevase, praktilise elu küsimuseks, millal nõukogude ühiskonna elus üha suurema ja suurema tähtsuse omandavad veenmise ja kasvatamise meetodid, on masside teadlikkuse tõstmine eriti vajalik. Mida teadlikumad on massid, mida selgemalt nad mõistavad nende ees seisvaid ülesandeid, mida aktiivsemalt nad võtavad osa sotsialistliku ühiskonna elust, seda edukam on ühiskonna liikumine kommunismi poole.

Teadlikkuse tõus aitab kaasa tööliste, kolhoosnikute ja haritlaste edasisele ideelisele ja poliitilisele ühtekoondumisele, nende järkjärgulisele ühtesulamisele kommunistliku ühiskonna töötajate monoliitseks kollektiiviks.

Kommunistliku ülesehituse grandioosse plaani teostamine nõuab kogu nõukogude inimeste kasvatustöö otsustavat tõhustamist, nende kommunistliku teadlikkuse ja aktiivsuse tõstmist.

«Kasvatada kõigis töötajates kõrget ideelisust ja ustavust kommunismile, kommunistlikku suhtumist töösse ja ühiskondlikku majandusse, täielikult jagu saada kodanlike vaadete ja kommete jäänustest, igakülgselt, harmooniliselt arendada isiksust, luua tõeline vaimse kultuuri rikkus»[1] — sellised on NLKP uues programmis formuleeritud ideoloogilise töö peamised ülesanded käesoleval ajal.

Praegu on ideoloogilises töös esikohal *NLKP uue programmi põhjaliku selgitamise ülesanne*, nõukogude ühiskonna töötajate relvastamine kommunismi eest peetava võitluse suure plaaniga, kõigi töötajate mobiliseerimine partei uue programmi ellurakendamisele.

Samuti eeldab ideoloogiline töö, et propageeritaks sotsialismi ja kommunismi suuri eeliseid, võrreldes oma aja äraelanud kapitalistliku süsteemiga, paljastataks kapita-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 107—108.

lismi reaktsioonilist olemust, tema poliitikat ja ideoloogiat.

Ideoloogiline töö on võimas tegur võitluses kommunismi eest, ta on töötajate kommunistliku kasvatuse tähtsaim vahend. Kuid seda kõrget ülesannet on ta võimeline täitma ainult siis, kui ta on *lahutamatult seotud eluga, kommunistliku ülesehitustöö praktikaga.* Üksnes kasvatustöö orgaaniline seos eluga, tootmisega, rahvahulkade praktiliste kogemustega, võib anda positiivseid tulemusi, kaasa aidata uue inimese — grandioossest kommunistlikust ülesehitustööst aktiivse osavõtja kujunemisele.

Selleks et kasvatada teadlikke kommunismiehitajaid, on vähe kommunismi ideede viimisest masside teadvuseni. Peamine seisab selles, et massid oskaksid *viia need ideed ellu*, et nad võtaksid need ideed omaks konkreetsete kommunistliku ülesehitustöö ülesannete kujul. Tähtis on, et iga tööline, kolhoosnik, haritlane, iga nõukogude inimene õpiks töötama kommunistlikult, tõstma töötootlikkust, hoidma rahva vara, toetama ja levitama eesrindlikke kogemusi, juurutama uut tehnikat. Ainult töös ühiskonna heaks võib saada tõeliseks kommunistiks, kasvatada endas kommunistliku moraali kõrgeid printsiipe, ja sellepärast on ideoloogilise töö tähtsaimaks ülesandeks kasvatada *kommunistlikku suhtumist töösse*, kasvatada igas nõukogude inimeses püüet anda oma tööga isiklik panus kommunismi suurde üritusse.

Erakordselt suurt tähtsust kaasaegsel perioodil omistavad partei ja valitsus noore põlvkonna kommunistlikule kasvatusele ja haridusele. See on ka arusaadav: noorsugu ehitab praegu kommunismi, hiljem aga hakkab elama ja töötama kommunistlikus ühiskonnas.

Suur on noorsoo kasvatamisel nõukogude kõrgemate ja keskkoolide osa. Käesoleval ajal teostatav koolitöö ümberkorraldamine, õpetamise seostamine ühiskondlikult kasuliku tööga loob eriti soodsad tingimused õppivas noorsoos marksistlik-leninliku maailmavaate kujundamiseks, kõrge kommunistliku teadlikkuse kasvatamiseks. Kooli ümberkorraldamine tagab meie ühiskonnale kvalifitseeritud, kõrge teadlikkusega töötajate, aktiivsete kommunismiehitajate ettevalmistamise.

Meie ajal on erakordselt suur tähtsus ideoloogilise töö sfääri laiendamisel, tema mõju kindlustamisel igale töölisele, kolhoosnikule, haritlasele, igale nõukogude inimesele.

On teada, et meie maa töötajad tunnevad suurt huvi marksismi-leninismi teooria vastu, püüavad hoolsalt omandada seda teooriat, ja ideoloogilise töö ülesanne on seda püüet täielikult rahuldada.

Niisiis me selgitasime välja ühiskondliku teadvuse olemuse ja tema tähtsuse ühiskonna arenemises üldse. Nüüd käsitleme tema üksikuid vorme. Alustame poliitilistest ja õiguslikest ideedest, milliste osatähtsus ühiskonna elus on eriti suur.

4. POLIITILISED JA ÕIGUSLIKUD IDEED

POLIITIKA JA MAJANDUS

Poliitika, poliitilised suhted on kõigepealt suhted klasside vahel, klasside võitlus võimu pärast, võitlus valitsemise pärast ühiskonnas. Peale selle kuuluvad poliitika valdkonda suhted riikide ja rahvuste vahel. Poliitika tekkis koos klasside, klassivõitluse ja riigi ilmumisega. Riigi tegevuses avaldudes kujutab poliitika endast selle tegevuse *peasuunda.*

Poliitika kui suhted klasside vahel on esile kutsutud ühiskonna majandusliku struktuuri, tema baasi poolt. Avades poliitika päritolu, tema lahutamatut seost ühiskonna majandusliku struktuuriga, määratles V. I. Lenin poliitikat kui majanduse kontsentreeritud väljendust, tema üldistamist ja lõpuleviimist. Nimelt poliitikas leiavad klasside majanduslikud huvid oma kõige täielikuma ja igakülgsema väljenduse.

Kuid olles tekitatud majanduse poolt, mõjutab poliitika ise tugevasti majandust, kogu ühiskonna arenemise käiku. Majanduse arenemine valmistab ette ühiskonnakorra ümberkujundamist, kuid see ümberkujundamine ise on rahva teadliku tegevuse tulemus, mida suunatakse poliitika abil. Poliitika suurt osa ühiskonna elus ja arenemises arvestades selgitas V. I. Lenin, et poliitikal peab olema primaat majanduse ees. Muidugi ei muuda see seda vastuvaidlematut fakti, et poliitikat põhjustab alati majandus, et majandus etendab ühiskonna arenemises otsustavat osa. Siin on jutt ainult sellest, et majanduslike ülesannete, tootmise ülesannete lahendamisele tuleb läheneda poliitiliselt, klassi seisukohalt. «... Ilma õige poliitilise suhtumiseta asjasse ei suuda antud klass säilitada oma võimu

ja järelikult ei suuda lahendada ka *oma ülesannet tootmise alal.*»[1]

Just poliitiline, klassi seisukohalt lähenemine asjale iseloomustab Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei, vennalike kommunistlike ja töölisparteide tegevust. Igasuguste majanduslike ja organisatsiooniliste küsimuste lahendamisel lähtuvad kommunistlikud parteid alati töölisklassi, töörahva huvidest. Töölisklassi, kogu nõukogude rahva põhilised huvid dikteerisid näiteks sellised tähtsaimad üritused NSV Liidu rahvamajanduse sotsialistlikul ümberkorraldamisel nagu maa industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine.

POLIITILISED IDEED JA NENDE TÄHTSUS

Poliitikaga on tihedalt seotud inimeste *poliitilised vaated, ideed.* Kui poliitika iseloomustab klasside, rahvuste ja riikide suhteid, siis poliitilised ideed *peegeldavad* ja *põhjendavad* neid suhteid. Poliitiliste ideede valdkonda kuuluvad ühe või teise klassi vaated klassivõitlusele ja revolutsioonile, ühiskondlikule ja riiklikule korraldusele, suhteile rahvuste ja riikide vahel, küsimustele sõjast ja rahust. Need vaated viiakse ellu vahetus klasside võitluses, riigi, parteide ja teiste poliitiliste asutuste ja organisatsioonide tegevuse kaudu.

Poliitilised ideed leiavad oma väljenduse riikide konstitutsioonides, parteide ja teiste poliitiliste organisatsioonide programmides ja avaldustes, spetsiaalsetes teoreetilistes töödes ja teistes dokumentides.

Poliitiliste ideede iseloom antagonistlikus klassiühiskonnas sõltub sellest, millise klassi huve nad väljendavad. Ekspluateeriv klass püüab poliitiliste ideede kaudu põhjendada oma valitsevat seisundit, kindlustada oma majanduslikku baasi. See määrabki tema ideede iseloomu. Mis puutub ekspluateeritavasse klassi, siis põhjendab ta oma poliitilistes ideedes ekspluataatorliku korra hävitamise ja uue, ekspluateerimiseta ühiskonna loomise paratamatust. Ekspluateeritavate poliitiline ideoloogia on revolutsioonilise võitluse ideoloogia, vana purustamise ja uue ülesehitamise, loomise ideoloogia.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 32. kd., lk. 64.

Käesoleval ajal võitlevad maailmas kaks vastandlikku poliitilist ideoloogiat — töölisklassi ideoloogia ja kodanluse ideoloogia. Töölisklassi poliitiline ideoloogia on proletaarse internatsionalismi, kõigi maade töötajate sõpruse, kõigi progressiivsete jõudude ühtsuse ja koostöö ideoloogia ühises võitluses rahu, demokraatia ja sotsialismi eest. Oma kõige täielikuma ja igakülgsema väljenduse leidis ta marksistlikus-leninlikus teoorias, kommunistlike parteide programmides ja sotsialistlike maade konstitutsioonides.

See ideoloogia põhjendab töölisklassi ja kõigi töötajate klassivõitlust kodanluse vastu, sotsialismi ja kommunismi võidu paratamatust. Ta on töölisklassile ja tema parteile juhendiks poliitilises võitluses — proletariaadi klassivõitluse kõrgeimas vormis.

Töölisklassi poliitika ja poliitilised ideed on tõeliselt teaduslikud. Nad põhinevad ühiskonna arenemise seaduste tundmisel, vastavad täielikult rahvahulkade huvidele. Nende jõudu ja elulisust demonstreerivad ajaloo kogemused, maailma kommunistliku liikumise määratu suured edusammud.

Töölisklassi poliitiliste ideedega on vastuolus imperialistliku kodanluse poliitilised ideed, mille eesmärk on selles, et õigustada ja alatiseks säilitada kapitalistlikku palgaorjust, tugevdada kapitalismi pehkinud majanduslikku baasi. Need ideed püüavad põhjendada töölisklassi ja demokraatlike jõudude mahasurumist sisemaal, rahvusliku rõhumise ja uue maailmasõja ettevalmistamise poliitikat.

Kaasaegse reaktsioonilise kodanluse poliitilistel ideedel ei ole teaduslikku alust. Nad on vastuolus ühiskonna arenemise objektiivsete seadustega, rahva huvidega ja sellepärast on nad määratud möödapääsmatule läbikukkumisele. Täpselt samuti nagu kukkus läbi hitlerlik maailmavalitsemise idee, nagu meie silme all laguneb kolonialismi ideoloogia ja poliitika, kukuvad läbi ka kõik teised kaasaegse imperialistliku kodanluse reaktsioonilised ideed.

Poliitika ja poliitilised ideed seisavad kõigist ühiskondliku teadvuse vormidest kõige lähemal majanduslikule baasile. Riigi, partei ja teiste poliitiliste organisatsioonide tegevuse kaudu nad mõjutavad baasi, kogu ühiskonna arenemise käiku. Peale selle mõjutavad poliitika ja poliitilised ideed aktiivselt kõigi teiste ühiskondliku teadvuse vormide — õiguse, moraali, kunsti, religiooni, filosoofia

ja teaduse arenemist. Nad tungivad kõigisse neisse ühiskondliku teadvuse vormidesse, annavad neile klassilise suunitluse ja sunnivad teenima teatud klassi eesmärke.

Poliitika ja poliitiliste ideede osa on eriti suur sotsialistlikus ühiskonnas. Ühiskondliku omanduse valitsemine ja majanduse plaanipärane iseloom sotsialistlikus ühiskonnas teevad võimalikuks kogu ühiskonna arenemise teadliku juhtimise Nõukogude riigi ja Kommunistliku Partei poolt. Kommunistliku Partei poliitika on sotsialistliku korra eluline alus. Meie partei töötab välja Nõukogude riigi sise- ja välispoliitika, seab rahva ette kindlad ülesanded ja mobiliseerib töötajad nende ülesannete täitmisele, rangelt arvestades ühiskonna arenemise objektiivsete seaduste nõudmisi. Kommunistliku Partei lõppeesmärk on kommunism, ja selle eesmärgi saavutamisele ta suunabki riigiaparaadi, partei ja ühiskondlike organisatsioonide ning kõigi ideoloogilise mõjutuse vahendite tegevuse.

ÕIGUS JA ÕIGUSLIKUD IDEED

Ühiskonnas eksisteerivad peale poliitiliste suhete ka õiguslikud suhted, mida reguleerib õigus. *Õigus* on *kohustuslike* normide ja inimeste käitumise reeglite kogum ühiskonnas. Need reeglid on väljendatud vastavates juriidilistes seadustes, millede kaitsel seisab riik kõigi oma hulgaliste sunni- ja kasvatusvahenditega.

Õigus nagu poliitikagi tekkis klasside ja riigi ilmumisega. Olles seaduseks ühendatud valitseva klassi tahe, kaitseb ta selle klassi poliitilisi ja majanduslikke huve.

Antagonistliku klassiühiskonna ajalugu tunneb orjanduslikku, feodaalset ja kapitalistlikku õigust, milledest igaüks teenib ekspluateerijaid nende võitluses ekspluateeritavatega. Ainult sotsialistlik õigus väljendab töörahvahulkade huve ja on tõeline rahva õigus.

Inimeste õiguslikest suhetest tuleb eristada nende õiguslikke ideid, vaateid, mis iseloomustavad inimeste suhtumist antud ühiskonna õigusesse, samuti nende ettekujutusi seaduslikust ja ebaseaduslikust, kohustuslikust ja mittekohustuslikust vastavalt inimeste, riikide ja rahvaste suhtes.

Õiguslikel ideedel, vaadetel on klassiiseloom ja nad väljendavad ühe või teise klassi huve. Antagonistlikus klassi-

ühiskonnas valitsevad ekspluateeriva klassi õiguslikud ideed. Selleks et ühiskonna teistele klassidele peale sundida oma tahet, kasutab valitsev klass mitte ainult riigiaparaati, vaid ka õiguslikke ideid. Nende ideede kaudu püüab ta põhjendada enda poolt kehtestatud õigust, maskeerida selle klassiiseloomu ja esitada seda õigust üldrahvalikuna, õigluse ja hüve kõrgema väljendusena.

Võtame näiteks kapitalistliku ühiskonna. Selles eksisteerib kodanliku õiguse süsteem, mida põhjendatakse kodanluse õiguslike ideedega. Nende ideede eesmärk on selles, et tõestada, nagu ei võiks ühiskonnas esineda õiglasemat õigust kui kodanlik, et see õigus olevat demokraatia kehastus, et kodanlik kohus on erapooletu jne. Tegelikult aga on kodanlik õigus kapitalistide teenistuses, õigustab ekspluateerimist, kõigi progressiivsete jõudude mahasurumist.

Sotsialistliku riigi ilmumisega tekib sotsialistlik õigus — esimene õigus ühiskonna ajaloos, mis heidab kõrvale inimeste klassilise ebavõrdsuse.

Sotsialistlik õigus ja teda põhjendavad õiguslikud ideed erinevad põhjalikult antagonistliku klassiühiskonna õigusest ja õiguslikest vaadetest. Nad väljendavad kogu rahva huve, kaitsevad ja kindlustavad sotsialismi majanduslikku alust — sotsialistlikku omandust, kasvatavad nõukogude inimesi seadustest kinnipidamise, oma kohustuste kohusetruu täitmise vaimus. Sotsialistlik kord on kokkusobimatu seadusetusega, isiksuse huvide ignoreerimisega ja sellepärast tugevdavad Nõukogude riik ja Kommunistlik Partei pidevalt sotsialistlikku seaduslikkust, suhtuvad sallimatult igasse selle rikkumise katsesse.

Kuna sotsialistliku ühiskonna juriidilised seadused vastavad täielikult rahvahulkade, töötajate huvidele, täidab Nõukogude kodanike absoluutne enamus neid teadlikult ja vabatahtlikult. Ainult avaliku korra jultunud rikkujate, ühiskondliku omandi riisujate ja teiste kurjategijate suhtes kasutab Nõukogude riik sunnivahendeid.

Vastavalt liikumisele kommunismi suunas väheneb riigi kui seadust täitma sundiva jõu osa ning tema sotsialistliku õiguskorra kaitsmise funktsioonid lähevad järk-järgult üle ühiskondlikele organisatsioonidele, kusjuures ühiskondlike organisatsioonide ülesanne ei seisa niivõrd seaduse rikkumise avastamises ja selle toimepanija karistamises, kuivõrd selles, et ära hoida seaduse rikkumist,

õpetada nõukogude inimesi seadusi austama ja nende nõudeid teadlikult täitma.

Edaspidi, töötajate heaolu ja kultuurilise taseme, nende teadlikkuse ja organiseerituse tõusu tulemusel luuakse kõik tingimused selleks, et teha alatiseks lõpp seaduste rikkumistele ja asendada kriminaalkaristused täielikult ühiskondliku mõjutamise ja kasvatamisega. Kommunismi täieliku võiduga kaob vajadus õiguse järele. Toimub õiguste orgaaniline liitumine kohustustega ühtseteks kommunistliku ühiselu normideks.

5. MORAAL

MORAALI OLEMUS JA TEMA KOHT ÜHISKONNA ELUS

Moraal ehk *kõlblus* on inimeste ühiskonnas käitumise normide, reeglite kogum, mis iseloomustab nende ettekujutusi õiglusest ja ebaõiglusest, heast ja kurjast, aust ja autusest jne. Erinevalt õiguse normidest pole moraali normid ja reeglid fikseeritud seadustes, vaid toetuvad avaliku arvamuse, kommete, harjumuste ja kasvatuse ning inimeste sisemiste ajendite jõule. Nad määravad inimese suhtumise ühiskonda, teiste maade rahvastesse, perekonda ja teistesse inimestesse.

Moraal kujunes koos inimühiskonna tekkimisega. Ühiskond esitab ju alati oma liikmele teatud nõudmisi, mis väljenduvad moraali normides. Need normid pole igavesed. Nad muutuvad koos ühiskonna arenemisega tootmise ja eelkõige tootmissuhete muutumise mõjul. Ürgkogukondliku korra ajal olid need normid ühesugused kõigi ühiskonna liikmete jaoks. Klasside tekkimisega hakkasid nad väljendama ühe või teise klassi huve. Moraal omandas klassiiseloomu. Ühiskonnas, mis on lõhestatud antagonistlikeks klassideks, eksisteerib ekspluateerijate moraal ja ekspluateeritavate moraal, kusjuures valitsevaks on valitseva klassi moraal. Orjanduse ajal valitses orjapidajate moraal, feodaalses ühiskonnas — pärisorjapidajate — feodaalide moraal, kodanlikus ühiskonnas — kapitalistide moraal. Nendega on vastuolus orjade, talupoegade ja tööliste kõlbelised normid ning printsiibid.

Olles üheks pealisehituse elemendiks, avaldab moraal mõju kõigile ühiskonnaelu külgedele. Inimeste suhtumise

kaudu töösse ja omandisse mõjutab ta majandust. Kommunistlik moraal, kuulutanud sotsialistliku omandi pühaks ja puutumatuks, seisab seega sotsialismi majandusliku aluse kaitsel. Moraalil on otsene suhe poliitikaga; igale riigi poliitilisele aktile antakse moraalne hinnang — ühiskonna liikmed kiidavad selle heaks või mõistavad hukka. Loomulikult on ühe või teise poliitilise teo heakskiitmine rahvamasside poolt selle edu tähtsaks teguriks. Nii on rahupoliitika edusammud, mida teostab Nõukogude riik, suurel määral seletatavad kõigi maade rahvaste ja kogu eesrindliku inimkonna moraalse toetusega.

Käesoleval ajal on ühiskonnas kaks vastandlikku moraali: kommunistlik ja kodanlik. Milline on selle või teise moraali olemus, milliseid ühiskondlikke ülesandeid nad täidavad? Kodanlik moraal, kaitstes imperialistliku kodanluse huve, etendab ühiskonna arenemises reaktsioonilist osa. Tema peamiseks sotsiaalseks ülesandeks on kapitalismi aluste aluse — eraomanduse ja ekspluateerimise kaitsmine. Sisuliselt teenib neidsamu eesmärke ka religioosne moraal. Silmakirjalikult jutlustades kapitalismi tingimustes ligimesearmastust, kurjale ja vägivallale mittevastupanemist, kisub ta töötajaid kõrvale võitlusest ekspluateerijatega, lohutab teostamatute lubadustega hauatagusest elust paradiisis, mis ootavat inimest tasuks tema alandlikkuse ja kannatuste eest.

Kodanliku moraali määrab kapitalistliku eraomanduse valitsemine, mis lahutab inimesi, muudab nad vaenlasteks, konkurentideks võitluses kapitalile pühadest pühama — kasumi eest. Kasumite tagaajamisel tallab kapitalist jalge alla kõik inimliku moraali normid, tema jaoks ei ole mingit tähtsust teda ümbritsevate inimeste saatusel, tema kodumaa ja kogu ühiskonna saatusel. Ta seab enda omakasupüüdlikud huvid kõrgemale kõigest maailmas. Äärmine individualism on kodanliku moraali peamine printsiip. «Inimene on inimesele hunt», «igaüks iseenda eest, jumal kõigi eest» — sellised on kõlbelised reeglid, millised kehtestab kodanliku ühiskonna moraal. Teistsuguseid reegleid ei saagi olla ühiskonnas, kus valitseb eraomandus, kus kõlbluse kõrgeimaks kriteeriumiks on raha, kus kõike müüakse ja ostetakse — armastust ja au, inimväärikust ja südametunnistust. Individualismi ja isikliku omakasu vaim, rikastumisiha, vaen ja konkurents — selline on kodanliku ühis-

konna moraali olemus. Inimese ekspluateerimine inimese poolt, millele on rajatud kodanlik ühiskond, kujutab endast moraali kõige jõhkramat jalge alla tallamist.

KOMMUNISMIEHITAJA MORAALIKOODEKS

Kõige progressiivsemaks, kõige inimlikumaks ja kõige üllamaks moraaliks maailmas on *kommunistlik moraal.* Ta ei väljenda käputäie ekspluateerijate huve, vaid ühiskonna liikmete absoluutse enamuse — kõigi töötajate huve ja ideaale.

Kommunistlik moraal haarab endasse üldinimlikud moraalinormid, mis rahvahulgad on välja töötanud võitluses ekspluateerijate ja kõlbeliste pahede vastu. Teatavasti on tööinimesed alati silma paistnud otsekohesuse ja aususega, tahtejõu ja julgusega, on rangelt silmas pidanud oma kohustusi üksteise, perekonna ja vanemate inimeste suhtes. Võitluses ekspluataatorite vastu, ühises töös on neile omaks saanud sellised kõlbelised omadused nagu vastastikune abistamine, vennalik solidaarsus, loodrite ja muidusööjate põlgamine. Need omadused ongi aluseks neile lihtsatele moraalinormidele, mida on antud edasi sajandist sajandisse, ühelt põlvkonnalt teisele. Eriti suur tähtsus ühiskonna kõlbelisele arenemisele, kommunistliku moraalinormide ja nõuete formeerimisele on töölisklassi moraalil — kaasaja kõige eesrindlikuma klassi, uue, kommunistliku ühiskonna looja moraalil.

Kommunistlik moraal tekkis juba kapitalistlikus ühiskonnas, kus ta väljendas proletariaadi protesti ekspluateerimise ja ebavõrdsuse vastu, tema püüet kehtestada kapitalistlikust orjusest vabastatud inimeste sõpruse ja seltsimehelikkuse, koostöö ja vastastikuse abistamise suhetel põhinevad inimeste ühiselu reeglid. Kuid kapitalistlikus ühiskonnas ei valitse töölisklassi moraal. Ta hakkab valitsema kapitalismi hävitamisega ja sotsialistliku ühiskonna kujunemisega. Kommunistliku moraali printsiipide valitsemine NSV Liidus on sotsialismi võidu, Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse suure organiseeriva ja kasvatava töö tulemus.

Kommunistlik moraal, nagu näitas V. I. Lenin, on allutatud proletariaadi klassivõitluse huvidele. *Tema sisuks*

ja eesmärgiks on võitlus kommunismi kindlustamise ja lõpliku ülesehitamise eest.

Just see Lenini mõte on võetud NLKP programmis formuleeritud *kommunismiehitaja moraalikoodeksi* aluseks. Kommunistliku moraali seisukohalt on kõlbeline see, mis soodustab ja aitab kaasa ühiskonna liikumisele kommunismi suunas. Nõukogude inimese moraalikoodeksi kõige esimeseks, kõige peamiseks nõudeks on *ustavus kommunismile, armastus* inimkonnale kommunistlikku tulevikku teed rajava *sotsialistliku kodumaa* ja *kõigi sotsialismimaade vastu.*

Ühiskondliku rikkuse ja sotsialistliku ühiskonna liikme heaolu allikaks on töö. Iga nõukogude inimese kohuseks ja auasjaks on töötada. Sellepärast on *kohusetruu töö ühiskonna hüvanguks, igaühe hoolitsus ühiskonna vara säilitamise ja suurendamise eest* kommunistliku moraali tähtsaimad nõuded. Neid nõudeid täidab absoluutne enamus Nõukogude kodanikest, kellede jaoks on juba ammu muutunud seaduseks sotsialismi vankumatu reegel: kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma. Nõukogude inimesed leiavad töös kodumaa hüvanguks tõelist rõõmu ja õnne.

Kommunistliku moraali kõrged printsiibid tulenevad sotsialistliku korra enda olemusest, tema majanduslikust alusest — ühiskondlikust omandusest tootmisvahendeile. Ühiskondlik omandus liidab inimesi, võimaldab neil elada ja töötada vennaliku sõpruse, vastastikuse austuse ja koostöö alusel. Siit tulenebki kommunistliku kõlbluse selline tähtis printsiip nagu *kollektivism* ja üksteise *seltsimehelik abistamine,* mis väljendub vormelis: üks kõigi ja kõik ühe eest.

Kollektivismi printsiip tähendab, et peamiseks inimese käitumises peab olema ühiskonna, kollektiivi teenimine, isiklike huvide allutamine ühiskondlikele, rahva huvidele. Sotsialism toob võidule kapitalistlikust moraalist täiesti erineva moraali, mis põhineb koostöö ja kollektivismi, sõpruse ja vastastikuse abistamise põhimõttel. Selle uue moraali tähtsaimaks nõudeks on hoolitsus kogu rahva heaolu eest, inimisiksuse igakülgse arendamise eest kollektiivi tingimustes, kus inimene on inimesele mitte vaenlane, vaid sõber ja vend. Oluline on rõhutada, et hoolitsus ühiskonna huvide eest ei ole sotsialismi tingimustes vastuolus inimese huvidega. Kõik hea, mida sooritab nõukogude inimene, teeb ta nii enda kui ka kogu rahva

heaks. Kohusetruult suhtudes oma töösse, tehes kõik hästi ja õigeaegselt, hoolitseb ta sellega tegelikult oma seltsimeeste eest, kes samuti töötavad kõige heaks, sealhulgas ka tema heaks. Selles leiab ereda väljenduse ühiskondlike ja isiklike huvide orgaaniline ühendamine sotsialismi tingimustes. Sotsialistliku tootmise eesmärgiks on inimene ja tema vajadused. Püüe olla kasulik ühiskonnale ja oma rahvale ongi see, mis eelkõige juhib nõukogude inimeste tegusid.

Kollektivismi printsiibi alusel lahendab kommunistlik moraal kohuse, südametunnistuse ja au probleemid. Kommunistlik moraal tunnistab kohusetruuks ja ausaks sellise inimese, kes on *leppimatu ühiskonna huvide rikkumise suhtes*, kes on kasulik ühiskonnale, kes aitab igati kaasa tema edasiliikumisele. Kui inimene tegi kõik, mida ta suudab, ühiskonna ja rahva heaks, siis on sellel inimesel puhas südametunnistus, *kõrge ühiskondlik kohusetunne.*

Vältimatuks tingimuseks kommunistliku moraali kõrgete printsiipide arendamisel nõukogude inimeste teadvuses on proletaarse internatsionalismi, sotsialistliku patriotismi ja humanismi kasvatamine. Sotsialistlik humanism on kõrgeim, kvalitatiivselt uut tüüpi humanism. Tema sisuks on tõeliselt inimlikud, *humaansed suhted inimeste vahel ja üksteisest lugupidamine:* inimene on inimesele sõber, seltsimees ja vend. Kuid ta ühendab lugupidamise ja armastuse inimese vastu, hoolitsuse tema heaolu ja kultuuri eest suurima valvsusega, *leppimatu suhtumisega kommunismi vaenlastesse, rahu ja rahvaste vabaduse vaenlastesse.*

Kvalitatiivselt uus on ka nõukogude patriotism. Ta ühendab orgaaniliselt palava armastuse ja ustavuse oma kodumaa, kogu sotsialismimaade ühenduse vastu proletaarse internatsionalismiga, *vennaliku solidaarsusega kõigi maade töötajatega, kõigi maailma rahvastega*, austusega kõigi teiste, suurte ja väikeste riikide rahvaste vastu. Nõukogude patriotism on kokkusobimatu natsionalismiga — rahvusliku eraldatuse ja rahvastevahelise vaenu, rahvusliku ebavõrdsuse ja töörahva lõhestamise ideoloogiaga. Kommunistliku ühiskonna moraal kehtestab *kõigi NSV Liidu rahvaste sõpruse ja vendluse, leppimatu suhtumise rahvusliku ja rassilise vaenu avaldustesse.*

Kommunistlik moraal nõuab inimestelt sotsialistliku ühiselu reeglite täitmist, tähelepanelikku suhtumist vanematesse inimestesse ja naistesse, *üksteisest lugupidamist perekonnas, hoolitsust laste kasvatamise eest.* Sotsialistlikus ühiskonnas on perekonna kõlbeliseks aluseks armastus, mehe ja naise võrdsus ning vastastikune abi, sõprus ja vastastikune usaldus laste ja vanemate vahel.

Kommunistliku moraali printsiibid tingivad ka inimeste teatavaid iseloomujooni. *Ausus ja siirus, kõlbeline puhtus, lihtsus ja tagasihoidlikkus ühiskondlikus ja isiklikus elus, sallimatus ebaõigluse, muidusöömise, ebaaususe, ahnitsemise ja karjerismi suhtes* — sellised on iseloomujooned, mida kinnitab kommunistliku kõlbluse koodeks.

KAPITALISMI IGANDITEST JAGUSAAMINE KUI KOMMUNISTLIKU KASVATUSE KOOSTISOSA

Tänu sotsialistliku ülesehitustöö edusammudele ja partei suurele kasvatuslikule tööle on kommunistliku moraali printsiibid kindlalt juurdunud nõukogude inimeste töös ja igapäevases elus. Kuid osa kodanike teadvuses on ikkagi veel säilinud mineviku igandeid. Nõukogude inimeste hulgas on veel muidusööjaid, kes ei taha tööd teha ja kellede eluviis on parasiitlik. On ka eraomanduslike huvidega inimesi, ahnitsejaid, egoiste ja bürokraate, kes seavad oma isikliku «mina» kõrgemale kõigest maailmas. Leidub ka sotsialistliku omandi riisujaid, töödistsipliini ja avaliku korra rikkujaid.

Võitnud sotsialismimaal pole mahajäänud vaadete ja meeleolude tekkimiseks ei majanduslikke ega poliitilisi aluseid. Millega siis seletada nende olemasolu?

Esiteks sellega, et sotsialism ei kerki omaenda alusel, vaid väljub kapitalismist, mis kannab sellesse uude ühiskonda oma traditsioone ja harjumusi. Kui veel arvestada seda, et inimeste teadvus ei muutu kohe pärast muutusi olemises, vaid teatud aja pärast, mille tulemusena teadvus võib olemisest maha jääda, siis on arusaadav, miks küllaltki kaua lasuvad uue ühiskonna inimestel vana ühiskonna traditsioonid ja harjumused.

Teiseks on kodanliku ideoloogia mõju mahajäänud vaadete säilimisele küllaltki suur, kuna ta kõigi võimalike

vahenditega püüab mõjutada nõukogude inimeste teadvust, elustada nende juures kodanlikke kombeid ja eelarvamusi, et sellega pidurdada meie liikumist kommunismi suunas.

Kolmandaks on kapitalismi igandite olemasolu seletatav ka mõningate subjektiivset laadi põhjustega, näiteks kontrolli nõrgenemisega töö ja tarbimise määra üle, puudustega ideoloogilises töös ja noore põlvkonna kasvatamises, eriti perekonnas ja koolis. Üldsus ei mõista veel alati hukka nõukogude seaduste ja kommunistliku kõlbluse printsiipide rikkumist, ilma selleta aga on edukas võitlus mineviku jäänustega võimatu.

Sügavalt kapitalismi igandeist nakatatud inimesed segavad tõsiselt kommunismi ehitamist. Nad segavad nõukogude inimeste normaalset tööd ja puhkust, kipuvad kallale rahva ja üksikute kodanike omandile, toovad lahkhelisid perekonnaellu jne.

Mineviku igandid on erakordselt visad püsima. Iseendast välja surra nad ei saa ning pesitsevad veel kaua miljonite inimeste teadvuses ja igapäevases elus pärast seda, kui on kadunud neid tekitanud majanduslikud tingimused. Seepärast käsitleb Kommunistlik Partei võitlust mineviku igandidega, kodanliku ideoloogia ja moraali avaldustega ning eraomandusliku psühholoogia jäänustega *kui kommunistliku kasvatustöö koostisosa.*

Selle ülesande lahendamisel kuulub tähtis koht nõukogude üldsusele: partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonidele, igale nõukogude inimesele. Järk-järgult muutuvad kodanlike vaadete, tavade ja kommete väljajuurimise põhivahendiks avaliku arvamuse mõju, kriitika ja enesekriitika ning ühiskonnavastaste tegude seltsimehelik hukkamõistmine. Väga suur kasvatuslik tähtsus on heal eeskujul ühiskondlikus ja isiklikus elus, ühiskondliku kohuse täitmises.

Mineviku igandite ületamise ja uue inimese kasvatamise otsustavaks vahendiks *on loov töö, ühiskonna kõigi liikmete aktiivne osavõtt kommunismi ehitamisest.* Meil Nõukogudemaal väärib lugupidamist igasugune töö ühiskonna kasuks — nii füüsiline kui ka vaimne. Töö ühiskonna hüvanguks on iga nõukogude inimese püha kohus. Kõigi ühiskonnaliikmete ühises plaanipäraselt organiseeritud töös, nende igapäevases osavõtus riigi- ja ühiskonna juhtimisest kujuneb ümber inimese teadvus, formeeruvad

tema kõrged vaimsed omadused — kollektiivsus, tööarmastus, hoolitsus ühiskonna vara säilitamise ja suurendamise eest, humanism ja üksteise seltsimehelik abistamine. Töös puhkevad õitsele inimese võimed ja anded, kasvab tema kultuuriline ja tehniline tase, töös kasvatatakse püüdu iseseisvusele ja loomingule, armastust uue vastu ja oskust allutada isiklik ühiskondlikule. Seepärast ongi parimatel töö-eeskujudel ja ühiskondliku majanduse juhtimise parimatel eeskujudel põhinev kommunistliku töösse suhtumise kasvatamine kõigis ühiskonnaliikmeis kommunistliku kõlbluse kõrgete printsiipide kujundamise tähtsaimaks vahendiks. Praegu seab partei enda ette ülesande arendada iga ühiskonnaliikme teadvuses sügavat veendumust selles, et inimene ei saa elada ilma tööta ja eluvahendite loomiseta. «Inimese ettevalmistamine tööks ning temas armastuse ja lugupidamise kasvatamine töö kui esmase elulise vajaduse vastu,» räägitakse NLKP XXII kongressi resolutsioonis, «on kogu kommunistliku kasvatustöö mõte ja tuum.»[1]

Inimeste teadvuses säilinud mineviku iganditest jagusaamisele aitab kaasa visa õppimine, üldharidusliku ja kultuurilise taseme pidev tõstmine. On hästi teada, et mida kultuursem ja haritum inimene on, seda viljakam on tema töö, seda aktiivsemalt võtab ta osa ühiskonnaelust, seda tagasihoidlikumalt ja lihtsamalt käitub ta ühiskondlikus ning isiklikus elus. Sallimatust ebaõigluse, muidusöömise, ebausu ja karjerismi suhtes kasvatatakse visas töös ja pingelises õppimises.

Suurepäraseid eeskujusid inimeste kasvatamisest visas töös ja pingelises õppimises annab kommunistliku töö brigaadide ja lööklaste liikumine. Ennastsalgav töö kodumaa auks, kõrge teadlikkus oma ühiskondlikust kohusest, visadus võitluses uue eest töös ja igapäevases elus, sihikindlus, üllas kollektivismitunne — niisugused kõrged kõlbelised printsiibid on omased sellest liikumisest osavõtjaile. See liikumine õpetab nõukogude inimesi ja eriti noorsugu elama ja töötama kommunistlikult. Selles on tema suur ajalooline tähtsus.

Kaasaegsel perioodil on kommunistliku kõlbluse kasvatamine lahutamatult seotud kommunismi ehitamise prak-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongressi resolutsioon NLKP Keskkomitee aruande põhjal, Tallinn, 1961, lk. 27.

tiliste ülesannete lahendamisega. Nimelt aktiivse osavõtu protsessis kommunismi ehitamisest, majandusliku ja poliitilise elu kommunistlike aluste arenemise protsessis, kogu partei kasvatustöö süsteemi, riigi ja ühiskondlike organisatsioonide mõjul toimub uue inimese kujunemine. Kommunistlike ühiskondliku korralduse vormide loomise käigus juurdub kommunistlik ideelisus üha tugevamalt ja kindlamalt elus ja töös, inimeste vastastikustes suhetes ning töötatakse välja oskus mõistlikult kasutada kommunismi hüvesid.

Iga uus samm kommunismi teel tähendab moraalse teguri mõjusfääri laienemist ja kommunistlike kõlbeliste põhimõtete osatähtsuse suurenemist nõukogude ühiskonna elus ja arenemises. Vastavalt kitseneb inimeste vahekordade administratiivse reguleerimise sfäär. Sellest lähtudes seavad Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus enda ette ülesande igati toetada ja ergutada kõiki masside tegevuse vorme, mis soodustavad kommunistliku ühiselu põhireeglite juurdumist ja arenemist.

6. RELIGIOON

RELIGIOONI OLEMUS JA TEMA REAKTSIOONILINE OSA

Religioon on tegelikkuse moonutatud, fantastiline peegeldus. «... Igasugune religioon,» kirjutas F. Engels, «pole ju midagi muud kui fantastiline peegeldus inimeste peades neist välisjõududest, mis valitsevad inimesi nende igapäevases elus, peegeldus, milles maised jõud omandavad ülemaiste jõudude vormi.»[1]

Ekspluateerivate klasside ideoloogid püüavad tõestada, et religioon on igavene, et religioosne tunne on inimesel sünnipärane. Tegelikult tekkis religioon ühiskonna arenemise teatud astmel. Inimeste alistatus looduse stiihilistele jõududele ja sotsiaalsele rõhumisele, loodusnähtuste ja ühiskondlike nähtuste tõeliste põhjuste mittetundmine — niisugused on religiooni tekkimise allikad.

Religiooni tähtsaimaks tunnuseks on usk üleloomulikku. Olles sõltuvad nende üle valitsevatest loodusjõududest, omistasid inimesed neile ebamaiseid, üleloomulikke oma-

[1] F. Engels, Anti-Dühring, lk. 279.

dusi — muutsid neid jumalateks ja vaimudeks, kuraditeks ja ingliteks jne. Inimesed arvasid naiivselt, et need väljamõeldud olendid, kui neid ei lepitata, võivad tuua häda ja kannatusi, ja vastupidi, kui neile meelehead teha, neid kummardada, siis võivad nad inimesi abistada. Nii tekkis usukultus — religioossete toimingute kogusumma: palved, ohverdamised jms. Usukultuse tekkimisega ilmusid ka selle teenrid: preestrid, šamaanid, papid ja teised, aga samuti ka erisugused religioossed organisatsioonid ja asutused.

Koos klasside ja ekspluateerimise tekkimisega hakkasid inimeste üle valitsema ka stiihilised ühiskondlikud jõud, millede ees ta osutus niisama jõuetuks kui metslane loodusjõudude ees. Ekspluateeritavate jõuetus võitluses ekspluateerijate vastu, kirjutas V. I. Lenin, sünnitab niisama möödapääsmatult usku paremasse, hauatagusesse ellu, kui metslase jõuetus võitluses loodusega sünnitab usku jumalaisse, kuradeisse, imedesse jne. Religioonis püüdsid töötajad leida pääsu neist suurtest hädadest ja kannatustest, mida põhjustab ekspluataatorlik ühiskond.

Igasugune religioon on reaktsiooniline. Ta on töötajate vaimse rõhumise ja ideoloogilise orjastamise vahendiks, ekspluateerijate võimu kindlustamise tööriistaks. «Religioon on oopium rahvale — see Marxi väljendus,» kirjutas V. I. Lenin, «on kogu marksistliku maailmavaate nurgakivi religiooni küsimuses.»[1] Pealisehitusliku nähtusena püüab religioon antagonistlikus klassiühiskonnas tugevdada teda toetavat majanduslikku baasi, kindlustada ekspluataatorlikku korda. Ta jutlustab tingimusteta allumist ekspluateerijatele, saatusele alistumist, kurjale ja vägivallale mittevastupanemist, paralüseerides sellega masside revolutsioonilise energia ja määrates nad passiivsusele, vagurale ootamisele, kuna kõik toimub jumala tahte järgi. Teostumatute juttudega taevariigist ja õnnelikust hauatagusest elust juhib religioon töötajad kõrvale tegelikkuse kõige teravamate probleemide lahendamisest, revolutsioonilisest võitlusest ekspluateerimise vastu, võitlusest õiglase ja tõeliselt humaanse ühiskonnakorra eest.

Tänapäeval on religioon tihedalt seotud reaktsiooniliste, imperialistlike jõududega. Tõsi küll, kirikutegelased on sunnitud arvestama töörahva rahupüüdu, tema tungi sot-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 369.

sialismi poole. Sellepärast, et mitte usklikke eemale tõugata, et nende ridu täiendada, arvestavad nad teatud määral rahvaste huve. Mõned kirikutegelased võtavad näiteks osa rahupooldajate liikumisest. Kuid see ei muuda religiooni reaktsioonilist olemust, mis on kapitalismi tingimustes olnud ja jääb ekspluataatorite tööriistaks võitluses töölisklassi vastu, sotsialismi ja progressi jõudude vastu.

Religiooni reaktsiooniline osa avaldub veel selles, et ta on sügavalt vaenulik teaduse ja teadusliku maailmavaate suhtes. Paljude ja paljude sajandite jooksul lämmatas kirik teadust ja kiusas taga teadlasi. Ta keelas eesrindlike ideede levitamist, hävitas progressiivsete mõtlejate raamatuid, neid endid aga heitis vanglatesse ja põletas tuleriitadel. Kirikliku inkvisitsiooni tuleriitadel hukkus palju oma aja eesrindlikke inimesi, kelle hulgas olid sellised silmapaistvad teadusemehed nagu Giordano Bruno, Lucilio Vanini ja paljud teised.

Kõigile püüetele vaatamata ei suutnud kirik peatada teaduse arenemist, mida tungivalt nõudsid materiaalse tootmise vajadused. Meie ajal, olles jõuetud ümber lükkama teaduse suurepäraseid saavutusi, püüavad kirikutegelased lepitada teadust religiooniga, tõestada, et teaduslikud saavutused ei olevat vastuolus religiooniga, vaid olevat sellega kooskõlas.

Seda laadi katsed on täiesti viljatud. Teadus ja religioon on lepitamatud. Teadus annab inimesele usaldusväärsed teadmised maailmast ja selle arenemise seadustest. Ta aitab inimesel valitseda looduslikke ja ühiskondlikke jõude ning organiseerida tootmistegevust. Religioon aga moonutab maailma olemust, annab temast vääraid ettekujutusi, nüristab inimese mõistust ja tahet, hävitab temas usku teaduse ja progressi võidusse.

RELIGIOOSSED IGANDID SOTSIALISMI AJAL JA NENDE ÜLETAMISE TEED

Nõukogude Liidus on kirik lahutatud riigist ja kool kirikust. See tähendab, et kirikul ei ole õigust segada end riigi asjadesse ja mõjutada hariduse sisu ning organiseerimist. Teiselt poolt ei sega riik end usuliste kombetalituste teostamisse.

Arusaadavalt ei tähenda kiriku eraldamine riigist sugugi seda, et kirik seisab väljaspool riiklikku kontrolli. Töötajate huvid nõuavad kirikutegelaste igasuguste kontrrevolutsiooniliste sammude ja riigiseaduste rikkumise katsete ärahoidmist. Nii näiteks kohe pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni astusid paljud vaimulikkonna esindajad välja nõukogude võimu vastu ja sellepärast kasutati nende suhtes vastavaid surveabinõusid.

Kommunistlik Partei ei ole kunagi käsitlenud religiooni kui oma liikmete eraasja. Meie nõuame, kirjutas V. I. Lenin, et religioon oleks eraasjaks riigi suhtes, kuid me ei või kuidagi lugeda religiooni eraasjaks meie enda partei suhtes. Partei kutsub pidevalt kommuniste üles leppimatule võitlusele igasuguse vaimse rõhumise, sealhulgas ka religiooni vastu. Siinjuures seob ta võitluse religiooni vastu proletariaadi klassivõitluse üldiste ülesannetega sotsialismi ja kommunismi eest. Religiooni kadumise peamiseks tingimuseks loeb partei tema klassialuste kaotamist, milleks on kapitalistlik ühiskond seal valitseva ekspluateerimise ja masside sotsiaalse rõhumisega.

Sotsialismi võidu ja ekspluateerivate klasside likvideerimise tulemusena on hävitatud baas, millele toetus kirik, on purustatud religiooni sotsiaalsed juured. Kapitalismi arenemise stiihiline iseloom, mis sünnitas töötajates hirmu ja ebakindlust homse päeva ees, on asendunud ühiskonna teadliku ja plaanipärase juhtimisega tunnetatud seaduste alusel. On kasvanud Nõukogude kodanike kultuuriline tase, nende teadlikkus ja aktiivsus. Rõhuv enamus nõukogude inimestest eemaldus religioonist ja asus kindlalt teadusliku maailmavaate positsioonidele.

Kuid ikkagi on sotsialistlikus ühiskonnas inimesi, kes tunnistavad religioosseid eelarvamusi. Nende eelarvamuste eksisteerimise põhjused on samad mis teistelgi mineviku igandeil: teadvuse mahajäämine olemise arenemisest, kodanliku ideoloogia mõju ja puudused kasvatustöös. Peale selle on üheks religioossete igandite olemasolu põhjuseks ühiskondlike organisatsioonide ja vastavate teaduse- ning kultuuriasutuste mitteküllaldane võitlus religiooniga.

Religioossed eelarvamused toovad kommunismi ehitamisele suurt kahju. Usk jumalasse ja hauatagusesse ellu juhib inimesi kõrvale ühiskonna kommunistliku ümberkorraldamise grandioossete ülesannete lahendamisest, segab

usklikel aktiivselt osa võtta ühiskondlikust elust, paralüseerib nende tahet ja röövib neilt perspektiivi. Suurt kahju toovad usklike tervisele religioossed kombetalitused: ristimine, paastumine, armulaud, võidmine, igasugune ebausk, soolapuhumine jne. Religioossed pühad segavad sageli kolhoosnikutel põllutööde õigeaegset teostamist, mis toob ühiskondlikule majandusele tõsist kahju. Religioosne moraal oma kurjale mittevastupanemise jutlustamisega nüristab usklikel klassivaistu ja valvsust. Sellepärast osutab Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei suurt tähelepanu võitlusele religioossete iganditega ja käsitleb teaduslik-ateistlikku kasvatust kui kommunistliku kasvatuse koostisosa.

Partei pideva hoolitsuse väljenduseks teaduslik-ateistliku propaganda eest on NLKP Keskkomitee otsus 10. novembrist 1954 «Elanikkonna hulgas teostatava teaduslik-ateistliku propaganda vigadest». Määruses on toonitatud, et võitlus religiooniga ja teaduslik-ateistlik propaganda seavad oma eesmärgiks teaduslike, materialistlike teadmiste levitamise massides ja usklike vabastamise religioossetest eelarvamustest. Seejuures juhitakse määruses tähelepanu sellele, et võitlust religioossete eelarvamustega tuleb vaadelda kui teadusliku, materialistliku maailmavaate järjekindlat võitlust ebateadusliku, religioosse maailmavaate vastu. Partei nõuab, et ideelist võitlust religiooni vastu teostataks dialektilise materialismi positsioonidelt lähtudes, loodusteaduste saavutuste ja ühiskondlik-ajaloolise praktika alusel.

Õigesti korraldatud ateistlik kasvatus perekonnas ja koolis, süstemaatiline teaduslik-ateistlik propaganda, masside kultuurilise taseme, nende teadlikkuse ja aktiivsuse pidev tõus kommunismi ehitamisel viivad religioossete igandite järkjärgulisele kadumisele.

7. TEADUS

TEADUSE OLEMUS JA TEMA OSA ÜHISKONNA ARENEMISES

Teadus on inimeste teadmiste süsteem loodusest, ühiskonnast ja mõtlemisest. Ta peegeldab maailma mõistetes, kategooriates, seadustes, millede õigsust, tõesust kontrollitakse praktikaga.

Kaasaegne teadus tervikuna kujutab endast erinevate konkreetsete teaduste, mis uurivad materiaalse maailma teatud sfääre, kogusummat. Selles teaduste mitmekesisuses tuleb eristada *ühiskonnateadusi* — ajalugu, poliitökonoomiat, filosoofiat, esteetikat jt., *loodusteadusi* — mehhaanikat, matemaatikat, füüsikat, keemiat, bioloogiat ja teisi.

Teadus tekkis *praktikast* ja areneb selle alusel. Materiaalse tootmise vajadused on teaduse arenemise peamine tõukejõud. «Kui ühiskonnal,» kirjutas F. Engels, «tekib mõni tehniline vajadus, siis viib see teadust rohkem edasi kui kümme ülikooli.»[1] Juba ürgaegses ühiskonnas puutus inimene elatusvahendeid hankides kokku loodusjõududega ja sai neist kõige esimesi, kuigi veel pealiskaudseid teadmisi. Need teadmised kandsid empiirilist iseloomu ega moodustanud veel teadust. Teadus kui ühiskondliku teadvuse eri vorm tekkis hiljem, orjanduslikus ühiskonnas, kui vaimne töö eraldus füüsilisest tööst ja ilmus eriline inimeste rühm — teadlased, kes tegelesid ainult teadusliku uurimistööga.

Teaduse arenemise tähtsaimaks iseärasuseks on teaduslike teadmiste *järjekestvus*. Iga uus inimeste põlvkond, tekkinud ühiskond ei heida kõrvale mineviku teaduslikke saavutusi, vaid võtab nad omaks ja arendab neid vastavalt uutele praktilistele vajadustele.

Tekkinud tootmise, praktika alusel, teenib teadus inimeste praktilisi vajadusi, tootmise eesmärke ja tal on suur tähtsus ühiskonna arenemises. Ta varustab inimesi objektiivsete seaduste tundmisega, suurendab nende võimu loodusjõudude üle, näitab kätte parema elu saavutamise teed, kergendab nende igapäevast tööd. Teadus laiendab inimese silmaringi, vabastab ta ebausust ja eelarvamustest ja aitab kaasa materialistliku maailmavaate kujunemisele.

Arenedes ühiskonnas, antud tootmisviisi tingimustes, on teadus seotud ühiskonnaga ja ühiskond mõjutab teda. Ühiskonnateadused väljendavad teatud klassi huve, aitavad kaasa ühe või teise baasi tugevdamisele või hävitamisele, olgugi et ühiskonnateadused ei ole tootmisega vahetult seotud. Loodusteadused on otseselt seotud tootmisega.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 422.

Teaduse arenemine sõltub suurel määral ühiskonnakorrast ja ühiskonnas valitsevatest majanduslikest suhetest. Nendest sõltub teaduse arenemise suund ja tempo ning ka teaduse saavutuste ühiskondlik kasutamine. Nii näiteks olid kapitalistlikud tootmissuhted võimsaks teaduse arenemise teguriks kapitalismi kujunemise perioodil: tormiliselt arenev kapitalistlik tootmine nõudis üha uusi ja uusi teaduslikke teadmisi. Seoses üleminekuga imperialismi muutusid need suhted teadusliku progressi piduriks.

Kodanluse jaoks on teadus konkurentidega võitlemise vahendiks, maksimaalse kasumi saamise tööriistaks ja sellepärast hoolitsevad kapitalistid peaasjalikult nende teadusharude arendamise eest, mis tõotavad neile suuri kasumeid. Kuna sõjatööstus on muutunud kaasaegses kapitalistlikus maailmas kõige tulutoovamaks tootmisharuks, hoolitsevad monopolistid kõige enam selliste teaduste arendamise eest, mis töötavad sõja heaks, tegelevad aatomirelva, keemiliste, bakterioloogiliste ja teiste sõjapidamise vahendite tootmisega.

Kaasaegne imperialistlik kodanlus on huvitatud idealistliku ja religioosse maailmavaate toetamisest ja levitamisest. Sellepärast surub ta loodusteadusele peale idealistlikku ja metafüüsilist metodoloogiat ja püüab teadmisi allutada religioonile. Ta püüab iga hinna eest loodusteadust ja loodusteadlasi eemale juhtida nende paratamatu liikumise teelt materialismile ning suunata väärale idealismi ja religiooni teele. Kui aga loodusteadlased saavutavad tõsiseid edusamme teaduse konkreetsetes valdkondades, siis püüab kodanlus oma palgaliste paberimäärijate abil — filosoofia professorite ja reaktsiooniliste teadlaste abil — moonutada neid saavutusi ja tõlgendada neid idealistlikus vaimus.

Mis puutub kodanlikesse ühiskonnateadustesse, siis tegelevad nad otseselt kapitalistliku korra apologeetikaga, ilustavad kapitalismi pehkinud fassaadi ja võtavad ette meeleheitlikke rünnakuid kommunismi ja progressi vastu kogu maailmas.

Muidugi on kodanlikus ühiskonnas küllaltki palju teadlasi, kes mõistavad hukka imperialismi, kes seisavad materialismi, rahu ja ühiskonna progressi positsioonidel, kuid poliitikat teaduse valdkonnas teeb ikkagi valitsev klass — reaktsiooniline monopolistlik kodanlus.

Sotsialistlikus ühiskonnas on teadus tähtis tootmise arendamise, töötajate materiaalse heaolu ja kultuurilise taseme tõstmise ning nende kommunistliku kasvatuse vahend. Ta võimaldab kõige efektiivsemalt kasutada loodusrikkusi ja -jõude rahva huvides, avastada uusi energialiike ja luua uusi materjale, välja töötada kliima mõjutamise meetodeid ja vallutada kosmilisi avarusi. Nõukogude teadus on võimas rahu, loomise ja ennenägematu ühiskondliku progressi tööriist.

Tähtsaimaks nõukogude teaduse iseärasuseks on sügavaim rahvalikkus, mis väljendub mitte ainult selles, et teadus teenib rahvast, vaid ka selles, et viimane sai laialdase pääsu teaduse juurde. Kümned tuhanded nõukogude teadlased pärinevad rahva hulgast, kellele nad annavad kogu oma jõu ja teadmised. Koos teadlastega arendavad nõukogude teadust ka miljonid tootmiseesrindlased, leiutajad ja ratsionaliseerijad tööliste ning kolhoosnikute hulgast.

Nõukogude teaduse rahvalikkuse eredaks väljenduseks on tema lahutamatu seos tootmise, elu ja miljonite töötajate tööga. See seos väljendub nii selles, et teadusliku uurimistöö eesmärgiks NSV Liidus on tootmise teenimine, kui ka selles, et uurimistöid teostatakse vahetult tootmises, rohkearvulistes teadusliku uurimise instituutides, konstruktorite büroodes, laboratooriumides ning teistes asutustes ja osakondades, millised on olemas tehastes, vabrikutes, kolhoosides ja sovhoosides.

Sotsialistlik kord võimaldab teostada teaduslikke uurimistöid üldriikliku plaani järgi ja koordineerida rohkearvuliste teaduslike asutuste tööd, mis annab võimaluse koondada teadlaste tähelepanu ja jõud tähtsaimate probleemide lahendamisele. Sotsialistlikus ühiskonnas valitsev dialektilismaterialistlik maailmavaade vabastab nõukogude teaduse idealismi ja religiooni laostavast mõjust ning relvastab teadlasi looduses ja ühiskonnas toimuvate protsesside uurimise ainsa teadusliku metodoloogiaga.

Tänu rahva tähelepanule, partei ja valitsuse hoolitsusele on nõukogude teadus saavutanud tohutu suurt edu. Nõukogude teadlased õppisid tundma aatomienergia saamisviisi, lasksid välja Maa tehiskaaslased, lõid esimesed kosmoseraketid ja kosmoselaevad, rajades sellega uue ajastu —

kosmose vallutamise ajastu — alguse teaduse arenemises. Need suurepärased saavutused oleksid olnud võimatud ilma paljude teaduste — füüsika, elektroonika, keemia, raadiotehnika, matemaatika ja teiste teaduste kõrge arengutasemeta.

Nõukogude teadus on tähtsaks kommunismi ehitamise teguriks. Loodusteadustele kuulub otsustav osa tehnilises progressis, tehnika arendamises ja täiustamises, töötajate tootmisalaste vilumuste ning nende kultuurialase ja tehnilise taseme tõstmises. Teaduse saavutuste rakendamine muutub seega sotsialistliku tootmise võimsa kasvu otsustavaks teguriks. Teadus muutub otseseks tootlikuks jõuks.

Suur on ka ühiskonnateaduste tähtsus. Varustades nõukogude inimesi ühiskonna arenemise seaduste tundmisega, moodustavad nad ühiskonna arenemise juhtimise teadusliku aluse, neil on suur osa töötajate kommunistlikus kasvatuses ja dialektilismaterialistliku maailmavaate omandamisel töötajate poolt.

Konkreetsed ülesanded, mis seisavad nõukogude teaduse ees kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodil, on üles seatud NLKP programmis ja teistes partei ning valitsuse otsustes. Programmis rõhutatakse, et teaduse ja tehnika edasise progressi määravad ennekõike loodusteaduse juhtivate harude: matemaatika, füüsika, keemia ja bioloogia saavutused. Füüsika- ja matemaatikateadused, keemia ja tehnilised teadused on kutsutud lahendama küsimusi, mis on seotud kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomise ja tehnilise progressi kiirendamisega. Siia kuuluvad teoreetilised uurimistööd sellistes valdkondades, nagu kogu maa elektrifitseerimine, tootmise, transpordi ja side kompleksne mehhaniseerimine ja ulatuslik automatiseerimine, tähtsamate rahvamajandusharude kemiseerimine ja aatomienergia kasutamine tootmises.

Kommunistliku ülesehitustöö praegusel etapil etendab eriti suurt osa keemia. Keemia määratu suur tähtsus sotsialistliku majanduse arendamise käesoleval etapil on seletatav sellega, et keemiasaaduste ja sünteetiliste materjalide kasutamine toob põhjalikke kvalitatiivseid muudatusi materiaalse tootmise põhiharudes, muudatusi, mis võimaldavad suurendada toodangut ning parandada selle kvaliteeti, tagada akumulatsiooni tootmise arendamiseks ja rahva ainelise heaolu parandamiseks. Keemia laiendab

toorainebaasi, annab uusi materjale tööstusele ja kõige efektiivsemaid vahendeid põllumajanduse arendamiseks, rahvatarbekaupade toodangu suurendamiseks ja nende kvaliteedi parandamiseks. Keemia edusammud sünteetiliste materjalide tootmises tagavad soodsad tingimused aatomienergeetika, reaktiivtehnika, radioelektroonika ja teiste uute tehnikaharude arenemiseks.

Praegu, kus Kommunistlik Partei hoiab kurssi põllumajanduse senisest kiiremale arendamisele, on põllumajandusteaduse peamiseks ülesandeks tagada põllumajandustulude järjekindel kasv, töötada välja teaduslikult põhjendatud soovitused, kuidas täielikult ära kasutada võimalused põllukultuuride garanteeritud kõrgete saakide saamiseks, ja rakendada neid tootmises. Tihedas liidus praktikaga peab põllumajandusteadus tagama selektsioonitöö ja seemnekasvatuse taseme edasise tõusu; looma kõrge produktiivsusega karja- ja linnutõuge; parandama olemasolevate mineraalväetiste, herbitsiidide, mürkkemikaalide ning mitmesuguste karja- ja linnukasvatuses tarvilike keemiliste preparaatide liikide kvaliteeti ning looma uusi liike; suurendama nende kasutamise efektiivsust; laiendama ja parandama teaduslikku uurimistööd irrigatsiooni ja põllumajanduse veega varustamise alal, samuti hüdrotehniliste ehitiste ja maakuivenduse alal; looma põllumajanduse kompleksseks mehhaniseerimiseks uusi suure jõudlusega ja ökonoomsete masinate tüüpe.

Põllumajandustoodangu edasise tõstmise probleemi, aga samuti ka meditsiini probleemide lahendamine on bioloogiateaduste ülesandeks. Elu olemuse väljaselgitamine ja eluprotsesside juhtimise meetodite omandamine, haiguste ravimise meetodite arendamine ja täiustamine, mikroorganismide uurimine ja laialdane rakendamine rahvamajanduses ja arstiteaduses — sellised on nende peamised ülesanded.

Ühiskonnateaduste ülesanded tulenevad kommunismi ehitamise praktika üldistamise ja uue, kommunistliku ühiskonna inimese kasvatamise vajadustest. Nende teaduste ülesandeks on sotsialismi majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise ning sotsialismi kommunismiks järkjärgulise ülekasvamise põhiliste seaduspärasuste põhjalik uurimine, kommunistliku kasvatuse probleemide läbitöötamine, kodanluse ideoloogia paljastamine ning võitlus revisionismi ja dogmatismi vastu.

Innustatuna kommunismi ideedest, partei ja valitsuse pidevast hoolitsusest, rahva toetusest ja tähelepanust, lahendavad nõukogude teadlased edukalt nende ette seatud ülesandeid.

8. KUNST

KUNSTI PÕHILISED ISEÄRASUSED JA TEMA KOHT ÜHISKONNA ELUS

Kunst on inimeste teadvuses tegelikkuse kunstilistes kujundites peegeldamise vorm. Ümbritsevat maailma peegeldades aitab kunst inimestel seda tunnetada ja on võimsaks poliitilise, kõlbelise ning kunstilise kasvatuse vahendiks.

Tegelikkuse nähtuste ja sündmuste mitmekesisus ja samuti nende peegeldamise viiside erinevus kunstiteostes kutsusid ellu erinevad kunsti liigid ja žanrid: ilukirjanduse, teatri, muusika, filmikunsti, arhitektuuri, maalikunsti, skulptuuri.

Kunsti tähtsaim iseärasus on selles, et ta erinevalt teadusest peegeldab tegelikkust mitte mõistetes, vaid *konkreetses, meeleliselt tajutavas vormis* — tüüpiliste kunstiliste kujundite vormis. Luues kunstilist kujundit, tuues esile tegelikkuse üldisi olulisi jooni, annab kunstnik need jooned edasi individuaalsete, sageli kordumatute iseloomude, konkreetsete loodusnähtuste ja ühiskonnaelu nähtuste kaudu. Ja mida eredamalt, selgemalt esinevad kunstilise kuju individuaalsed iseloomujooned, seda külgetõmbavam on see kuju, seda suurem on tema mõjujõud.

Võtame näiteks hästi tuntud Grigori Melehhovi kuju M. A. Šolohhovi raamatust «Vaikne Don». Selles kujus leidsid kehastuse Doni keskkasaklusele omased iseloomujooned — tema vastuolulisus ja kõikumised töötajate ning rikaste vahel. Selliseid nagu Grigori — kõhklevaid, elus oma kohta otsivaid inimesi — oli uue maailma tekkimise raskel ajal palju, kuid ühegi teisega Grigorit segi ei aja: niivõrd individuaalsed ja kordumatud on tema iseloomujooned. Just sellepärast erutab Grigori kuju lugejat nii sügavalt, just sellepärast suutiski kirjanik oma kangelase traagilisest saatusest jutustades nii veenvalt näidata, et ainult osa võttes oma rahva võitlusest ja tööst võib inimene leida tõelise õnne.

Kunst tekkis juba inimühiskonna koidikul. Ta tekkis tööprotsessis, inimeste praktilises tegevuses. Esialgu põimus kunst vahetult nende töö ja tegevusega. Seose inimeste materiaalse tegevusega, tootmistegevusega, kuigi palju kaudsema, on ta säilitanud ka tänapäeval. Tõetruu kunst on alati olnud inimeste ustavaks abiliseks töös ja elus. Ta aitas inimestel võidelda loodusjõududega, pakkus rõõmu, innustas tööle ja sõjalistele kangelastegudele.

Tööprotsessis arenesid inimeste esteetilised tunded ja vajadused, arusaamine kaunist tegelikkuses ja kunstis. Leida kaunist tegelikkuses, üldistada ja tüpiseerida seda, peegeldada kaunist kunstilistes kujundites ning teha kaunis arusaadavaks inimesele, rahuldada sellega inimese esteetilisi vajadusi ja kasvatada temas esteetilisi tundeid — selline on üks kunsti tähtsamaid iseärasusi ja ülesandeid.

Klassiühiskonnas on kunstil klassiiseloom, parteiline iseloom. «Puhast kunsti», «kunsti kunsti pärast» ei ole ega saagi olla. Mõistetavus ja arusaadavus, suur veenvus ja kunsti emotsionaalne mõju teevad ta klassivõitluse võimsaks relvaks. Sellepärast kasutavad klassid kunsti oma poliitiliste, kõlbeliste ja teiste ideede edasikandjana.

Kunst on pealisehituse osa, ta teenib baasi, mille alusel ta areneb. Reaktsioonilisi imperialistlikke jõude teenib näiteks kaasaegne kodanlik kunst. Ta püüab töötajaid kõrvale juhtida võitlusest ekspluateerijatega, kasvatab inimestes amoraalseid omadusi, lugupidamatust teiste rahvaste ja riikide, rahu ja progressi jõudude vastu. Kodanlik kunst on üks kapitalistliku korra kiitmise ja kommunismi ning kommunistliku liikumise laimamise vahendeid. Oma aja äraelanud klasside huve kaitstes ütleb see kunst lahti elutõest, muutub formalistlikuks ja sisutuks. Muidugi on kaasaegsete kodanlike kunstnike hulgas ka tõetruult ja sügavalt elu kajastavaid realiste, kuid juhtivad imperialistlikud ringkonnad ei toeta neid, veelgi enam — neid kiusatakse ka igati taga.

Iga klass loob kunsti, mis vastab tema klassihuvidele ja esteetilistele vajadustele. Kuid kunstiteoste hulgas on ka palju selliseid, millised on üle elanud oma klassi ja oma ajastu. Need on sellised teosed, mis sisukalt, eredalt, tõetruult peegeldavad aegumatuid, üldinimlikke, erinevate ajastute inimestele omaseid iseloomujooni, aga samuti teosed, mis aitavad mõista ühe või teise ajastu, ühe või

teise klassi olemust. Selliste teoste hulka kuuluvad muinaskreeka meistrite parimad skulptuurid, renessansiajastu kunstnike maalid, XIX sajandi vene heliloojate võluv muusika ja paljud teised kunstiteosed, mis on juba ammu muutunud kogu inimkonna varaks. Siit tuleneb veel üks kunsti iseärasus — tema arenemise järjekestvus. Iga uue ajastu kunst säilitab kõik eesrindliku, parima, mida sisaldab endas eelnevate ajalooliste epohhide kunst.

SOTSIALISTLIK KUNST JA TEMA OSA KOMMUNISMI EHITAMISES

Töölisklassi revolutsioonilise võitluse ja tema kommunismile liikumise alusel tekkis kvalitatiivselt uus, sotsialistlik kunst. Võtnud omaks kõik parema mineviku eesrindlikust kunstist, kujutab sotsialistlik kunst endast kunsti arenemise uut, kõrgemat astet, mis vastab uutele ajaloolistele tingimustele.

Selle kunsti loominguliseks meetodiks on *sotsialistlik realism*, mis nõuab ajastu peamise sisu — ühiskonna kommunismi suunas liikumise tõetruud, konkreetset ja kõrgelt kunstilist kujutamist. Sotsialistliku realismi kunst ei seisa paigal, vaid areneb ja rikastub pidevalt.

Tõetruu ja *sügav* tegelikkuse kujutamine, *rahvalikkus* ja *parteilisus, julge novaatorlus* elu kunstilisel kujutamisel ühendatuna maailmakultuuri kõigi *progressiivsete traditsioonide* kasutamise ja arendamisega — sellised on sotsialistliku realismi kunsti põhiprintsiibid. Ta paistab välja sügava sotsialistliku sisu ja mitmekülgse ning ereda rahvusliku vormi poolest. Sotsialistliku realismi meetod avab kirjanikele, kunstnikele ja teistele kunstitegelastele laialdase tegevusvälja nende loomingulise initsiatiivi ning kõrge meisterlikkuse avaldamiseks, mitmekesiste loominguliste stiilide ja žanride loomiseks.

Tõeliselt realistlik kunst on alati olnud seotud rahvaga, tema juured peituvad rahvas, kuid sellist orgaanilist seost rahvaga, tema kultuuri ja eluga, mis iseloomustab sotsialistlikku kunsti, ei ole ajalugu varem tundnud. Sotsialistliku kunsti rahvalikku iseloomu iseloomustades ütles V. I. Lenin: «Kunst kuulub rahvale. Tema juured peavad ulatuma sügavale laiadesse töörahvahulkadesse. Need hulgad peavad teda mõistma ja armastama. Ta peab

nende hulkade tunnet, mõtet ja tahet ühendama, neid kõrgemale tõstma. Ta peab äratama ja arendama neis kunstnikke.»[1]

Sotsialistliku kunsti rahvalikkus liitub orgaaniliselt tema parteilisusega. Meie kunst teenib avalikult ja otseselt töölisklassi, kõiki töötajaid, ta on sidunud oma saatuse Kommunistliku Partei poliitikaga ja marksistlik-leninliku maailmavaatega.

Revisionistid tungivad kallale marksistlik-leninlikule printsiibile kunsti parteilisusest, astuvad välja kunsti parteilise juhtimise vastu, sest see piiravat kunstniku loominguvabadust, suruvat alla tema loomingulise individuaalsuse jne. Tegelikult tagab parteilisuse printsiip sotsialistliku kunsti kõrge ideelise ja kunstilise taseme, suunab teda kõige aktuaalsemate ühiskondlike ülesannete lahendamisele ja on tõeliselt vaba kunstilise loomingu vältimatuks tingimuseks. «... Igaüks meist kirjutab oma südame käsul, aga meie südamed kuuluvad parteile ja meie rahvale, keda me teenime oma kunstiga» — nii väljendas M. A. Solohhov nõukogude kunsti esindajate mõtteid ja ootusi, nende ustavust rahvale ja parteile.

Kommunistlik Partei osutab suurt tähelepanu sotsialistliku kunsti arendamisele ja täiustamisele, hoolitseb selle eest, et meie kunstnikud looksid tõetruid, kõrgelt ideelisi ja kõrgelt kunstilisi teoseid. Ta kasvatab neid pidevalt rahvale ning kommunismiüritusele ustavuse vaimus ja puudustega, apoliitilisusega ning ideelagedusega leppimatuse vaimus. Partei seab endale ülesandeks ka edaspidi väsimatult hoolitseda kirjanduse ja kunsti edasise õitsengu eest, rahva kõrge kunstimaitse kasvatamise ning kultuursete harjumuste kujundamise eest.

Suur tähtsus nõukogude kunsti arendamisele on NLKP programmil, NLKP Keskkomitee määrustel ideoloogilise töö küsimustes ning tervitustel kirjanike, kunstnike ja heliloojate kongressidele. Nendes dokumentides on ära märgitud nõukogude kunsti teatud edusammud ning puudused tema arengus, samuti on neis kindlaks määratud nõukogude kunsti arendamise tee ja rõhutatud kunsti suurt osa kommunismi ehitamisel.

Nõukogude kunsti ülesanne kommunismi hoogsa ehitamise perioodil on selles, et kasvatada inimestes kõrgeid

[1] Mälestusi V. I. Leninist, 2. kd., lk. 444.

poliitilisi, kõlbelisi ja esteetilisi omadusi, aidata kaasa mineviku igandite ületamisele nende teadvuses, sügavalt ja tõetruult näidata meie rahva kangelaslikku tööd ja võitlust, avada meie kaasaegse rikast hingeelu, tema mõtteid, tundeid ja püüdlusi, halastamatult piitsutada kõike seda, mis segab nõukogude ühiskonna edasiliikumist, innustada nõukogude inimesi uutele kangelastegudele kommunismi nimel. Eriti suur on kunsti osa töötajate *esteetilisel* kasvatamisel, mis moodustab kommunistliku kasvatuse tähtsa koostisosa. Kunst peab kasvatama nõukogude inimestes kauni mõistmist, esteetilisi tundeid, aitama kaasa nende kunstialaste võimete ja maitse äratamisele ning arendamisele.

«Kirjanduse ja kunsti arenemise peajooneks,» räägitakse NLKP programmis, «on kindlustada sidemeid rahva eluga, tõetruult ja kunstimeisterlikult kujutada sotsialistliku tegelikkuse rikkust ja mitmekesisust, innustavalt ja ilmekalt esile tuua uusi, tõeliselt kommunistlikke nähtusi ning paljastada kõike seda, mis takistab ühiskonna edasiliikumist.»[1] Kirjanduse ja kunsti kõrgeimaks ühiskondlikuks missiooniks on innustada rahvast võitlusse uute edusammude eest kommunismi ehitamisel.

NLKP programmis on näidatud, et ühiskonna kunstivarade arenemine ja rikastumine saavutatakse massilise kunstilise isetegevuse ning professionaalse kunsti ühendamise alusel. Vastavalt liikumisega kommunismi suunas levivad laialt rahvateatrid, massiline isetegevus ja teised rahvaloomingu vormid, kunstilisest isetegevusest osavõtjate hulgast kerkivad esile uued andekad kirjanikud, kunstnikud, muusikud ja näitlejad. Nõukogude kirjandus ja kunst saavutavad uusi kõrgusi oma ideelise sisu ja kunstimeisterlikkuse arendamisel.

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 121.

KOKKUVÕTE

XIX sajandi keskpaigaks tuli mitmetes maades feodalismi asemele kapitalism. Koos kapitalismiga väljus ajaloo areenile proletariaat — kõige eesrindlikum, järjekindlalt revolutsiooniline klass, kelle missiooniks on kaotada alatiseks inimese ekspluateerimine inimese poolt ja rajada uus, kommunistlik ühiskond. Proletariaadi vabastusliikumine püstitas teaduse ette erakordselt tähtsa ülesande — luua teaduslik teooria, mis aitaks proletariaadil täita tema suurt ajaloolist missiooni, oleks ideeliseks relvaks tema võitluses kapitalismi vastu, sotsialismi ja kommunismi eest. Teadus täitis selle ajaloo tungiva nõudmise: töölisklassi ja kõigi töötajate geniaalsete juhtide Marxi ja Engelsi pingutustega loodi marksism, mille koostisosaks ja teoreetiliseks aluseks on marksistlik filosoofia — dialektiline ja ajalooline materialism.

Marksistlik-leninlik filosoofia on ainsaks tegelikkuse tunnetamise ja seletamise teaduslikuks teooriaks ning meetodiks. Ta näitab ümberlükkamatult, et maailm on oma olemuselt materiaalne, et temas kõik muutub, areneb ja liigub vääramatult madalamalt kõrgemale ning vanalt uuele. Marksistlik filosoofia, andes õige maailmapildi, avades looduse ja ühiskonna arenemise kõige üldisemad seadused, on revolutsioonilise tegevuse võimsaks relvaks. Ajaloo objektiivset dialektikat peegeldades on ta marksistlike parteide strateegia ja taktika teoreetiliseks aluseks. Ühiskonna arenemise vastuolude sügav analüüs, oskus ajaloolise progressi huvides neid vastuolusid avada ja õigeaegselt ületada, ajalooline ja konkreetne lähenemine tähtsaimate ühiskondlike probleemide lahendamisele, kunst näha elus uut, temale toetuda ja saavutada tema võit — sellised on materialistliku dialektika tähtsaimad

nõuded, milledest juhinduvad marksistlikud parteid, organiseerides ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise titaanlikku tööd. Marksistlik filosoofia on tööliklassi teravaimaks teoreetiliseks relvaks võitluses kodanliku ideoloogia, revisionismi ja dogmatismi, natsionalismi ja sektantluse vastu.

Marksistlik-leninlik filosoofia on igavesti elav ja loov õpetus. Ta ei seisa paigal, vaid liigub pidevalt edasi, pidades sammu muutuva eluga, rikastudes teaduse uute saavutuste ja ühiskondlik-ajaloolise praktikaga. Suur Lenin kaitses ja arendas marksistlikku filosoofiat suurima sotsiaalse pöörde, inimkonna kapitalismilt sotsialismile liikumise ja uusima loodusteadusliku revolutsiooni tingimustes. Loova marksismi võidukat lippu kannavad kõrgel nüüd Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja teiste maade marksistlikud parteid. Meie partei teoreetilise töö suurepäraseks kokkuvõtteks ja krooniks on XXII kongressil vastuvõetud NLKP uus programm. Kogu maailma töötajad kutsuvad NLKP programmi meie ajastu kommunistlikuks manifestiks. Nad leiavad temast vastuse kaasaja kõige elulisematele probleemidele. Programm paistab silma tähtsaimate kaasaja teoreetiliste probleemide sügavalt teadusliku ja loova lahenduse poolest. Teda läbib erutav tundmine, et inimkond astub juba uude, kommunistlikku maailma, millest sajandite vältel unistasid tema parimad pead ja mille eest on andnud oma elu miljonid tema kangelaslikke poegi ja tütreid.

V. I. Lenin kirjutas, et Marxi õpetus on kõikvõimas, sest ta on õige. Marksismi suurt tõde on nüüd kinnitanud elu ise, maailma suurim revolutsioon ja ühiskonna sotsialistliku ümberkorraldamise praktika. Sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine ja arenemine, sotsialismi täielik ja lõplik võit NSV Liidus, inimkonna peatumatu liikumine helge kommunistliku tuleviku poole on marksismi-leninismi võimsate ideede võidu veenev ja ümberlükkamatu tunnistus. Uus ajalooline epohh tõi proletariaadi revolutsioonilisele maailmavaatele tõelise triumfi. Marksism-leninism on muutunud eesrindliku inimkonna mõtete valitsejaks.

Sotsialismi edusammud on suured ja vaieldamatud. Kuid ei tohi unustada, et kapitalism eksisteerib veel paljudes maailma maades. Ja selles ei mängi mitte viimast osa kaasaegse kodanluse reaktsiooniline ideoloogia, mis kõigi vahenditega püüab puhtaks pesta kapitalismi, lükata edasi

temale ajaloo poolt määratud surmaotsuse teostamist. Käesoleval ajal toimuvas ägedas kommunistliku ja kodanliku ideoloogia vahelises võitluses võidab kommunistlik ideoloogia. Tema pool on elutõde, tõde aga on võitmatu. Selleks suureks tõeks on kommunismi võimsad ideaalid, mis võidavad enda poole üha enam ja enam kõigi maakera ausate inimeste mõistusi ja südameid. Mis puutub aga kodanlikusse ideoloogiasse, siis ei kannatanud ta välja kontrollimist ajaloo poolt. Ta ei suutnud ega suuda anda teaduslikku vastust küsimustele, mida tõstab üles praktika ja elu. Kodanlus pole suuteline esile tõstma ideid, mis võiksid haarata ja viia enda järel rahvahulki. Kodanlik ideoloogia elab läbi sügavat kriisi. Tema täielik krahh on vältimatu, nagu on vältimatu ühiskondliku süsteemi hukkumine, mida ta esindab.

Inimkond on õppinud tundma kapitalismi tõelist nägu ja ta ei taha ega hakka leppima tema edasise eksisteerimisega. Kapitalismi päevad on loetud. Oma aja äraelanud kapitalismi asemele tuleb uus, kõige õiglasem ühiskond — kommunism. Selline on ühiskonna arenemise objektiivne seaduspärasus, selline on ajaloo objektiivne dialektika.

SISUKORD

Lugejale 3

SISSEJUHATUS

I peatükk. Filosoofia kui teadus 7
1. Filosoofia põhiküsimus. Materialismi ja idealismi vastandlikkus 7
2. Meetodi mõiste. Dialektika ja metafüüsika . . . 11
3. Marksistliku filosoofia aine 14
4. Proletariaadi teoreetiline relv 17

II peatükk. Marksismi filosoofia tekkimine ja arenemine . 20
1. Marksistliku filosoofia tekkimise tingimused ja eeldused 20
2. Milles on marksismi poolt filosoofias teostatud revolutsiooni olemus 24
3. Marksistlik-leninliku filosoofia loov iseloom . . . 28

Esimene osa

DIALEKTILINE MATERIALISM

III peatükk. Mateeria ja tema eksisteerimise vormid . . 33
1. Mis on mateeria 33
2. Liikumine kui mateeria eksisteerimise vorm . . 41
3. Ruum ja aeg 47

IV peatükk. Mateeria ja teadvus 52
1. Teadvus kui kõrgestiorganiseeritud mateeria omadus 52
2. Teadvus kui mateeria arengu produkt. Teadvuse tekkimine ja arenemine 57

V peatükk. Marksistlik dialektika kui õpetus arenemisest ja üldisest seosest 66
1. Dialektika kui arenemisõpetus 66
2. Dialektika kui õpetus üldisest seosest 70
3. Marksistliku dialektika tähtsus 74

VI peatükk. Materialistliku dialektika põhilised seadused . 76
Vastandite ühtsuse ja võitluse seadus 76
1. Vastandite ühtsus ja võitlus 76
2. Vastuolude mitmekesisus 81
3. Sotsialistliku ühiskonna vastuolud ja nende lahendamise teed 88
Kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku seadus 90
1. Kvaliteedi ja kvantiteedi mõiste 90
2. Kvantitatiivsete muutuste üleminek kvalitatiivseteks muutusteks kui arenemise seadus 92
3. Vanalt kvaliteedilt uuele ülemineku vormide mitmekesisus 97
4. Kvalitatiivsete muutuste iseloom sotsialismilt kommunismile ülemineku 100
Eituse eitamise seadus 103
1. Dialektiline eitamine ja selle osa arenemises . . 103
2. Arenemise progressiivne iseloom 105
3. Eituse eitamise seadus sotsialismi tingimustes . . 109

VII peatükk. Materialistliku dialektika kategooriad . . . 112
1. Kuidas on tekkinud dialektika kategooriad ja millised on nende üldised iseärasused 113
2. Üksik ja üldine 115
3. Sisu ja vorm 119
4. Olemus ja nähtumus 123
5. Põhjus ja tagajärg 128
6. Paratamatus ja juhuslikkus 133
7. Võimalikkus ja tegelikkus 137

VIII peatükk. Dialektilise materialismi tunnetusteooria . . 141
1. Mis on tunnetus 141
2. Praktika kui tunnetusprotsessi lähtepunkt ja alus . 143
3. Elavalt kaemuselt abstraktsele mõtlemisele . . . 146
4. Marksistlik õpetus tõest 154
5. Praktika kui tõe kriteerium 160

Teine osa

AJALOOLINE MATERIALISM

IX peatükk. Mida uurib ajalooline materialism . . . 162
1. Ajaloolise materialismi tekkimine kui revolutsiooniline pööre ühiskonnakäsituses 162
2. Ajaloolise materialismi aine 165
3. Ajalooline paratamatus ja inimese vabadus . . . 167
4. Kaasaegse kodanliku sotsioloogia ebateaduslik iseloom 170

X peatükk. Tootmisviis kui ühiskonna elu materiaalne alus 175
1. Geograafilise keskkonna ja rahvastiku tiheduse osa ühiskonna arenemises 175
2. Tootmisviis. Tootlikud jõud ja tootmissuhted . . 178
3. Tootlike jõudude ja tootmissuhete dialektika . . 181
4. Ühiskonna ajalugu kui tootmisviiside arenemise ja seaduspärase vahetumise ajalugu 183

XI peatükk. Sotsialistlik tootmisviis. Sotsialismi ülekasvamine kommunismiks 190
1. Sotsialistliku tootmisviisi kujunemise iseärasused . 190
2. Tootlike jõudude ja tootmissuhete dialektika sotsialismi tingimustes 192
3. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomine ja sotsialistlike tootmissuhete ümberkujundamine kommunistlikeks tootmissuheteks 197
4. Kommunism on kogu inimkonna helge tulevik . . 207

XII peatükk. Baas ja pealisehitus 212
1. Baasi ja pealisehituse vastastikune toime ning nende arenemise iseärasused 212
2. Sotsialistliku ühiskonna baas ja pealisehitus . . . 216

XIII peatükk. Rahvahulgad kui ühiskonna arenemise otsustav jõud. Isiku osa ajaloos 220
1. Rahvas kui ajalooprotsessi tõeline looja ja ühiskonna arenemise otsustav jõud 220
2. Isiku osa ajaloos 226

XIV peatükk. Klassid ja klassivõitlus 231
1. Klasside olemus ja tekkimine 231
2. Klassivõitlus kui antagonistliku klassiühiskonna arenemise allikas 232
3. Klassivõitlus kapitalistlikus ühiskonnas 235
4. Klassid ja klassivõitlus kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul 245
5. Sotsialistliku ühiskonna klassistruktuur 249
6. Klassierinevuste ületamise teed 251

XV peatükk. Rahvused ja rahvuslik vabadusliikumine . . 255
1. Mis on rahvused 255
2. Marksism-leninism rahvus- ja koloniaalküsimusest . 257
3. Rahvaste rahvusliku vabadusliikumise tõus ja imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine 260
4. Sotsialism ja rahvused 265

XVI peatükk. Riik 271
1. Riigi tekkimine ja olemus 271
2. Riik ekspluataatorlikus ühiskonnas 273
3. Proletariaadi diktatuur 279
4. Üldrahvalik riik 288
5. Riigi väljasuremisest 298

XVII peatükk. Sotsiaalne revolutsioon 301
1. Sotsiaalne revolutsioon kui antagonistliku klassiühiskonna arenemise seadus 301
2. Sotsialistlik revolutsioon 305
3. Sotsialistlike ja kapitalistlike riikide rahulik kooseksisteerimine on inimühiskonna arenemise objektiivne vajadus 311
4. Kapitalismilt sotsialismile üleminek on meie ajastu peamine sisu 317

XVIII peatükk. Ühiskondlik teadvus ja selle osa ühiskonna arenemises 327
1. Ühiskondlik teadvus kui ühiskondliku olemise peegeldus 327
2. Ideede aktiivne osa ühiskonna arenemises . . . 331
3. Marksistlik-leninliku ideoloogia osa kommunismi ehitamisel 333
4. Poliitilised ja õiguslikud ideed 337
5. Moraal 342
6. Religioon 350
7. Teadus 354
8. Kunst 360

Kokkuvõte 365

Афанасьев Виктор Григорьевич
ОСНОВЫ ФИЛОСОФСКИХ ЗНАНИЙ

На эстонском языке

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetajad H. Seping ja E. Marandi
Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektorid E. Toots ja A. Kiho

Ladumisele antud 3. I 1966. Trükkimisele antud 26. II 1966. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 23,25. Tingtrükipoognaid 19,5. Arvestuspoognaid 20,9. Trükiarv 5000. Tellimise nr. 449. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Trükipaber nr. 3 — Kohila Paberivabrik

Hind 57 kop.

1—5—1

57 kop.

A-27640

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00295399 2